L. G. Lourka

M. FABII QUINTILIANI

DE

INSTITUTIONE ORATORIA

LIBRI DUODECIM.

NOTAS MAXIMAM PARTEM CRITICAS

ADIECIT

AUG. GOTTH. GERNHARD.

VOL. I.

LIPSIAE

SUMPTIBUS ET TYPIS B. G. TEUBNERI.

MDCCCXXX.

PRAEFATIO.

M. *Fabii Quintiliani libri XII. de institutione oratoria* non ita sunt a me editi, ut novam novis criticae artis subsidiis instituerem textus recensionem, sed Spaldingianam hoc pacto satius duxi repetere, ut, si quando quid annotandum vel certis argumentis et librorum veterum auctoritate emendandum videretur, id in conspectu iis esset, qui Fabium legerent. Nec raro accidit, ut in lectione constituenda aut ipse a Spaldingii sententia discederem, aut viderem a Viris doctis esse contra novissimi editoris rationem monitum, quod scire interesset et eorum, qui quam fieri posset maxime emendatos hos libros legere vellent, et eorum, qui novam textus recensionem molirentur: qua sane opus esse existimabit, qui non ab uno editore vel optime doctrina et opibus instructo omnia exspectarit. Ingens enim labor erit vel unius Spaldingii annotationem *) omnem diligentissime expendere, quae praetermissa fuerint, addere, iudiciique causas exigere, quae Virum praeclare de Quintiliano meritum commoverint, ut textum a Burmanno vel Gesnero constitutum mutaret, aut haereret, ubi in locum sive ipsius scriptoris sive librariorum culpa impeditiorem inciderat, vel nimia grammaticae legis auctoritate tenebatur, vel lectionis varietate et coniecturarum farragine obrutus, minusve, quid totius loci ratio flagitaret, circumspiciens, id sibi, quod simplex et verum esset, reconditum

*) De Spaldingii Commentario praeter ipsum in totius operis Praefatione audiendus est *Buttmann* in Praefat. quarti voluminis ed. Spald. p. VI. seq.: „Nimirum statuerat (Spalding) ab initio editionem dare communi tantum usui aptam, quam tamen parvo, quem tum fors obtulerat, apparatu ita exornaret, ut posset inde augeri penus critica illa, quae apud Burmannum et Gesnerum prostat. Hinc factum est, ut tam parca appareat in primo volumine notatio critica: quippe ex omnibus iis, quae Burmannus habet, nihil repetebat Spaldingius, nisi quo ad constituendam confirmandamque suam scripturam opus videretur. Mox crescente codicum copia, cum iam velut se invito criticam sibi evadere editionem videret, quod tum utique ratio suadebat, fecit: memoratis suorum codicum lectionibus Burmannianos etiam, qui cum quaque concordarent, libros annotavit, ut statim hic lectori consuleretur; illas autem variationes a Burmanno Gesnerove iam notatas, quibus nova nulla auctoritas accederet, quarumque usum perspiceret nullum, in suam quoque editionem congerere detrectavit.“

esse ingenue fatebatur. Habuit autem Spalding praeter magnam doctrinam earumque rerum, quae his libris tractantur, scientiam cum Latini sermonis eiusque dicendi generis, quod Quintiliani proprium est, cognitione coniunctam, fidelissimas comites religionem in observanda Codicum auctoritate et audaciam in coniecturae periculo. Utraque opus esse largietur, qui in Quintilianeae orationis integritate et veritate exploranda miram interpolationis, corruptionis, aberrationisve varietatem, multiplicemque et veri et vitiosi speciem in libris scriptis et editis animadverterit *). Quorum librorum indicem hic praemittendum existimavi, cum in mea annotatione eorum auctoritas saepe esset adhibenda, et signorum brevitate utendum, quibus Burmann, Gesner, Spalding libros veteres et scriptos et editos vel suos vel ab aliis adhibitos distinxissent, praesertim cum eiusmodi conspectus desideraretur. Nam Burmannianas opes cum Gibsonianis coniunctas partim e Burmanni Praefatione partim e Catalogo editionum Quintiliani, quae in Almelovenii bibliotheca fuerunt, Praefationi addito molestum est colligere. Gesnerus editos libros non commodissimo iis, qui utilissimorum quaerunt notitiam, or-

---

*) *Io. Sichardus* sexti et decimi saeculi bonus in primis editor Quintiliani in Praef. ait: „Nec enim obscurum est, quantam maximis quibusque auctoribus cladem attulerit hoc emendationis genus, quod illotis quidem manibus ad auctores quasi per ludum accedunt pro libidine ut quidque in mentem venerit, aut tollentes aut ingerentes. Quae res cum ceteris fere omnibus tum ipsi maxime Fabio obfuit adeo, ut commemorare pigeat, quam subinde aliis atque aliis mendis sciolorum quorundam vitio, veluti vulneribus affectus sit, dum pro se quisque hoc sibi sumit, ut in alieno labore ingeniosus videatur. Quo factum est, ut subdititiis quibusdam insertis non modo praeterita sint, quae ad rem faciebant, sed, quod est multo gravissimum, coeperint interim in pretio esse et usu, sub magni scilicet nominis umbra, quae ab omni dicendi ratione longe lateque abhorreant."

Eandem Quintiliani sortem deplorat *Burmann* in Praef.: „Nullus enim, credo, scriptor ad nos pervenit, in quo tot affecta et plane desperata adhuc loca supersunt, quibus ut medicam manum adhibere et excutere quidquid codicum ubique lateat, eruditi viri et eloquentiae studiosi velint, magno opere contendendum est." Idem V. D. tribus fere plagulis post: „Ideoque si doctorum virorum in libris edendis sola ratio habenda foret, non alia accessione ulli libri essent locupletandi, nisi exactissima, etiam ad superstitionem usque, variantis scripturae descriptione. Nam inde doctis viris plenus satis et apertus verborum sensus adlucesceret, et commentarii sponte inter legendum nascerentur, quos nunc, quia et in mediocriter eruditorum et alienorum etiam a Criticis his ferculis usum procurari debent editiones, magno verborum ambitu cumulare coguntur."

Adde *Obrechti* epistolam dedicat. ad Gibsonum: „Vulnera, inquit, ut sanari se patiantur, cruda sunt tractanda et callus, quod obductis male cicatricibus fieri solet, ad vivum resecandus. E corruptis certe locis nullos felicius correxerit, qui arte et iudicio valet, quam qui et a librariis imperitissime scripti et ab emendatoribus pro desperatissimis abiecti sunt."

dine indicavit. Spaldingianae vero opes ut sensim creverunt, in cuiusque Voluminis Praefatione indicantur.

Mss. Codices duo *Palatini*, a *Iano Gebhardo* diligentissime (ut ait Pareus ap. Burm. ad I, Prooem. p. 9.) in Crepundiis collati.

Ms. Codex *Barthii*, quem se Basileae nactum scribit Barthius lib. XIV. Advers. 18. et XXXI, 5.

Edm. Gibson, qui curavit editionem Oxoniensem 1693. 4. tres Codices Mss. contulit in trium Collegiorum bibliothecis repositos:

Cod. *Bodleianum*.

Cod. *Ioannensem*, cuius novam collationem iis quidem locis, quae a Gibsono negligenter essent tractata, impetravit Spalding. Vid. Praef. II Vol. p. 3.

Cod. *Baliolensem*.

Ulricus Obrechtus quominus peculiare volumen, quod notas suas et praecipuos eruditorum virorum commentarios complecteretur, emitteret, morte occupatus fuit: praemisit vero (Argentorati 1698. 4.) textui indicem quorundam locorum, quos — emendavit. Ad textum repurgandum Vir D. adhibuit opes Gibsonianas, Bodleianum praecipue, tum

Cod. *Argentoratensem*, quem librum Ms. Spalding Praef. I Vol. p. LXI. existimat ad Turicensem, Alm. Bodl. proxime accedere.

Pet. Burmannus in ed. Lugd. Bat. 1720. II Vol. 4. scriptos libros, quibus usus sit, recenset Praef. p. V. si numeras, (nullum enim ipse numerum addidit) hos:

Cod. *Almelovenii*, qui Vir D. ex codice antiquo varias lectiones margini libri sui adscripserat,

Codd. tres *Vossianos*, quorum varias lectiones partim verbis Fabii subiecit, partim in calcem inter Addenda reiecit.

Cod. *Colbertinum*. Huius libri Ms. quem Bern. Montefalconius duodecimi fere saeculi esse credebat, varias lectiones Burmann a libro fere IV. adhibuit.

Cod. *Bernensem*, quo nomine Vir D. Codicis *Bongarsiani*, „quem nunc habet bibliotheca Bernensis," variantes lectiones, cum sero accepisset, inter Addenda reiecit.

Cod. *Poullainii*. „Ad marginem editionis Gryphianae a. 1536. quae est inter Almelovenianos in bibliotheca Ultraiectina Codices, erant quaedam variae lectiones, excerptae ex antiquo exemplari manuscripto a Ioanne Poullain Turonensi, Aureliano Canonico, quod absolverat a. 1465. Sed cito defatigatum, quisquis ille fuerat, qui Codice illo usus est, apparet, nam ante cap. III. lib. I. iam defecerat: alia vero manu hic et illic quaedam emendationes in oram libri coniectae erant."

Cod. *Francii*, „qui olim Petri Francii fuit, et cuius margini plurimas in Institutiones et Declamationes emendationes Vir Cl. adiecerat, quas (magnam partem inter Addenda) suo pretio lector aestimabit."

Io. Matthias Gesner editionem suam Fabii a. 1738. 4. collatione Codicis *Gothani* et Iensonianae editionis (utrumque librum Spald. diligentius contulit) instruxit; idem V. D. in difficilioribus locis adhibuit

Cod. *Kappii* ex Lipsiensis Doctoris Kappii bibliotheca. Addendis Gesner varias lectiones Codicis *Gothani* 2. paucissimas, easque ab Heusingero acceptas cum Heumanni una alteraque observatione intexuit. De Kappii Codice quid factum esset, Spald. Praef. III Vol. p. X. frustra se dicit adhuc quaesivisse.

Georg. Ludov. Spalding in editionis a. 1798—1816. IV Voll. 8. suae apparatu critico adornando contulit primum duos libros Ms. quibus inde a libro III et VII. aliorum Codicum varians lectio addita est: quos eo ordine, quo adhibere Viro D. licuit, commemoravi.

Codd. *Gothani* 1. et 2. Quorum librorum priorem, qui simpliciter *Goth.* solet appellari, Gesner a se collatum describit Praef. § 19. Hunc Codicem Spald. (Praef. p. XLI.) iterum cum Gesneriana editione contendit, ea annotans singula, quae omisisset Gesnerus. Summam vidit Spald. huius Codicis et Vossiani 2. similitudinem. Gothani Codicis 2. quem Gesner inferiorem indicat, paucissimas lectiones modo dixi reperiri in Addendis edit. Gesner.

Cod. *Guelferbytanus*, qui Spaldingii iudicio in plurimis convenit cum Cod. Bernensi et Vossianis 1. et 3. „Hos, inquit V. D. Praef. p. XLIV., ego libros e praestantioribus exemplis transscriptos existimo, quam Gothanum et Vossianum secundum. Sunt enim fere eorum scripturae doctiores, difficiliores, denique tales, quae correctorem recentioris aevi minus arguant."

Cod. *Turicensis*. Huius antiquissimi libri (certe non infra undecimum saeculum scripti, v. Spald. Praef. p. XLVIII. seq.) collatio, ab Ulrico Prof. Turic. facta, incipit a tertio demum libro. Librorum I et II. varietatem non plenam, sed hic et illic tantum excerptam praebuit Sulzbergeri libellus, quem Spald. memorat Praef. p. XLV. Huius libri Ms. hoc maius pretium est, quo plura fert incredibilis in librario stuporis (inde antiquitatis) indicia. Expertus est hic liber manum alteram correctoris, cuius ingenium atque diligentiam Sulzberger existimat non multa in emendando praestitisse. Spald. aliquoties hunc lib. initio notarum suarum *Poggianum* appellavit, quod Poggius, Mabillonii testimonio, non Florentiam, ut Bandinius, Raph. Regius in prima

nota ad Quint. et Petrus Crinitus opinati sunt, asportandum, sed „exscribendum accepit ex ipsa Sancti Galli bibliotheca." Simillimi huic praestantissimo Codici sunt, Spaldingio iudice, Almeloveenianus, Bodleianus et Argentoratensis.

Cod. *Florentinus* in bibliotheca Laurentiana. „In maxima, inquit Spald. Praef. Vol. III. p. IV., libri (Florentini) nostri auctoritate est tamen ubi maiorem agnoscas Turicensis codicis," ut arctiore vinculo cum Almeloveeniano coniunctus videatur.

Codd. *Ambrosiani* 1. et 2. Utriusque Codicis collatio ab ipso Spaldingio (cf. Praef. Vol. III. p. V. seq.) Mediolani facta, ad nonum potissimum librum et seqq. ll. pertinuit. Maiorem Codicem Sp. appellat Ambr. 1. cuius una vastissima lacuna est a lib. IX, 4, 135. usque ad XII, 11, 12.; alterum quadratum Ambros. 2. qui lacunas habet easdem fere cum Cod. Ioannensi. Promissum de curanda Codicis utriusque collatione a bibliothecae praefecto Cal. Bugato Abb. factum quominus servaretur, temporum iniquitas obstitit.

Excerpta Santenii h. e. variae lectiones Quintiliani ex Codice aliquo excerptae, cum Codice Guelferb. fere omnes conspirantes.

Floril. Sant. Huius Codicis (vid. Buttm. Praef. Vol. IV. p. VII.) lectio „haud raro quidem ab omnium librorum scriptura recedit, ita tamen, ut variationes ab illo ipso, qui flores hos excerpserat, aut sedulo, quo rotundiores exirent sententiae, aut neglectu etiam quodam admissas fere esse, facile appareat."

Cod. *Vallensis.* Hunc Spald. novit ex ed. Ascens. 1516. quam vide infra indicatam. Non raro consentit hic Cod. cum Goth. et Voss. 2.

Io. Ios. Dussault Institutionem orat. Quintiliani Parisiis a. 1821. ad Codices Parisinos recensuit, quorum lectiones Dr. *Klein* in Miscellaneis criticis, quae edi curaverunt Frid. Traug. Friedemann et I. D. Godofr. Seebode Vol. I. P. III. (ad primum Quint. librum) p. 486—499. ad secundum et tertium librum ibid. P. IV. p. 650—669. enotavit.

„Omnino sex tantum Codices (cum Bibliothecae Regiae Parisiensis olim fuissent tredecim accurate collati a Vicario) priores, qui nunc Parisiis asservantur, ipse Dussault inspexisse videtur.

Codd. *Regii Parisienses:*

1. Avicula; codex Vicario teste antiquissimus, frustra inter Regios quaesitus.
2. Cod. Bibl. Reg. 7719. Puteanus fol. membranaceus XIII. saeculo exactus.
3. Cod. Bibl. Reg. 7720. fol. membran. XIV. saeculi.
4. Cod. Reg. 7721. fol. membran. a. 1389. Io. Poullainii, cuius

libri mentionem fecit Burmannus in Praef. (Vid. quae supra de hoc Cod. dixi.)

5. Cod. Bibl. Reg. 7722. fol. membranaceus XIV. saeculi.
6. Cod. Reg. 7723. fol. membran. XV. saeculi, olim L. Vallae, nunc Colbertinus. Non videtur idem esse Dussaultio atque Vallensis ille Ascensii, satis frequenter a Spald. excitatus, propter miram lectionis discrepantiam. Equidem, sic Kleinius pergit, *Ascensii* fuisse arbitror, sed negligentius inspectum, pro more illius temporis."

INDEX

Editionum Quintiliani de Institut. orat. quibus Gibson, Burmann, Gesner, Spalding usi sunt.

Camp. Romae 1470. f. ap. Ulric. Han s. Gallum, quam curavit *Io. Ant. Campanus.* Principem hanc editionem, quae antiquiori Codici par est habenda, Spald. Praef. Vol. II. p. III. hoc magis laetatur sibi e bibliotheca Gottingensi esse suppeditatam, quia nondum sit a Quintiliani editoribus collata. Tum addit: „Quae inde praesidia peti possunt prioribus libris Institutionum, ea in fine totius operis maxima cum fide exhibebuntur." Promissum cum Vir praeclare de Quintiliano meritus, subita is quidem morte VII. Iunii a. 1811. ereptus, servare non potuerit, gratissimum fecit Kleinius, qui in Miscell. crit. Vol. I. P. III et IV. cum Codicum Parisiensium lectionibus, e Dussaultii editione a. 1821. P. I. enotatis, Campanae editionis lectiones exscripsit ad libros I. II et III ed. Spald. pertinentes.

Andr. Romae 1470. f. ap. Conr. Sweynheym et Arnold Pannarz cura *Io. Andreae* Episc Aleriensis, qui Campani laboribus se usum indicat in Epist. ad Paulum P. M. — Hac editione usus est Gibson.

Iens. Venetiis 1471. f. ap. *Nicol. Iensonium*, quam curavit *Omnibonus* Leonicenus. — Hac ed. usi sunt Gesn. et Spald.

Tarvis. Tarvisii 1482. f. per Dionys. Bononiensem ac Peregrinum eius soc. — Contulit eam Spald.

Parm. Parmae 1490. f. Hanc ed. Burm. non in Catalogo editionum biblioth. Almeloveniana commemorat, sed in Commentario rarius, ut Vol. I. p. 17. Gesner in Indice editt. eam sub hoc anno indicat ex Bibl. Marck. p. 155.

Locat. Venetiis 1493. f. per *Bonet. Locatellum* cum annotationibus *Raphaelis Regii*, quem habuisse Laurentii Vallae, qui Poggii exemplar descripserat, eique notas adiecerat, Codicem, et inde furto sibi quaedam sublegisse saepe invidiosius quam verius (quoniam „Laurentii Vallae illa aetatem non tulerunt.") ex-

probrat ipsi Badius. Illud vetustissimum exemplar Florentiae se legisse ipse Regius initio annotationis testatur. Regii diligentissimi emendationes proximae editiones, in quibus Ald. est, receperunt. — Hac ed. usi sunt Burm. et Spald.

Venet. Venetiis 1494. f. ap. Peregrinum de Pasqualibus cum notis *Laurentii Vallensis* (non ultra secundum librum), Pomponii ac Sulpicii et Raph. Regii. — Hanc ed. contulerunt Gibson et Spald.

Rusc. Venetiis 1512. f. ap. *Georgium de Rusconibus.* — Hac ed. usus est Spald.

Ald. Venetiis 1514. 4. apud *Aldum* ex Andr. Naugerii et Bapt. Rhamnusii recognitione. Hinc Burm. in Praef. iudicat Badium falli, qui „ad lib. I. cap. 14. notet Aldum in tribus prioribus libris antiquiores Regio Codices secutum, cum nondum viderat Regii commentarios," qui iam ante viginti annos prodierant. — Praeter Burm. eam contulit Spald.

Ascens. 1. Parisiis 1516. f. ap. *Iodoc. Badium Ascensium* cum notis Raph. Regii, Merulae (quae modo a lib. XII. cap. 7., ubi desinunt Regii, incipiunt) et Badii. Burmannus neque hanc ed. neque huic similem de anno 1528. prodit a se usurpatam, quamquam aliqua ex notis Iod. Bad. Ascensii profert. Spald. in Praef. p. LVII. Ipse autem, inquit, in primis diligenter eam contuli, cum et Codicem „quem" ut est in titulo „Laurentius Vallensis et possedisse et emendasse magnis argumentis convincitur" repraesentaret sola, et multas eruditissimi editoris optimae frugis notas contineret.

Parisiis sine temporis notatione 4. M. Fabii Quintiliani grammatica. Insigni inscriptum est *P. Viart.* Continet primi Qu. libri capita 4—9. Gesner eam anno 1506. accensuit, Spald. pro typorum ratione anno fere 1516.

Ascens. 2. Parisiis 1519. f. Secunda *I. Badii Ascensii* editio, mirifice ea, ut Spald. testatur, recedens a prima illa a. 1516. et fere consentiens cum recentioribus. Caret notis omnibus. — Fuit haec ed. in libris Gesneri et Spald.

Ald. Venetiis 1521. 4. ap. *Aldum.* Hac ed. usi sunt Gibson, Burm. et Spald.

Colon. v. *Cerv.* Coloniae 1521. f. in aedibus *Eucharii Cervicorni* et *Heronis Fuchs.* — Hac ed. usi sunt Gibson et Spald. qui eam vidit cum secunda ed. Ascens. admodum convenire.

Ald. Venetiis 1521. 4. ap. *Aldum.* Hanc ed. contulerunt Gibs. Burm. Spald.

Basileae 1527. 8. p. Adamum Petrum *Petri Mosellani* notae in Institutionum libros VII. priores, ex cuius commentario Burm. in Praef. se dicit panciora selegisse. Ex quanam edit. Burm.

notas Mosellani transscripserit, non dixit. Haec prima videtur esse huius Commentarii editio.

Ascens. Parisiis 1528. f. ap. *Iod. Bad. Ascensium* c. n. Raph. Regii, Merulae, Petri Mosellani et Badii; qua Spald. suspicatur usum esse Burmannum, cf. q. d. ad a. 1516.

Sich. Basileae 1529. f. cum *Ioann. Sichardi* praefatione et notis (varia lectione ex antiquo Codice). — Hanc adhib. Gibson.

Parisiis 1531. f. apud *Io. Badium Ascensium* ex recognitione *Guil. Philandri* (Galli) et *Petri Mosellani.* — Vid. quae notavi ad ed. Paris. 1556.

Coloniae 1534. f. ap. Io. Gymnicum cum Gisb. Longolii praefatione notisque *Io. Sichardi* et in duos primos libros *Ioach. Camerarii.*

Gryph. Lugduni 1536. 8. p. *Sebastianum Gryphium.* — In marginem huius editionis varias lect. Codicis Ms. Poullainii et alias emendationes, quibus Burm. usus sit, coniectas fuisse ipsis B. verbis supra notavi.

Vidov. Parisiis 1538. 4. apud *Petr. Vidovaeum.* — Huius editionis lectiones Burm. contulit. Prima Vidovaei edit. est de anno 1527.

Chevall. Parisiis 1538. f. ap. *Gervasium Chevallonium* ex emendatione et cum argumentis *Petri Gallandii* c. n. *Mosellani, Camerarii, Pini.* — Hac editione se usum esse non dicit quidem Burm. in Catalogo, sed ed. tamen Chevall. et Gallandii coniecturae in Commentario commemorantur.

Lugduni 1538. 8. ap. heredes Sim. Vincentii. — Haec ed. fuit in libris Gesneri.

Colin. Parisiis 1541. 4. ap. *Simonem Colinaeum.* — Burm. tacuit in Catal. non item in Comment.

Basileae 1541. f. ap. Balthas. Lasium. — Hac ed. usus est Spald.

Roign. Parisiis 1541. f. ap. *Io. Roigny* excusa a Io. Ludovico Tiletano. — Hanc ed. cui *Gallaeus*, Serv. Gallaei F. plurima adscripserat, quibus medicinam adfectis locis adferre conabatur (vid. Praef. Burm.), contulit Burm.

Parisiis 1542. f. ap. *Mich. Vascosanum* cum notis *Pet. Mosellani*, *Ioach. Camerarii* in libr. 1. et 2. *Ant. Pini* in tertium. — Haec ed. fuit penes Gesnerum.

Vascos. Parisiis 1542. 4. ap. eundem. — Hac ed. usus est Gibson.

Steph. Parisiis 1542. 4. p. *Robertum Stephanum.* Hac ed. usi sunt Gibson et Burm.

Basileae 1543. 4. ap. Rob. Winter opera et studio Io. Camerarii, Io. Sichardi, aliorumque cum Philandri castigationibus. — Haec ed. fuit penes Gesn.

Lugduni 1541. 8. ap. Sebast. Gryphium. — Hac ed. usus est Spald.

Basileae 1548. 8. ap. Nic. Brylingerum. Hanc ed. habuit Gesn.

Vascos. Parisiis 1549. f. p. *Mich. Vascosanum* (quaedam exempl. habent Audoenum Parvum) c. praef. et argumentis emendatioribus *Pet. Gallandii*, *Angeli Politiani* praef., notis *Mosellani*, *Camerarii*, *Pini.* — In hac ed. ut in reliquis Basileensibus et Colon. in fronte Camerarii et Sichardi notae, quas sine discrimine confusas Burm. in Praef. dicit se plerumque Sichardo maluisse tribuere praecipue post librum secundum, licet Robortellium in disputat. tom. II. Fac. Crit. p. 18. et Sigon. p. 149. videat ut Camerarii quaedam producere ad lib. VIII. Fabii.

Parisiis 1556. 4. ap. Thom. Richardum *Adr. Turnebi* notae in Institutiones Oratt. — Hunc Burm. passim *Pseudo-Turnebum* vocat, et in Praef. „Turnebi integras notas, ut ediderunt olim Parisienses, subieci magis, ne quid detraxisse Leidensi editioni (a. 1665.) viderer, quod Typographi praecipue caverant, quam ut mihi persuadeam dignas Turnebi eruditione et fama esse; tot enim inepte et indocte etiam dicta in illis notis offendi, quae hic recensere nihil attinet, cum id suis saepe locis factum sit, ut nunquam a Viro tam docto profectas esse credam, nisi quis Tironi alicui dictatas esse et male exceptas, peiusque descriptas esse velit existimare.“ *Turnebi* nomen esse fictitium satis cognitum est (ut Spald. Praef. Vol. I. p. LXVIII. existimat) testimonio Iacobi Mentelii Medici Paris. (Vide quae Gesn. annotavit in huius ed. descriptione.) Narrantur enim Turnebi commentarii paene ad verbum e Philandro (quem Heinsio scribens Bigotius 23. Mart. 1663. etiam uberiorem adornasse commentarium, qui Divione servabatur, suspicionem iniicit. Vid. Burm. Praef.) esse transscripti. — Sunt autem, Spaldingio iudice, Philandri animadversiones profecto non proletariae.

Lipsiae 1570. 8. impens. Iac. Apelii in librum decimum annotationes P. Melanthonis, Io. Veleurionis, Io. Stigelii, Casp. Landsidelii editae per *M. Steph. Riccium.* — Hac ed. usus est Gesner.

Stoer. Genevae 1591. 8. ap. *Iacobum Stoer.* — Hac ed. usum se esse dicit Spald. Prima Stoerii ed. Quintiliani est de anno 1580. Tertia a. 1604. fuit penes Gesn.

Chouet. Genevae 1641. 8. ap. *Pet. Chouet.* cum not. *Dan. Parei.* — Hac ed. usus est Spald. — „*Parei* notas, Burm. inquit, ideo non neglexinus, partim quia Leidensis editio exhibebat, partim quia maximam partem conflatae sunt ex virorum doctorum observationibus et operibus criticis, quae sine dubio citanda tamen fuissent.“

Leid. Lugduni Batav. 1665. 8. ex officina *Hackiana* c. notis Variorum opera *C. Schrevelii.* Cui, ut Burm. in Praef. iudi-

cat, cum Emericus Bigotius meliora subsidia obtulisset, nullas fere, nisi Parei et Turnebi notas et aliquando Passeratii et Pet. Pithoei (a quo correctum exemplar Big. miserat) nomine notulam non optimam subiecit. Adde I. Fr. Gronovii (ut ipse Gr. in Epist. ad Nic. Heinsium Id. Novembr. 1664. data dicit) pauculas coniecturas, quas Schrevelio dedit. — Hac editione usi sunt Burm. et Spald.

Eodem fere tempore *Pauli Colomesii* breves notae in libros Instit. saepius editae sunt inter eius opuscula Parisiis et in Belgio, quibus usus est Burm.

Gibs. Oxonii 1693. 4. e Theatro Sheldoniano c. not. *Edmundi Gibson.* „Ipsum Gibsonum, cuius fidem et diligentiam summam (Burmanni verba in Praef.) non potui satis suspicere, aliquando tamen humani huius (lapsus) peccati non immunem offendi et saepe pro discrepantibus codicum lectionibus dedisse diversas longe ac nominat, imo lemmata etiam quaedam in marginem librorum coniecta, earum loco produxisse, ostendere in facili foret." Spald. Gibsonum tres Codd. Mss. et veteres edd. octo adhibuisse dicit. „Quarum tres, inquit, cum et ipse tractarem, animadverti, non ubique eam fuisse in homine diligentiam, cuius spem fecerat Burmanni de Gibsoniana editione iudicium." At V. D. Berol. praetermisisse videtur, quantum Burmannus de ista laude sequentibus verbis detraxerit.

Obr. Argentorati 1698. 4. ap. I. R. Dulssecher cura *Ulrici Obrechti.* De quo Burm. in Praef. „Utinam fata, quae mortem eruditissimo, et multis meritis in litteras insigni, viro etiam properarunt, non invidissent nobis amplissimum, quem parabat, commentarium, quibus (sic) immutatae tam frequenter, et saepe nimis, ut nunc videtur, audaciter scripturae rationem nobis reddidisset." Ex aliqua tamen parte desiderium nostrum, ut Spald. ait, levavit Obrechtus praemittens textui „indicem quorundam locorum, quos — emendavit."

Roll. Parisiis 1715. 8. ap. Iac. Stephanum per *Carolum Rollinum*, recisis, quae minus necessaria visa sunt (quarta fere operis parte) et notis brevibus illustrata. II Voll. — Burmannus in Praef. mutilationem istam repudians Iesuitarum ordini indignatur, „qui ubique pro antiquis et optimis quarumcunque artium magistris, quos expulerunt suis Gymnasiis, Virorum suae familiae foetus et opera manibus adolescentium versanda dederunt. — melius saltem consuluissent Iesuitae eloquentiae, si epitomen Quinctiliani a *Iona Philologo* olim concinnatam et typis Roberti Stephani Anno 1547. excusam ediscendam adolescentibus dedissent, et ita ad ipsum Fabium aditum fecissent." Rolliniana epitome ab *Harlete* curata edita est Altenburgi 1773. de qua v. Spald. Praef. p. LXII. Idem in suis libris refert *Chrestomathiam Quintilianeam*

Wirceburgi 1782. 8. cui animadversiones adiecit et variorum et suas *Bonaventura Audres*. et ibid. 1793. cura *Laurentii Blass*.

Burm. Lugduni Batav. 1720. 4. II Voll. ap. Ioan. de Vivie cum notis et animadversionibus virorum doctorum summa cura recogniti et emendati per *Petrum Burmannum*. Hic V. D. *Theodori Iansseni ab Almeloveen* notas, quas in exemplar Quintiliani congesserat, in compendium contraxit — „varias lectiones undique nostro (ut ait in Praef.) iudicio collectas et quasdam etiam nobis notas — subiecimus. — ex prioribus et antiquissimis commentatoribus Raphaele Regio et Badio Ascensio — ea tantum selegimus, quae nobis antiquae lectionis vestigia exhiberent, et docerent, quo modo et gradu in sequentes editiones virorum doctorum emendationes pervaserint, et ita coeperint posteriores a prioribus editionibus discrepare.“

Capper. Parisiis 1725. f. opera *Claudii Capperonnerii*. — „Qui (verba Spald. Praef. p. LXIII.) puerilem, an dicam anilem, in hacce ῥητορείᾳ iactantiam prae se fert, sexcenties easdem explicationes ingerens et stemmata futilissimarum notionum magno cum strepitu evolvens — quem recte explodit Burm. Epist. (ad Claud. Capper. scripta Lugd. B. 1726. 4.) p. 34.“ Idem ibid. p. 79. exprobrat illi quod Parisienses Codices raro, imo nunquam consuluit.

Gesn. Gottingae 1738. 4. ap. Abrab. Vandenhoeck collatione Codicis Gothani et Iensonianae editionis aliorumque librorum ac perpetuo commentario illustrati a *Io. Matthia Gesnero*.

Bip. Biponti 1784. 8. IV Voll. cura societatis Bipont. quae ed. paene repetit editionem Gesn.

Spald. Lipsiae 1798—1816. Vol. I. II. et III. sumt. Siegfr. Lebr. Crusii. IV Vol. 1816. sumt. Fr. Ch. Guil. Vogelii cum Praefatione *Philippi Buttmanni*. Ad Codicum veterum fidem recensuit et annotatione explanavit *Georg Ludovicus Spalding*, Gymnasii Berolino-Colon. Professor.

Wolff. Lipsiae 1816—1821. II Voll. 8. sumt. Fr. Ch. Gu. Vogelii ex recensione Spaldingii editio ad scholarum usum accommodata, curante *Godofr. Aug. Bened. Wolffio*, Prof. scholae Port.

Parisiis 1821—1824. VI Voll. 8. ad Codices Paris. recens. cum integris commentariis Georg. Lud. Spaldingii, quibus novas lectiones et notas adiecit *Io. Ios. Dussault*. — Est haec ed. pars Lemarianae Classicorum Lat. Collectionis. *Klein* Miscell. crit. Hildes. 1822. Vol. I. P. III. adiectas dicit esse annotationes Turnebi, Pithoei, Capperonnerii, Rollini selectissimas, novissimique editoris ex utroque genere tum criticas, tum exegeticas.

Lünem. Hannoverae 1826. 8. in bibliop. aul. Hahniano ad optimarum editionum fidem scholarum in usum curavit *G. H. Lü-*

nemann. Notulae quaedam ad calcem adiectae sunt, maximam partem criticae. Continet haec ed. Tomum V. et VI. Bibliothecae Romanae classicae.

Frotsch. Lipsiae 1826. 8. sumt. Hartmanni Institutionis orat. liber decimus ex recensione et cum commentariis *Car. Henr. Frotscheri.*

Ut Spalding Praef. p. LXX. praeter Codices et editiones usum se esse dicit *Lochmanni* Professoris Coburg. aliquot prolusionibus annorum 1776—1790. quibus Fabium illustravit; sic ea Virorum DD. iudicia vel eas tantum, non omnes coniecturas, quae post Spaldingianam editionem innotuissent, quantum per institutam meam rationem et utendi opportunitatem licebat, adhibendas putavi. Quanquam vereor, ne aliqua me latuerint ab aliis Viris DD. observata, quae multum ornamenti eis attulissent, quae ad Quintiliani Institutionem explicandam annotarem. Ad manum igitur mihi fuerunt

Valentini Slothouweri Animadversiones criticae in veteres auctores classicos. Vid. Acta literaria Societatis Rheno-Traiectinae. Lugd. Bat. Tom. III. 1801. p. 125—132. ubi notae in Quintilianum leguntur.

Analecta critica ad Quintiliani Institutionis orat. libros VII. VIII. IX. auctore *Reinh. Frid. Happelio.* Halae 1810. 8. 34. pp.

Gustavi Sarpii Analectorum ad Georg. Lud. Spaldingii M. Fabium Quintilianum specimen. Halis Sax. ap. Car. Aug. Kümmel. 1815. 8. 56. pp.

Gust. Sarpii Epistola ad nuperrimum Quintiliani editorem (Phil. Buttmannum). Suerini ac Rostochii ap. C. L. Stillerum 1816. 4. 20. pp.

Gust. Sarpii Quaestiones Philologicae. Rostoch. 1819. 4. 60. pp.

Guil. Aug. Gensleri Analectorum ad editionem M. Fabii Quintiliani Spaldingianam specimen observationes ad librum X. continens. Coburgi 1822. 8. 64. pp.

Addendae sunt *Ephemerides litterar. Ienens.* variis locis et Frotscherianae editionis Censura in *Bibliotheca critica nova.* Vol. III. p. 269 seqq. auctore *I. Geelio.*

His fere artis criticae subsidiis, quae a Quintiliani editore, quem exspectamus, non sunt negligenda, in hac editione liberiore quodam modo usus sum. Non enim omnia constitueram in meam annotationem congerere, quae ab aliis post Spaldingium ad Quintiliani textum emendandum viderentur adhiberi posse, sed si quid in illorum Virorum, quos honoris causa dixi, disputationibus reperirem, quod ad eum locum pertineret, in quo ipse haesissem, meamque sententiam luberet expromere. Eorum scriptorum notationem, quorum loca Quintilianus indicavit, textui subieci, quatenus aliorum Viror. DD. inprimis Spaldingii opera facta fuerat. Ad

sententiarum vim explicandam si quid attuli, id lectionis perpendendae vel emendandae causa feci. Plurima de verborum usu et significatione, vel de rhetoricae artis formulis post Spaldingium contractius suppeditavit G. A. B. Wolff, Vir Clar. Si quid ad interpretationem Institutionum perficiendam requiritur (multa vero sunt in variis et rerum et locutionum generibus obscuriora) de his videbit, qui perpetuum Commentarium in Quintilianum scribere conatus fuerit: quod opus ingens sane ac difficile ut Virum habeat magnae doctrinae, temperati acuminis, subactique iudicii, eumque, cui in Quintiliano habitare contigerit, ut aurem habeat rhetoris sermoni assuetam, perspectamque dicendi consuetudinem, hoc ita maxime exopto, ut maximam rhetorici huius operis varietatem cum simplicitate, gravitatem cum nitore ac suavitate, verborumque copiam cum quodam brevitatis studio saepissime sum admiratus. Argumenta librorum, quae, suum cuique praemissum, Spaldingiana editio habet, coniuncta commodius legi videbantur, praesertim si Summaria librorum s. capitum, qualia sunt in editione 1542. f. Paris. ap. Mich. Vascosanum, ea quidem a Gesnero proposita, (omissis iis, quae variantur in Basileensibus) praecederent. In margine interiore ad Spaldingianae editionis similitudinem notatae sunt paginae Burmannianae.

Vitam Quintiliani a Suetonio fuisse descriptam Ernesti ad Suetonium *de claris rhetoribus* in fine adnotavit constare e titulis Mss. Codicum. In Quint. ed. Locatelli a. 1493. et in Ven. 1494. (vid. Spald. Praef. p. XXXVII.) tum in ed. Burmann. et Gesn. reperitur M. Fabii Quintiliani vita, quae cuius sit, Spalding cum Gesnero dicit ignorari: esse, qui Laurentio Vallae tribuant (in his Nicolaum Antonium in Bibliotheca Hispana vetere p. 60.) cuius maior, si scripsisset, diligentia fuisset inprimis extremo loco, ubi de tempore quo decesserit Quint. ne nomen quidem eius, qui tradat, dicit, sed satis habet dicere fide eum, qui tradat, carere, ut libros temporum, qui sunt Hieronymi. *Henrici Dodwelli* Annales Quintilianeos seu vitam M. Fabii Quintiliani per annales dispositam Burmannus editioni suae Quint. Instit. or. addidit p. 1117—1178. Hinc et ex aliis fontibus hausta multa Gesnerus in Praefatione § 1—14. ad describendam Quintiliani vitam praeclare exposuit, ut Ernesti in bibliotheca Fabriciana. *Aliqua tamen*, Spalding. Praef. p. XXIII. inquit, *ad ipsum scriptorem et magis etiam ad hoc, quod tractamus, opus spectantia restant, hic a me quoque monenda.* Quare ego satius esse duxi ex *Angeli Politiani* Praefatione in Fabium transscriptam et notis meis illustratam vitam Quintiliani huic editioni praemittere. Eandem praefationem videtur Gesnerus § 7. dicere *Politiani orationem super Fabio Quintiliano*. Burmannus vero hanc Quintiliani vitam edidit, tanquam alteram par-

tem orationis, hoc titulo inscriptae: *Campani Praefatio, ex Angeli Praefatione in M. Fab. Quintiliani Institt. oratorias.* Ita sane nescias, utrum quae auctor sibi de Quintiliano comperta tradat Politiani sint, an Campani, quanquam apud Burmannum in ipsius Praefat. praecessit alia *Campani Praefatio*, qua continetur *Ciceronis et Quintiliani comparatio.* Hanc *Io. Anton. Campani epistolam ad Antonium Moretum* editioni libri decimi Frotscherianae vides praemissam.

VITA
M. FABII QUINTILIANI
EX
ANGELI POLITIANI PRAEFATIONE
IN
M. FABII QUINTILIANI INSTITUTIONES ORATORIAS.

Marcus Fabius Quintilianus 1), ex Hispaniae oppido Calaguriae 2), maxime propter obsessum in eo Sertorium insigni, Nerone im-

1) Inde a Leidensi editione a. 1698. scribi coeptum est a Gibsono, Burm. Gesn. aliis *Quinctilianus* ad similitudinem *Quinctiorum* et *Quinctiliorum* in sollemnibus foederum carminibus et monumentorum titulis, tum in fastis Capit. p. Gruteri 295. et in numo ap. Patinum (Famil. Rom. p. 188.), in gente Nonia. vid. Duker. ad Liv. I, 30, 2. qui *C* in eiusmodi nominibus defendit. Libri Mss. et Quintiliani et Lactantii (qui ter hoc nomen adhibet) quantum ex Bünemanni ed. intelligitur literam *C* omittunt, lapides non omnes tuentur. Reinesius p. 154. agnoscit consulem *Quintilianum* e Frontino et frequentissima sunt apud Gruterum et Muratorium exempla nominis huius litera *C* carentis, teste Spaldingio Praef. p. XXIV—XXVI. qui ad Instit. orat. lib. VI. Prooem. 9. in Turic. Guelf. Goth. Camp. scriptum vidit *Quintiliani.* Idem V. D. ad VI, 3, 112. annotat apud Murator. p. 508. esse *Caerellius Quintilianus* sine lit. *C* quater scriptum. Eodem igitur res habenda loco videtur, quo illud, quod alii scribunt, *Pomptina* l. III, 8, 16. et *emptum.* Ipsi vero Fabio I, 6, 40. nihil est odiosius affectatione, cf. I, 7. fere totum, inprimis § 30. et II, 5, 21. ubi antiquitatis nimium admiratorem vituperat. Denique quaeri possit, cur *quintum* numerum litera *C* carere patiantur, quibus *Quinctilianus* placet. Cuius nominis altera syllaba cum a poetis corripiatur, Ger. I. Vossius de arte grammat. p. 229. et 30. suspicatur *Quinctilis* a *quinctus*, ut *Sextilis* a *sextus*, esse; *Quinctilianus* vero et *Sextilianus* a propriis *Quinctius* et *Sextius.*

2) *Calagurriae* natum esse Quintilianum Gesnerus Praef. § 4. statuit cum Antonio (Bibl. Vet. Hisp. I, 12. n. 238—278.) et Dodwello (Annal. Quintil. § 4. 5. 6.) anni p. Ch. n. 42. fine sub Claudio. Auctor, incertus is quidem,

perante, a Galba (qui et ipse deinde imperator fuit) Romam adolescens admodum perductus est[8]). Patre autem, quantum colligimus, cum erudito viro, tum in reipublicae administratione honestissime versato, usus est[4]). Ipse cum in ea tempora incidisset, quibus et Annaeus Seneca, et Iulius Africanus, et Vibius Crispus et Tracallus, et Afer Domitius[5]), aliaque Romanum forum praeclarissima ingenia illustrarent: Domitium inprimis senem iam colendum sibi affectandumque proposuit[6]), hominem cum omnium eius aetatis oratorum eminentissimum, tum praecipua quadam facetiarum atque urbanitatis laude memorandum, neque illius solum actiones, verum et domesticos sermones diligentissime omnes observavit. Amavit etiam familiarissime aequalem suum Iulium Secundum[7]), mirae facundiae miraeque gratiae virum: cui tametsi properata mors iniuriam fecit, magnum

---

vitae Quintiliani in Praef. Gesneri scribit: *M. Fab. Quintilianus Romae natus est, quibus Consulibus, aut quo imperante Caesare, non legi. Verissima coniectura adducor, ut fidem libris temporum non habeam, ubi legitur, Quintilianus Calagura urbe Hispaniae oriundus.* Libros temporum intelligit Hieronymi interpretis Chronici Euseb. Tum Ausonius in Profess. Burdig. I, 7, p. 146. Toll. *Adserat,* inquit, *usque licet Fabium Calagurris alumnum* et Hieronymus adv. Vigilantium, hunc *Calagurritanum cauponem* appellat *mutum Quintilianum.* Denique Spald. Praefat. p. XXXIX. testatur Nostri cognomen in Hispania audiri etiam saeculo V. in Prudentii hymno 7. *ubi Quintilianus Caesaraugustanus celebratur* et Volaterranus L. 19. pr. apud Gesn. Praef. § 3. ait: Quintilianum Hispanos suos provinciales appellare.

8) Quintilianum a patre primo Romam deductum, ubi pueritiam actam ipse commemorat VI, 3, 51. X, 1, 24. et 102. XII, 11, 3. inprimis V, 7, 7. deinde a Galba intra annum aet. 19. et 20. aerae vulg. 61. abductum in Hispaniam Tarraconensem, in qua fuit utraque Calagurris, Gesner § 4. statuit cum Antonio et Dodwello. Hinc octo annis post, per quos (v. Suet. Galb. c. 9.) hanc provinciam tenuerat, Galba, audita Neronis caede, cum eodem Romam rediit, ut Hieron. tradit in Chron. Euseb. Olymp. 211. (a. p. Ch. 68.) „*M. Fabius Quintilianus Romam a Galba perducitur.*"

4) Cf. Quint. Inst. IX, 3, 73. unde Fabii patrem Romae declamasse colligitur. Auctor vitae Quint. *Seneca*, inquit, *in Libro sexto Divisionum Quintiliani declamatoris meminit, cuius adhuc extant multae declamationes acutae et breves, stylo aliquantulum remissiore. Is avus fuit M. Fabii Quintiliani* (dubitat Antonius Bibl. Vet. Hisp. I, 4. n. 43. non incredibile existimat Gesn. § 4. avum ipsius esse, quem auditum a se Seneca Pater commemorat Controv. 5 praef.) *qui Romae multis annis Rhetoricen cum summa laude docuit. Et ipse Quintilianus mentionem facit patris, qui causidicus fuit apud principem.*

5) Quint. XII, 10, 11. *In iis etiam quos ipsi vidimus, copiam Senecae, vires* (Iulii) *Africani, maturitatem Afri* (Domitii), *iucunditatem* (Vibii) *Crispi, sonum Trachalli, elegantiam* (Iulii) *Secundi.* Comp. X, 1, 118–121.

6) Instit. or. XII, 11, 3. et V, 7, 7. VI, 3, 42. Domitii mortem anno 59. p. Chr. exeunti assignat Tacitus Ann. XIV, 19. Vid. Dodwell § 4. Eodem anno mortuus est *Servilius Nonianus*, quem Quint. X, 1, 102. audierat.

7) *Iulium Secundum* aequalem suum dicit Inst. X, 3, 12.

tamen is quoque inter laudata ingenia sibi locum vindicat. Cum vero et probatissimis moribus, et summa ingenii vi, et acerrimo studio Quintilianus esset, prima statim iuventa celebrare forum, atque in summis patronorum numerari occoepit: ad eamque virtutis et ingenii commendationem repente pervenit, ut non solum maximae quaeque ad illum causae deferrentur, sed et notarii, qui eius dicentis verba exciperent, vulgo a studiosis hominibus conducerentur. Quotiens vero cum aliis agebat, omnium non solum concessu, sed et consensu fere ab ipso ponendae causae initium exigebatur. Primam vero actionem, iuvenili quadam cupiditate gloriae ductus, eam emisit, quae Naevii Arpiniani [8]) causam continebat, in qua quaesitum fuerat, praecipitatane esset ab illo uxor, an se ipsa sua sponte iecisset. Inter caeteras autem quas egit causas Quintilianus, duae inprimis insignes habentur: altera, quam pro regina Berenice apud eam dixit [9]): altera, qua ream tuebatur, quae subiecisse dicebatur mariti testamentum, et chirographum marito expirante haeredibus dedisse: quod verum erat [10]). Nam quia per leges institui uxor non poterat haeres, id fuerat actum, ut ad eam bona per hoc tacitum fideicommissum pervenirent. Et caput quidem quaeri facile erat, si hoc diceret palam, sed pariebat haereditas. Ita ergo figurate causam egit, ut iudices illud intelligerent factum, delatores autem non possent apprehendere ut dictum: idque cum maxima Quintiliani laude utrumque contigit. Verum praeter ingenium, quod in illo fuit eminentissimum, tantam etiam vim concipiendarum imaginum, quas phantasias vocant, habuisse accepimus, ut frequenter ita motus sit, ut non solum lacrymae illum, sed et pallor et vero similis dolor deprehenderent [11]). Sed cum diu iam in foro tanto successu tantaque gloria versatus foret, ut inde non ingentes modo opes [12]), sed et Romanam civitatem, omniaque nobilitatis

---

8) Cf. Instit. VII, 2, 24. ubi addit: *Nam ceterae, quae sub nomine meo feruntur, negligentia excipientium in quaestum notariorum corruptae, minimam partem mei habent.*

9) Instit. IV, 1, 19.

10) Haec ipsa verba sunt Quintiliani IX, 2, 73. ne quis, ut Antonius l. c. n. 244., putet, Politianum dicere aliam quoque Berenices causam ab eo actam esse. Vid. Gesner Praef. § 7.

11) Conf. Instit. VI, 2, 36.

12) *Ingentes opes*] Politianus videtur intelligere ea, quae Iuven. sat. VII, 185 seqq., quem locum paulo post adhibet. At comp. Plin. Ep. VI, 32. ad Quintilianum: *Te porro animo beatissimum, modicum facultatibus scio: itaque partem oneris tui* (nuptura erat filia honestissimo viro, Nonio Celeri, cui ratio civilium officiorum necessitatem quandam nitoris imponeret) *mihi vindico, et tanquam parens alter puellae nostrae confero quinquaginta millia nummum* (ex Gesneri ratione computandi imperiales 1666¼) *plus collaturus, nisi a verecundia tua sola mediocritate munusculi impetrare posse confiderem ne recusares.* Gesner Praef. § 11. *modicum facultatibus* recte iudicat dici

iura consequutus esset, et iam maximus (ut Iuvenalis inquit) orator haberetur, honestissimum sibi agendi causas finem statuens dum adhuc desideraretur, receptui cecinit [13]), suamque mox operam, vir proculdubio hominum causa natus, ad praecipiendi munus transferre coactus est. Quo loco adnotandum nobis est primum omnium, Quintilianum Romae publicum iuventutis gymnasium, et e fisco eximium stipendium accepisse [14]): multique ex eius ludo quasi ex equo Troiano literatorum proceres extiterunt, inter quos et Plinius ille iunior fuit, qui etiam in epistolis [15]) Quintilianum praeceptorem suum libentissime agnoscit: et Iuvenalem item fuisse (ut quidam arbitrantur) maxime verisimile est, qui de illo his verbis honorifice mentionem facit [16]),

Hos inter sumtus sestertia Quintiliano
Ut multum, duo sufficient: res nulla minoris
Constabit patri quam filius. Unde igitur tot
Quintilianus habet saltus? exempla novorum
Fatorum transit: felix et pulcher, et acer,
Felix et sapiens, et nobilis et generosus,

---

posse Quintilianum, qui ultra necessarium dignitati senatoriae censum, qui, teste Suetonio Aug. c. 41. tum erat duodecies H.S, (imperialium 40000.), nihil possideat, a viro praesertim ditissimo, qualis fuit Plinius.

13) Vid. Instit. II, 12, 12. comp. XII, 11, 2. et 3. de Domitio Afro, qui valde senex, quotidie aliquid ex ea, quam meruerat, auctoritate perdidit.

14) Hieronymus in Chron. Euseb. Olymp. 216. (aerae vulg. anno 88.) *Quintilianus ex Hispania Calagurritanus primus Romae publicam scholam aperuit et salarium e fisco accepit et claruit.* Per hos viginti annos (inde ab a. 68. v. not. 3.) Rhetoricam in schola publica Romae professus est eaque studia, *quae* (ut ipse ait I. Prooem. 1.) *per viginti annos erudiendis iuvenibus impenderam.* Utrumque opus simul tractatum celebrat Martialis Epigr. II, 90.

Quintiliane vagae moderator summe iuventae,
Gloria Romanae Quintiliane togae.

15) Plin. Epist. II, 14, 9. et VI, 6, 3.

16) Iuven. satyr. VII, 186–198. Politianus aliquot versus et ab initio huius loci et a fine praetermiserat, quos addidi ad reliquorum interpretationem admodum comparatas. Hoc loco cum poeta (ut Collega coniunctissimus meus *Ern. Guil. Weberus* ad Iuvenalem Vimariae 1825. p. 282 seq. animadvertit,) significet eum, cui fortuna faveat, et corporis et animi bona possidere et omnia posse, mihi non tam videtur veram Quintiliani conditionem et virtutem descripsisse, quam clarissimi rhetoris iam mortui (cf. Iuven. sat. I, 162. Dodwell § 41. *habet* interpretatur *iam habet*, praesertim cum mentio Fabii fiat honorifica) nomine usus esse, quo aut Fabio similes omnes carperet fortunatos, aut unum, ut Spald. Praef. p. XXXV. animadvertit: „Ita dum Quintilianum appellat, alium istorum temporum rhetorem significavit Iuvenalis, ab aequalibus agnoscendum eum non minus, quam illum sub Paride (Iuv. sat. VII, v. 87.) figuratum histrionem. Et erat fortasse is eiusmodi, ut in ipsa laudum simulatione dicteriis peti mereretur.“ Similiter Quintiliani nomine utitur Iuven. sat. VI, 75. et 279. pro honesti viri persona, quae non amatur. — Cum extremis verbis Iuvenal. compar. Plin. Epist. IV, 11. ubi de Liciniano, qui exsul de senatore rhetor de oratore factus est: *Quos tibi, Fortuna, ludos facis! Facis enim ex Professoribus Senatores, ex Senatoribus Professores.*

Appositam nigrae lunam subtexit alutae.
Felix orator quoque, maximus et iaculator.
Et si perfrixit, cantat bene: distat enim, quae
Sidera te excipiant modo primos incipientem
Edere vagitus et adhuc a matre rubentem.
Si Fortuna volet, fies de rhetore consul:
Si volet haec eadem, fies de consule rhetor.

Erat autem in eo praeter caetera adeo expromta fidelisque memoria, ut quae ex tempore aliquando dixisset, ad verbum etiam repetita redderet: cuius rei saepissime periculum fecit, si quando interventus aliquorum, qui hunc honorem mererentur, iterare declamationis partem coëgisset [17]. Postquam vero in erudiendis iuvenibus viginti annos tanta sua gloria tantaque iuventutis Romanae utilitate posuit, ut ab ingeniosissimo Latinorum epigrammatum poëta [18] et vagae iuventutis moderator, et Romanae togae gloria vere meruerit appellari: etiam hunc laborem deprecatus studiis aliquando suis quietem impetravit: atque ut non solum aetatis suae hominibus, sed et posteris quoque consuleret, totum illud otium ad hos de oratoria institutione libros componendos transtulit [19]: quorum eum tertium iam manibus volumen haberet, Domitianus Augustus curam illi sororis suae nepotum delegavit [20]. Uxorem praetorii viri filiam, omnes quae

---

17) Sunt haec ipsius Quint. verba XI, 2, 39.

18) Vid. supra not. n. 14. extr.

19) Vid. Quintil. Epist. ad Tryphonem Bibliopolam, ubi se paulo plus quam biennium (ann. 92. et 93. p. Ch. n.) dicit Institutionum oratt. operi impendisse. De totius huius operis Quintilianei titulo nondum composita lis est, quamvis copiose disputarit Barth. Advers. II, 17. et Spald. in Praef. p. XXVIII — XXXI. docuerit in Codicibus Mss. ut in calce Guelferbytani et ap. Bandinium Bibl. Laur. T. II, p. 381—85. *Institutiones* legi, ut in multis editt. ante Gibsonum. Hunc edidisse *De Institutione oratoria libri XII*. Alias easque vetustissimas edd. carere solere inscriptione. Iensonianam, Tarvis. Locat. in prioribus libris habere *de institutione*, in fine Tarvisianae et Locat. pluralem poni. Singularis habet tutorem Hieronymum in Praef. in Abdiam et ipsum Quintilianum in Epistola ad Tryph. neque potest, etiamsi non totius operis inscriptionem inde certo exquirere possis, vituperari. Pluralis certe commendatur exemplo Ciceronis (cuius sunt *Partitiones oratt.*), Lactantii (*Institutiones Divinae*), Vitruvii (*Institutiones Architectonicae*). cf. Bünemanni nota in Lactantium pag. 1. pluralis usum satis defendentis, quem secutus est Frotscher in ed. decimi libri Inst. Quint. Lips. 1826. Mihi quidem videtur tutius, uti singulari *de Institutione* vel *Institutionis orat. librum* dicere, cum *Institutiones oratt.* non necessario omnia complectatur, quae ad instituendum oratorem pertinent, sed varia eius generis. In *Institutione or.* vero omnia inesse licet exspectare. Accedit genitivorum concursus, quem cum structurae ambiguitate verborum *Quintiliani Institutionis* (ut *Cyri Disciplinae*) vitant qui *de Institutione or.* scribunt.

20) Scripserat Quint. tres priores libros, quibus certe suo et Marcelli Victoris (de quo Dodwell Annal. Quint. § 27.) filio prodesset. Soror Domitiani fuit Domitilla, quae (Suet. Vesp. c. 3.) ante imperium Domitiani mortua est. Huius filia Domitilla Clementis in matrimonio fuit, cuius filios Domitia-

in feminam cadunt laudes (ut ipse inquit) supergressam, quum nondum aetatis undevigesimum explesset annum, duos enixam filios, amisit. Quorum alterum, quintum iam annum egressum, mirae gratiae, iucunditatis, ingeniique puerum deflevit extinctum. Alter autem sui nomen parentis referens, iamque aetatis decimum egressus annum, omnibus etiam, quas vix illa capiat aetas, corporis animique laudibus cumulatus, et consulari nuper adoptione ad omnium spes honorum prius admotus, atque avunculo praetori gener destinatus, et omnium spe sacris eloquentiae candidatus, quum octo mensium valetudinem perpessus esset, infelici parenti hos ipsos etiam in pueri usum elucubranti libros, alterum orbitatis vulnus inflixit: atque hunc suum casum in horum librorum sexto [21]) vir pius, sed omnium suorum superstes, miserabiliter delamentatur. Hos autem qui nunc in manibus nostris libri versantur, Victorio Marcello cum summa sibi amicitia coniuncto, tum eximio studiorum amore flagranti, dicavit [22]): de quibus, id quod de Carthagine Sallustius ait, silere satius puto, quam pauca dicere. Ferebantur autem et alii duo sub Quintiliani nomine libri artis rhetoricae, neque editi, ut ipse inquit [23]), a se, neque in hoc comparati. Nam alterum, sermone per biduum habito, pueri, quibus id praestabatur, exceperant: alterum pluribus sane diebus, quantum notando consequi potuerant, interceptum, boni iuvenes temerario editionis honore vulgaverant. Hos deinde composuit, in quibus eadem sunt aliqua, multa mutata, plurima adiecta. Fuit enim in homine, ut in nullo unquam,

---

sua imperio destinaverat. cf. Suet. Domit. c. 15. Flavium Clementem illorum patrem consularia ornamenta praeceptori filiorum impetrasse medio spatio inter annum 92. et 95. cuius anni mense Martio ineunte caesus fuerit Clemens, existimant Gesner Praef. § 12. et Spald. Praef. p. XXXV. cum Dodwellio § 34. teste Ausonio in Grat. act. *Quintilianus consularia per Clementem ornamenta sortitus, honestamenta nominis potius videtur, quam insignia potestatis habuisse.* Alteram Dodwellii sententiam, qui § 40. et 41. suspicatur, Hadrianum cum primum Romam veniret anno p. Ch. 118. Quintiliano septimum et septuagesimum annum agenti consularia ornamenta contulisse, refutat Gesn. Praef. § 10. et 11.

21) Inst. VI. Prooem. 4 seqq. Minorem natu filium amisit anno aerae vulg. 89. filium maiorem a. 92. — Confecto opere Institutionum anno 94. Dodwell § 32. existimat, eum de novo matrimonio cogitasse, quod iunxit cum orba patre filia Tutilii. Anno 95. nata Quintiliano filia, Tutilii neptis, quae cum viro Senatorio Nonio Celeri nuptura esset, Plinius (v. Epist. VI, 32. cit. supra n. 12.) dotem dedit quinquaginta millia nummum, a. p. Ch. 107. Ultra hunc annum quamdiu Quintilianus vixerit, non constat. Incertus auctor vitae Quintiliani extremo loco ait: *Quo tempore decesserit, affirmare non audeo, quoniam is qui tradit* (nescio quis) *fide caret.* Et Dodw. § 41 extr. *Vixeritne ulterius* (ultra a. Ch. 118.) *et quousque, in tanta veterum monumentorum clade affirmare nihil possumus.* Sed 77. annum cet. vereor ut attigerit.

22) Vid. Prooem. Instit. § 6. et IV. Prooem. 1.

23) Prooem. Instit. 7. et III, 6, 68.

ingenuus quidam animus [24]). Itaque omnia in his libris sedulo praecipit, et omisso interdum speciosiore styli genere, ad utilitatem se discentium summittit [25]; omniaque in iis, quae secutus ipse est, quae partim praeceptis, partim ratione cognoverit usurpata, sine ulla dissimulatione promit. Sed neque veterem prorsusque vulgatam opinionem suam damnare ipse in his libris est veritus, neque in tanta re homo candidissimus conscius esse sibi dissimulanti in ulla parte iudicii sui sustinuit. Praeter hos autem, et unum librum de causis corruptae eloquentiae [26]), et al-

---

24) Dodwell Annal. Quint. § 42—45. persuadet, Quintiliani vitam honestissimam fuisse, laudatque eius candorem et modestiam, tum quod etiam in sermone bonis moribus adversa improbat, scurrilitatem, maledicentiam, obscoenitatem, neque colores (IV, 2, 88—100. et XII, 1, 33.) adhiberi vult, nisi bonis honestisque de causis. Eiusdem in Domitianum tyrannum, saevitia, avaritia, libidine infamem adulatio IV. Prooem. 2. 3. 5. et X, 1, 91. non defendenda quidem, sed excusanda videtur non modo beneficii accepti recordatione, sed etiam Principis suspicacissimi cupiditate laudis, et eorum, qui illa aetate librum emitterent adulandi consuetudine. Quod autem ad I. Prooem. 15. XII, 2, 6. et XII, 3, 12. attinet, quibus locis, inprimis postremo, philosophos oratoria praecepta despicientes, maioremque quandam sapientiam sibi tribuentes perstringit, non magnopere est quod miremur, cum Cic. de Offic. I, 9, 28. in philosophos eodem fere iure, quo sua aetate Fabius, dixerit: *Discendi enim studio impediti, quos tueri debeant, deserunt.* coll. ib. c. 6, 19. *Quae omnes artes in veri investigatione versantur: cuius studio a rebus gerendis abduci, contra officium est. Virtutis enim laus omnis in actione consistit.* Idem sentiens Quintilianus XII, 2, 7. *Quapropter haec exhortatio mea*, inquit, *non eo pertinet, ut esse oratorem philosophum velim: quando non alia vitae secta longius a civilibus officiis atque ab omni munere oratoris recessit. — Atqui ego illum, quem instituo, Romanum quendam velim esse sapientem, qui non secretis disputationibus, sed rerum experimentis atque operibus vere civilem virum exhibeat.* Quis igitur Fabium auctorem Domitiano fuisse dixerit, ut, quod Suet. c. 10. testatur, philosophos omnes urbe et Italia expelleret? — Afflicti vero patris luctum, etsi nimium, cum verbis Prooem. sexti libri nullam invidiam veritus expromsisset, egregium hoc fervidioris quam aequioris animi indicium idem est aere perennius uxori et filiis positum monumentum.

25) Vid. Instit. VII, 1, 54.

26) Librum *de causis corruptae eloquentiae*, quem Quint. VI. Prooem. 3. se dicit emisisse, non eum esse dialogum, quem Tacito nunc plurimi tribuunt *de claris oratoribus*, cui nulla Codicum auctoritate a Lipsio demum impositus est alter titulus *de causis corruptae eloquentiae*, praeter Dodwellium l. c. § 28. Spald. ad Instit. VI. Prooem. 3. docuit. *Tacito* hunc dialogum vindicare studuit amicissimus *A. G. Lange*, Professor scholae Portensis, peculiari dissertatione, quae primum inserta est Actis Seminarii Reg. et Societ. philol. Lips. Vol. I, et repetita in Prolegomenis ad hunc dialogum, quem recensuit et annotatione instruxit *Ern. Dronke* Confluentibus 1828. *Plinium iuniorem* auctorem se probaturum esse promisit *Car. Aug. Frotscher* ad libr. X. Institut. orat. p. 152. Equidem incerti auctoris dialogum hunc esse satius habeo dicere, quem exploratum sit, non tam propter sermonis (qui ad Quintilianum et Plinium iun. propius accedit quam ad Tacitum) naturam, quam propter temporum rationem et dialogi formam et rerum vel sententiarum discrimina non esse Quintiliani.

terum item, qui nunc quoque extat, declamationum [27]) composuit. Miro autem candore veterum ingenia virtutesque omnium indicavit. Senecam tantum damnare, invisumque habere est creditus: quod accidisse sibi ipse scribit, dum corruptum et omnibus vitiis depravatum dicendi genus revocare ad severiora iudicia contendit. Nam cum solus fere Seneca in manibus adolescentium foret, non quidem ipsum omnino conabatur excutere, sed potioribus praeferri non sinebat [28]). Hactenus, quae mihi de Quintiliano comperta sunt.

---

27) De *Declamationibus* quae vulgo Quintiliano tribuuntur, Spaldingio Praef. p. XL. placet Petri Fabri iudicium (ad Senecae Rhet. Controv. l. 5. praef.) negantis Quintiliano, sive ipsi nostro sive avo sive patri eius tribuendas esse declamationes 145. ab Ugoleto, Aerodio, Pithoeo editas, magis autem faventis undeviginti prioribus, quae soleant coniungi cum opere Institutionum. „Aerodius vicissim, sic Spald. pergit, aequior est fragmentis istarum 145. et sunt sane earum argumenta minus ad fabulosas quas improbat noster II, 1. praestigias composita."

28) Instit. libr. X, 1, 125—131.

SUMMARIA.

LIB. I.

Institutionis oratoriae.

LIB. II.

LIB. III.

LIB. IV.

LIB. V.

LIB. VI.

LIB. VII.

*) Haec verba apud Gesnerum in parenthesi posita sunt, tanquam in Basileensi aliqua editione legantur ad cap. 6. pertinentia. Deinceps ad cap. 7. referuntur quae sunt octavi capitis. Numerus 8. praetermittitur: nescio utrum in ed. Paris. haec sit perturbatio, an Gesnerianae editionis typographus erraverit.

ARGUMENTA.

LIB. I.

Editionis festinatio. *Ep. ad Tryph.* Occasio scribendi. *Procem.* 1 — 3. Ambitus materiae — 6. Dedicatio — 7. Pristini de eadem re libri — 9. A philosophis res repetuntur — 17. Oratoris perfecti exemplar — 21. Operis descriptio — 23. Qui futurus et docendi et dicendi modus — Cap. I. — Nutrices — 6. parentes, matres, servuli — 8. paedagogi — 12. Graecus sermo, Latinus — 15. Aetas discendo par — 20. Infantes quomodo docendi — 24. Legere — 27. Scribere — 31. Legendi nulla festinatio — 35. Quae prima scribenda — 37. Pronunciatio exercenda — C. II. Utrum domi an in frequentia scholarum — 4. Corrumpi mores — 6. Domestica corruptio — 9. Profectus in scholis — 17. Commoda scholarum. Usus hominum — 20. Amicitiae, aemulatio — 23. Mos suorum praeceptorum — 26. Modus imitationis et institutionis — 29. Praeceptorum ardor — C. III. Ingeniorum experimenta — 3. Praecocia non placent — 6. Tractandorum ratio — 8. Remissio, lusus — 14. Castigatio — C. IV. Grammatica — 7. Literarum inquisitio — 13. Mutatio et declinatorum et rectorum — 17. Partes orationis — 22. Nomina — 27. Verba — C. V. Emendate loquendi regula — 2. Verba singula nostra — 4. Euphonia — 5. Barbarismus — 8. in gente — 9. in animo — 10. Grammaticae — 17. Vitia pronunciandi, de aspiratione — 22. Accentus — 25. An in ultima unquam — 30. Legitimus — 32. vocis vitia — 34. Soloecismus. An in verbo — 37. in gestu — 38. Eius species — 41. Per omnes orationis partes — 42. Dualis an in Latinis — 45. Ceterae partes orationis — 48. Earum commutatio — 52. Schemata — 54. Alia specie soloeca, non re — 55. Peregrina — 58. Graeca, immutata — 65. Compositae voces — 71. Propria, translata, usitata, nova — C. VI. Sermo — 4. Analogia — 12. Eius defectus — 28. Etymologia — 34. eius abusus — 39. Vetustas — 40. Modo opus in ea — 42. Auctoritas — 43. Consuetudo — C. VII. Orthographia — 2. distinguit dubia — 7. Praepositionum coalescentium — 9. Dividendi — 10. Litera K — 11. Orthographiae consuetudo. Vetustissima tempora — 20. Ciceronis, aliorumque — 28. A pronunciatione diversitas — 30. Iudicium — 32. Defensio suae docendi rationis — C. VIII. Lectio — 2. Qualis — 4. Quorum — 8. Latini veteres — 13. Grammatici in praelegendo partes — 18. Enarratio historiarum, cum delectu facienda — C. IX. Dicendi primordia — 2. Aesopi fabellae — 3. Sententiae, chriae — 6. Narratiunculae poëticae — C. X. Ceterae ante rhetorem artes — 2. An necessariae — 9. Auctoritas veterum pro musica — 12. Exempla — 16. Natura rei — 17. Cum grammatica commercium — 22. Quid ex ea petat orator. Vocis ratio — 26. Corporis motus — 27. Utilis oratori ostenditur — 31. Sed qualis — 34. Geometria, in causis versatur — 37. Maior cum arte or. cognatio. Ordo — 38. Probatio certa — 39. In paradoxis — 46. Astronomia — 47. Exempla — 49. Facillima in multis rebus probatio geometrica — C. XI. Comoedus pronunciationem futuri oratoris praeparet, sed cum modo — 4. Oris vitia corrigat — 9. Faciei — 12. Certi ex comoediis loci — 14. Oratorum quoque ediscendi — 15. Palaestra — 17. Chironomia — C. XII. Posse

haec simul fieri, ipsa natura poscente — 3. Exempla — 8. Pueri laboris tolerantiores — 14. Quare nimia haec videantur aequalibus — 19. Conclusio libri.

LIB. II.

C. I. Discipuli rhetori serius traditi — 4. Aliam rationem suadet — 8. Antiquorum mos — 10. Quare praestet — 12. Coniungendae Grammatici et Rhetoris partes. — C. II. Praeceptoris mores — 4. Discipulorum tractandorum ratio — 7. Quomodo et scribatur apud illum et declametur — 14. Permixti adolescentibus pueri ne sedeant. — C. III. Protinus optimo magistro utendum — 3. Exemplum. Error in ea re duplex — 7. Prudentia doctoris se summittentis — 10. Secum pugnare se negat. — C. IV. Progymnasmata — 2. Narratio — 4. Vitium ex copia melius — 8. Magister ne sit aridus, nec corrector nimius — 12. Iucundus in emendando, et qualis potissimum — 15. Scribendae narrationes — 17. ἀνασκευὴ καὶ κατασκευή — 20. Laudatio, vituperatio — 22. Communes loci — 24. Theses — 26. Exempla suorum praeceptorum — 27. Loci communes alii scripta a quibusdam separatim, de iisque iudicium — 33. Legum laus et vituperatio — 35. Ius eius qui rogat, ipsius rogationis — 37. Vitium in verbis, in rebus — 38. Honestum; utile; obtinerine possint; totae, ex parte reprehenduntur — 40. Certa legum species — 41. Declamandi ratio inventa post. — C. V. Lectio historiae, orationum — 4. Quae lectio infra rhetorem, quae contra sit eius — 7. Eius ratio — 10. Vitiosa quoque praelegenda, iudiciumque discipulorum experiendum — 14. Rei utilitas — 18. Legendi optimi, facillimi — 21. Vitandi antiquissimi — 22. recentissimi. — C. VI. Materiae discipulis datae parcius, plenius adumbratae, post declamationem a magistro tractatae — 3. Quare, si utrumque fieri nequeat, praestet prius — 5. Quomodo miscenda utraque ratio. — C. VII. Ne sua declament omnia discipuli, sed saepius clarorum scriptorum locos — 3. Eius rei utilitas — 5. Suorum declamatio, praemii loco sit. — C. VIII. Ingeniorum varietas tractata varie — 6. Quatenus recte — 8. Non in unam tamen partem elaborandum — 11. Exemplum — 12. Imbecillis hoc utilius quam liberalioribus. — C. IX. Discipuli pro parentibus colant doctores. — C. X. Declamandi ratio — 3. Inter impedimenta artis esse coepit, pravas materias fingendo — 6. Quatenus poëticis hisce thematibus indulgendum — 8. Quid ex consuetudine mutandum — 13. Medium aliquod genus servandum, cum minimo quidem, aliquo tamen, damno. — C. XI. Artis formula supervacua quibusdam in hoc genere visa — 4. Horum in declamando et cogitando mos — 6. Meliores paulo, neque tamen toti prospicientes sed partibus. — C. XII. Indocti fortius dicere videntur, et quare — 4. Maledicunt apertius — 5. Plus audent in elocutione — 6. Nec eligunt, nec probant diligenter — 7. Bona pauca eminent — 8. Pronunciatione fortes videntur — 11. Ipsi quoque faciunt hoc praeceptores, melioribus insultantes. — C. XIII. Immutabilia praecepta a se non exspectanda — 3. Exemplum imperatoris — 5. Pro re nata agendum — 8. Exemplum in statuis, in pictura — 14. Praecepta catholica cum delectu sequenda. — C. XIV. Rhetorices nomen Graecum an vertendum — 4. Retinendum — 5. Triplex rhetorices divisio. — C. XV. Cum quaeritur, quid sit rhetorice, aut de re aut de verbis dissensio est. — 2. Vulgo finitur: *vis persuadendi*. — 6. Hoc redarguitur — 10. Additur definitioni: *dicendo*, — 11. Refutatur — 12. Multorum definitiones — 24. Platonis Gorgias — 29. Eiusdem Phaedrus, ipsiusque de rhetorice sententia — 31. Cornelii Celsi — 33. Aliorum definitiones magis Quintiliano probatae — 38. Quae sit sua ipsius. — C. XVI.

Rhetorices vituperatio — 5. Defenditur aliarum rerum exemplis — 7. Suis bonis — 11. Verae rhetorices praestantia — 18. Gratiam refert pro labore. — C. XVII. Ars est manifesta — 4. Negatur tamen a quibusdam — 9. Aliarum artium exempla — 12. Non, quicunque loquatur, esse oratorem: exempla Demadae et Aeschinis — 14. Aristotelis simulata et vera sententia — 15. Aliorum crimina in rhet. coniecta — 17. Ex materiae defectu — 18. Ex falsis, quibus utatur, opinionibus; refelluntur — 22. Ex finis propositi defectu — 23. Suum finem utique praestare eam — 26. Vitiis uti, falso dicitur — 30. Quomodo ex utraque causae parte possit dici, salva arte — 35. Ignorat suam materiam rhetorice interdum, sed et aliae artes — 40. Sibi contraria dicit actor causarum — 41. Ars esse probatur. — C. XVIII. Artium tria genera; practica est rhetorice — 3. Ceterorum quoque generum aliquid habet. — C. XIX. Natura, sine ulla arte, aliquid; in melioribus ingeniis item plus arte; in summis naturam superat ars — 3. Exemplum. — C. XX. Cuiusmodi ars sit multorum rhetorum — 4. Vera rhetorice est virtus — 5. Hoc docetur philosophorum more — 8. Apertius — 10. Quae obiiciuntur, sunt nihili. — C. XXI. Aliorum de materia rhetorices sententia — 4. Ipsius Quintiliani, auctoribus Platone et Cicerone — 7. Neque infinitam et propriam esse rhetorices materiam, aliarum artium exemplis docetur — 12. Philosophiae de materia cum rhetorice nulla lis — 14. Neque omnia scire cogitur orator — 16. Aliarum artium ministerio optime utetur orator, et ipsis melius artificibus — 20. Quintiliani sententia nixa aliis auctoribus — 24. De instrumento quaestionem huius non esse loci.

L I B. III.

C. I. Se uberius, quam fieri soleat, expositurum, quae restent monenda in universum de orandi arte — 2. Hoc, ut exoptatum studiosis, ita parum dulce futurum — 5. Etiam propter diversitatem opinionum — 8. Varii artis auctores Graeci — 16. Propria sectae Hermagorae, Apollodori, Theodori — 19. Romani — 20. Suum se quoque iudicium interpositurum. — C. II. De origine rhetorices — 3. Naturalis, artificialis — 4. Ciceronis ratio minus probata. — C. III. Partes rhetorices — 4. Variae de iis sententiae — 6. Ciceronis, non semper eadem — 8. Graecorum aliquot — 10. De ordine partium — 11. Partes sint, an opera, an elementa. — C. IV. Tria sint genera causarum, an plura — 4. Se in vetere persuasione manere, tria statuentium: ob varias rationes — 9. Anaximenes, Plato, Isocrates quid senserint — 12. Suae rationis expositio — 16. Materias singulis generibus proprias se non assignare. — C. V. Divisio in res et verba, certa et incerta — 4. Quaestiones in scripto, in non scripto — 5. Infinitae, finitae — 8. Infinitarum species — 12. Quaestiones universales non inutiles — 17. Causae finitio. — C. VI. De statu; eius appellatione — 5. Quid sit — 13. Quis statum faciat — 22. Quot sint status; Aristotelis elementa decem — 25. Aliorum novem — 28. Septem — 29. Unum statum quidam faciunt — 31. Duos; Archidemus, alii ut Pamphilus — 35. Apollodorus, Theodorus — 37. Posidonius, Celsus — 39. Alia ratio in duos dividendi — 44. Tres a plurimis facti: Cicerone, Patrocle, M. Antonio, Virginio — 47. Quatuor ab Athenaeo, Caecilio, Theone — 49. Aristotelis, Ciceronis quadripertitae rationes — 51. Quinque status, sex, septem, octo — 55. Status rationales appellati, quaestiones legales; quot rationales — 58. Cicero in rhetoricis de negotiali; Hermagoras translationis inventor — 61. Legales quaestiones — 62. Albutius, alii — 63. Se quartum eorum, quos generales olim fecerit, nunc removere — 68. Translationem quoque ex specialibus; quae

in nulla controversia sit unquam sola — 78. Translatio in rationali genere posita; male — 80. Tria in omni disputatione quaeri — 83. Quadripertitam rationem rudibus utilem — 86. Quatuor propositorum duo genera, rationale et legale — 88. In legali nasci simulacra ex illis tribus — 91. In causis simplicibus singuli status; sed quo potissimum utendum, quaeritur — 94. In coniunctis plures, vel diversi vel generis eiusdem; eius rei exempla. — C. VII. Genus laudativum. Non totum abhorret a negotiis — 3. Non semper de dubiis dicere oratorem — 5. Vicissim laudem ostentationi compositam indigere interdum probatione, defensione; plerumque amplificatione — 7. Laudantur dii — 10. Magis varia laus hominum; in tria tempora dividitur — 12. Corporis, extrapositorum, laus — 15. Animi — 17. Quae post laudandi hominis mortem evenerunt — 19. Vituperationis idem ordo in diversum — 22. De viventibus iudicia hominum in utramque partem adhibenda — 23. Refert, ubi quidque laudetur — 25. Ex vicinitate virtutum ac vitiorum quatenus proficiendum sit — 26. Urbium, locorum, rerum laudes — 28. Qui status maxime sit huius generis. — C. VIII. Deliberativum an utilitate finiatur — 2. An solum honestum utile — 4. Qualitatis statu non continetur totum — 6. Huius generis prooemium — 10. Narratio — 12. Affectus — 14. An in sola reipublicae administratione versetur — 15. Rem posse fieri, aut incertum est — 17. aut certum — 21. Quae sint partes suadendi; necessitatem inter eas non esse, sed possibile — 26. A quibusdam ut partes poni quae species sint partium — 28. Voluptas an connumeranda sit — 30. Utilia honesta comparantur — 33. Utilia inter se — 36. Exempla quid possint, quorum et apud quos — 38. Honesta quibus quomodo suadenda — 44. Inhonesta — 48. Persona suadentis — 49. Prosopopoeiae — 52. Persona et in controversias ducitur — 53. In scholis materiae deliberativae similiores controversiis — 58. Error in suasoriarum genere dicendi — 67. Historias legendo plus profici quam vulgaribus praeceptis; item usu. — C. IX. Iudicialis generis partes auctae perperam; quinque probandas esse — 6. Ordo dicendi cuiusque et cogitandi non idem — 8. An cogitandi ordinem scribendo sequi debeamus. — C. X. Causa aut unius rei controversia constat, aut plurium; aut eiusdem generis aut diversi — 3. Genus comparativum — 5. Perspecto causae genere, quid intuendum. — C. XI. Post inventos status, quid Hermagorae videatur intuendum; quaestio — 4. Ratio — 7. Iudicatio — 9. Continens — 10. Pro statuum diversitate aut coniunctas esse aut separatas quaestionem et iudicationem — 18. Ciceronis variae de horum omnium commercio sententiae — 20. Aliorum ratio — 21. Se nimiam Hermagorae subtilitatem non probare — 26. Theodori ratio — 28. Conclusio.

L I B. I V.

Novam diligenter praecipiendi causam accessisse delegatam scriptori a Domitiano sororis suae nepotum curam. *Prooem.* — 6. Ipsum operis ordinem iam maiora imponere; prooemii, narrationis, probationis, refutationis, perorationis praecepta, de quibus singulis quosdam complura volumina edidisse. — Cap. I. Prooemii etymon et finitio, cum notatione vitiosi scholarum moris — 4. huius erroris origo et similitudo in foro — 5. Prooemio auditorem praeparari i. e. reddi benevolum, attentum, docilem, a persona — 7. agentis, tanquam viri boni, modesti timidique — 11. patroni partis adversae, in bonam malamve partem — 12. Celsi opinio refellitur — 13. a persona litigatoris, adversarii, iudicis — 20. Domo allatam iudicis opinionem tractandam, terrendo — 23. favorabilia ex causa decerpendo, cum prudentia et modo — 25. quod utile in primis in causa duriore — 28. Prooemii et epi-

logi differentia, in miseratione maxime movenda — 30. Praeparari iudicem et ab iis, quae adiuncta sint personis et causis, quorum utrorumque species — 32. an ab oratione? — 33. Sollicitudine agentis iudicem reddi benevolum, sed et attentum docilemque — 34. item brevitatem promittendo et rei summam indicando; facilius quidem a respondente quam proponente — 37. Nunquam non attentum faciendum iudicem: cuius rei varias quidem esse species, unam tamen et constantem naturam — 40. Genera causarum a plurimis constituta quinque — 42. Prooemii species, principium et insinuationem, quarum alteram varie pro re nata tractandam — 45. facilius advocato quam litigatori — 47. Quid declamantibus faciendum — 49. Urbanitate, occupatione contrariorum argumentorum utendum — 50. Apollodoreos censere plus quam triplici modo iudicem praeparari; frustra — 52. Se non solum quid, verum etiam quomodo quidque, faciendum, ostensurum — 53. Gratiam exordio contingere extemporalitatis specie, modestia, artificii dissimulatione — 60. Memoriam in eo posci firmissimam — 61. Modum esse pro causa — 62. Apostrophe, aliaeve figurae, an vitiosa — 71. Recte tradita prooemii vitia — 72. Prooemio utrum semper utendum — 77. Transeundi ad narrationem ratio. — C. II. Se subtiles narrationis divisiones transcursurum — 4. Non semper narrandum — 9. Nec tamen utique narrationem supprimendam a reo negante; quanquam nulla ipsius causae narratio contingat — 10. Interdum et rem, quum iudex noverit, narrandam — 24. Non utique subiiciendam prooemio narrationem — 28. Morem scholarum male translatum in iudicia — 31. Narrationem oportere esse lucidam, brevem, verisimilem — 36. Lucida quomodo fiat — 40. brevis — 44. non nimis corripiendam esse — 48. Longitudinis minuendae artificia — 52. Verisimilis — 54. Probationem narratione praeparandam esse — 61. Magnificentiam, quartam narrationis virtutem, falso addi — 63. item iucunditatem, evidentiam — 65. Ridicule praecipi, narrationem praetereundam in re, quae sit contra nos — 67. Res duras, pro generibus causarum, varie tractandas — 75. In causa coniecturali utique narrandum, sed cum arte — 82. Aliquando narrationem dividendam, singulisque partibus subiungendas probationes; ordinem factorum invertendum; plus semel narrandum — 88. Falsarum expositionum quae ratio — 94. Colores in narrando — 101. Quid faciendum si partim pro nobis partim contra nos sit narratio — 103. Non recte proscribi ab omni narratione excursionem — 106. apostrophen, prosopopoeiam — 108. argumenta — 111. affectus — 116. Omni gratia et venere exornandam narrationem; in parvis causis — 120. in maioribus — 125. Auctoritatem narrantis magis, quam nunc vulgo fiat, conservandam — 128. Repetita narratio — 129. Unde narrationis initium, ubi finis. — C. III. Excursiones post narrationem sine discrimine causarum vulgo fieri — 4. Nec tamen in universum importunas — 9. Praeparationem ante quaestionem frequenter utilem — 12. Egressiones per totam causam posse fieri, sed ex media breviores. — C. IV. Propositionem non semper necessariam — 3. nonnunquam valde utilem — 5. Propositiones simplices et multiplices — 8. nudas, ratione subiecta, nostras, adversarii, coniunctas — 9. Finem narrationis locum propositionis interdum obtinere — C. V. Partitionem utilissimam plerumque, nec tamen nimiam — 4. Quando sit omittenda — 10. Ciceronis exempla — 13. In qualitatis et coniecturae coniunctis statibus — 18. Promittendam meliorem probationem, dum minus grata iudici utimur; simulandam, diversam a nostra, litigatoris voluntatem — 22. Quid utilitatis habeat partitio — 24. Hortensii exemplum; etiam nimii in partiendo — 26. Lucidam, brevem, integram esse oportere partitionem.

L I B. V.

Aliquot praeceptores solum oratoris officium tradidisse DOCENTE. *Prooem.* — 2. Plures praecipuum — 8. Unde hunc librum maxime necessarium — C. I. Probationes inartificiales — C. II. Praeiudicia — 2. auctoritas pronunciantium, similitudo rerum, quomodo refellantur — C. III. Fama quomodo tractetur in utramque partem — C. IV. De tormentis generalia — 2. Propria cuiusque litis — C. V. Tabulas non refelli solum, sed et accusari, tractis ex causa argumentis, aut aliis probationibus aeque inartificialibus — C. VI. Iusiurandum offerentibus quid obstet, quid prosit — 3. argumenta pro non recipientibus, deferentibus — 5. pro recusantibus — 6. Seniorum praecepta — C. VII. Testimonia per tabulas data quomodo refellantur — 3. Et pro praesentibus et contra eosdem aut actione aut interrogatione confligi — 4. Loco communi contra genera, contra singulos — 7. Domitium Afrum rectissime postulasse interiorem causae notitiam — 9. Quomodo producendi testes voluntarii — 12. Vitandas eorum insidias — 15. Eius testis, cui denunciatum est, animum in reum si norit accusator, iniquum — 17. propensum — 20. Si ignoret — 22. Patronum erutam antea testis mentem et conditionem quomodo tractare oporteat oratione continua — 24. causas laedendi rei exponendas, in generibus testium, in singulis — 26. Patrono interroganti testem, primum est nosse — 28. Tractandi singulos ratio unde maxime sumatur — 29. Fortuna scite utendum in interrogando, et caute: nec unquam fraude — 33. Diversa testimoniorum genera inter se contendenda — 37. Si qua defecerint, requirenda — C. VIII. Artificiales probationes vulgo negligi — 4. Communia in omni argumentorum genere — C. IX. Signa differre ab argumentis — 3. Signa ad praecepta artis an pertineant — 8. non necessaria, ceteris adiuncta, valere — 12. Aliquam speciem signis proprie non subiectam, ut signa tractandam — 15. Prognostica — C. X. Graecorum et Latinorum ratio in denominandis argumentis — 9. Vocabuli varii significatus — 11. Oportere esse aliquid in causa quod probatione non egeat — 15. Credibilium genera — 20. Argumentorum loci — 23. A persona, per certas species — 32. A rebus — 33. Quare aliquid factum sit — 37. Ubi — 42. Quando — 49. Facultates faciendi — 52. Modus, triplici quaestione — 54. Duci argumenta ex finitione, per genera, species, differentia, propria — 62. Ciceronis dissensus — 68. Divisione adiuvari finitionem — 71. Argumenta ex initio, incremento, summa — 73. Ex dissimilibus, contrariis, pugnantibus consequentibus — 75. Consequentia et sequentia — 80. Argumentatio a causis — 86. maiora ex minoribus et vicissim — 90. nimis hoc secari in species — 92. Exempla, cum enumeratione locorum argumentationis — 95. A fictione quoque duci argumenta — 100. Nec sufficere et nocere nimium praeceptorum superstitionem — 104. exemplis probatur — 109. Caute versandum in proponendo — 119. Et praeceptorum et oratorum propria utilitas — 122. Exercitatione plurimum profici — C. XI. Exemplorum extrinsecus adductorum varia appellatio et finitio — 6. Exemplum proprie vocatum, simile, dissimile, contrarium, ex maioribus ad minora et vicissim — 17. Ratio eorum, quae ex poëticis fabulis ducuntur — 19. Fabellae Aesopiae — 22. Similitudo — 26. Caute in ea versandum — 30. Nimia harum rerum partitio — 32. Iuris similitudo — 34. Analogia — 36. Auctoritas — 42. Deorum — 43. Iudicis, adversarii, agentis ex diverso. Malo haec inartificialibus accenseri — C. XII. Dubiis quatenus uti possimus — 4. Quae singula sint urgenda, quae universa — 6. Quaedam argumenta esse adiuvanda et per partes docenda — 8. Parcendum argumentorum numero — 9. Probationes ductae ex affectibus — 14. Quo loco potentissima quaeque ponenda — 15. Se breviter demonstrasse quae frustra alii verbosius — 17. Vulgo nunc negligi probationem — C. XIII. Refutatio duplex — 2. Quare difficilius defendere

quam accusare — 4. Deprecationem sine ulla specie defensionis vix esse tentandam — 7. Silentio vix quidquam profici in rebus quae defendi nequeant — 11. Nunc plura simul, nunc singula invadenda — 15. Qualia facile refellantur — 17. Talia efficere adversarii argumenta, esse oratoris — 19. Reliqua per coniecturam, finitionem, qualitatem, tractanda — 22. Dissimilitudinem eorum, quae assumuntur ab adversariis, sedulo scrutandam; aut illa quoque ipsa reprehendenda — 25. Quam minime efficaciter referenda esse adversarii dicta, nec unquam cum sua confirmatione — 28. Interim totum crimen exponi, interim per partes — 29. Communia quomodo fiant contraria; quomodo inveniantur inter se pugnantia in actione adversarii — 34. Vitiose ab adversario dicta facile reprehendi — 36. In contradictionibus nobis oppositis utrumque vitium fugiendum et praetereundi et superstitiose refutandi — 37. Agenti ex diverso plerumque parcendum — 42. Non esse stultum adversarium fingendum — 45. Contradictiones praesumentem interdum dare de se respondentibus venustissimos lusus — 49. Posse tamen nonnunquam poni aliquid simile contradictioni — 51. Fiduciam prae se ferre debere oratorem — 53. Quo ordine confirmanda nostra, refutanda aliena — 56. Adiuvandam probandi refutandique rationem viribus dicentis — 59. Inanem Theodorum inter et Apollodorum contentionem agitatam — C. XIV. Enthymema et argumentum significare et eiusdem elocutionem; eamque duplicem, ex consequentibus, ex pugnantibus — 5. Epichirematis partium aliis alium numerum placere, sibi ternarium — 10. In his tribus non semper eandem formam esse — 14. Epichirema oratorum, syllogismum philosophorum esse — 17. Nec omnes semper hasce partes poni, nec eodem ordine — 20. Quomodo occurratur his tribus — 24. Enthymematis et syllogismi differentia — 27. Non esse stipandam orationem hisce dialecticis — 33. Ne ipsa quidem argumenta semper ornatu esse spolianda.

L I B. VI.

Prooem. Filium, cuius praeter Marcelli sui et Caesaris ipsius, in hoc opere conficiendo, utilitatem respexisset, morte interceptum esse — 3. Prius iam inter alium librum scribendum minorem filium et antea uxorem — 7. Minoris filii laudes — 9. Ampliores Quintiliani, modo mortui — 12. Suam doloris patientiam indignatur — 14. Unicam tamen literarum solatium repetenti sibi paratam sperat ex ipsa calamitate veniam minus effecti fortasse operis — C. I. Perorationis priorem rationem esse in repetitione rerum, eamque sententiis excitandam et figuris variandam — 7. Id unum epilogi genus multis visum — 9. Affectuum rationem accusatori patronoque communem — 10. Prooemium et epilogus quid commune habeant, quid proprium — 15. Accusatorem concitare affectus, aut quam atrocissimum ostendendo, quod obiecit, aut quam maxime miserabile — 21. Periclitantem quae commendent — 23. Plurimum valere miserationem — 28. nec tamen longam esse debere — 30. Etiam faciendo lacrimas moveri — 37. Eius, qui excitatus in epilogo, partes — 44. Nonnisi summis ingenii viribus ad movendas lacrimas aggredi oportere — 46. Etiam discutere miserationem epilogi proprium — 50. Leniores epilogi — 51. ut nec ab aliis partibus alienos esse affectus, ita huic uberrimos dandos — 54. Pluribus alicubi utendum epilogis — C. II. De affectibus in genere agendum — 3. In his summam esse vim eloquentiae — 8. Duas affectuum species, πάθος, et ἦθος — 13. Propria ἤθους natura — 20. Πάθος — 25. Summam circa movendos affectus esse, ut moveamur ipsi — 29. Imagines rerum absentium praesentes habendas — 36. Scholasticas declamationes huic rei posse conducere — C. III. Difficilem risus movendi ratio-

nem — 3. Cicero an in hoc genere nimius — 6. Risus originem a nemine satis explicitam — 8. Magnum eius esse momentum — 11. Ut aliquas artis, ita plurimas naturae et occasionis partes esse in risu — 14. Eius rei nullam esse exercitationem, nullos praeceptores — 17. Rei varia vocabula — 20. Facetiarum, Ioci, Dicacitatis, Urbanitatis propria vis — 22. Ridiculum, positum in rebus aut in verbis, peti aut ex aliis aut ex nobis aut ex rebus mediis — 25. Facto risum conciliari — 27. Dicto — 29. Oratori quid conveniat, considerandum — 33. Quae vitanda — 36. Risum peti aut ex corpore eius in quem dicimus, aut ex animo, aut ex extra positis, quae aut ostendi — 39. aut narrari — 45. aut dicto notari — 47. Duci dicta ex amphibolia vocabulorum, nominum propriorum — 57. Acriora trahi ex vi rerum, ubi maxime valere similitudinem — 63. Eandem dissimilium rationem — 65. Ex omnibus argumentorum locis occasionem esse dictis — 67. In tropos et figuras cadere eadem — 71. Per singulas refutandi species dicta contingere — 78. Transferendo crimen, repercutiendo, eludendo, confessionem simulando — 82. Aliqua dictorum genera infra oratorem esse — 84. Inopinata — 88. per suspicionem — 89. Fingi alienas persuasiones aut suas, aut quod fieri non possit, aut ex ironia; optimamque simulationem contra simulantem — 93. Horum omnium iucundissima lenia — 96. Adiuvare urbanitatem versus commode positos, proverbia, historias — 99. subabsurda — 101. Quae his adiiciat Domitius Marsus, urbana esse, sed risum non habere — 106. Huius tamen finitiones nimis late esse comprehensas — 108. Marsi partitio — 110. Urbane dicta si qua sint, non protinus esse ridicula — C. IV. Altercationis, positae in sola inventione, praecepta hic commode inseri — 6. Nimis vulgo negligi altercandi artificium — 8. Hic maxime necessariam causae notitiam — 10. Plurimum proficere moderationem — 13. Propositum tenendum — 14. Quaedam in altercatione subito proferenda — 15. Non esse clamandum, nec diu pugnandum ubi vinci necesse — 17. Dissimulari instrumenta, simulari inopiam, callide fieri eligendi potestatem — 19. Iudicis mentem diligenter explorandam, eique altercationem accommodandam — 21. Exercitationem huius rei facilem — 32. Ordo probationum — C. V. Iudicii nullum esse proprium tractatum — 3. Consilium — 6. Exempla Demosthenis — 9. Ciceronis — 11. Conclusio.

L I B. V I I.

Dispositionem cognitu necessariam. *Praef.* — 4. Neque tamen certa esse eius praecepta generalia — Cap. I. Eius definitio — 2. Variandam esse pro re nata — 4. Ipse quomodo cogitando pervenerit ad statum agnoscendum, coniecturae — 8. reliquos — 10. Argumentorum quis ordo optimus — 13. In simplici intentione cum unum aliquid respondendum est — 16. cum plura — 19. Qua arte quaedam sint remittenda — 23. se et ab ultima specie retrorsum quaerere solitum, et a genere descendere — 26. per gradus ad maxime necessaria perveniendum — 29. partiendo multiplicanda quae pro nobis sint — 34. Divisione diligenter instituenda etiam inventionem adiuvari — 37. Utra pars prior dicere debeat, non esse operose quaerendum — 40. Quomodo inveniendae occultiores quaestiones, exemplo ostenditur scholasticae cuiusdam — C. II. Coniecturae tria tempora, de re — 6. de animo — 7. In iudiciis quaeri, de facto et auctore simul, de solo facto, de solo auctore — 9. tertium non simplex — 11. cum de utroque pariter — 16. ubi de facto tantum — 18. de auctore, *ἀντικατηγορία* — 22. comparationem non una via duci — 25. Aliae coniecturae duplices — 28. Probatio ex personis — 35. ex causis — 42. consilia, occasiones, locus, tempus faciendi — 44. An po-

tuerit quis facere — 46. an fecerit — 50. Reliquae praeter caedis coniecturales controversiae — 54. Error aliquis ex schola translatus in forum — C. III. Finitio commune aliquid habet cum coniectura et qualitate — 3. adhibetur orationi non unam ob causam — 8. tres in ea species — 12. Alia finitionum diversitas disputationibus accommodatior quam oratoris officio — 17. cavendum a nimia subtilitate finiendi — 19. Finitionis certus ordo et recta ratio — 23. Quomodo eadem evertatur — 28. Generalis finitio nostrae causae est accommodanda — 35. Quaedam finitivae causae propiores sunt qualitati — C. IV. Qualitas de summo genere, non simplex — 4. Defensione ipsum factum, quod obiicitur, dicimus honestum esse — 7. factum assumtis auxiliis tuemur — 13. Proximum est in alium transferre crimen — 15. Videndum an minui culpa possit — 17. Deprecatio — 21. De praemiis quaeritur — 24. Qualitatem maxima oratoris opera recipere — 25. Quas Virginius huic subiungat causas, aliorum quoque statuum esse — 32. Alia controversiarum genera in qualitatem cadentia, adiunctis quibusdam iuris quaestionibus — 41. Quantitatem subiacere qualitati — C. V. Actionis quaestio aut intentione aut praescriptione habet controversiam — 5. Legum quaestiones singulae — C. VI. Scripti et voluntatis quaestio aut de utroque dubitat — 4. aut alteram habet partem scripto nitentem, alteram voluntate — 5. contra scriptum — 9. pro eodem — 12. Generales sub hoc statu quaestiones — C. VII. De legibus contrariis — 7. Ius aut confessum est aut dubium — 10. Duplices leges — C. VIII. Syllogismus, cum finitione coniunctus — 3. e scripto quod incertum est ratione colligit — 7. etiam quod scriptum non est — C. IX. Amphibolia verborum — 4. cum alia integro verbo alia diviso significatio est — 5. ex compositis — 7. Coniunctorum verborum ambiguitas — 13. Duas res significari in omnibus speciebus — C. X. Omnium horum statuum cognatio quaedam — 5. Aliqua nonnisi proposita materia doceri possunt — 8. Omnes materias non posse comprehendi — 11. Totius causae dispositionem in re praesente tantum posse constitui — 14. Suo ipsius quemque labore fieri disertum.

L I B. V I I I.

Rationem docendi ea, quae adhuc tractaverit, simpliciorem et breviorem incipientibus convenire. *Prooem.* — 6. Adhuc peracti operis sui recensio — 13. Elocutionem plus exigere curae et laboris — 16. hanc maxime arte obtineri — 18. Neque tamen solam verborum curam agendam — 23. Nimia huiusmodi sollicitudine corrumpi etiam orationem — 27. Exercitatione perveniendum esse ad facultatem eloquendi — 31. Non quaerendum semper aliquid ultra — Cap. I. Elocutionem spectari verbis aut singulis aut coniunctis — 2. Latine loquendi summam debere curam esse — C. II. Proprietatem verborum quae sit perspicuitatis non simpliciter accipi — 4. Non quidquid non proprium vitio improprii laborare — 7. Aliae proprii species, in quibus nulla virtus oratoris — 9. Illud laudari, quo nihil inveniri possit significantius — 12. Obscuritas in verbis ab usu remotis — 14. Plus eiusdem in contextu — 17. Obscuram fieri orationem ambagibus — 19. brevitatis aemulatione — 22. Primam virtutem habendam esse perspicuitatem — C. III. In ornatu sibi indulgere oratores — 5. Eundem causae quoque multum conferre — 7. Hic tamen maxime virtutibus vitia vicina — 11. Variandum esse ornatum pro materiae genere — 15. Ornatus in singulis verbis — 19. Quaedam sensu magis quam ratione iudicari — 21. Verborum humilitatem aliquando vim afferre — 24. Antiquitas in propriis — 30. Fingendi nunc magnam esse verecundiam — 38. Obscena vitanda — 40. Coniuncti sermonis orna-

---

L I B. I X.

valere compositionem — 14. Apparere si quis solvat composita — 16. Priscos quoque illos eam non neglexisse — 19. Oratio soluta — 22. connexa — 23. Ordo — 33. Iunctura, in verbis; hiatus — 37. consonantum concursus — 40. litera M in fine — 41. syllabae, quales continuentur — 43. Membra et incisa — 45. Numeri — 46. rhythmi et metri differentia — 52. Pedes in oratione — 54. Ciceronis de rhythmo sententia — 58. Quatenus inserviendum numero oratorio per collationem — 61. in clausulis et initiis plurimum verti — 66. Mediorum quae cura — 72. Versus in oratione, eiusque partes — 77. vitandum quidquid ἔνρυθμον — 79. de pedibus — 83. e longis syllabis — 87. Superstitio quorundam in certis pedibus probandis — 90. commissuris et divisione variari pedes — 92. Vis uniuscuiusque pedis — 95. referre quis clausulam antecedat pes — 110. de paeone quarto — 112. Nimia ne sit dimetiendorum pedum cura — 115. Universam comprehensionem intuendam — 117. Quaedam tradi arte non posse — 122. Incisum — 123. membrum — 124. periodus — 127. quo trium horum in quoque loco utendum — 131. Quibus rebus qui pedes adhibendi — 137. Celsi error — 138. Compositionem aeque ac pronunciationem variandam — 142. In universum duram compositionem effeminata et enervi potiorem — 146. Conclusio.

L I B. X.

De Legendis Auctoribus C. I. — 4. Facilitas paratur scribendo, legendo, dicendo. — 14. Copia verborum paranda; sed cum iudicio; quod fit audiendo et legendo. — 15. eadem via exempla quoque dicendi accipimus. — 19. quid auditio praestet; — 20. quid lectio. — 22. qui et quomodo legendi: — 24. orationes et contrariae et pro eadem causa diversae. — 26. Cautum iudicium in optimis etiam scriptoribus adhibendum. — 30. Usus poëtarum, — 34. historicorum, — 36. philosophorum. — 46. De lectione veterum et novorum in universum. — 51. P o ë t a e. Homerus. — 52. Hesiodus. — 53. Antimachus. — 54. Panyasis. Apollonius. — 55. Pisander, Nicander, Euphorion, Tyrtaeus. — 58. Callimachus, Philetas. — 60. Archilochus. — 61. Pindarus. — 62. Stesichorus. — 63. Alcaeus. — 64. Simonides. — 66. Aristophanes, Eupolis, Cratinus. Aeschylus. — 68. Sophocles, Euripides. — 72. Menander, Philemon. — 73. H i s t o r i c i. Thucydides. Herodotus. — 75. Theopompus, Philistus, Ephorus, Clitarchus, Timagenes. — 76. O r a t o r e s. Demosthenes. — 77. Aeschines. Hyperides. — 78. Lysias. — 79. Isocrates — 80. Demetrius Phalereus. — 81. P h i l o s o p h i. Plato. — 82. Xenophon — 83. Aristoteles. Theophrastus. — 84. Stoici. — 86. R o m a n i P o ë t a e. Virgilius. — 87. Macer. Lucretius. Varro Atacinus. — 88. Ennius. Ovidius. — 89. Cornelius Severus. — 90. Valerius Flaccus. Saleius Bassus. Rabirius. Pedo. Lucanus. — 92. Domitianus Caesar. — 94. Tibullus, Propertius, Ovidius, Gallus. Lucilius, Horatius, Persius. — 95. Varro — 96. Iambographi et Lyrici: Catullus, Bibaculus, Horatius, Caesius Bassus. — 98. Accius. Pacuvius. Varius. Ovidii Medea. Pomponius Secundus. — 100. Plautus, Caecilius, Terentius, Afranius. — 104. H i s t o r i c i. Sallustius. Livius. Servilius Nonianus. Aufidius Bassus. — 112. O r a t o r e s. Cicero. — 113. Pollio. Messala. — 114. Iul. Caesar. — 115. Coelius. Calvus. — 117. Ser. Sulpicius. Cassius Severus. — 118. Domitius Afer. Iulius Africanus. — 119. Trachalus. Vibius Crispus. — 122. Iulius Secundus. — 124. P h i l o s o p h i. Cicero. Brutus. Celsus. Plancus. Catius. — 131. Seneca. C. II. De Imitatione — 3. Imitatio necessaria; — 13. nec tamen satis imitari; contendendum etiam ad melius faciendum. — 18. iudicio opus, ne omnia imitemur, et

ne in peius vertamus — 21. vires etiam consulendae. — 26. suo quodque loco imitandum. — 28. Imitatio non fit in verbis tantum. C. III. De scribendo. — 4. Utilitas. — 10. scribendum cum mora et diligentia; — 15. neque tamen nimia morositate; — 17. sed ratione adhibita. — 22. non dictandum. — 30. Secretum studiis quaerendum: lucubratio. — 35. Ceris optime scribitur. C. IV. De Emendando. C. V. Quae scribenda. — 5. Vertenda Graeca in Latinum — 9. Latina etiam convertenda et varianda. — 13. Quaestiones, Θέσεις; loci communes. — 16. Declamationes. Dialogi. Carmina. — 20. In veris causis exercendum. — 23. Ratio declamationum. C. VI. De cogitatione. C. VII. De facultate dicendi ex tempore: — 4. quam necessaria: — 23. quomodo paretur: — 33. quomodo conservetur.

L I B. XI.

Apte dicendum esse. C. I. — 3. in diversis causarum generibus — 6. in singulis orationis partibus — 8. quid deceat, ante omnia spectandum — 12. non revera diversum hoc ab utili — 15. imprimis dedecet iactatio eloquentiae — 17. an Ciceronis hoc vitium fuerit — 25. concedendam tamen nonnunquam fiduciam — 27. suam auctoritatem oratori vel non vel parce esse interponendam — 29. alia morum vitia — 31. ipsa eloquentiae genera pro personis diversa — 39. neque pro personis oratorum tantum, sed eorum etiam pro quibus et de quibus dicunt — 43. sed interesse etiam, apud quem dicamus — 46. habendam rationem temporis et loci — 49. conditionis causarum — 57. eorum contra quos dicimus — 68. quomodo interdum cavendum, ne offendas eos contra quos dicere cogeris — 75. quomodo iudex captandus — 78. quomodo tractanda in aliis ea, quorum nos ipsi nobis conscii — 84. quomodo res pudendae — 85. ratio minuendae invidiae — 92. Diversissima dicendi genera merito laudari — C. II. Memoria excolenda — 4. causa et natura memoriae — 11. Simonides artis memoriae auctor — 18. eius artis ratio — 24. eiusdem tamen in ediscendis iis, quae sunt orationis, nullus usus — 27. Simplicior ediscendi ratio — 40. Omnium maxime confert exercitatio — 44. An ad verbum sit ediscendum — 50. Celebria memoriae exempla. — C. III. Pronunciatio sive Actio — 10. an rudis actio sufficiat — 12. Naturae vitia — 14. Vocis virtutes et vitia — 19. cura vocis — 24. exercitatio — 33. pronunciatio dilucida — 35. distincta — 40. ornata — 43. aequalis eadem et varia — 53. Spiritus ratio — 57. Cantandi vitium — 61. Pronunciatio apta — 65. Gestus ratio — 69. decor — 71. significatio — 72. Vultus — 82. Ceterae corporis partes — 88. Nimia imitatio — 92. Recepti quidam manuum et digitorum gestus — 116. Vitiosi gestus — 131. De aliis quibusdam quae inter orandum fieri et agi solent — 137. Cultus et amictus ratio — 150. Actionis diversitas pro personis et pro rebus, cum promiscuis quibusdam ad actionis decorem praeceptis — 177. Non omnia tradi et doceri posse, cum alia alios deceant, et naturam suam quisque consulere debeat.

L I B. XII.

Prooem. Gravitas argumenti. — Oratorem esse debere virum bonum C. I. — 3. malum ne posse quidem oratorem fieri, cum idem careat sapientia; — 7. mente libera; — 10. ipsorum, quae tractet, scientia; — 15. fide. — 22. Quid respondendum iis, qui Demosthenem et Ciceronem tanquam malos viros ob-

iiciant. — 32. malos destitui eo, quod in quacunque re optimum sit et efficacissimum. — 35. malas tamen etiam artes rhetori tractandas esse, ut noscantur. — 45. fieri item posse, ut contra veritatem agat vir bonus, malasque causas defendat. — C. II. Mores oratori excolendi. — 3. naturam ad virtutem non sufficere. — 10. philosophiae opera danda; — 14. dialecticae; — 19. ethicae; — 23. physicae. — 31. oratorem nulli se addicere sectae debere, sed optima quaeque exercitatione et studio complecti. — C. III. Ius civile noscendum. — C. IV. Exemplorum copia paranda. — C. V. Plurimum valere animi, et quibus data sit, corporis praestantiam. — C. VI. Qua aetate initium agendi faciendum. — C. VII. — 7. Quales causae potissimum suscipiendae. — 12. An gratis agendum. — C. VIII. Summam in discenda causa diligentiam esse ponendam, litigatorem saepius audiendum, instrumenta inspicienda. — C. IX. — 7. Nimia laudis cupido reprehenditur. — 13. Maledicentiam nocere fere et causae et actori. — 21. Quaenam scripto sint praeparanda et quomodo improvisis occurrendum. — C. X. De genere dicendi. — 10. plurimum differre genera exemplo docetur pictorum et sculptorum. — 12. Recensentur Oratores Latini. — 15. Ciceronis laus et defensio. — 19. Divisio inter Atticos, Asianos, Rhodios. — 26. Demonstratur vera Atticorum virtus, contra affectatores eius. — 35. Latinos elocutione tantum a Graecis vinci; quod linguae inopia fieri in elementis maxime et accentu docetur. — 39. huic incommodo sententiis et luminibus medendum. — 48. refelluntur qui omnem ornatum repudiant. — 57. An discrimen servandum in agendo et in scribendo. — 65. Alia divisio inter subtile, grande et floridum genus. — 72. his multa interiacere mixta. — 72. usum esse omnium. — 76. longe diversum esse corruptum licentiosumque genus. — 80. bona illa facilia etiam fieri studio: sed modum servandum esse in omnibus. — C. XI. — 7. Finem orandi faciendum esse antequam annis deficias. — Peroratio operis. — 18. non magnam nimis et arduam esse tot artium coniunctionem. — 20. tempus, modo recte utaris, non deficere. — 30. quid praestari possit, exemplis virorum illustrium docetur; et modicae quoque eloquentiae uberrimos fructus esse monetur. — 31. Conclusio.

M. FABII QUINTILIANI
ORATORIAE
INSTITUTIONIS
LIBRI XII.

M. FABIUS QUINTILIANUS
T R Y P H O N I
S A L U T E M.

Efflagitasti quotidiano convicio, ut libros, quos ad Marcellum meum de Institutione oratoria scripseram, iam emittere inciperem: nam ipse eos nondum satis opinabar maturuisse: quibus componendis, uti scis, paulo plus quam biennium, tot alioqui negotiis districtus, impendi: quod tempus non tam stilo, quam inquisitioni instituti operis prope infiniti, et legendis auctoribus, qui sunt innumerabiles,
2 datum est. Usus deinde Horatii consilio, qui in arte poëtica sua- 2
det, ne praecipitetur editio,

— *nonumque prematur in annum*,

dabam iis otium, ut refrigerato inventionis amore, diligentius repeti-
3 tos tanquam lector perpenderem. Sed si tantopere efflagitantur, 3
quam tu affirmas, permittamus vela ventis, et oram solventibus bene precemur. Multum autem in tua quoque fide ac diligentia positum est, ut in manus hominum quam emendatissimi veniant.

---

§ 1. *biennium*] Censor Ienensis (Ergänzungsbl. 1821. n. 77. p. 232.) huius operis initium ad priorem partem anni 95. p. Chr. n.; finem ad medium annum 97. putat pertinere.

§ 2. *Horatii*] Art. poët. v. 388.

M. FABII QUINTILIANI
IN
ORATORIAE
INSTITUTIONIS
LIBROS XII
AD MARCELLUM VICTORIUM PROOEMIUM.

Post impetratam studiis meis quietem, quae per viginti annos eru- 4
diendis iuvenibus impenderam, cum a me quidam familiariter postu- 5
larent, ut aliquid de ratione dicendi componerem, diu sum equidem
reluctatus: quod auctores utriusque linguae clarissimos non ignora-
bam multa, quae ad hoc opus pertinerent, diligentissime scripta
2 posteris reliquisse. Sed qua ego ex causa faciliorem mihi veniam
meae deprecationis arbitrabar fore, hac accendebantur illi magis:
quod inter diversas opiniones priorum, et quasdam etiam inter se
contrarias, difficilis esset electio: ut mihi, si non inveniendi nova,
at certe iudicandi de veteribus, iniungere laborem non iniuste vide-
3 rentur. Quamvis autem non tam me vinceret praestandi, quod ex-
igebatur, fiducia, quam negandi verecundia: latius se tamen ape-
riente materia, plus quam imponebatur oneris sponte suscepi: simul
ut pleniori obsequio demererer amantissimos mei, simul ne vulgarem
4 viam ingressus alienis demum vestigiis insisterem. Nam ceteri fere,
qui artem orandi literis tradiderunt, ita sunt exorsi, quasi perfectis 6
omni alio genere doctrinae summam inde eloquentiae manum impo-

---

§ 4. *summam eloquentiae*] Ita R. 1. qui est vetustissimus ex Parisinis Codicibus, quos Dussault contulit, a correctoris manu cum principe ed. Camp. Burmanni coniectura *eloquentia imponeret* minus convenit verbis *qui artem or. tradiderunt* neque seqq. *contemnentes* cet. neque illorum arrogantiae, quos est Quint. castigaturus. Equidem propter praeced. *omni alio genere doctrinae* non posse deesse existimo unum illud genus, quod tanquam nobilius et plurimum ingenii requirens *ceteri*, qui artem orandi tradiderunt, sibi relictum sumserant, *eloquentiae*. Interpres est ipse Quint. § 23. *quibus solis quidam nomen artis dederunt*, § 24. oppos. *nudae illae artes* et § 25. *non particulam illam*,

nerent: sive contemnentes tanquam parva, quae prius discimus, studia: sive non ad suum pertinere officium opinati, quando divisae professionum vices essent: seu, quod proximum vero, nullam ingenii sperantes gratiam circa res, etiamsi necessarias, procul tamen ab ostentatione positas: ut operum fastigia spectantur, latent funda-
menta. Ego, cum nihil existimem arti oratoriae alienum, sine quo 5
fieri oratorem non posse fatendum est, nec ad ullius rei summam, nisi praecedentibus initiis, perveniri; ad minora illa, sed, quae si negligas, non sit maioribus locus, demittere me non recusabo: nec aliter, quam si mihi tradatur educandus orator, studia eius formare
ab infantia incipiam. Quod opus, Marcelle Victori, tibi dicamus: 6
quem, cum amicissimum nobis tum eximio literarum amore flagrantem, non propter haec modo (quanquam sunt magna) dignissimum hoc mutuae inter nos caritatis pignore iudicabamus; sed quod erudiendo nato tuo, cuius prima aetas manifestum [iter ad] ingenii lu-
7 men ostendit, non inutiles fore libri videbantur, quos ab ipsis dicendi velut incunabulis, per omnes, quae modo aliquid oratori futuro conferant, artes, ad summam eius operis perducere destinabamus; atque eo magis, quod duo iam sub nomine meo libri ferebantur artis
rhetoricae, neque editi a me, neque in hoc comparati. Namque al- 7
terum, sermone per biduum habito, pueri, quibus id praestabatur, exceperant: alterum pluribus sane diebus, quantum notando consequi poterant, interceptum, boni iuvenes, sed nimium amantes mei,
temerario editionis honore vulgaverant. Quare in his quoque libris 8
erunt eadem aliqua, multa mutata, plurima adiecta, omnia vero compositiora et, quam nos poterimus, elaborata.

Oratorem autem instituimus illum perfectum, qui esse nisi vir 9
bonus non potest: ideoque non dicendi modo eximiam in eo facul-
tatem, sed omnes animi virtutes exigimus. Neque enim hoc conces- 10
serim, rationem rectae honestaeque vitae, ut quidam putaverunt, ad philosophos relegandam: cum vir ille vere civilis, et publicarum privatarumque rerum administrationi accommodatus, qui regere consiliis urbes, fundare legibus, emendare iudiciis possit, non alius sit pro-
fecto, quam orator. Quare, tametsi me fateor usurum quibusdam, 11
quae philosophorum libris continentur, tamen ea iure vereque contenderim esse operis nostri, proprieque ad artem oratoriam perti-

---

sicut plerique cet. Est igitur *s. eloquentiae manus* ipsorum eloquentiae peritiam sibi arrogantium, qui quod maximum esset, contemtis elementis, in arte orandi addendum putarunt, ut eloquentiae quoque genere perficeretur. Quare *inde* servandum puto. Genitivum *eloquentiae* interpretamenta corruperunt, ut *in eloquentia* v. *eloquentiam* v. *in eloquentiam*. Cic. Brut. c. 33. *extrema manus non accessit operibus*.

§ 6. *iter ad*] uncis inclusi, ut ineptum gloss. quod respuunt Codd. Almel. et R. 1. In Aldina 1521. *iam* pro *i. a.* legitur. Turicensis quid habeat non constat. Solet is vero consentire cum Almeloveenii Codice.

12 nere. An, si frequentissime de iustitia, fortitudine, temperantia, 8
ceterisque similibus sit disserendum, et adeo, ut vix ulla possit causa
reperiri, in quam non aliqua quaestio ex his incidat, eaque omnia
inventione atque elocutione sint explicanda: dubitabitur, ubicunque
vis ingenii et copia dicendi postulatur, ibi partes oratoris esse prae-
13 cipuas? Fueruntque haec, ut Cicero apertissime colligit, quemad-
modum iuncta natura, sic officio quoque copulata, ut iidem sa-
pientes atque eloquentes haberentur. Scidit deinde se studium, at-
que inertia factum est, ut artes esse plures viderentur. Nam ut pri-
mum lingua esse coepit in quaestu, institutumque eloquentiae bonis
14 male uti, curam morum, qui diserti habebantur, reliquerunt. Ea
vero destituta, infirmioribus ingeniis velut praedae fuit. Inde qui-
dam, contemto bene dicendi labore, ad formandos animos statuen-
dasque vitae leges regressi, partem quidem potiorem, si dividi pos-
set, retinuerunt: nomen tamen sibi insolentissimum arrogaverunt,
ut soli sapientiae studiosi vocarentur; quod neque summi imperato-
res, neque in consiliis rerum maximarum ac totius administratione
reipublicae praeclarissime versati, sibi unquam vindicare sunt ausi.
15 Facere enim optima, quam promittere, maluerunt. Ac veterum qui-
dem sapientiae professorum multos et honesta praecepisse, et ut
praeceperunt, etiam vixisse, facile concesserim: nostris vero tempo-
ribus sub hoc nomine maxima in plerisque vitia latuerunt. Non enim
virtute ac studiis, ut haberentur philosophi, laborabant, sed vultum
et tristitiam et dissentientem a ceteris habitum pessimis moribus prae-
16 tendebant. Haec autem quae velut propria philosophiae asseruntur, 9
passim tractamus omnes. Quid enim; non de iusto, aequo, ac bono
modo non et vir pessimus loquitur? quis non etiam rusticorum aliqua
de causis naturalibus quaerit? nam verborum proprietas ac differen-
tia, omnibus, qui sermonem curae habent, debet esse communis.
17 Sed ea et sciet optime et eloquetur orator: qui si fuisset aliquando
perfectus, non a philosophorum scholis virtutis praecepta peterentur.
Nunc necesse est ad eos aliquando auctores recurrere, qui desertam,
ut dixi, partem oratoriae artis, meliorem praesertim, occupaverunt,
et veluti nostrum reposcere: non ut nos illorum utamur inventis, sed 10
18 ut illos alienis usos esse doceamus. Sit igitur orator vir talis, qua-
lis vere sapiens appellari possit; nec moribus modo perfectus (nam
id mea quidem opinione, quanquam sint qui dissentiant, satis non

---

§ 13. *Cicero*] de Oratore III, 15.

§ 16. *Quid enim; non*] Vulg. *Quis enim non.* Sublata parenthesi, qua Spald. verba *modo non et vir pessimus* h. e. *propemodum et vir pess.* ut a *Quis* remotiora incluserat, Sarpe Analect. p. 11. e Cod. Voss. 3. recte scribit *Quid enim; non*, coll. I, 5, 44. et II, 3, 7. ibique Burm. p. 135. In errorem ducere potuit et praecedens *omnes* et seq. *Quis non.* Particulam *et* a Burmanno tentatam delent Codd. Regg. Paris. 1. 2. et ed. Camp. Post *modo non* nemo desiderarit particulam.

est) sed etiam scientia et omni facultate dicendi. Qualis adhuc for- 19
tasse nemo fuerit: sed non ideo minus nobis ad summa tendendum est, quod fecerunt plerique veterum, qui, etsi nondum quenquam sapientem repertum putabant, praecepta tamen sapientiae tradiderunt. Nam est certe aliquid consummata eloquentia, neque ad eam 20
pervenire natura humani ingenii prohibet. Quod si non contingat, altius tamen ibunt, qui ad summa nitentur, quam qui, praesumta desperatione quo velint evadendi, protinus circa ima substiterint.

Quo magis impetranda erit venia, si ne minora quidem illa, 21
verum operi, quod instituimus, necessaria, praeteribo. Nam liber primus ea, quae sunt ante officium rhetoris, continebit. Secundo, prima apud rhetorem elementa, et quae de ipsa rhetoricae substantia quaeruntur, tractabimus. Quinque deinceps inventioni (nam huic 22
et dispositio subiungitur) quatuor elocutioni, in cuius partem memoria ac pronuntiatio veniunt, dabuntur. Unus accedet, in quo no-
11 bis orator ipse informandus est, ut, qui mores eius, quae in suscipiendis, discendis, agendis causis ratio, quod eloquentiae genus, quis agendi debeat esse finis, quae post finem studia, quantum nostra valebit infirmitas, disseramus.

His omnibus admiscebitur, ut quisque locus postulabit, dicendi 23
ratio, quae non eorum modo scientia, quibus solis quidam nomen artis dederunt, studiosos instruat, et, ut sic dixerim, ius ipsum rhetorices interpretetur, sed alere facundiam, vires augere eloquentiae possit. Nam plerumque nudae illae artes nimia subtilitatis affe- 24
ctatione frangunt atque concidunt quidquid est in oratione generosius, et omnem succum ingenii bibunt, et ossa detegunt: quae, ut esse et astringi nervis suis debent, sic corpore operienda sunt. Ideo- 25
que nos non particulam illam, sicut plerique, sed quidquid utile ad instituendum oratorem putabamus, in hos duodecim libros contulimus, breviter omnia demonstrando. Nam si, quantum de quaque re dici potest, prosequamur, finis operis non reperietur. Illud ta- 26
men in primis testandum est, nihil praecepta atque artes valere, nisi
12 adiuvante natura. Quapropter ei, cui deerit ingenium, non magis haec scripta sunt, quam de agrorum cultu sterilibus terris. Sunt et 27
alia ingenita quaedam adiumenta, vox, latus patiens laboris, valetudo, constantia, decor: quae si modica obtigerunt, possunt ratione ampliari: sed nonnunquam ita desunt, ut bona etiam ingenii studiique corrumpant: sicut et haec ipsa sine doctore perito, studio pertinaci, scribendi, legendi, dicendi multa et continua exercitatione, per se nihil prosunt.

---

§ 25. *prosequamur*] Sic Codd. et edd. ante Obrechtum, qui c. Voss. 2. (acced. Codd. Regg. Paris. 1. 2.), assentiente Spaldingio, edidit *persequamur*, quod propter seqq. *finis operis non reperietur* minus aptum est. Cf. VIII, 2, 14.

I. Igitur nato filio pater spem de illo primum quam optimam
capiat: ita diligentior a principiis fiet. Falsa enim est querela, pau-
cissimis hominibus vim percipiendi, quae tradantur, esse concessam,
plerosque vero laborem ac tempora tarditate ingenii perdere. Nam
contra plures reperias et faciles in excogitando, et ad discendum
promtos. Quippe id est homini naturale: ac sicut aves ad volatum,
equi ad cursum, ad saevitiam ferae gignuntur; ita nobis propria est
mentis agitatio atque sollertia: unde origo animi coelestis creditur.
2 Hebetes vero et indociles non magis secundum naturam homines 18
eduntur, quam prodigiosa corpora, et monstris insignia: sed hi
pauci admodum fuerint. Argumentum, quod in pueris elucet spes
plurimorum, quae dum emoritur aetate, manifestum est, non natu-
ram defecisse, sed curam. Praestat tamen ingenio alius alium. Con-
cedo; sed ut plus efficiat aut minus, nemo tamen reperitur, qui sit
3 studio nihil consecutus. Hoc qui perviderit, protinus ut erit parens
factus, acrem quam maxime curam spei futuri oratoris impendat.

Ante omnia, ne sit vitiosus sermo nutricibus: quas, si fieri
posset, sapientes Chrysippus optavit, certe, quantum res pateretur,
4 optimas eligi voluit. Et morum quidem in his haud dubie prior ra-
tio est: recte tamen etiam loquantur. Has primum audiet puer, ha-
5 rum verba effingere imitando conabitur. Et natura tenacissimi sumus
eorum, quae rudibus annis percepimus: ut sapor, quo nova imbuas,
durat; nec lanarum colores, quibus simplex ille candor mutatus est,
elui possunt. Et haec ipsa magis pertinaciter haerent, quae deterio-

---

§ 2. *naturam homines*] Sic Codd. Guelf. Goth. Voss. 2. Ald. Gesn. Spald. propter oppos. *corpora*. Genitivum *hominis* in vett. edd. videntur commendare et sedes vocabuli et superiora vere opposita *faciles — promtos*, cum *hominibus* praecessisset, tum etiam *homini naturale*.

§ 2. *fuerint. Argumentum*] h. e. fuerunt meo arbitratu. *Arg.* ut est in Codd. Guelf. et Reg. Paris. 1. cum ed. Camp. E duobus Mss. et ed. Ald. Ian. Gebhardus dedit *fuerunt. Arg.* quem Sarpe in Anal. p. 15. sequitur. Raph. Regius coniecit *fuerit argumentum*, quod male receperunt Gesn. et Spald. Non enim opus est verbo, quod et graece omittunt *Τεκμήριον δὲ, ὅτι* — et Vellei. P. II, 33, 3. *Immane bellicae civitatis argumentum, quod* —. Paulo ante Sarpe „nisi forte, inquit, triplex illud prodigium ap. Ovid. in Heroidd. IX, 91. nos movet, ut in lectione *monstris insignia* acquiescamus: pro *monstris* legendum erit *membris*." At si monstro h. e. aliqua parte praeter naturam edita et creata (v. Hottinger. ad Cic. Div. I, 2, 3.) insigne unum corpus dicitur, quidni plura monstris (suo quodque) insignia dici possint? Neque altera eiusdem Viri D. coniectura *monstrorum insignia*, quam ipse reprehendit, opus fuerit.

§ 5. *quae rudibus annis percepimus*] Spald. praetermisit lectionem *animis* cum Goth. et Ald. probatam Almeloveenio e Sichardi margine, nec Burmanno repudiatam. Cf. § 36. *impressam animo rudi*, singulari numero; sed pluralis *annis* magis convenit, ut § 20. *ultra rudes annos*. Neque verbum *percepimus* ap. Qu. animi notationem desiderat. *Percipimus* Codd. Reg. Paris. 1. 2. et ed. Camp.

14 ra sunt. Nam bona facile mutantur in peius: num quando in bonum verteris vitia? Non assuescat ergo, ne dum infans quidem est, sermoni, qui dediscendus sit.

In parentibus vero quamplurimum esse eruditionis optaverim. 6
Verum nec de patribus tantum loquor. Nam Gracchorum eloquentiae multum contulisse accepimus Corneliam matrem, cuius doctissimus sermo in posteros quoque est epistolis traditus: et Laelii filia reddidisse in loquendo paternam elegantiam dicitur: et Quinti Hortensii filiae oratio, apud Triumviros habita, legitur non tantum in sexus honorem. Nec tamen ii, quibus discere ipsis non contigit, 7
minorem curam docendi liberos habeant; sed sint propter hoc ipsum ad cetera magis diligentes.

De pueris, inter quos educabitur ille huic spei destinatus, idem quod de nutricibus dictum sit.

De paedagogis hoc amplius, ut aut sint eruditi plane, quam 8
primam esse curam velim: aut se non esse eruditos sciant. Nihil
15 enim peius est iis, qui, paulum aliquid ultra primas literas progressi, falsam sibi scientiae persuasionem induerunt. Nam et cedere praecipiendi peritis indignantur, et velut iure quodam potestatis, qua fere hoc hominum genus intumescit, imperiosi atque interim saevientes, stultitiam suam perdocent. Nec minus error eorum nocet moribus.
Siquidem Leonides Alexandri paedagogus, ut a Babylonio Diogene 9
traditur, quibusdam eum vitiis imbuit, quae robustum quoque et iam maximum regem ab illa institutione puerili sunt prosecuta.

Si cui multa videor exigere, cogitet oratorem institui, rem ar- 10
duam, etiam cum ei formando nihil defuerit; praeterea plura ac difficiliora superesse. Nam et studio perpetuo, et praestantissimis praeceptoribus, et pluribus disciplinis opus est. Quapropter praecipien- 11
da sunt optima: quae si quis gravabitur, non rationi defuerit, sed homini.

---

§ 5. *nunc quando*] Quod Sarpe Anal. p. 51. etsi in nullo Cod. reperiatur, explicat: sed sero tantum emendabis vitia. Est *nunc quando* in Reg. Par. 2. Cod. Almelov. *num quando*, quod praetuli. Cf. Cic. Philipp. V, 11. ubi, ut h. l. in Cod. Voss. 2. *nunquam* factum est in Vatic. ex *num quando*. Plerique Codd. *nam quando*, quod nostrae lectioni admodum favet. Cf. I, 2, 11.

§ 6. *accepimus*] V. Cic. Brut. 58. De *Laelia* de Orat. III, 12. Cf. Huschke Anal. crit. p. 90.

§ 7. *docendi*] unterrichten zu lassen, ut Cic. Tusc. V, 20. et Heindorf. ad Plat. Protag. p. 517. *διδάσκω* pro *διδάσκομαι*. Vid. Cens. Ien. 1825. n. 72.

§ 11. *non rationi defuerit*] Censor Ien. l. c. coniicit scriptum fuisse *non orationi defuerit*. Nihil tamen equidem mutarim. Est *ratio*, quia, ut ait II, 3, 6. plurimum in praecipiendo valet, et doctissimo cuique planissima est, docendi instituendique pueri ars, s. disciplina, ut Lünemann cum Gesnero interpretatur, cuius praecepta qui sequi gravabitur, is non disciplinam, quam neglexit, neglexisse videbitur, sed id quod gra-

Si tamen non continget, quales maxime velim nutrices, pueros 16
habere, paedagogosque: at unus certe sit assiduus, dicendi non imperitus, qui, si qua erunt ab his praesente alumno dicta vitiose, corrigat protinus, nec insidere illi sinat: dum tamen intelligatur, id, quod prius dixi, bonum esse; hoc, remedium.

12 A Graeco sermone puerum incipere malo: quia Latinum, qui 17
pluribus in usu est, vel nobis nolentibus perbibet: simul quia disciplinis quoque Graecis prius instituendus est, unde et nostrae fluxe-
13 runt. Non tamen hoc adeo superstitiose velim fieri, ut diu tantum loquatur Graece aut discat, sicut plerisque moris est, hinc enim accidunt et oris plurima vitia in peregrinum sonum corrupti, et sermonis; cui cum Graecae figurae assidua consuetudine haeserunt, in di-
14 versa quoque loquendi ratione pertinacissime durant. Non longe itaque Latina subsequi debent, et cito pariter ire. Ita fiet, ut, cum aequali cura linguam utramque tueri coeperimus, neutra alteri officiat.

15 Quidam literis instituendos, qui minores septem annis essent,

---

vius est, *hominem* h. e. mores pueri regendos vel emendandos. Cf. II, 4, 23. *et leno interim parasitusque defenditur sic, ut non homini patrocinemur, sed crimini.* Paulo ante § 8. falsam scientiae persuasionem et stultitiam reprehenderat, opposito errore, qui noceret moribus. Verte: so versündiget er (qui gravatur) sich nicht an der Theorie der Erziehung, sondern an dem (zu erziehenden) Menschen. Similiter Sallust. Iug. 14, 23. *non enim regnum, sed — omnes has — aerumnas cum anima simul amisisti.* ad q. l. vid. Corte. Exiguum enim alterum est prae altero, quo considerato, illud pro nihilo haberi solet.

§ 11. *pueros habere*] Sic Palatt. Almel. Bodl. Guelf. Goth. Burm. Spald. Sarpe in Anal. p. 16. Post *velim* male ponunt *habere* Bad. Gryph. Gibs. Obrecht; post *continget* id poni vult Lünemann. Idem cum edd. Bad. *paedagogos; at.* Spalding, ut in plerisque libris scriptis *habere; paedagogus at*, quae particula non solet altero loco collocari. Poullainii Codicem et Aldum (qui transponit *paedagogosque pueros habere*) secutus cum Sarpio scripsi *paedagogosque: at.* Vocem *paedagogosque* Cens. Ien. l. c. tanquam glossema uncis inclusit. De voce *assiduus* conf. VII, 1, 52. *assidere potuisti*, et I, 2, 5. *assiduus comitatus*, I, 3, 14. Pro *dicendi non imperitus* ex Codd. Poull. Bodl. et edd. Venet. et Ald. non multum abfuit, quin reciperem *loquendi non imp.* ut § 4. de nutricibus *recte tamen etiam loquantur.* Cf. I, 7, 34. et 6, 27. Spald. hanc varietatem lect. praetermisit.

§ 12. *Latinum — perbibet*] Verissimam hanc scripturam Spald. e Goth. Guelf. et Argentorat. quo Obrecht usus est, recepit. Eandem tuentur R. 4. et pr. ed. Camp. Nam quod Klein in Miscell. crit. Hild. I, 3. p. 489. e Dussaultii ed. Paris. Codicum Regiorum et ed. Camp scripturam cum Spald. editione comparaturus p. 489. v. 8. Spaldingio *Latinus — perhibet* pro *Latinus — perbibet* tribuit, id apparet errore typographico factum esse. Quod autem praeter alios libros R. 2. tuetur, *Latinus — se perhibet*, Cens. Ien. l. c. frustra defendit. Etenim *puer* propter seqq. pro subiecto haberi debet. Ald. Burm. Gesn. *Latinus — se praebet.* De verbi *perbibere* propria signif. cf. Senec. Ep. 71. *Lana quosdam colores semel ducit, quosdam nisi — non perbibit:* de translata, eiusd. Ep. 94. *Quae cum mihi persuasi et perbibi.*

non putaverunt, quod illa primum aetas et intellectum disciplinarum
capere et laborem pati possit. In qua sententia Hesiodum esse plu-
18 rimi tradunt, qui ante Grammaticum Aristophanem fuerunt. Nam is
primus ὑποθήκας, in quo libro scriptum hoc invenitur, negavit esse
huius poëtae. Sed alii quoque auctores, inter quos Eratosthenes, 16
idem praeceperunt. Melius autem, qui nullum tempus vacare cura
volunt, ut Chrysippus. Nam is, quamvis nutricibus triennium de-
derit tamen ab illis quoque iam informandam quam optimis institutis
mentem infantium iudicat. Cur autem non pertineat ad literas aetas, 17
quae ad mores iam pertinet? Neque ignoro, toto illo, de quo lo-
quor, tempore vix tantum effici, quantum conferre unus postea pos-
sit annus: sed tamen mihi, qui id senserunt, videntur non tam di-
scentibus in hac parte, quam docentibus, pepercisse. Quid melius 18
alioqui facient, ex quo loqui poterunt? Faciant enim aliquid necesse
est. Aut cur hoc, quantulumcunque est, usque ad septem annos
lucrum fastidiamus? Nam certe quamlibet parvum sit, quod contule-
rit aetas prior, maiora tamen aliqua discet puer eo ipso anno, quo
minora didicisset. Hoc per singulos annos prorogatum, in summam 19
proficit: et quantum in infantia praesumtum est temporis, adole-
scentiae acquiritur. Idem etiam de sequentibus annis praeceptum
sit: ne, quod cuique discendum est, sero discere incipiat. Non
ergo perdamus primum statim tempus; atque eo minus, quod initia
literarum sola memoria constant, quae non modo iam est in parvis,
sed tum etiam tenacissima est.

19 Nec sum adeo aetatum imprudens, ut instandum teneris proti- 20
nus acerbe putem exigendamque plenam operam. Nam id in primis
cavere oportebit, ne studia, qui amare nondum potest, oderit, et
amaritudinem semel perceptam etiam ultra rudes annos reformidet.
Lusus hic sit: et rogetur, et laudetur, et nunquam non scisse se
gaudeat: aliquando ipso nolente doceatur alius, cui invideat. Con-
tendat interim, et saepius vincere se putet: praemiis etiam, quae
capit illa aetas, evocetur.

Parva docemus, instituendum oratorem professi; sed est sua 21

---

§ 15. *laborem pati non possit*] Quod restituit Cens. Ien. l. c. e Codd. cum al. tum Paris. 1. et ed. Camp. Addendus est Aldus. Deleverat *non* Burmannus trium Codd. auctoritate. (Accedunt Codd. Reg. Paris. 2. 3. in Miscell. crit. Hildes. 1822. II, 3, p. 489. in quibus libris est *pati possit.*) Burmannum in delendo *non* secutus Spald. e Guelf. recepit *posset.* At Quint. hanc sententiae causam non reiicit, sed tantum non plurimum ei tribuit. Quare *possit* refert ad *instituendos esse*, non ad *putaverunt.* Paulo ante pro *primum* legitur in ed. Vascos. apud Burm. qui de Codd. tacet, *prima*, quod praefert Cens. Ien. cum, si *primum* legatur, *deinde* desideretur. At *primum* dicitur pro *demum.* Accedit, quod *illa* praecedit, et Quint. dicit § 18. *aetas prior* et I, 11, 2. *aetas prima*, ut 2, 4. non *prima* v. *prior aetas.* Neque opus erat voce *prima*, cum septem annorum aetatem intelligeret. Comp. § 20 extr.

etiam studiis infantia: et, ut corporum mox etiam fortissimorum educatio a lacte cunisque initium ducit; ita futurus eloquentissimus edidit aliquando vagitum, et loqui primum incerta voce tentavit, et 20
haesit circa formas literarum. Nec si quid discere satis non est,
22 ideo nec necesse est. Quod si nemo reprehendit patrem, qui haec non negligenda in suo filio putet, cur improbetur, si quis ea, quae domi suae recte fecerit, in publicum promit? Atque eo magis, quod minora etiam facilius minores percipiunt; et, ut corpora ad quosdam membrorum flexus formari, nisi tenera, non possunt, sic ani-
23 mos quoque ad pleraque duriores robur ipsum facit. An Philippus Macedonum rex Alexandro filio suo prima literarum elementa tradi ab Aristotele, summo eius aetatis philosopho, voluisset, aut ille suscepisset hoc officium, si non studiorum initia, et a perfectissimo
24 quoque optime tractari, et pertinere ad summam credidisset? Fingamus igitur Alexandrum dari nobis impositum gremio, dignum tanta cura infantem, (quanquam suus cuique dignus est,) pudeatne me in ipsis statim elementis etiam brevia docendi monstrare compendia?

Neque enim mihi illud saltem placet, quod fieri in plurimis video, ut literarum nomina et contextum prius, quam formas, parvuli
25 discant. Obstat hoc agnitioni earum, non intendentibus mox animum ad ipsos ductus, dum antecedentem memoriam sequuntur. Quae causa est praecipientibus, ut etiam, cum satis affixisse eas pueris recto illo, quo primum scribi solent, contextu videntur, retro- 21
agant rursus, et varia permutatione perturbent, donec literas, qui instituuntur, facie norint, non ordine. Quapropter optime, sicut
26 hominum, pariter et habitus et nomina edocebuntur. Sed quod in literis obest, in syllabis non nocebit. Non excludo autem, id quod est notum, irritandae ad discendum infantiae gratia, eburneas etiam literarum formas in lusum offerre; vel si quid aliud, quo magis illa aetas gaudeat, inveniri potest, quod tractare, intueri, nominare, iucundum sit.

27 Cum vero iam ductus sequi coeperit, non inutile erit eas tabellae quam optime insculpi, ut per illos velut sulcos ducatur stilus. Nam neque errabit, quemadmodum in ceris (continebitur enim utrinque marginibus, neque extra praescriptum poterit egredi) et celerius ac saepius sequendo certa vestigia, formabit articulos: neque egebit

---

§ 22. *fecerit*] Hanc Spaldingii coniecturam Codices firmant Regg. Paris. Placet eadem Lünemanno. Ex Bodl. et ed. Camp. Cens. Ien. *fecerat*. In ed. Tarvisina est *feceret*, in reliquis *faceret*, quod Spald. edidit.

§ 23. *credidisset*] Lünem. cum amico quodam Spaldingii invitis Codd. scribi vult *credidissent*, quo non opus est, cum ad regem potissimum singularis numerus pertineat. Sic suadet etiam Aristotelis modestia, qui cum studiorum initia ad summam pertinere crediderit, non item se pro perfectissimo habuisse debet videri.

§ 27. *firmabit*] Sic Turic. (v. Buttm. Praef. ad Quint. Tom. IV,

adiutorio manum suam manu super imposita regentis. Non est aliena 28
res, quae fere ab honestis negligi solet, cura bene ac velociter scribendi. Nam cum sit in studiis praecipuum, quoque solo verus ille
22 profectus et altis radicibus nixus paretur, scribere ipsum: tardior stilus cogitationem moratur; rudis et confusus intellectu caret: unde sequitur alter dictandi, quae ex his transferenda sunt, labor. Quare 29
cum semper et ubique, tum praecipue in epistolis secretis et familiaribus delectabit ne hoc quidem neglectum reliquisse.

Syllabis nullum compendium est: perdiscendae omnes; nec, ut 30
fit plerumque, difficillima quaeque earum differenda, ut in nominibus scribendis deprehendantur. Quin immo ne primae quidem memoriae 31
temere credendum: repetere, et diu inculcare, fuerit utilius; et in lectione quoque non properare ad continuandam eam vel accelerandam, nisi cum inoffensa atque indubitata literarum inter se coniunctio suppeditare sine ulla cogitandi saltem mora poterit. Tunc ipsis syllabis verba complecti, et his sermonem connectere incipiat. Incre- 32
dibile est, quantum morae lectioni festinatione adiiciatur. Hinc enim accidit dubitatio, intermissio, repetitio, plus quam possunt audentibus; deinde cum errarunt, etiam iis, quae iam sciunt, diffidentibus. Certa sit ergo in primis lectio, deinde coniuncta; et diu len- 33
tior, donec exercitatione contingat emendata velocitas. Nam pro- 34
spicere in dextrum (quod omnes praecipiunt) et providere, non rationis modo, sed usus quoque est: quoniam sequentia intuenti priora

---

p. X.) Cod. Reg. Paris. 2. cum ed. Camp. et Burm. (pro vulgato *formabit*) quod cum Schützio apud Buttm. l. c. et Sarpio in Epistola p. 14. praeferendum putavi, quia sola manus s. articulorum firmitate fit, ut certa vestigia puer sequi possit. Superiora verba *continebitur enim* — *egredi* Schützius l. c. parenthesis signo notavit, ut istam offensionem tolleret, quam animadverterat Spald. si *neque errabit* et *neque extra praescriptum poterit egredi* componerentur vix inter se differentia. Vulgo parenthesis verba *continebitur* — *marginibus* tantum complectitur. Adde Sp. ad IV, 14. 30.

§ 28. *tardior*] Hoc et seqq. usque ad *labor* Censor Ien. l. c. 1821. p. 245. praeeunte Sarpio Anal. p. 18. parenthesin esse vult, ut verba *Quare cum semper* cet. mutata forma, ut fit in anacoluthis, quasi nulla protasis praecesserit, apodosin verborum *Nam cum* — *scribere ipsum* contineant. At verbis *Quare* — *reliquisse* ea perficiuntur, quae ad curam bene ac velociter scribendi commendandam dicere coeperat verbis *Nam cum sit in studiis praecipuum* — *scribere ipsum: tardior* cet. pro *Nam cum in studiis, in quibus est praecipuum* — *scribere ipsum, tardior stilus* — *moratur* — *labor; tum praecipue in epistolis* — *delectabit ne hoc quidem neglectum reliquisse.* Quae eam formam induerunt, ut secundaria enunciatio *in quibus* — *scribere ipsum* protasis locum sustineret; *tardior stilus* seqq. apodosin efficerent. Ita duae sunt factae periodi, e quibus alterius apodosis *tardior* — *moratur*, ut quae de bene scribendi cura adduntur *rudis et confusus* — *labor*, malum ostendit ex neglecta illa cura metuendum; alterius, simplicis eius quidem, periodi (*Quare* — *delectabit* — *reliquisse*) sententia eiusdem artis commodum indicat. *Scribere ipsum* (h. e. propria manu) opponi verbo *dictare* apparet.

dicenda sunt, et, quod difficillimum est, dividenda intentio animi,
ut aliud voce, aliud oculis agatur. Illud non poenitebit curasse, dum
scribere nomina puer (quemadmodum moris est) coeperit, ne hanc 23
35 operam in vocabulis vulgaribus et forte occurrentibus perdat. Proti-
nus enim potest interpretationem linguae secretioris, quas Graeci
γλώσσας vocant, dum aliud agitur, ediscere, et inter prima elementa
consequi rem, postea proprium tempus desideraturam. Et quoniam
adhuc circa res tenues moramur, ii quoque versus, qui ad imitatio-
nem scribendi proponentur, non otiosas velim sententias habeant,
36 sed honestum aliquid monentes. Prosequitur haec memoria in sene-
ctutem, et impressa animo rudi, usque ad mores proficiet. Etiam dicta
clarorum virorum et electos, ex poëtis maxime (namque eorum parvis
cognitio gratior est), locos ediscere inter lusum licet. Nam et maxi-
me necessaria est oratori (sicut suo loco dicam) memoria: et ea
praecipue firmatur atque alitur exercitatione: et in iis, de quibus
nunc loquimur, aetatibus, quae nihildum ipsae ex se generare que- 24
37 unt, prope sola est, quae iuvari cura docentium possit. Non alie-
num fuerit exigere ab his aetatibus, quo sit absolutius os et expres-
sior sermo, ut nomina quaedam versusque affectatae difficultatis
ex pluribus et asperrime coëuntibus inter se syllabis catenatos, et velut
confragosos, quam citatissime volvant: χαλινοὶ Graece vocantur.
Res modica dictu: qua tamen omissa, multa linguae vitia, nisi pri-
mis eximuntur annis, inemendabili in posterum pravitate durantur.

II. Sed nobis iam paulatim accrescere puer, et exire de gre-
mio, ac discere serio incipiat. Hoc igitur potissimum loco tractan-
da quaestio est, utiliusne sit domi atque intra privatos parietes stu-
dentem continere, an frequentiae scholarum, et velut publicis praecepto-
2 ribus tradere. Quod quidem, cum iis, a quibus clarissimarum civitatum
mores sunt instituti, tum eminentissimis auctoribus, video placuisse.
Non est tamen dissimulandum, esse nonnullos, qui ab hoc
prope publico more privata quadam persuasione dissentiant. Hi
duas praecipue rationes sequi videntur: unam, quod moribus magis
consulant, fugiendo turbam hominum eius aetatis, quae sit ad vitia
maxime prona; unde causas turpium factorum saepe exstitisse uti-
nam falso iactaretur: alteram, quod, quisquis futurus est ille prae-
ceptor, liberalius tempora sua impensurus uni videtur, quam si ea-
3 dem in plures partiatur. Prior causa prorsus gravis. Nam si stu- 25
diis quidem scholas prodesse, moribus autem nocere constaret, po-

---

§ 36. *usque ad mores*] Gensler (v. *Archiv für Philol. u. Paedag.* I, 1. p. 149.) scribendum esse coniicit *utique ad mores* h. e. etiam ad mores formandos proderit: quod mihi admodum placet.

§ 37. *durantur*] h. e. durari solent. Hanc vulg. confirmant Codd. RR. 1. 5. et pr. ed. Camp. Tres RR. *durentur*, quod arrisit Spaldingio ex Guelf. et quibusdam edd. In Andr. Colon. et Obr. legi *eximantur* pro *eximuntur*, Spald. in annot. praetermisit.

tior mihi ratio vivendi honeste, quam vel optime dicendi, videretur. Sed mea quidem sententia iuncta ista atque indiscreta sunt. Neque enim esse oratorem, nisi bonum virum, iudico; et fieri, etiamsi potest, nolo. De hac re igitur prius.

Corrumpi mores in scholis putant: nam et corrumpuntur in- 4
terim; sed domi quoque: et adsunt multa eius rei exempla, tam
laesae hercle, quam conservatae sanctissime utrobique opinionis. Natura cuiusque totum curaque distat. Da mentem ad peiora facilem, da negligentiam formandi custodiendique in aetate prima pudoris: non minorem flagitiis occasionem secreta praebuerint. Nam et potest turpis esse domesticus ille praeceptor; nec tutior inter servos malos, quam ingenuos parum modestos conversatio est. At si bona 5
ipsius indoles, si non caeca ac sopita parentum socordia est: et praeceptorem eligere sanctissimum quemque, (cuius rei praecipua prudentibus cura est) et disciplinam, quae maxime severa fuerit, licet; et nihilominus amicum gravem virum, aut fidelem libertum, lateri filii sui adiungere, cuius assiduus comitatus etiam illos meliores
26 faciat, qui timebuntur.

Facile erat huius metus remedium. Utinam liberorum nostro- 6
rum mores non ipsi perderemus. Infantiam statim deliciis solvimus. Mollis illa educatio, quam indulgentiam vocamus, nervos omnes et mentis et corporis frangit. Quid non adultus concupiscet, qui in purpuris repit? Nondum prima verba exprimit, et iam coccum intelligit, iam conchylium poscit. Ante palatum eorum, quam os, insti-
tuimus. In lecticis crescunt: si terram attigerint, e manibus utrin- 7
que sustinentium pendent. Gaudemus, si quid licentius dixerint.
27 Verba, ne Alexandrinis quidem permittenda deliciis, risu et osculo

§ 3. *etiamsi potest*] Sic Almel. Voss. 3. Goth. Guelf. et Regg. Paris. in Miscell. crit. Hildes. l. c. cum Aldo et vett. edd. *Posset* quod Spald. edidit, Badio debetur. Ita certe sequeretur *nollem*.

§ 4. *et adsunt*] Spald. e Palat. a Gebhardo monitus *Assunt* ediderat, omisso *et*, quod praeter Obrechtum omnes libri (de Gothano Gesn. et Spald. dissentiunt) tuentur. Iens. *et sunt*, quod Spald. in Praef. ad Vol. I. praefert cum Burm. Mihi in hac lite dirimenda aptius videtur *et adsunt* (tanquam utramque causam adiutura) — *exempla*.

§ 4. *nam et potest turpis esse*] Hunc verborum ordinem servavit Guelf. eum quidem probabiliorem, quam vulg. *nam et esse potest turpis domesticus ille praeceptor*. Obrecht *Nam et turpis potest esse*. Sed vide melius opposita nostrae rationi sequentia.

§ 6. *iam coccum intelligit*] Guelf. et Ald. *cocum*, quod Censor Novae germ. biblioth. 1800. Vol. LI, 2. p. 528. ante Sarpium in Anal. p. 20, qui *cocum* defendit, miratur a Spald. non receptum h. sent. Iam novit, quia domi sit coquus seu quanti sit illa momenti. At recte Lünem. coccum h. e. purpuras defendit, et conchylium de cibo intelligit. Vid. Hor. Epod. 2, 49.

§ 7. *Alexandrinis*] Martial. Ep. IV, 42, 4.

Nequitias tellus scit dare nulla magis.

Vid. et interpretes ad Petron. 31, 68.

8 excipimus. nec mirum: nos docuimus, ex nobis audierunt. Nostras amicas, nostros concubinos vident: omne convivium obscenis canticis strepit: pudenda dictu spectantur. Fit ex his consuetudo, inde natura. Discunt haec miseri ante quam sciant vitia esse: inde soluti ac fluentes non accipiunt e scholis mala ista, sed in scholas afferunt.

9 Verum in studiis magis vacabit unus uni. Ante omnia nihil prohibet esse istum, nescio quem, unum etiam cum eo, qui in scholis eruditur. Sed etiamsi iungi utrumque non posset, lumen tamen illud conventus honestissimi, tenebris ac solitudini praetulissem. Nam optimus quisque praeceptor frequentia gaudet, ac maiore se theatro 28
10 dignum putat. At fere minores ex conscientia suae infirmitatis haerere singulis, et officio fungi quodammodo paedagogorum non in-
11 dignantur. Sed praestet alicui vel gratia, vel amicitia, vel pecunia, ut doctissimum atque incomparabilem magistrum domi habeat: num tamen ille totum in uno diem consumturus est? aut potest esse ulla tam perpetua discentis intentio, quae non, ut visus oculorum, óbtutu continuo fatigetur? cum praesertim multo plus secreti studia de-
12 siderent. Neque enim scribenti, ediscenti et cogitanti praeceptor assistit: quorum aliquid agentibus, cuiuscunque interventus impedimento est. Lectio quoque non omnis, nec semper, praeeunte vel interpretante eget. Quando enim tot auctorum notitia contingeret? Ergo
13 modicum tempus est, quo in totum diem velut opus ordinetur. Ideoque per plures ire possunt etiam quae singulis tradenda sunt? Pleraque vero hanc conditionem habent, ut eadem voce ad omnes simul perferantur. Taceo de partitionibus et declamationibus rhetorum: quibus certe quantuscunque numerus adhibeatur, tamen unusquisque
14 totum feret. Non enim vox illa praeceptoris, ut coena, minus pluribus sufficit; sed ut sol, universis idem lucis calorisque largitur. Grammaticus quoque de ratione loquendi si disserat, quaestiones explicet, historias exponat, poëmata enarret: tot illa discent, quot au-

---

§ 8. *Fit ex his consuetudo, deinde natura.*] Sarpe Anal. p. 21. e Voss. 1. 3. et Bern. pariter atque Sich. marg. scribi vult *inde natura* h. e. *ex consuetudine natura.* coll. Sallust. Iug. 85. *Benefacere iam ex consuetudine in naturam vertitur.* Et potuit sane ex *consuetudo inde* facillime fieri *deinde*, ut, demonstrante Drakenb. ad Liv. XLII, 55. *inde* saepe in *deinde* abiit. Adde Quint. VII, 2, 32. Hinc *inde* restitui, quod ni fecissem, intelligeretur *deinde ex his fit natura*, quae fit ex consuetudine.

§ 9. Observandae h. l. sunt adversarii partes (cf. § 17.) in his: *Verum — uni.* Respondet Quint. usque ad § 13. Cuius verba *Ideoque — tradenda sunt* interrogationis signum postulant. Ad quae postquam responsum est; § 15. tanquam adversarius loquitur: *At enim — obstat.* Denique, his refutatis, eidem adversario tribuenda sunt haec: *Nec ego tamen — negligatur.* Ita non opus est coniectura Sarpii l. c. qui transp. § 13. *Pleraque — perferantur: ideoque per* cet.

dient. At enim emendationi praelectionique numerus obstat. Sit in- 15
commodum, (nam quid fere undique placet?) mox illud comparabi-
mus commodis. Nec ego tamen eo mitti puerum volo, ubi negliga-
29 tur. Sed neque praeceptor bonus maiore se turba, quam ut sustine-
re eam possit, oneraverit: et in primis ea habenda cura est, ut is
omni modo fiat nobis familiariter amicus, nec officium in docendo spe-
ctet, sed affectum: ita nunquam erimus in turba. Nec sane quis- 16
quam, literis saltem leviter imbutus, eum, in quo studium ingenium-
que perspexerit, non in suam quoque gloriam peculiariter fovebit.
Sed ut fugiendae sint magnae scholae, (cui ne ipsi quidem rei assen-
tior, si ad aliquem merito concurritur) non tamen hoc eo valet, ut fu-
giendae sint omnino scholae. Aliud est enim vitare eas, aliud eligere.

Et si refutavimus, quae contra dicuntur, iam explicemus, quid 17
ipsi sequamur. Ante omnia, futurus orator, cui in maxima celebri- 18
tate et in media reipublicae luce vivendum est, assuescat iam a tenero
non reformidare homines, neque illa solitaria et velut umbratili vita
pallescere. Excitanda mens et attollenda semper est, quae in hu-
iusmodi secretis aut languescit, et quendam velut in opaco situm du-
cit, aut contra tumescit inani persuasione: necesse est enim sibi ni-
mium tribuat, qui se nemini comparat. Deinde cum proferenda 19
sunt studia, caligat in sole, et omnia nova offendit, ut qui solus
30 didicerit, quod inter multos faciendum est. Mitto amicitias, quae 20
ad senectutem usque firmissimae durant, religiosa quadam necessitu-
dine imbutae. Neque enim est sanctius sacris iisdem quam studiis
initiari. Sensum ipsum, qui communis dicitur, ubi discet, cum se
a congressu, qui non hominibus solum sed mutis quoque animalibus
naturalis est, segregarit? Adde, quod domi ea sola discere potest,
quae ipsi praecipientur; in schola, etiam quae aliis. Audiet, multa 21
quotidie probari, multa corrigi: proderit alicuius obiurgata desidia:
proderit laudata industria: excitabitur laude aemulatio: turpe ducet 22
cedere pari, pulchrum superasse maiores. Accendunt omnia haec
animos; et licet ipsa vitium sit ambitio, frequenter tamen causa vir-
tutum est. Non inutilem scio servatum esse a praeceptoribus meis 23
morem, qui, cum pueros in classes distribuerant, ordinem dicendi
secundum vires ingenii dabant: et ita superiore loco quisque decla-
mabat, ut praecedere profectu videbatur. Huius rei iudicia praebe- 24
bantur: ea nobis ingens palmae contentio; ducere vero classem, multo
31 pulcherrimum. Nec de hoc semel decretum erat: tricesimus dies
reddebat victo certaminis potestatem. Ita nec superior successu cu-
ram remittebat, et dolor victum ad depellendam ignominiam concita-

§ 20. *religiosa quadam necessitudine imbutae*] Non opus est lectione *munitae*, quam a Gebhardo Crep. I, 11. e Cod. Palat. propositam Sarpe Anal. p. 24. vult restitui. At religiosi, quod in amicitia inest, vim magis spectari, quam vinculi firmitatem, sequentia v. docent.

24. *ad depellendam ignominiam*] Cod. Palat. Bodlei. et Obrecht

25 bat. Id nobis acriores ad studia dicendi faces subdidisse, quam ex-
hortationes docentium, paedagogorum custodiam, vota parentum,
26 quantum animi mei coniectura colligere possum, contenderim. Sed si-
cut firmiores in literis profectus alit aemulatio; ita incipientibus atque
adhuc teneris condiscipulorum quam praeceptoris iucundior, hoc ipso
quod facilior, imitatio est. Vix enim se prima elementa ad spem tol-
lere effingendae, quam summam putant, eloquentiae audebunt: proxi-
ma amplectuntur magis, ut vites arboribus applicitae, inferiores prius
27 apprehendendo ramos, in cacumina evadunt. Quod adeo verum est, ut
ipsius etiam magistri, si tamen ambitiosis utilia praeferet, hoc opus
sit, cum adhuc rudia tractabit ingenia, non statim onerare infirmita-
tem discentium, sed temperare vires suas, et ad intellectum audien-
28 tis descendere. Nam ut vascula oris angusti superfusam humoris co-
piam respuunt; sensim autem influentibus vel etiam instillatis com-
plentur: sic animi puerorum quantum excipere possint, videndum
est. Nam maiora intellectu, velut parum apertos ad percipiendum, 32
29 animos non subibunt. Utile igitur est habere, quos imitari primum,
mox vincere velit: ita paulatim et superiorum spes erit. His adiicio,
praeceptores ipsos non idem mentis ac spiritus in dicendo posse con-
cipere singulis tantum praesentibus, quod illa celebritate audientium
30 instinctos. Maxima enim pars eloquentiae constat animo. Hunc affici,
hunc concipere imagines rerum, et transformari quodammodo ad na-
turam eorum, de quibus loquimur, necesse est. Is porro, quo ge-
nerosior celsiorque est, hoc maioribus velut organis commovetur;
ideoque et laude crescit, et impetu augetur, et aliquid magnum age-
31 re gaudet. Est quaedam tacita dedignatio, vim dicendi, tantis com-
paratam laboribus, ad unum auditorem demittere: pudet supra mo-
dum sermonis attolli. Et sane concipiat quis mente vel declamantis
habitum, vel orantis vocem, incessum, pronunciationem, illum deni-
que animi et corporis motum, sudorem, ut alia praeteream, et fati-

---

ad repellendam ign. quod Sarpio Anal. p. 23. sq. placuit. At *victus* habet ignominiam certe per triginta dies, quibus licet, si potest, eam depellere, non item *reus*, qui repellit crimen. IV, 2, 26.

§ 26. *prima elementa*] Cum Spald. Praef. ad tom. I. p. LXXIII. coniecisset scribendum esse, quod Lünemanno probatur, *prima emolumenta*, quae dicuntur pro profectibus III, 8, 7. et Ruhnk. ad Vell. II, 78, 1. Sarpe Anal. p. 25. *elementa* defendit secundum eandem rationem scripta, quam secutus est Fabius X, 2, 2. *omnis denique disciplinae initia ad propositum sibi* (sunt enim initia ii, quibus elementa traduntur) *praescriptum formari videmus.* Comp. II, 4, 13. *quatenus nullo magis studia* (i. e. studiosi) *quam spe gaudent*, ut ibid. § 9. *maturitas* pro iis, qui ad maturitatem pervenerunt.

§ 29. *vincere velit*] quod pro vulg. *vincere velis* Gebhardus cum Cod. Alm. Bodl. Goth. ed. Ven. (add. RR. Codd. 1. 2. et ed. Camp.) restitui voluit, Spalding vero non ausus est edere, monente etiam Sarpio Anal. p. 26. recepi. Nam post interpositam comparationem toto § 28. nunc rediit Quint. ad *puerum*, quem § 27. *audientem* dixerat.

gationem, audiente uno; nonne quiddam pati furori simile videatur? Non esset in rebus humanis eloquentia, si tantum cum singulis loqueremur.

33 III. Tradito sibi puero, docendi peritus ingenium eius in primis
naturamque perspiciat. Ingenii signum in parvis praecipuum memo-
ria est. Eius duplex virtus, facile percipere, et fideliter continere.
Proximum imitatio: nam id quoque est docilis naturae, sic tamen,
ut ea, quae discit, effingat, non habitum forte et incessum, et si
quid in peius notabile est. Non dabit mihi spem bonae indolis, qui 2
hoc imitandi studio petet, ut rideatur. Nam probus quoque in primis
erit ille vere ingeniosus; alioqui non peius duxerim tardi esse ingenii,
quam mali. Probus autem ab illo segni et iacente plurimum aberit.
Hic meus, quae tradentur, non difficulter accipiet; quaedam etiam 3
interrogabit; sequetur tamen magis, quam praecurret. Illud inge-
niorum velut praecox genus non temere unquam pervenit ad frugem.
34 Hi sunt, qui parva facile faciunt; et audacia provecti, quidquid illic 4
possunt, statim ostendunt. Possunt autem id demum, quod in pro-
ximo est: verba continuant; haec vultu interrito, nulla tardati vere-
cundia, proferunt. Non multum praestant, sed cito. Non subest 5
vera vis, nec penitus immissis radicibus nititur: ut quae summo solo
sparsa sunt semina, celerius se effundunt: et imitatae spicas herbu-
lae inanibus aristis ante messem flavescunt. Placent haec annis com-
parata: deinde stat profectus, admiratio decrescit.

Haec cum animadverterit, prospiciat deinceps, quonam modo 6

---

§ 1. *ea, quae discit*] Sarpe Anal. p. 27. scribendum esse coniicit *ea, quae difficilia sunt*, cum, quod in mentem venerat, *ea quae didicit* ne ipsi quidem satisfecisset. „Nam habitum, inquit V. D., et incessum et si quid in peius notabile est, effingere, non est difficile; at imitatio, quae ingenii signum sit, in difficilioribus versabitur.“ Quint. vero incessum et habitum excludit non tam, quod non difficile sit talia imitari, sed quod vitiosum. Hinc ingenii signum est, quidquid discat effingere sic, ut effingendo accuratius rem, quam discit h. e. quam animadvertit, cognoscat. Quamquam ubi discendi notio premitur, si *didicit* scripsisset Quint. id comprobaretur. Locus Cic. de Orat. II, 22. qui est de imitatione, ad adultiores pertinet, sed dignus sane, qui comparetur.

§ 4. *quidquid illic possunt*] Ita princeps ed. Camp. ut *illic* significet *in parvis*, ut Lünemann recte interpretatur. Palat. RR. 1. 2. Goth. Iens. Locat. *illi*, quod Dussaultio probatur. Vidov. et Colon. *ibi*. Cod. Almel. *quidquid illud sunt*. Gebh. coni. *illico*, quod Obrecht denique probavit. Spaldingio placet et Wolffio, quod Gesn. coniecit: *quidquid possunt, illico ostendunt*. „Adscripserat aliquis rariori adverbio glossam *statim*; ea deinde locum illius occupavit, et fecit, ut ipsum varie iactaretur.“ Guelf. Ald. Colin. Sichard. dubiam vocem omittunt. Sed tamen, ne *audacia provecti* alii, quam qui parva faciunt, intelligantur Quint. *illic* caute interposuit. Nec mirum est, *illic*, non recte intellectum, istas mutationes esse perpessum.

§ 6. *Haec cum animadverterit*] His verbis oratio recurrit ad docendi peritum initio hui. cap.

tractandus sit discentis animus. Sunt quidam, nisi institeris, remissi: quidam imperia indignantur: quosdam continet metus, quosdam debilitat: alios continuatio extundit, in aliis plus impetus facit.
7 Mihi ille detur puer, quem laus excitet, quem gloria iuvet, qui victus fleat. Hic erit alendus ambitu, hunc mordebit obiurgatio, hunc honor excitabit; in hoc desidiam nunquam verebor.

8 Danda est tamen omnibus aliqua remissio; non solum, quia
nulla res est, quae perferre possit continuum laborem, atque ea 35
quoque, quae sensu et anima carent, ut servare vim suam possint, velut alterna quiete retenduntur: sed quod studium discendi volun-
9 tate, quae cogi non potest, constat. Itaque et virium plus afferunt ad discendum renovati ac recentes, et acriorem animum, qui fere
10 necessitatibus repugnat. Nec me offenderit lusus in pueris; est et hoc signum alacritatis: neque illum tristem semperque demissum sperare possum erectae circa studia mentis fore, cum in hoc quoque,
11 maxime naturali aetatibus illis, impetu iaceat. Modus tamen sit remissionibus, ne aut odium studiorum faciant negatae, aut otii consuetudinem nimiae. Sunt etiam nonnulli acuendis puerorum ingeniis non inutiles lusus, cum positis invicem cuiusque generis quae-
12 stiunculis aemulantur. Mores quoque se inter ludendum simplicius detegunt: modo nulla videatur aetas tam infirma, quae non protinus, quid rectum pravumque sit, discat; tum vel maxime formanda, cum simulandi nescia est, et praecipientibus facillime cedit. Frangas enim citius, quam corrigas, quae in pravum induruerunt.
13 Protinus ergo, ne quid cupide, ne quid improbe, ne quid impotenter faciat, monendus est puer: habendumque in animo semper illud Virgilianum:

Adeo in teneris consuescere multum est.

14 Caedi vero discentes, quanquam et receptum sit et Chrysippus 36
non improbet, minime velim, primum, quia deforme atque servile est, et certe (quod convenit, si aetatem mutes) iniuria; deinde, quod, si cui tam est mens illiberalis, ut obiurgatione non corrigatur, is etiam ad plagas, ut pessima quaeque mancipia, durabitur; postremo quod ne opus erit quidem hac castigatione, si assiduus

---

§ 9. *acriorem animum*] Gensler (v. *Archiv für Philologie u. Paedag. herausgeg. von Seebode. Hildesh.* 1824. I, 1. p. 149.) reponendum esse coniicit *alacriorem animum*, cum oppositionem sibi visus esset h. l. deprehendisse horum duorum, ut *possint* discentes laborem perferre, et ut *velint*. Voci *virium* igitur esse opponendum de voluntate non *acriorem* sed *alacriorem*. Accedebant verba seqq. *est et hoc* cet. At vero neglexit V. D. verba *qui fere* cet. et alacritatem non esse voluntatis, sed elati animi.

§ 13. *Virgilianum*] Georg. II, 272.

§ 14. *quod convenit, si aetatem mutes*] Sarpe Anal. p. 28. haec verba signis parenth. vult includi, recteque interpretatur: idque nemini dubium erit (sc. iniuriam esse) si iuvenes aut viros caedi posueris.

studiorum exactor astiterit. Nunc fere negligentia paedagogorum 15
sic emendari videtur, ut pueri non facere, quae recta sunt, cogantur, sed, cum non fecerint, puniantur. Denique cum parvulum verberibus coëgeris, quid iuveni facias, cui nec adhiberi potest hic metus, et maiora discenda sunt? Adde, quod multa vapulantibus 16
dictu deformia et mox verecundiae futura saepe dolore vel metu ac-
37 cidunt: qui pudor refringit animum et abiicit, atque ipsius lucis fugam et taedium dictat. Iam si minor in deligendis custodum et 17
praeceptorum moribus fuit cura, pudet dicere, in quae probra nefandi homines isto caedendi iure abutantur, quam det aliis quoque nonnunquam occasionem hic miserorum metus. Non morabor in parte hac: nimium est, quod intelligitur. Quare hoc dixisse satis est, in aetatem infirmam et iniuriae obnoxiam nemini debet nimium licere. Nunc quibus instituendus sit artibus, qui sic formabitur, ut 18
fieri possit orator, et quae in quaque aetate inchoanda, dicere ingrediar.

IV. Primus in eo, qui legendi scribendique adeptus erit facultatem, grammaticis est locus. Nec refert, de Graeco an de Latino loquar; quanquam Graecum esse priorem placet. Utrique eadem
38 via est. Haec igitur professio, cum brevissime in duas partes divi- 2
datur, *recte loquendi* scientiam, et *poëtarum enarrationem*; plus habet in recessu, quam fronte promittit. Nam et *scribendi ratio* con- 3
iuncta cum loquendo est, et enarrationem praecedit *emendata lectio*, et mixtum his omnibus *iudicium* est: quo quidem ita severe sunt usi veteres grammatici, ut non versus modo censoria quadam virgula notare, et libros, qui falso viderentur inscripti, tanquam subditițios summovere familia permiserint sibi; sed auctores alios in ordinem redegerint, alios omnino exemerint numero. Nec poëtas le- 4
gisse satis est: excutiendum omne scriptorum genus, non propter historias modo, sed verba, quae frequenter ius ab auctoribus sumunt. Tum nec citra musicen grammatice potest esse perfecta, cum ei de metris rhythmisque dicendum sit: nec si rationem siderum ignoret, poëtas intelligat; qui, ut alia mittam, toties ortu occasuque signorum in declarandis temporibus utuntur: nec ignara philosophiae, cum propter plurimos in omnibus fere carminibus locos, ex intima
39 quaestionum naturalium subtilitate repetitos; tum vel propter Empedoclem in Graecis, Varronem ac Lucretium in Latinis, qui praecepta sapientiae versibus tradiderunt. Eloquentia quoque non me- 5
diocri est opus, ut de unaquaque earum, quas demonstravimus, re-

---

§ 17. *nemini debere*] Sic Badius ex coniectura, quem edd. sequuntur. In Codd. est *debet*, ut haec omnia, quae post *hoc dixisse satis est* leguntur, legis instar dicantur gravius. Hoc bene animadvertit Sarpe Anal. p. 30. praesertim cum *hoc* praecessit, cui indicativus non minus conveniț, quam infinitivus. Accedit ad Codicum, quibus Spald. usus est, auctoritatem princeps edit. Campana cum Cod. Reg. 1.

rum dicat proprie et copiose. Quo minus sunt ferendi, qui hanc artem, ut tenuem ac ieiunam, cavillantur: quae nisi oratoris futuri fundamenta fideliter iecerit, quidquid superstruxeris, corruet: necessaria pueris, iucunda senibus, dulcis secretorum comes, et quae vel sola omni studiorum genere plus habeat operis, quam ostentationis.

6 Ne quis igitur tanquam parva fastidiat grammatices elementa:
non quia magnae sit operae consonantes a vocalibus discernere, ipsas-
que eas in semivocalium numerum mutarumque partiri; sed quia in-
teriora velut sacri huius adeuntibus apparebit multa rerum subtilitas,
quae non modo acuere ingenia puerilia, sed exercere altissimam quo-
7 que eruditionem ac scientiam possit. An cuiuslibet auris est exigere 40
literarum sonos? non hercule magis, quam nervorum. At gramma-
tici saltem omnes in hanc descendent rerum tenuitatem: desintne

---

§ 5. *quae vel sola omni studiorum genere plus habet operis, quam ostentationis*] Si vera esset lectio Cod. Ioann. Voss. 1. et Bern. *operis, minus ostentationis*, vel si Quintil. quod Francius Wass. in Ind. Sallust. et Spald. suspicati sunt, *sola in omni* vel (quod, ut Cic. Orat. III, 18. pr. *soli ex omnibus*, probabilius) *sola ex omni* scripsisset; nulla moveretur de hoc loco controversia: quae acerrima fuit, cum Sarpe vulgatam lect. et quae in Anal. p. 31 seq. dixisset, adversus Ph. Buttmannum in Epist. p. 14 sq. defenderet. Quo loco V. D. „Est enim, inquit, in illo *quam ostentationis* veluti pleonasmus.“ Satis enim erat de Grammatica dicere *omni studiorum genere plus habet operis*, ne praeter consuetudinem duplex cum *plus* coniungeretur et subiecti et obiecti comparatio, altera in verbis *omni stud. genere* h. e. *quam omne stud. genus*, altera *quam ostentationis*, pro quo aptius fuerat *et plus, quam ostentationis.* Quod contractius dicere placuit Quintiliano: non item Ciceroni loco simillimo de leg. I, 2, 6. *quamquam ex his alius alio* (quam alius) *plus habet virium.* His si Cic. addidisset, quod mutata locutione dixit, *quam iucunditatis*; eadem huius loci cum nostro foret ratio. Paululum differt Cic. de fin. I, 6. quem locum Sarpe comparavit. Nam in his: *quo nihil turpius est, quam fieri sine causa quidquam dicere* verba *quam — dicere* continent appositionem pronominis ad superiora referendi *quo* pro *nihil turpius est, quam hoc, quam — dicere*, s. *si quis dicit.* Ne vero, si mavis Quintilianum explicatum, quam excusatum, verbis *omni studiorum genere* sc. *tractando* operis vel molestiae indicium fieri existimes, *sola*, his praepositum, te minus, quam *plus* statim additum prohibebit. Sed tamen cf. § 4. *omne scriptorum genus excutiendum est* et VIII, 3, 30. *et hoc* (dadurch) *pessima, quod —.*

§ 7. *At grammatici saltem*] *Saltem* Quint. saepe pro *quidem* vel pro *certe* dicit. Errat vero Spald. qui ad I, 1, 24. „*Saltem*, inquit, cum negatione coniunctum apud nostrum saepe est pro *ne — quidem.*“ Illo loco *saltem* significat *quidem*, ut I, 1, 31. Nostro loco Cicero, *At praetermisso*, opinor, scripsisset *Grammatici quidem.* Idem, ni fallor, V, 1, 3. ut XI, 2, 15. voculam *saltem* omisisset — VI, 2, 19. verborum ordinem alium instituisset, fere hunc: *Neque enim de praeteritis quidem* — VI, 4, 15. pro *Illud vix saltem* hunc: *Illud quidem vix* etc. Uno loco XII, 11, 11. quem Spald. praeter reliq. citavit, *iter neque impervium, neque saltem durum* pro *ne durum quidem* dictum videri poterit.

aliquae nobis necessariae literae, non cum Graeca scribimus (tum
enim ab iisdem duas mutuamur), sed proprie in Latinis? ut in his, 8
Seruus et *Uulgus*, Aeolicum digamma desideratur, et medius est
quidam U et I literae sonus; non enim sic *optimum* dicimus, ut *opi-*
41 *mum*; et in *Here* neque E plane neque I auditur: an rursus aliae red- 9
undent (praeter illam aspirationis notam, quae si necessaria est,
etiam contrariam sibi poscit), ut K, quae et ipsa quorundam nomi-
num nota est; et Q, cuius similis effectu specieque, nisi quod pau-
lum a nostris obliquatur, *Koppa* apud Graecos nunc tantum in nu-
mero manet; et nostrarum ultima X, qua tam carere potuimus,
quam *Psi* non quaerimus. Atque etiam in ipsis vocalibus grammatici 10
est videre, an aliquas pro consonantibus usus acceperit, quia *Iam*
sicut *Tam* scribitur, et *Uos* ut *Cos*. At, quae ut vocales iunguntur,
aut *unam* longam faciunt, ut veteres scripserunt; qui geminatione
earum velut apice utebantur; aut *duas*: nisi quis putat etiam ex tri-
42 bus vocalibus syllabam fieri; quod nequit, si non aliquae officio con-

---

§ 9. *redundent praeter*] Sarpe Anal. p. 33. ex coniect. *ut* interponit, quod post *redundent* resorptum sit, et a Capperonnerio, quem Spald. sequitur, pro *et* ante K, invitis omnibus Codd. positum. Non tamen necessarium illud *ut* post *red.* V. D. existimat, ut I, 5, 42. *Ipsa* interpretatur *sola*.

§ 9. *tam carere potuimus, quam*] *Quam* in sex Codd. legitur, male eiectum ab editoribus, qui *qua tamen carere potuimus si non quaesissemus*, receperunt. Sed etiam *tam*, quod in Voss. 3. Bern. et Almel. pro *tamen* (inepta, si comparas superiora *an — redundent*, particula) legitur, restituendum putavi. Neque, omisso *tam*, offensionem haberet *quam*: de qua seiunctim posita particula vid. Bernecc. ad Iustin. XII, 8, 14. Adde Liv. II, 56. *non* (tam) *facile loquor, — quam quod locutus sum.* P. Pithoeus coni. *qua tam carere potuimus, quam Psi non quaerimus.* Sic Bern. Voss. 1. 3. et Guelf. pro *quaesissemus*. Cui assentiens *Psi* pro *si* recepi. Egregiam hanc Pithoei coniecturam Spald. commemorat in praef. ad tomum II. p. VI. eique assentitur; item Sarpe in Anal. p. 34. et Lünemann in not. ad h. l.

§ 10. *Iam sicut Tam scribitur, et Uos ut Cos*] Spald. dedit *Vos* pro vulg. *Quos* ex Alm. et multis edd. Censor Spald. ed. in Nova germ. biblioth. de anno 1800. Vol. LI, 2. p. 533. non male hunc locum sic vult scribi: *Jam* (*jam*) *sicut Iam* (*iam*) *scribitur et Vos* (*vos*) *sicut Uos* (*uos*).

§ 10. *aut unam*] scil. *vocalem* (non *syllabam*, quam Gesn. intelligit) ut Spald. docet in Praef. p. LXXIII seq.

§ 10. *ut veteres scripserunt*] Hoc restitui pro vulg. *scripsere*, quod Spald. nescit unde sit, ex Guelf. Goth. Bodl. Ioan. Ald. et Locat. Aliae edd. *scriptores*. Sarpe in Anal. idem sentiens citat Cic. Orat. 47. et Vavass. Antibarb. p. 585. ed. Kapp. et de verbis *geminatione vocalium* cet. Quint. I, 7, 14. Adde de *apice*, cuius signum – esse Wolff monuit ad I, 5, 23. cf. I, 7, 3.

§ 10. *quod nequit*] Sarpe in Anal. p. 23. haec verba, suffragantibus Codd. Voss. 1. 3. et Alm. resecat, et particula *nisi*, quae vel ipsa ironiae inserviat, iubente. At sequentia *si non — fungantur* non optime cum ironica locutione iunguntur. Idem V. D. ibid. p. 34 seq. „ paulo post pro

11 sonantium fungantur. Quaeret etiam hoc, quomodo duabus demum vocalibus in se ipsas coëundi natura sit, cum consonantium nulla, nisi alteram, frangat. Atqui litera I sibi insidit; *Coniicit* enim est ab illo *Iacit:* et U, quomodo nunc scribitur *Uulgus* et *Seruus*. Sciat etiam Ciceroni placuisse *Aiio*, *Maiiamque* geminata I scribere; quod
12 sic etiam iungetur ut consonans. Quare discat puer, quid in literis proprium, quid commune, quae cum quibus cognatio: nec miretur, cur ex *Scamno* fiat *Scabellum*, aut a *Pinna* (quod est acutum) securis utrinque habens aciem *Bipennis;* ne illorum sequatur errorem, qui, 43
quia a pennis duabus hoc esse nomen existimant, *pinnas* avium dici volunt.

13 Neque has modo noverit mutationes, quas afferunt declinatio, aut praepositio, ut *secat secuit*, *cadit excidit*, *caedit excidit*, *calcat exculcat:* et sic *a lavando lotus*, et inde rursus *illotus*, et mille alia: sed et quae rectis quoque casibus aetate transierunt. Nam ut *Valesii et Fusii* in *Valerios Furiosque* venerunt; ita *arbos*, *labos*, *vapos*
14 etiam et *clamos* ac *lases*, aetatis fuerunt. Et haec ipsa S litera, ab

---

Aiio Maiamque, inquit, legatur, quod iam placuit Spaldingio, *Maiiam Aiiacemque*. Ita censeo, non solum quod et Philander testatur, alios sic legere, et Velii Longi ap. Putsch. p. 2219. accedit auctoritas, sed propter lectionis huius vestigium, quod habemus in Cod. Bern. *Aiianamque* et Voss. 2. et Ioan. *Aij Aijamque*. — Commate sequente pro *nec miretur* arridet mihi *ne miretur;* ut perpetuitate sermonis illi *ne* patrocinante, et Cod. Voss. 3. et Bern. suffragantibus." De utraque sententia assentior.

§ 11. *cum consonantium nulla*, *nisi alteram frangat*] Si verbum *coëat* ante *nulla* invitis Codicibus repetitum est a Badio, vis eius inest in voce *alteram* h. e. eam conson. quae iuxta posita est consonantem. Hanc frangit, sonum eius deminuendo, cum ipsa fit horridior; comp. XII, 10, 29. Verbum *insidere*, quod sequitur, idem quod *coire in se* significat, idque fit, cum eadem vocalis repetita unam syllabam efficit, vel in unum sonum coalescit et confunditur. Comp. I, 7, 26. et Gell. IV, 17. Lünemann paulo post praefert lectionem Codicis Guelf. *quod sic etiam iungetur*, *ut consonans* scil. I geminata. Aliter enim, inquit, deest subiectum vocis *iungetur*. Veram hanc lectionem restitui pro vulgata: *quod si est*, *etiam iungetur*. Slothouwer in Act. Societ. Traiect. III, p. 126. deleto *coëat* vult *nisi* mutatum in *in se*.

§ 13. *declinatio*] Conf. § 22. Dicuntur enim etiam verba *declinari*.

§ 13. *ac lases*] Haec verba in Turic. ut in plerisque Codd. (in quibus R. 2. et ed. Camp.) et editt. omittuntur, Lünemanno assentiente, quod *lases* alius sit generis ac *clamos*, et Quintilianus bina tantum exempla iungat: ut *Valesii* et *Fusii*, *arbos* et *labos*, *vapos* et *clamos* cet. ipsi quidem Viro D. verba *ac lases* ex glossemate *c la s* h. e. *cum litera s* orta videntur. Pro *aetatis* autem *alias* fortasse scriptum fuisse existimat. Sarpe Anal. p. 35. per illud *aetatis* eiectam esse vocem existimat, quae sit exemplo commutatae literae R cum S. In Codice Voss. 1. et 3. legitur *et as fuerunt:* hinc coniicit scribendum *asa*, ut veteres, teste Varrone ap. Macrob. Saturn. III, 2. pro *ara* scripserunt. Tum *etiam* interpretatur V. D. *praeterea;* pro *clamos*, si Codicum auctoritas intercesserit, scribi vult *casmen* (carmen) quod cum *lases* (lares) et *asa* (ara)

his nominibus exclusa, in quibusdam ipsa alteri successit: nam *mertare* atque *pultare* dicebant; quin *fordeum foedusque*, pro aspiratione
44 vel simili litera utentes. Nam contra Graeci aspirare solent, ut pro Fundanio Cicero testem, qui primam eius literam dicere non posset, irridet. Sed B quoque in locum aliarum dedimus aliquando, unde 15
Burrus et *Bruges* et *Belena*. Nec non eadem fecit ex *duello bellum*,
45 unde *Duellios* quidam dicere *Bellios* ausi. Quid *stlocum stlitesque*? Quid T literae cum D quaedam cognatio? Quare minus mirum, si in 16
vetustis operibus urbis nostrae, et celebribus templis legantur *Alexanter* et *Cassantra*. Quid O atque U permutatae invicem? ut *Hecoba* et *notrix*, *Culchides* et *Pulyxena*, scriberentur: ac, ne in Graecis id tantum notetur, *dederont*, ac *probaveront*. Sic Ὀδυσσεὺς, quem Οὐδυσσέα fecerunt Aeoles, ad *Ulyssem* deductus est. Quid? non 17
E quoque I loco fuit? ut *Menerva*, et *leber*, et *magester*, et *Diiove*
46 et *Veiove*, pro *Diiovi* et *Veiovi*? Sed mihi locum signare satis est; non enim doceo, sed admoneo docturos. Inde in syllabas cura transibit, de quibus in orthographia pauca annotabo.

Tum videbit ad quem hoc pertinet, quot et quae sint partes orationis: quanquam de numero parum convenit. Veteres enim, quo- 18
rum fuerunt Aristoteles atque Theodectes, *verba* modo et *nomina* et *convinctiones* tradiderunt: videlicet quod in verbis vim sermonis, in nominibus materiam (quia alterum est quod loquimur, alterum de quo

---

per mutatam in media voce literam R generis sit eiusdem. Hoc addam, Codicem R. 1. habere *atque ipsa lasces as fuerunt*, quae lectio Sarpii coniecturae favet.

§ 14. *vel simili litera*] Regii coniecturam, qui *vav* scripsit pro *vel*, quod Codices fere omnes (Turic. et Alm. *velut sim. l.* quod Sarpe Anal. p. 36. vult restitui) servarunt, repudiavi. Satis enim erat aspirationi H similem literam dicere, quae qualis esset *foedus* et *fordeum* satis indicabat. Buttm. nullam eiusmodi voculam vult interponi; Lünem. *vel simili litera* (V) *F utentes*. Kleinio, qui in Miscell. crit. Hild. I, 3. p. 491. docet RR. *vel* seu *velut* tueri, verissima videtur Regii coniectura. Idem in ed. Hack. reperit *F*.

§ 14. *aspirare solent*] Sarpe Anal. p. 37. addi iubet *ei* quod legitur in Voss. 3. ut in Bern. *aspirare ei solent*, Guelf. *asp. hei sol.* Gesner ex aliis Codd. et edd. addidit φ. Pro sequentibus verbis *ut pro Fundanio* Sarpe ibid. scribendum esse censet *inde* (i. e. eam ob causam) *pro Fundanio* ex Cod. Argent. cum Alm. habeat *in*.

§ 15. *Burrus et Bruges et Belena*] V. Cic. Orat. 48, 160. „*Burrum semper Ennius, nunquam Pyrrhum. Vi patefecerunt Bruges, non Phryges, ipsius antiqui declarant libri.*“ *Belenam* alii intelligunt *Helenam*, Cannegieterus *Velinam* tribum rust. Cf. Prisc. I, 4, 23. Mox *stlocum stlitesque* est *locum litesque*. Lünem. pro *notrix* seq. § coniicit *cotornix* ex κόττα et ὄρνιξ ortum. Sarpe in Anal. *Hercolos*.

§ 17. *Diiove et Veiove pro Diiovi et Veiovi*] Haec Regii coniectura: Codicum lectio est *dii iove victore non* (al. *pro*) *di iovi* quae verba Merula antiquissimi libri lectionem *divone victore pro divoni* interpretatur *duone victores*, pro *duoni* h. e. boni. Sarpe Anal. p. 39. reponi vult *Diiove Victore*, ut est in Bern. et Guelf.

loquimur), in convinctionibus autem complexum eorum esse iudicaverunt: quas *coniunctiones* a plerisque dici scio; sed haec videtur ex
19 *συνδέσμῳ* magis propria translatio. Paullatim a philosophis, ac maxime Stoicis, auctus est numerus: ac primum convinctionibus *articuli* adiecti, post *praepositiones;* nominibus *appellatio*, deinde *pronomen*, deinde mixtum verbo *participium;* ipsis verbis *adverbia.* Noster sermo articulos non desiderat, ideoque in alias partes ora-
20 tionis sparguntur. Sed accedit superioribus *interiectio.* Alii tamen ex idoneis duntaxat auctoribus octo partes secuti sunt, ut Aristarchus, et aetate nostra Palaemon, qui *vocabulum*, sive *appellationem*, no- 47
mini subiecerunt, tanquam species eius. At ii, qui aliud *nomen*, aliud *vocabulum* faciunt, novem. Nihilominus fuerunt, qui ipsum adhuc *vocabulum* ab *appellatione* diducerent, ut esset *vocabulum*, corpus visu tactuque manifestum, *domus*, *lectus; appellatio*, cui vel alterum deesset, vel utrumque, *ventus*, *coelum*, *deus*, *virtus.* Adiiciebant et *asseverationem*, ut *heu;* et *attrectationem*, ut *fasceatim;*
21 quae mihi non approbantur. *Vocabulum*, an *appellatio* dicenda sit *προσηγορία*, et subiicienda nomini, nec ne, quia parvi refert, liberum opinaturis relinquo.

22 Nomina declinare et verba in primis pueri sciant: neque enim aliter pervenire ad intellectum sequentium possunt; quod etiam monere supervacuum fuerat, nisi ambitiosa festinatione plerique a posterioribus inciperent et, dum ostentare discipulos circa speciosiora malunt,
23 compendio morarentur. Atqui si quis et didicerit satis, et (quod non minus deesse interim solet) voluerit docere quae didicit, non erit contentus tradere in nominibus tria genera, et quae sint duobus
24 omnibusve communia. Nec statim diligentem putabo, qui *promiscua*, quae *epicoena* dicuntur, ostenderit, in quibus sexus uterque per alterum apparet: aut quae feminina positione *mares*, neutrali *feminas*
25 significant; qualia sunt, *Muraena* et *Glycerium.* Scrutabitur mille 48

---

§ 19. *participium;*] Semicolo recte Wolff interpunxit, quod fuerat post *pronomen* positum. Spald. adsentiente Sarpio, offensus est particula *non* ante *desiderat*, quae nisi deleatur, scribendum existimat *ideo quod* pro *ideoque.* Haec est vero sententia: Latinus sermo peculiarem quidem, qua caret, articuli vocem non desiderat; vim autem articuli, qua carere nequit, (hinc *ideoque*) coniunctam cum ipsis nominibus vides. Quare Quint. spargi articulos in alias partes orationis dixit.

§ 20. *tanquam species eius*] Gesner scribendum putat *specimen*, Slothouwer in Act. Societ. Traiect. III, p. 126. *speciem.* Rectius Spald. suspicatur, haec esse tanquam glossam omittenda, praesertim cum in Voss. 2. desint.

§ 23. *At si quis*] Codicum fere omnium, in quibus est Turic., lectionem *Atqui si quis* restituendam esse vidit Spald. cui adsentitur Sarpe in Anal. p. 43. Regius, cui *At* satis esse videbatur, *qui* erasit.

§ 25. *Scrutabitur mille praeceptor*] Ieiunam vocem *mille* Gensler in Seebod. Biblioth. crit. 1820. fasc. 6. p. 491. mutari vult in *autem ille;*

praeceptor acer atque subtilis origines nominum: ut quae ex habitu corporis *Rufos Longosque* fecerunt: ubi erit aliud secretius, ut *Sullae, Burrhi*, *Galbae*, *Planci*, *Pansae*, *Scauri*, taliaque) et ex casu na-
49 scentium; hinc *Agrippa* et *Opiter* et *Cordus* et *Postumus* erunt: et ex iis, quae post natos eveniunt; unde *Vopiscus*. Iam *Cottae*, *Sci-*
piones, *Laenates*, *Serani* sunt, et ex variis causis. Gentes quoque 26
ac loca, et alia multa reperias inter nominum causas. In servis iam intercidit illud genus, quod ducebatur a domino, unde *Marcipores*, *Publiporesque*. Quaerat etiam, sitne apud Graecos vis quaedam sexti casus, et apud nos quoque septimi. Nam cum dico, *hasta percussi*, non utor ablativi natura; nec si idem Graece dicam, dativi. Sed in 27
verbis quoque quis est adeo imperitus, ut ignoret genera et qualitates et personas et numeros? Literarii paene ista sunt ludi et trivialis scientiae. Iam quosdam illa turbabunt, quae declinationibus non tenentur. Nam et quaedam *participia*, an *verbi appellationes* sint, dubitari potest, quia aliud alio loco valent, ut *lectus* et *sapiens*. Quae- 28
dam verba appellationibus similia, ut *fraudator*, *nutritor*. Iam, *Itur in antiquam silvam*, nonne propriae cuiusdam rationis est? nam quod initium eius invenias? cui simile *Fletur*: accipimus aliter, ut

60 *Panditur interea domus omnipotentis Olympi;*

aliter, ut

— *totis Usque adeo turbatur agris* —.

Est etiam quidam tertius modus, ut *urbs habitatur:* unde *et campus curritur et mare navigatur*. *Pransus* quoque atque *potus* diversum va- 29
lent, quam indicant. Quid? quod multa verba non totum declinationis

---

leniorem et probabiliorem correctionem adhibuit Burm. qui in Addendis, adsentiente Sarpio in Anal. et Lünem. *mille* ex *mi* (pro *mihi*) *ille* ortum putat. Mox Lünem. pro *aliud secretius* vult *aliquid secr.* Nihil tamen utroque l. mutaverim. Frequens enim est *mille* apud Quint. pro *multa* § 13. I, 6, 25. II, 13, 9. II, 15, 23. al. Quanquam haec ipsa erroris potuit esse causa, praesertim cum *mille* eo loco positum sit, ut videatur ad *origines*, quod propius est, pertinere, quod ne ferri quidem potest, cum sit additum *nominum*, quae mille numerare possis. Sed plura sunt, quae Sarpio videntur mutanda, quorum duplicem rationem ostendit. Prior haec est, eaque probabilior, *Scrutabitur mihi ille praeceptor — nominum*, *quae* (ex Codd. Voss. omn. Guelf. Goth. et edd. antiqq. Vulgo *nominum; ut quae*) *ex habitu — fecerunt; ubi* (in quibus nominibus) *erit — Scauri. Taliaque* i. e. talia quoque (sublatis verborum *ubi — taliaque* signis parentheticis) *et ex — et Postumus et Vopiscus erunt: et ex iis — eveniunt; unde iam — Serani sunt: et ex variis causis*. In transponendo nomine *Vopiscus* I. Fr. Gronovii auctoritatem secutus est. Altera ratio: *Scrutabitur non ille praeceptor — fecerunt: nisi erit*, reliqua ad priorem rationem corriguntur. Cf. Sarpe Epist. p. 16.

§ 28. *nutritor*] Quint. videtur respexisse Virg. Georg. II, 425. mox Aen. VI, 179.

§ 28. *Fletur*] Vid. Ter. Andr. I, 1, 102. — *Panditur* etc. leguntur Virg. Aen. X, 1. et sequens vers. est Eclog. I, 11. 12.

§ 28. *et campus curritur et mare navigatur*] Sic legendum videtur.

ordinem ferunt? quaedam etiam mutantur, ut *fero* in praeterito: quaedam tertiae demum personae figura dicuntur, ut *licet*, *piget*: quaedam simile quiddam patiuntur *vocabulis in adverbium transeuntibus*. Nam ut *noctu* et *diu*, ita *dictu* et *factu*. Sunt enim haec quoque verba participialia quidem, non tamen qualia *dicto factoque*.

V. Iam cum omnis oratio tres habeat virtutes ut *emendata*, ut *dilucida*, ut *ornata* sit (quia dicere apte, quod est praecipuum, plerique ornatui subiiciunt); totidem vitia, quae sunt supra dictis contraria: emendate loquendi regulam, quae grammatices prior pars
2 est, examinet. Haec exigitur *verbis*, aut *singulis*, aut *pluribus*. *Verba* nunc generaliter accipi volo: nam duplex eorum intellectus est; alter, qui omnia, per quae sermo nectitur, significat, ut apud Horatium,

Verbaque provisam rem non invita sequentur; 51

alter, in quo est una pars orationis, *lego*, *scribo*: quam vitantes ambiguitatem quidam dicere maluerunt, *voces*, *dictiones*, *locutiones*.
3 *Singula* sunt aut *nostra*, aut *peregrina*; aut *simplicia*, aut *composita*; aut *propria*, aut *translata*; aut *usitata*, aut *ficta*.

Uni verbo vitium saepius, quam virtus, inest. Licet enim dicamus aliquid proprium, speciosum, sublime, nihil tamen horum, nisi in complexu loquendi serieque, contingit: laudamus enim verba
4 bene rebus accommodata. Sola est quae notari possit velut *vocalitas*, quae εὐφωνία dicitur: cuius in eo delectus est, ut inter duo, quae idem significant ac tantundem valent, quod melius sonet, malis.
5 Prima *barbarismi* ac *soloecismi* foeditas absit. Sed quia interim excusantur haec vitia aut consuetudine, aut auctoritate, aut vetustate, aut denique vicinitate virtutum (nam saepe a figuris ea separare difficile est): ne quem tam lubrica observatio fallat, acriter se in illud tenue discrimen grammaticus intendat, de quo nos latius ibi loquemur,
6 ubi de figuris orationis tractandum erit. Interim vitium, quod fit in singulis verbis, sit *barbarismus*. Occurrat mihi forsan aliquis, quid 52
hic promissor tanti operis dignum? aut quis hoc nescit, alios barbarismos *scribendo* fieri, alios *loquendo*? (quia, quod male scribitur, male etiam dici necesse est: qui vitiose dixerit, non utique et scripto peccat) illud prius *adiectione*, *detractione*, *immutatione*, *transmuta-*

Sarpio ex auctoritate Mss. Bodl. Alm. Voss. 2. et 3. et vett. edd. Vulgo *et* ante *mare* omittitur.

§ 2. *Horatium*] Art. poët. 311.

§ 6. *promissor*] Sic plurimi Codd. etiam Cod. R. Paris. 1. cum ed. Camp.; Regii coniectura *promisso*, in tribus Codd. deprehensa, in vulg. edd. venit. Non debebat vero eam, ut tironibus faciliorem, recipere Spald. cum vocis *promissor*, apud Horat. Art. poët. v. 138.

Quid dignum tanto feret hic promissor hiatu,

praestantiam sentiret. De genitivo cum *dignum* iungendo cf. Nic. Heins ad Ovid. Trist. IV, 3, 57.

tione; hoc secundum *divisione*, *complexione*, *aspiratione*, *sono* conti-
neri? Sed, ut parva sint haec, pueri docentur adhuc, et gramma- 7
ticos officii sui commonemus. Ex quibus si quis erit plane impolitus
et vestibulum modo artis huius ingressus, intra haec, quae profiten-
tium commentariolis vulgata sunt, consistet: doctiores multa adii-
cient; vel hoc primum, quod *barbarismum* pluribus modis accipimus.
Unum *in gente*, quale sit, si quis *Afrum* vel *Hispanum* Latinae ora- 8
tioni nomen inserat: ut ferrum, quo rotae vinciuntur, dici so-
let *canthus;* quanquam eo, tanquam recepto, utitur Persius; sicut
53 Catullus *ploxenum* circa Padum invenit: et in oratione Labieni (si-
ve illa Cornelii Galli est) in Pollionem *casnar*, assectator, e Gal-
lia ductum est; nam *mastrucam*, quod Sardum est, illudens Cicero
ex industria dixit. Alterum *genus barbarismi* accipimus, quod fit ani- 9
mi natura, ut is, a quo insolenter quid aut minaciter aut crudeliter
dictum sit, barbare locutus existimetur. Tertium est illud vitium 10
barbarismi, cuius exempla vulgo sunt plurima, sibi etiam quisque
fingere potest, ut verbo, cui libebit, adiiciat literam syllabamve, vel
54 detrahat: aut aliam pro alia, aut eandem alio, quam rectum est, lo-
co ponat. Sed quidam fere in iactationem eruditionis sumere illa ex 11
poëtis solent, et auctores, quos praelegunt, criminantur. Scire au-
tem debet puer, haec apud scriptores carminum aut venia digna, aut
etiam laude duci: potiusque illa docendi erunt minus vulgata. Nam 12
duos in uno nomine faciebat barbarismos Tinca Placentinus (si repre-
hendenti Hortensio credimus) *preculam* pro *pergula* dicens, et immu-
tatione, cum *c* pro *g* uteretur, et transmutatione, cum *r* praeponeret
e antecedenti. At in eadem vitii geminatione *Metieo Fufetieo* dicens
Ennius poëtico iure defenditur. Sed in prosa quoque est quaedam 13
iam recepta immutatio. Nam Cicero *Canopitarum* exercitum dicit,
ipsi *Canobon* vocant; et *Trasumenum* pro *Tarsumeno* multi auctores,
55 etiamsi est in eo transmutatio, vindicaverunt: similiter alia. Nam
sive est *assentior;* Sisenna dixit *assentio*, multique et hunc et analo-
giam secuti: sive illud verum est; haec quoque pars consensu defen-
ditur. At ille pexus pinguisque doctor, aut illic detractionem, aut 14
hic adiectionem putabit. Quid? quod quaedam, quae singula pro-

---

§ 8. *Persius*] Sat. 5, 71. — *Catullus*] Vid. 89 (97. ed. Doer.), 5, 6.

casnar] In Codicum lectione *Casena* Lünem. Plautinum nomen *Casina* putat latere. Sarpe in Anal. p. 47. *casnar* cum Varrone et Festo *Oscis* tribuit, ut pro *Gallis* sit *Oscis* scribendum.

§ 8. *Cicero*] Fragm. orat. pro Scauro et de prov. consul. c. 7.

§ 11. *potiusque illa*] Wolff adiuvari sententiam putat, si legatur *potiusque alia*. At in mente habet Quint. quoddam barbarismi genus, quod statim sequitur.

§ 13. *Trasumenum pro Tarsumeno*] Sic e Flor. et Ioann. Spald. et Lünem. scribi iusserunt pro vulg. *Tharsomenum pro Thrasumeno*. Nam Graece *Ταρσιμένη λίμνη* dicitur.

15 cui dubio vitiosa sunt, iuncta sine reprehensione dicuntur? Nam *dua* et *tre* et *pondo* diversorum generum sunt barbarismi: at *duapondo* et *trepondo* usque ad nostram aetatem ab omnibus dictum est, et recte
16 dici Messala confirmat. Absurdum forsan videatur dicere, barbarismum, quod est unius verbi vitium, fieri per numeros, aut genera, sicut soloecismum: *scala* tamen et *scopa*, contraque *hordea* et *mulsa*, licet literarum mutationem, detractionem, adiectionem non habeant, 56
non alio vitiosa sunt, quam quod pluralia singulariter et singularia
17 pluraliter efferuntur: et *gladia* qui dixerunt, genere exciderunt. Sed hoc quoque notare contentus sum, ne arti, culpa quorundam pervicacium perplexae, videar et ipse quaestionem addidisse.

Plus exigunt subtilitatis quae accidunt *in dicendo* vitia, quia exempla eorum tradi scripto non possunt, nisi cum in versus inciderunt, ut divisio *Europae*, *Asiae:* et ei contrarium vitium, quod συναίρεσιν et συναλοιφὴν Graeci vocant, nos *complexionem* dicimus:
18 qualis est apud P. Varronem:

Cum te flagranti deiectum fulmine Phaeton.

Nam si esset prosa oratio, easdem literas enunciare veris syllabis licebat. Praeterea quae fiunt spatio, sive cum syllaba correpta producitur, ut:

Italiam fato profugus;

seu longa corripitur, ut: *Unius ob noxam et furias;* extra carmen
19 non deprehendas: sed nec in carmine vitia ducenda sunt. Illa vero non nisi aure exiguntur, quae fiunt per sonos: quanquam per aspirationem, sive adiicitur vitiose, sive detrahitur, apud nos potest quaeri, an in scripto sit vitium? si H litera est, non nota; cuius
20 quidem ratio mutata cum temporibus est saepius. Parcissime ea ve- 57
teres usi etiam in vocalibus, cum *oedos*, *ircosque* dicebant. Diu de-

---

§ 17. *Europae*, *Asiae*] Ita pro vulg. *Europai* scripsi auctoritate Codd. Turic. (*Europae et Asiae* cum ed. Camp. et Codd. R. R. 1. 2; in his est *Europe et Asie*) Guelf. Goth. Bern. et Voss. 1. qui *Asiae* in margine habet. Favet nobis Gesneri et Spald. iudicium. Accedit Lünemanni nota: „Pro *Europai* cum codicibus scribendum *Europae*, *Asiae*, quod est initium versus hexametri, ut apud Statium Achill. I, 82. legimus *Europaeque Asiaeque manus*. Non autem reprehenditur divisio vocalium in versu faciendo, sed in dicendo, quae culpa non est penes poëtam, sed penes grammaticorum vulgum."

§ 18. *Italiam fato profugus*] Vid. Virgil. Aen. I, 6. Paulo post ibid. v. 45.

§ 19. *si H litera non est notata*] Hanc Gesneri emendationem ex Cod. Goth. ductam *si H litera non est notata* (in Voss. 2. legitur *est. non notata*) defendit Sarpe in Anal. p. 47. Vulgata est *si H litera est*, *non nota*. „Vitium enim, Gesnerus inquit, haud dubie est ponere literam ubi non debet, omittere ubi ponenda erat. Sed quaeri sane potest, *an in scripto sit vitium*, *si* aspiratio signo suo *H litera non est notata*, ac tantum in proferendis verbis, sicubi opus videtur, adiicitur." Et Sarpe adversus Spald. conferri iubet Quint. I, 4, 9. ubi illud H esse literam non obscure prodit, nihilque impedire, quominus illud *cuius*, quod sequitur, ad H literam referatur.

inde servatum, ne consonantibus aspiraretur, ut in *Graccis* et *triumpis*. Erupit brevi tempore nimius usus, ut *choronae, chenturiones, praechones* adhuc quibusdam inscriptionibus maneant: qua de re Catulli nobile epigramma est. Inde durat ad nos usque *vehementer*, et *comprehendere*, 21
et *mihi*: nam *mehe* quoque pro *me* apud antiquos, tragoediarum praecipue scriptores, in veteribus libris invenimus. Adhuc difficilior obser- 22
vatio est per *tenores*, (quos quidem ab antiquis dictos *tonores* comperi, ut videlicet declinato a Graecis verbo, qui τόνους dicunt) vel accentus, quas Graeci προσῳδίας vocant, cum acuta et gravis, alia pro alia, ponitur, ut in hoc *Camillus*, si acuitur prima: aut gravis 23
pro flexa, ut *Cethegus*, et hic prima acuta; nam sic media mutatur:
58 aut flexa pro gravi, ut apice circumducta sequente, quam ex duabus syllabis in unam cogentes, et deinde flectentes, dupliciter peccant. Sed id saepius in Graecis nominibus accidit: ut *Atreus*, quem 24
nobis iuvenibus doctissimi senes acuta prima dicere solebant, ut necessario secunda gravis esset; item *Terei Nereique*. Haec de accentibus tradita. Ceterum iam scio, quosdam eruditos, nonnullos etiam 25
grammaticos, sic docere ac loqui, ut propter quaedam vocum discrimina verbum interim acuto sono finiant: ut in illis,

Quae circum litora, circum Piscosos scopulos —

ne, si gravem posuerint secundam, *circus* dici videatur, non *circui*- 26
tus. Item *quantum*, *quale*, interrogantes, gravi; comparantes, acuto tenore concludunt: quod tamen in adverbiis fere solis ac pronominibus vindicant, in ceteris veterem legem sequuntur. Mihi vide- 27
tur conditionem mutare, quod his locis verba coniungimus. Nam cum dico *circum litora*, tanquam unum enuncio, dissimulata distinctione: itaque tanquam in una voce, una est acuta: quod idem accidit in illo,

Troiae qui primus ab oris.

Evenit, ut metri quoque conditio mutet accentum: ut 28

Pecudes pictaeque volucres:

nam *volucres* media acuta legam: quia, etsi brevis natura, tamen positione longa est, ne faciat iambum, quem non recipit versus herous. Separata vero haec a praecepto non recedent: aut si consue- 29
tudo vicerit, vetus lex sermonis abolebitur; cuius difficilior apud
59 Graecos observatio est, (quia plura illis loquendi genera, quas *Δια*-

---

§ 21. *Catulli*] Epigr. 78. de Arrio s. Harrio. Inscriptionis enim pronunciatio spectanda est. Mox pro *Nam mehe* quod Burm. et Gesn. tacito edidere, Spald. quasi omnes libri consentirent, dedit *et mehe*. Habent vero *nam mehe* rectius etiam Codd. R. Paris. 1. 2. cum ed. Camp. Vid. Misc. crit. Hildes. I, 3. p. 492.

§ 23. *apice*] Lünem. falsam hanc lect. mutari vult in *Appi* plurali numero propter *sequente* quod bisyllabum requirat. Sarpe in Anal. p. 49. defendit *Apicii*.

§ 25. *ut in illis*] Vid. Virg. Aen. IV, 254.

§ 27. *in illo*] Vid. Virg. Aen. I, 5. Statim seq. Georg. III, 243.

§ 29. (*quia plura — rectum est*)] Haec spuria iudicat esse Gesne-

λέκτους vocant: et quod alias vitiosum, interim alias rectum est)
30 apud nos vero brevissima ratio. Namque in omni voce, *acuta* intra
numerum trium syllabarum continetur, sive eae sunt in verbo solae,
sive ultimae: et in his aut proxima extremae, aut ab ea tertia.
Trium porro, de quibus loquor, media longa, aut acuta, aut flexa
erit: eodem loco brevis utique gravem habebit sonum, ideoque po-
31 sitam ante se, id est ab ultima tertiam, acuet. Est autem in omni
voce utique acuta, sed nunquam plus una: nec ultima unquam; ideo-
que in disyllabis prior. Praeterea nunquam in eadem flexa et acuta,
quoniam eadem flexa et acuta; itaque neutra claudet vocem Latinam.
Ea vero, quae sunt syllabae unius, erunt acuta aut flexa, ne sit ali-
32 qua vox sine acuta. Et illa per sonos accidunt, quae demonstrari
scripto non possunt, vitia oris et linguae: *ἰωτακισμοὺς* et *λαμβδα-
κισμοὺς*, *ἰσχνότητας* et *πλατειασμοὺς*, feliciores fingendis nomini-
bus Graeci vocant: sicut *κοιλοστομίαν*, cum vox quasi in recessu
33 oris auditur. Sunt etiam proprii quidam et inenarrabiles soni, qui-
bus nonnunquam nationes reprehendimus. Remotis igitur omnibus,
quae supra diximus, vitiis, erit illa, quae vocatur, *ὀρθοέπεια*, id est,
emendata cum suavitate vocum explanatio: nam sic accipi potest *recta*.
34 Cetera vitia omnia ex pluribus vocibus sunt, quorum est *soloe-*

---

rus. Nec tamen offendi debebat voce *interim* pro *interdum*. Indicare enim Quint. videtur voluisse, non omnia recta haberi aliis, quae aliis sint vitiosa, sed interdum id accidere, ut dialecti inter se discrepent. Verba haec sunt certe non indigna Quintiliano. Neque Sarpe in Anal. p. 50. quidquam obscuritatis in his deprehendit. Idem V. D. ad h. l. quatuor particulae *interim* significationes explicat.

§ 30. *separatum est*] Spald. recte omitti voluit *est* auctoritate Codicis Guelf. aut certe ante *separatum* poni ut in edit. Gryph. 1544. cui addendi sunt Codd. RR. 3. 5. et ed. Camp.

§ 31. *quoniam eadem flexa et acuta*] Exspectabas certe *quoniam flexa eadem et acuta est* h. e. quoniam quae flexa syllaba est, eadem est acuta. Apud Sichardum haec desunt, et Sarpe Anal. p. 49. his omissis, e Cod. Turic. a sec. m. pro *itaque* scribit *utique* cum Iens. Locat. Ven. Rusc. Obr. Gesnero, rationem alibi propositurus; conferri tamen iussit XII, 10, 33. Diomed. p. 425. Nec magnopere desiderantur, si illud intellectum erit, circumflexum ex acuto et gravi constare. Regius coniecit *quoniam flexa ex acuta*. Wolff omitti vult *eadem*, ut relinquatur *quoniam flexa et acuta* pro *quoniam flexa etiam acuta est*. At Quint. nescio an in repetendo vocab. *eadem* (prius enim ad *vocem*, posterius ad *syllabam* pertinet intelligendam) placuisse sibi videtur, quod vocis et syllabae natura hoc nomine contraria est. Ceterum premenda adiectivorum collocatio est. Quod autem sequitur, *Itaque* non est, cur in *Utique* cum Gesnero mutemus. Non enim ad proxima referendum est, sed ad superiora, quibus ut addidit *ideoque* etc. sic, postquam flexa acutam contineri dixit, recte scripsit *itaque neutra claudet* etc. Sarpe Anal. p. 49. omissis verb. *quoniam — acuta*, pro *itaque* cum Gesn. scribit *utique*.

§ 33. *reprehendimus*] Burm. coniectura *deprehendimus* egregia est, et Sarpio in Anal. p. 24 probata. Heind. vid. Spald. Praef. pro *quibus* coniecit scrib. *in quibus*.

cimus; quanquam circa hoc quoque disputatum est. Nam etiam qui complexu orationis accidere eum confitentur, quia tamen unius emendatione verbi corrigi possit, in verbo esse vitium, non in sermone contendunt: cum, sive *amarae corticis* seu *media cortice* per genus 35
facit soloecismum (quorum neutrum quidem reprehendo, cum sit utriusque Virgilius auctor; sed fingamus utrumlibet non recte dictum), mutatio vocis alterius, in qua vitium erat, rectam loquendi rationem
61 sic reddit, ut *amari corticis* fiat vel *media cortice.* Quod manifestae calumniae est; neutrum enim vitiosum separatum est, sed compositione peccatur, quae iam sermonis est. Illud eruditius quaeritur, 36
an in singulis quoque verbis possit fieri soloecismus: ut si unum quis ad se vocans, dicat *Venite:* aut si plures a se dimittens, ita loquatur, *Abi*, aut *Discede.* Nec non cum responsum ab interrogatione dissentit: ut si dicenti, *Quem video?* ita occurras, *Ego.* In gestu etiam nonnulli putant idem vitium inesse, cum aliud voce, aliud nutu vel manu demonstratur. Huic opinioni neque omnino accedo, ne- 37
que plane dissentio. Nam id fateor accidere voce una, non tamen aliter, quam si sit aliquid, quod vim alterius vocis obtineat, ad quod vox illa referatur: ut *soloecismus* ex complexu fiat eorum, quibus res significatur et voluntas ostenditur. Atque ut omnem effugiam 38
cavillationem, fit aliquando in uno verbo, nunquam in solo verbo. Per quot autem et quas accidat species, non satis convenit. Qui plenissime, quadripertitam volunt esse rationem, nec aliam, quam
62 barbarismi, ut fiat adiectione, ut *Veni de Susis in Alexandriam:* detractione, *Ambulo viam*, *Aegypto venio*, *Ne hoc fecit;* transmutatione, qua ordo turbatur, *Quoque ego*, *Enim hoc voluit*, *Autem non* 39
habuit: ex quo genere an sit *igitur*, in initio sermonis positum, dubitari potest, quia maximos auctores in diversa fuisse opinione video, cum apud alios sit etiam frequens, apud alios nunquam reperiatur. Haec tria genera quidam diducunt a soloecismo, et *adiectio-* 40
nis vitium, *πλεονασμόν·* *detractionis*, *ἔλλειψιν·* *inversionis*, *ἀναστροφήν* vocant, quae si in speciem soloecismi cadant, *ὑπερβατὸν* quoque appellari eodem modo posse. *Immutatio* sine controversia 41
est, cum aliud pro alio ponitur. Id per omnes orationis partes deprehendimus, frequentissime in verbo, quia plurima huic accidunt;

---

§ 35. *Virgilius*] Eclog. VI, 62. Georg. II, 74.

§ 35. *cum — reddit*] Scripsisset Quint. *cum — reddat*, nisi, parenthesi interposita, anacoluthi hoc levius genus placuisset, ut, quasi immemor coniunctivae particulae *cum*, scriberet *reddit.* Ita ipsos calumniatores audire videris. Vid. quae annotavi ad Cic. de Offic. III, 10, 45.

§ 37. *Nam id fateor posse accidere*] Cum Guelf. Bodl. Bal. Almel. *posse* exclusi, nec legitur in Cod. Reg. Paris. 1. et ed. Camp. In eadem ed. et in Guelf. paulo post est *res significatur* pro vulg. *significantur*, ut *res* et *voluntas* eodem sint, ut decet, numero. Ceterum de verbo *accidere* pro *interdum fieri* comp. § 41, 51, al.

ideoque in eo fiunt *soloecismi* per *genera*, *tempora*, *personas*, *modos*, sive cui *status* eos dici seu *qualitates* placet, vel sex, vel, ut alii volunt, octo (nam totidem vitiorum erunt formae, in quot species
42 eorum quidque, de quibus supra dictum est, diviseris): praeterea *numeros*, in quibus nos *singularem* ac *pluralem* habemus, Graeci et δυϊκόν. Quanquam fuerunt, qui nobis quoque adiicerent dualem, *scripsere*, *legere:* quod evitandae asperitatis gratia mollitum est, ut 63
apud veteres, pro *male mereris*, *male merere;* ideoque quod vocant *duale*, in illo solo genere consistit: cum apud Graecos et in verbi tota fere ratione, et in nominibus deprehendatur, et sic quoque
43 rarissimus eius sit usus; apud nostrorum vero neminem haec observatio reperiatur, quin e contrario, *Devenere locos*, et *Conticuere omnes*, et *Consedere duces*, aperte nos doceant, nihil horum ad duos pertinere; *Dixere* quoque, quanquam id Antonius Rufus ex diverso
44 ponit exemplum, de pluribus patronis praeco pronunciet. Quid? non Livius circa initia statim primi libri, *Tenuere*, inquit, *arcem Sabini?* et mox, *In adversum Romani subiere?* Sed quem potius ego, quam M. Tullium, sequar? qui in Oratore, *Non reprehendo*, inquit,
45 *scripsere: scripserunt esse verius sentio.* Similiter in vocabulis et nominibus fit *soloecismus genere*, *numero*, proprie autem *casibus*. Quidquid eorum alteri succedet, huic parti subiungatur licet per *comparationes* et *superlationes;* itemque in quibus *patrium* pro *possessivo* dici-
46 tur, vel contra. Nam vitium quod fit per quantitatem, ut *magnum* 64
peculiolum, erunt qui *soloecismum* putent: quia pro nomine integro positum sit diminutum. Ego dubito, an id *improprium* potius appellem: significatione enim deerrat: *soloecismi* porro vitium non est in
47 sensu, sed in complexu. In *participio* per *genus* et *casum*, ut in vocabulo; per *tempora*, ut in verbo; per *numerum*, ut in utroque, peccatur. *Pronomen* quoque *genus*, *numerum*, *casus* habet, quae
48 omnia recipiunt huiusmodi errorem. Fiunt *soloecismi*, et quidem plurimi, per partes orationis: sed id tradere satis non est, ne ita demum vitium esse credat puer, si pro alia ponatur alia, ut *verbum*,
49 ubi *nomen* esse debuerit, vel *adverbium*, ubi *pronomen*, et similia. Nam sunt quaedam cognata, ut dicunt, id est eiusdem generis, in quibus, qui alia specie, quam oportet, utetur, non minus, quam ipso genere permutato, deliquerit. Nam et *an* et *aut* coniunctiones sunt:
50 male tamen interroges, *hic, aut ille, sit?* et *ne* ac *non* adverbia: qui tamen dicat pro illo, *Ne feceris*, *Non feceris*, in idem incidat vitium, quia alterum negandi est, alterum vetandi. Hoc amplius

---

§ 43. *Devenere locos*] Apud Virg. Aen. I, 365. ut *Conticuere omnes* ibid. II, 1. Mox *Consedere duces* Ovid. Metam. XIII, 1.

§ 44. *primi libri*] c. 12. — *in Oratore* c. 47.

§ 45. *proprie*] Sarpe in Anal. p. 52. interpretatur *praecipue*, ut III, 17, 7. X, 1, 114. Ruhnk. ad Vell. II, 9. p. 99.

intro et *intus*, loci adverbia: *Eo* tamen *intus*, et *Intro sum*, soloe-
cismi sunt. Eadem in diversitate *pronominum*, *interiectionum*, *prae-* 51
65 *positionum*, accidunt. Est etiam *soloecismus*, in oratione comprehen-
sionis unius sequentium ac priorum inter se inconveniens positio.
Quaedam tamen et faciem *soloecismi* habent, et dici vitiosa non pos- 52
sunt, ut *tragoedia Thyestes*, et *ludi Floralia* ac *Megalesia:* quan-
quam haec sequenti tempore interciderunt, nunquam aliter a veteri-
bus dicta. *Schemata* igitur nominabuntur, frequentiora quidem apud
poëtas, sed oratoribus quoque permissa. Verum *schema* fere habebit 53
aliquam rationem, ut docebimus eo, quem paulo ante promisimus,
loco. Sed hoc quoque, quod *schema* vocatur, si ab aliquo per im-
prudentiam factum erit, *soloecismi* vitio non carebit. In eadem spe- 54
cie sunt, sed schemate carent, ut supra dixi, nomina feminina, qui-
bus mares utuntur, et neutralia, quibus feminae. Hactenus de *so-
loecismo*. Neque enim artem grammaticam componere aggressi sumus:
sed cum in ordinem incurreret, inhonoratam transire noluimus.

Hoc amplius, ut institutum ordinem sequar, verba aut Latina, 55
aut peregrina sunt. *Peregrina* porro ex omnibus prope dixerim gen-
tibus, ut homines, ut instituta etiam multa, venerunt. Taceo de 56
66 *Tuscis* et *Sabinis*, et *Praenestinis* quoque: nam, ut eorum sermone
utentem, Vectium Lucilius insectatur, quemadmodum Pollio depre-
hendit in Livio *Patavinitatem:* licet omnia Italica pro Romanis ha-
beam. Plurima Gallica valuerunt, ut *rheda*, et *petorritum;* quorum 57
altero Cicero tamen, altero Horatius utitur. Et *mappam* quoque,
usitatum circo nomen, Poeni sibi vindicant: et *Gurdos*, quos pro
67 stolidis accipit vulgus, ex Hispania duxisse originem audivi. Sed 58
haec divisio mea ad Graecum praecipue sermonem pertinet: nam et
maxima ex parte Romanus inde conversus est, et confessis quoque
Graecis utimur verbis, ubi nostra desunt, sicut illi a nobis nonnun-
quam mutuantur. Inde illa quaestio exoritur, an eadem ratione per
casus duci externa, qua nostra, conveniat. Ac si reperias gramma- 59
ticum veterum amatorem, neget quidquam ex Latina ratione mutan-
dum, quia, cum sit apud nos casus ablativus, quem illi non habent,
parum conveniat, uno casu nostro, quinque Graecis uti: quin etiam 60
laudet virtutem eorum, qui potentiorem facere linguam Latinam
studebant, nec alienis egere institutis fatebantur: inde *Castorem*,
media syllaba producta, pronunciarunt, quia hoc [omnibus] no-
stris nominibus accidebat, quorum prima positio in easdem, quas

---

§ 57. *Cicero*] ut Or. p. Mil. c. 10. al. 1. — *Horatius*] Serm. I, 6, 104. Epist. II, 1, 192.

§ 60. *hoc omnibus nostris nominibus*] *Omnibus* excluserunt Goth. Voss. 2. RR. 1. et 2. Iens. Locat. Venet. Rusc. Bad. Cerv. Gesnero et Spald. probantibus. Vis enim est in *nostris*, nec opus est *omnibus*, sequente relativa enunciatione, qua nomina definiuntur. Hinc vocem uncis notavi.

Castor, literas exit: et ut *Palaemo* ac *Telamo* et *Plato* (nam sic eum
Cicero quoque appellat) dicerentur, retinuerunt: quia Latinum,
61 quod *o* et *n* literis finiretur, non reperiebant. Ne in *a* quidem atque
s literas exire temere masculina Graeca nomina recto casu patiebantur; ideoque et apud Caelium legimus, *Pelia Cincinnatus:* et apud
Messalam, *Bene fecit Euthia:* et apud Ciceronem *Hermagora:* ne
miremur, quod ab antiquorum plerisque *Aenea* et *Anchisa* sit dictus.
62 Nam si ut *Maecenas*, *Suffenas*, *Asprenas* dicerentur, genitivo casu 68
non *e* litera, sed *tis* syllaba terminarentur. Inde *Olympo* et *tyranno*
acutam mediam syllabam dederunt, quia duabus longis sequentibus
63 primam brevem acui noster sermo non patitur. Sic genitivus *Achilli*
et *Ulixi* fecit, sic alia plurima. Nunc recentiores instituerunt Grae- 69
cis nominibus Graecas declinationes potius dare: quod tamen ipsum
non semper fieri potest. Mihi autem placet Latinam rationem sequi,
quousque patitur decor. Neque enim iam *Calypsonem* dixerim, ut
Iunonem: quanquam secutus antiquos C. Caesar utitur hac ratione
64 declinandi. Sed auctoritatem consuetudo superavit. In ceteris, quae
poterunt utroque modo non indecenter efferri, qui Graecam figuram
sequi malet, non Latine quidem, sed citra reprehensionem loquetur.

65 Simplices voces, prima positione, id est natura sua, constant:
compositae, aut praepositionibus subiunguntur, ut *innocens* (dum ne
pugnantibus inter se duabus, quale est *imperterritus;* alioqui possunt
aliquando continuari duae, ut *incompositus*, *reconditus* et, quo Cicero utitur, *subabsurdum*): aut e duobus quasi corporibus coalescunt,
66 ut *maleficus*. Nam ex tribus nostrae utique linguae non concesserim:
quamvis *capsis* Cicero dicat compositum esse ex *cape si vis;* et inveniantur, qui *Lupercalia* aeque tres partes orationis esse contendant, 70
67 quasi *luere per caprum:* nam *Solitaurilia* iam persuasum est esse
Souvetaurilia; et sane ita se habet sacrum, quale apud Homerum
quoque est. Sed haec non tam ex tribus, quam ex particulis trium
coëunt. Ceterum etiam ex praepositione et duobus vocabulis dure
videtur struxisse Pacuvius:

Nereï
Repandirostrum, incurvicervicum pecus.

68 Iunguntur autem aut ex duobus Latinis integris, ut *superfui*, *subterfugi* (quanquam ex integris an composita sint, quaeritur); aut ex

---

§ 61. *apud Ciceronem Hermagora*] Vid. de Invent. I, 6, 9. et 11. ubi Bentleius Opusc. philolog. ed. Lips. p. 519. Codicibus omnibus defendi affirmat *Hermagoras*. Similiter ap. Cic. *Archias*, *Gorgias*, *Phidias* al.

§ 63. *Nunc recentiores instituerunt*] Vocem *recentiores*, quae Spaldingio glossam olere videtur, defendit Sarpe in Anal. p. 52. *nunc* interpretans *sed*, ut νῦν interdum pro ἀλλὰ dicatur.

§ 65. *Cicero*] de Orat. II, 67. ad Att. XVI, 3.

§ 66. *Cicero*] Orat. 45.

§ 67. *Homerum*] Odyss. XI, 130. XXIII, 277.

integro et corrupto, ut *malevolus;* aut ex corrupto et integro, ut *noctivagus;* aut ex duobus corruptis, ut *pedisequus;* aut ex nostro et peregrino, ut *biclinium;* aut contra, ut *epitogium*, et *Anticato;* aut ex duobus peregrinis, ut *epirhedium*. Nam cum sit praepositio ἐπὶ Graeca, *rheda* Gallicum; nec Graecus tamen, nec Gallus utitur composito: Romani suum ex utroque alieno fecerunt. Frequen- 69
ter autem praepositiones quoque copulatio ista corrumpit: inde *abstulit, aufugit, amisit;* cum praepositio sit *ab* sola: et *coit;* cum sit praepositio *con:* sic *ignavi*, et *erepti*, et similia. Sed res tota 70
magis Graecos decet, nobis minus succedit: nec id fieri natura puto, sed alienis favemus, ideoque cum κυρταύχενα mirati sumus, *incurvicervicum* vix a risu defendimus.

71 *Propria* sunt verba, cum id significant, in quod primum de- 71
nominata sunt: *translata*, cum alium natura intellectum, alium loco praebent. *Usitatis* tutius utimur: *nova* non sine quodam periculo fingimus. Nam si recepta sunt, modicam laudem afferunt orationi; repudiata, etiam in iocos exeunt. Audendum tamen: namque, ut 72
Cicero ait, etiam quae primo dura visa sunt, usu molliuntur. Sed minime nobis concessa est ὀνοματοποιΐα· quis enim ferat, si quid simile illis merito laudatis, λίγξε βιὸς, et σίζε ὀφθαλμὸς fingere audeamus? Iam ne *balare* quidem aut *hinnire* fortiter diceremus, nisi iudicio vetustatis niterentur.

VI. Est etiam sua loquentibus observatio, sua scribentibus. *Sermo* constat ratione, vetustate, auctoritate, consuetudine. *Rationem* praestat praecipue *analogia*, nonnunquam et *etymologia*. *Vetera* maiestas quaedam et, ut sic dixerim, religio commendat. *Aucto-* 2
ritas ab oratoribus vel historicis peti solet; nam poëtas metri necessitas excusat, nisi si quando, nihil impediente in utroque modula-
72 tione pedum, alterum malunt: qualia sunt, — *Imo de stirpe recisum;* et — *Aëriae quo congessere palumbes;* et — *Silice in nuda*, et similia: cum summorum in eloquentia virorum iudicium pro ratione, et vel error honestus est magnos duces sequentibus. *Consuetudo* vero 3
certissima loquendi magistra: utendumque plane sermone, ut nummo, cui publica forma est. Omnia tamen haec exigunt acre iudicium: *Analogia* praecipue, quam proxime ex Graeco transferentes in Latinum, *proportionem* vocaverunt. Eius haec vis est, ut id, 4
quod dubium est, ad aliquid simile, de quo non quaeritur, referat,

---

§ 72. *Cicero*] de Nat. D. I, 34.
§ 72. *laudatis*] Iliad. IV, 125. Od. IX, 394.
§ 72. *Iam ne balare quidem*] Klein Miscell. crit. Hild. I, 3. p. 493. Dussaultii editoris Paris. coniecturam refert *Nam ne b. q.* quam nemo probabit, qui oppos. *min. concessa est* animadverterit. Explicatius dixeris: *Iam* vero *balare — dicimus;* sed *ne hoc quidem diceremus*. cf. § 42.
§ 2. *recisum*] Vid. Virg. Aen. XII. 208.
§ 2. *palumbes*] V. Virg. Ecl. III, 69. de seqq. Ecl. I, 15.

ut incerta certis probet. Quod efficitur duplici via: *comparatione*
similium in extremis maxime syllabis (propter quod ea, quae sunt e
5 singulis, negantur debere rationem): et *diminutione*. *Comparatio*
in nominibus aut genus deprehendit, aut declinationem: *genus*, ut,
si quaeratur, *funis* masculinum sit, an femininum, simile illi sit *pa-
nis*; *declinationem*, ut, si veniat in dubium, *hac domu* dicendum sit,
an *hac domo*, et *domuum*, an *domorum*, similia sint *domus*, *anus*,
6 *manus*. *Deminutio* genus modo detegit: et, ne ab eodem exemplo
7 recedam, *funem* masculinum esse *funiculus* ostendit. Eadem in ver-
bis quoque ratio comparationis: ut si quis, antiquos secutus, *fer-
vere* brevi media syllaba dicat, deprehendatur vitiose loqui, quod
omnia, quae *e* et *o* literis, fatendi modo, terminantur, eadem, si 73
infinitis *e* literam media syllaba acceperunt, utique productam ha-
8 bent, *prandeo*, *pendeo*, *spondeo*, *prandere*, *pendere*, *spondere*. At
quae *o* solam habent, dummodo per eandem literam in infinito ex-
eant, brevia fiunt, *lego*, *dico*, *curro*, *legere*, *dicere*, *currere*: et-
iamsi est apud Lucilium,

Fervit aqua et fervet: fervit nunc, fervet ad annum.

9 Sed pace dicere hominis eruditissimi liceat, si *fervit* putat illi simile
currit et *legit*, *fervo* dicetur, ut *curro* et *lego*: quod nobis inaudi-
tum est. Sed non est haec vera comparatio: nam *fervit* illi est si-
mile *servit*: quam proportionem sequenti dicere necesse est *fervire*,
10 ut *servire*. Prima quoque aliquando positio ex obliquis invenitur, ut
memoria repeto convictos a me, qui reprehenderant, quod hoc ver-
bo usus essem, *pepigi*; nam id quidem dixisse summos auctores con-
fitebantur, rationem tamen negabant permittere, quia prima positio
paciscor, cum haberet naturam patiendi, faceret tempore praeterito
11 *pactus sum*. Nos, praeter auctoritatem oratorum atque historico-
rum, analogia quoque dictum tuebamur. Nam cum in XII tabulis
legeremus, *Ni ita pagunt*: inveniebamus simile huic, *cadunt*: inde
prima positio, etiamsi vetustate exoleverat, apparebat, *pago*, ut
12 *cado*: unde non erat dubium sic *pepigi* nos dicere, ut *cecidi*. Sed
meminerimus, non per omnia duci *analogiae* posse rationem, cum
sibi ipsa plurimis in locis repugnet. Quaedam sine dubio conantur
eruditi defendere, ut, cum deprehensum est, *lepus* et *lupus* simili 74
positione quantum casibus numerisque dissentiant; ita respondent,
non esse paria, quia *lepus* epicoenum sit, *lupus* masculinum: quan-
quam Varro in eo libro, quo initia urbis Romae enarrat, *lupum fe-
13 minam* dicit, Ennium Pictoremque Fabium secutus. Illi autem ii-
dem, cum interrogantur, cur *aper apri*, et *pater patris* faciat? illud
nomen simpliciter positum, hoc ad aliquid esse contendunt. Prae-
terea quoniam utrumque a Graeco ductum sit, ad eam rationem re-
14 currunt, ut πατρὸς *patris*, κάπρου *apri* faciat. Illa tamen quomo-

§ 5. *domus*] Recte Buttm. coniicit scriptum fuisse *humus*.

do effugient, ut nomina, quamvis feminina, singulari nominativo, *u*, *s* literis finita, nunquam genitivo casu in *ris* syllaba terminentur; faciat tamen *Venus*, *Veneris*? Item cum *e*, *s* literis finita per varios exeant genitivos, nunquam tamen eadem *ris* syllaba terminatos; *Ceres* cogat dici *Cereris*? Quid vero? quae tota positionis eius- 15
dem, in diversos flexus exeunt? cum *Alba* faciat *Albanos* et *Albenses*, *Volo volui* et *volavi*. Nam praeterito quidem tempore varie formari verba, prima persona litera *o* terminata, ipsa analogia confitetur. Siquidem facit *cado cecidi*, *spondeo spopondi*, *pingo pinxi*,
75 *lego legi*, *pono posui*, *frango fregi*, *laudo laudavi*. Non enim, cum 16
primum fingerentur homines, *analogia* demissa coelo formam loquendi dedit: sed inventa est, postquam loquebantur, et notatum in sermone, quid quoque modo caderet. Itaque non ratione nititur, sed exemplo; nec lex est loquendi, sed observatio, ut ipsam *analogiam* nulla res alia fecerit, quam consuetudo. Inhaerent tamen 17
quidam molestissima diligentiae perversitate, ut *audaciter* potius dicant, quam *audacter*, licet omnes oratores aliud sequantur; et *emicavit*, non *emicuit*, et *conire*, non *coire*. His permittamus et *audivisse*, et *scivisse*, et *tribunale*, et *faciliter* dicere: *frugalis* quoque sit apud illos, non *frugi*; nam quo alio modo fiat *frugalitas*?
76 Iidem *centum millia nummum*, et *fidem Deum*, ostendant duplices 18
soloecismos esse, quando et casum mutant, et numerum: nesciebamus enim, ac non consuetudini et decori serviebamus, sicut in plurimis, quae Tullius in Oratore divine, ut omnia, exsequitur. Sed 19
Augustus quoque in epistolis ad C. Caesarem scriptis emendat, quod is *calidum* dicere, quam *caldum* malit: non quia illud non sit Latinum, sed quia sit odiosum et, ut ipse Graeco verbo significavit, *περίεργον*. Atqui hanc quidam *ὀρθοέπειαν* solam putant, quam ego minime excludo. Quid enim tam necessarium, quam recta locutio? 20
Immo inhaerendum ei iudico, quoad licet; diu etiam mutantibus repugnandum: sed abolita atque abrogata retinere, insolentiae cuiusdam est, et frivolae in parvis iactantiae. Multum enim literatus, 21
qui sine aspiratione et producta secunda syllaba salutavit (*avere* est enim), *calefacere* dixerit potius, quam quod dicimus, et *conserva-*
77 *visse*; his adiiciat *face* et *dice*, et similia. Recta est haec via: quis 22
negat? sed adiacet et mollior, et magis trita. Ego tamen non alio magis angor, quam quod obliquis casibus ducti etiam primas sibi positiones non invenire, sed mutare permittunt: ut cum *ebur* et *robur*, ita dicta ac scripta summis auctoribus, in *o* literam secundae syllabae transferunt, quia sit *roboris* et *eboris*, *sulfur* autem et *guttur*, *u* literam in genitivo servent: ideoque etiam *iecur* et *femur* controversiam fecerunt. Quod non minus est licentiosum, quam si 23
sulfuri et *gutturi* subiicerent in genitivo literam *o* mediam, quia esset *eboris* et *roboris*; sicut Antonius Gnipho, qui *robur* quidem et *ebur*, atque etiam *marmur* fatetur esse: verum fieri vult ex his *robu-*

24 *ra*, *ebura*, *marmura*. Quod si animadverterent literarum affinita-
tem, scirent sic ab eo, quod est *robur*, *roboris* fieri, quomodo ab
eo, quod est *miles*, *limes*, *militis*, *limitis*; *iudex*, *vindex*, *iudicis*,
25 *vindicis*; et quae supra iam attigi. Quid? non similes quoque, ut
dicebam, positiones, in longe diversas figuras per obliquos casus
exeunt? ut *virga*, *Iuno*; *fusus*, *lusus*; *cuspis*, *puppis*, et mille alia?
cum illud etiam accidat, ut quaedam pluraliter non dicantur; quae-
dam contra singulari numero, quaedam casibus careant; quaedam
26 a primis statim positionibus tota mutentur, ut *Iupiter*. Quod ver-
bis etiam accidit, ut *fero*, *tuli*, cuius praeteritum perfectum, et ul-
terius non invenitur. Nec plurimum refert, nulla haec, an prae- 78
dura sint. Nam quid *progenies* genitivo singulari, quid plurali *spes*
faciet? Quomodo autem *quire* et *ruere*, vel in praeterita patiendi
27 modo, vel in participia transibunt? Quid de aliis dicam, cum *sena-
tus senatus senatui*, an *senatus senati senato* faciat, incertum sit?
Quare mihi non invenuste dici videtur, aliud esse *Latine*, aliud
Grammatice loqui. Ac de *analogia* vel nimium.

28 *Etymologia*, quae verborum originem inquirit, a Cicerone di-
cta est *notatio*, quia nomen eius apud Aristotelem invenitur σύμ-
βολον, quod est *nota*: nam verbum ex verbo ductum, id est *veri-
loquium*, ipse Cicero, qui finxit, reformidat. Sunt, qui vim po-
29 tius intuiti, *originationem* vocent. Haec habet aliquando usum ne-
cessarium, quoties interpretatione res, de qua quaeritur, eget: ut
cum M. Coelius se esse hominem frugi vult probare, non quia abs-
tinens sit (nam id ne mentiri quidem poterat) sed quia utilis multis,
id est, fructuosus, unde sit dicta *frugalitas*. Ideoque in definitio-
30 nibus assignatur etymologiae locus. Nonnunquam etiam barbara ab 79
emendatis conatur discernere, ut cum, *Triquetram* dici Siciliam, an
Triquedram; *meridiem*, an *medidiem* oporteat, quaeritur, aliaque,
31 quae consuetudini serviunt. Continet autem in se multam eruditio-
nem, sive illa ex Graecis orta tractemus, quae sunt plurima, prae-
cipueque *Aeolica* ratione, cui est sermo noster simillimus, declinata:
sive ex historiarum veterum notitia, nomina hominum, locorum,
gentium, urbium requiramus, unde *Bruti*, *Publicolae*, *Pici*? cur
Latium, *Italia*, *Beneventum*? quae *Capitolium*, collem *Quirinalem*,
et *Argiletum* appellandi ratio?

32 Iam illa minora, in quibus maxime studiosi eius rei fatigantur,
qui verba paulum declinata varie et multipliciter ad veritatem redu-

---

§ 31. *Pici*] Cum haec sit Badii coniectura, ut alii *Paeti* vel *Quinti* voluerunt, pro Codicum lectione *Pythici*, vel *Pithici* (Codd. RR. 1. 2. 5. 6. et ed. Camp.) vel *Phytici*, Pici vero nomen antiquiorem aetatem eamque fabulosam referat, quam ut *Bruto* et *Publicolae* adiungi possit; Lünem. legendum putat *Potitii*, quod etiam propius abest a Codicum lectione. Praeter Liv. IX, 29. etiam Cic. Verr. I, 51. *Potitium* senatorem commemorat.

cunt, aut correptis aut porrectis, aut adiectis aut detractis, aut permutatis literis syllabisve. Inde pravis ingeniis ad foedissima usque ludibria dilabuntur. Sit enim *Consul* a consulendo, vel a iudicando; nam et hoc *consulere* veteres appellaverunt; unde adhuc remanet illud,
80 *rogat*, *boni consulas*, id est, bonum iudices. *Senatui* nomen dede- 33
rit aetas; nam iidem *Patres* sunt: et *rex*, *rector* et alia plurima indubitata: nec abnuerim *tegulae*, *regulae*que, et similium his, rationem: iam sit et *classis* a calando, et *lepus levipes*, et *vulpes volipes*: etiamne a contrariis aliqua sinemus trahi? ut *lucus*, quia, um- 34
bra opacus, parum *luceat?* et *ludus*, quia sit longissime ab lusu? et *Ditis*, quia minime *dives?* etiamne *hominem* appellari, quia sit *humo* natus? (quasi vero non omnibus animalibus eadem origo, aut illi primi mortales ante nomen imposuerint terrae, quam sibi) et *verba*
81 ab aëre verberato? Pergamus: sic perveniemus eousque, ut *stella*, 35
luminis *stilla* credatur: cuius etymologiae auctorem, clarum sane in literis, nominare ea parte, qua a me reprehenditur, inhumanum est.
Qui vero talia libris complexi sunt, nomina sua ipsi inscripserunt; 36
ingenioseque sibi visus est Caius Gavius *coelibes* dicere, veluti *coelites*, quod onere gravissimo vacent, idque Graeco argumento; ἠϊθέους enim eadem de causa dici affirmat. Nec ei cedit Modestus inventione; nam, quia *Coelo* Saturnus genitalia absciderit, hoc nomine appellatos, qui uxore careant, ait. L. Aelius *pituitam*, quia petat vitam. Sed cui non post Varronem sit venia? qui *agrum*, quod 37
in eo *agatur* aliquid; et *graculos*, quia *gregatim volent*, dictos Ciceroni persuadere voluit (ad eum enim scribit); cum alterum ex
82 Graeco sit manifestum duci, alterum ex vocibus avium. Sed hoc 38
tanti fuit vertere, ut *merula*, quia sola volat, quasi *mera volans* nominaretur. Quidam non dubitaverunt etymologiae subiicere omnem nominis causam: ut ex habitu, quemadmodum dixi, *Longos* et *Rufos;* ex sono, *strepere*, *murmurare;* etiam derivata, ut a *velocitate*

---

§ 36. *Caius Gavius*] Sic scripsi auctoritate Codicis Bernensis (a quo paulum discedit Guelf. *Caius Gravius*) tum a Burmanno monitus, Gellii III, 19. qui *Gavium Bassum* de origine vocabulorum et verborum scripsisse tradit. Reliqui Codd. et vulg. *Cai. Granius;* edd. vett. aliae *Caius*, aliae *Gabinius.* — Paulo ante *sibi* ante *visus est* cum plerisque Burmanni et Spaldingii Codicibus omittunt Codd. RR. 1. 2. 5. 6. et princ. ed. Camp. Neque opus erat *sibi*, cum § 32. *pravis ingeniis* dixisset.

§ 38. *Sed hoc tanti fuit vertere*] In Codd. et edd. vett. usque ad Gryphium legitur, quod recepimus pro ea lectione, quae a Gallaeo inventa, a Burmanno, Badio et Spaldingio est recepta, *Sed huic tanti fuit;* Gallaeus *vertere* male etiam mutavit in *veritas.* Equidem *hoc* referendum puto ad proxime antecedens *graculi* nomen (in voce *alterum*) quod cum, plerisque comprobantibus, Varro vertisset *gregatim volans*, idem interpretationis genus adhibitum est in nomine *merula* (mera volans). Inest igitur in locutione *tanti fuit* aliquid acerbitatis, quam Quint. iam significarat verbis *Sed cui non post Varronem sit venia?* Nobiscum sentit Lünemann.

dicitur *velox;* et composita pleraque his similia, quae sine dubio ali-
unde originem ducunt, sed arte non egent, cuius in hoc opere non
est usus, nisi in dubiis.

39 Verba a *vetustate* repetita, non solum magnos assertores ha-
bent, sed etiam afferunt orationi maiestatem aliquam, non sine de-
lectatione: nam et auctoritatem antiquitatis habent, et, quia inter-
40 missa sunt, gratiam novitati similem parant. Sed opus est modo,
ut neque crebra sint haec, neque manifesta, quia nihil est odiosius
affectatione; nec utique ab ultimis et iam obliteratis repetita tempo-
ribus, qualia sunt *topper*, et *antigerio*, et *exanclare*, et *prosapia*, et 83
41 Saliorum carmina, vix sacerdotibus suis satis intellecta. Sed illa
mutari vetat religio, et consecratis utendum est: oratio vero, cuius
summa virtus est perspicuitas, quam sit vitiosa, si egeat interprete?
Ergo, ut novorum optima erunt maxime vetera, ita veterum ma-
xime nova.

42 Similis circa *auctoritatem* ratio. Nam etiamsi potest videri nihil
peccare, qui utitur iis verbis, quae summi auctores tradiderunt, mul-
tum tamen refert non solum, quid dixerint, sed etiam quid persua-
serint. Neque enim *tuburchinabundum* et *lurchinabundum* iam in no-
bis quisquam ferat, licet Cato sit auctor; nec *hos lodices*, quanquam
id Pollioni placeat; nec *gladiola*, atqui Messala dixit; nec *parrici-
datum*, quod in Caelio vix tolerabile videtur; nec *collos* mihi Calvus
persuaserit; quae nec ipsi iam dicerent.

43 Superest igitur *consuetudo:* nam fuerit paene ridiculum malle
sermonem, quo locuti sint homines, quam quo loquantur. Et sane
quid est aliud *vetus sermo*, quam vetus loquendi consuetudo? Sed
huic ipsi necessarium est iudicium, constituendumque in primis, id
44 ipsum quid sit, quod *consuetudinem* vocemus. Quae si ex eo, quod 84
plures faciunt, nomen accipiat, periculosissimum dabit praeceptum,
non orationi modo, sed, quod maius est, vitae. Unde enim tan-
tum boni, ut pluribus quae recta sunt placeant? Igitur ut *velli*, et
comam in gradus frangere, et *in balneis perpotare*, quamlibet haec
invaserint civitatem, non erit consuetudo, quia nihil horum caret
reprehensione; at *lavamur*, et *tondemur*, et *convivimus* ex consuetu-
dine: sic in loquendo non, si quid vitiose multis insederit, pro re-
45 gula sermonis accipiendum erit. Nam, ut transeam, quemadmodum
vulgo imperiti loquuntur, tota saepe theatra, et omnem Circi tur-
bam exclamasse barbare scimus. Ergo consuetudinem sermonis vo-
cabo consensum eruditorum; sicut vivendi, consensum bonorum.

VII. Nunc, quoniam diximus, quae sit loquendi regula, di-
cendum, quae scribentibus custodienda: quod Graeci ὀρθογραφίαν
vocant, nos *recte scribendi scientiam* nominemus. Cuius ars non in

---

§ 40. *et Saliorum carmina*] h. e. et verba, qualia multa in Saliorum
carminibus deprehenduntur.

hoc posita est, ut noverimus, quibus quaeque syllaba literis constet
85 (nam id quidem infra grammatici officium est) sed totam, ut mea
fert opinio, subtilitatem in dubiis habet: ut longis syllabis omnibus 2
apponere apicem ineptissimum est, quia plurimae natura ipsa verbi,
quod scribitur, patent: sed interim necessarium, cum eadem litera
alium atque alium intellectum, prout correpta vel producta est, fa-
cit: ut *malus*, utrum arborem significet, an hominem non bonum,
apice distinguitur; *palus* aliud priore syllaba longa, aliud sequenti 3
significat; et cum eadem litera nominativo casu brevis, ablativo lon-
ga est, utrum sequamur, plerumque hac nota monendi sumus. Si- 4
militer putaverunt illa quoque servanda discrimina, ut *ex* praeposi-
tionem si verbum sequeretur *specto*, adiecta secundae syllabae *s* lite-
ra, si *pecto*, remota scriberemus. Illa quoque servata est a multis 5
differentia, ut *ad*, cum esset praepositio, *d* literam: cum autem
coniunctio, *t* acciperet: itemque *cum*, si *tempus* significaret, per *Q*
ac duas *u* sequentes, per *C* vero, si comitem, scriberetur. Frigidiora 6
his alia, ut *quicquid*, *c* quartam haberet, ne interrogare bis videre-
mur: et *quotidie*, non *cotidie*, ut sit, quot diebus. Verum haec
86 iam etiam inter ipsas ineptias evanuerunt. Quaeri solet, in scri- 7
bendo praepositiones, sonum, quem iunctae efficiunt, an, quem
separatae, observare conveniat; ut cum dico, *obtinuit* (secundam
enim *b* literam ratio poscit, aures magis audiunt *p*), et *immunis;* illud 8
enim, quod veritas exigit, sequentis syllabae sono victum, *m* ge-
mina commutatur. Est etiam in dividendis verbis observatio, me- 9
diam literam consonantem priori, an sequenti syllabae adiungas.
Aruspex enim, quia pars eius posterior a *spectando* est, *s* literam
tertiae dabit: *abstemius*, quia ex abstinentia temeti composita vox
est, primae relinquet. Nam *K* quidem in nullis verbis utendum 10

§ 5. *itemque*] Inde a Gryphio coeptum est scribi *item* invitis Codd. qui ut II, 13, 6. et IV, 2, 93. *itemque* tuentur, quod restitui. Censor. Ienensis (Ergänzbl. 1821. n. 77. p. 231.) Codicis Turic. lectionem *per c vero si comitem per q ac duas u sequentes scriberetur* sic transpositis verbis vult restitui — *itemque cum, si tempus significaret, per Q ac duas U sequentes, per C vero, si comitem, scriberetur.* In antiquissimo Cod. Paris. R. 1. qui *Avicula* appellatur, est *itemque si tempus significaret, per quem, si comitem, per c, si vero quum, per q ac duas sequentes.* Vid. Miscell. crit. Hildes. I. c. Turicensis Cod. lectionem in text. recepit Lünemann. Spald. dedit *item cum — per q. u. o. m.; si comitem per c ac duas sequentes, scriberetur.*

§ 8. *illud enim — commutatur*] Vulgo haec parenthesi seiunguntur, quanquam extrema periodo posita; neque intelligo, cur non, ut aliae causales enunciationes, ad praecedens *et immunis* addantur. Secus statuendum de superioribus verbis (*secundam — audiunt p*) cum *et immunis* pendeat ex *obtinuit*. Spaldingii correctionem *illud enim* pro vulg. *illud n.* suadent Codd. RR. 1. et 2. Recteque Spald. monet non *n*, sed *n* et *m* gemina *m* commutari, neque singulas literas a Quint. neutro genere efferri.

puto, nisi quae significat, etiam ut sola ponatur. Hoc eo non omisi, quod quidam eam, quoties *A* sequatur, necessariam credunt: cum sit *C* litera, quae ad omnes vocales vim suam perferat.

11 Verum orthographia quoque consuetudini servit, ideoque saepe mutata est. Nam illa vetustissima transeo tempora, quibus et pau- 87
ciores literae, nec similes his nostris earum formae fuerunt, et vis quoque diversa: sicut apud Graecos *O* literae, quae interim longa ac brevis, ut apud nos, interim pro syllaba, quam nomine suo ex-
12 primit, posita est: ut Latinis veteribus *D* plurimis in verbis ultimam adiectam: quod manifestum est etiam ex columna rostrata, quae est C. Duellio in foro posita. Interim *G.* quoque, ut in pulvinari Solis, qui colitur iuxta aedem Quirini *vesperug;* quod *vesperuginem* accipi-
13 mus. De mutatione etiam literarum, de qua supra dixi, nihil repetere hic necesse: fortasse enim sicut scribebant, etiam ita loqueban-
14 tur. Semivocales non geminare, diu fuit usitatissimi moris: atque e 88
contrario usque ad Accium et ultra, porrectas syllabas geminis, ut
15 dixi, vocalibus scripserunt. Diutius duravit, ut, *e, i,* iungendis, eadem ratione qua Graeci *ει*, uterentur; ea casibus numerisque discreta est, ut Lucilius praecipit:

Iam pueri venere: E postremum facito, atque I,
Ut puerei plures fiant.

ac deinceps idem,

Mendaci furique addes E; cum dare furei
Iusseris.

16 Quod quidem cum supervacuum est, quia *i* tam longae quam brevis naturam habet; tum incommodum aliquando. Nam in iis, quae proximam ab ultima literam *E* habebunt, et *I* longa terminabuntur, illam rationem sequentes, utemur *E* gemina, qualia sunt haec, *aurei,*
17 *argentei*, et similia. idque iis praecipue, qui ad lectionem instituentur, etiam impedimento erit: sicut in Graecis accidit adiectione *ι* literae, quam non solum dativis casibus in parte ultima ascribunt, sed quibusdam etiam interponunt, ut in *ΛΗΙΣΤΗΙ*, quia etymologia 89
18 ex divisione in tris syllabas facta desideret eam literam. *Αι* syllabam, cuius secundam nunc *E* literam ponimus, varie per *A* et *I* efferebant, quidam semper ut Graeci: quidam singulariter tantum, cum in dativum vel genitivum casum incidissent, unde *pictai vestis*, et *aulai.*
19 Virgilius, amantissimus vetustatis, carminibus inseruit. In iisdem plurali numero *E* utebantur, *hi Syllae*, *Galbae.* Est in hac quoque parte Lucilii praeceptum: quod, quia pluribus explicatur versibus,
20 si quis parum credat, apud ipsum in nono requirat. Quid? quod

---

§ 17. *tris syllabas*] Cum Guelf. qui unus videbatur a vulg. *trisyllabas* discedere, consentientibus Codd. RR. 1. 3. 4. et 5. Spaldingii correctionem confirmant.

§ 18. *Virgilius*] Aen. IX, 26. III, 354.

Ciceronis temporibus, paulumque infra, fere quoties *S* litera media
vocalium longarum vel subiecta longis esset, geminabatur? ut *caus-*
sae, *cassus*, *divissiones*: quo modo et ipsum et Virgilium quoque
scripsisse, manus eorum docent. Atqui paulum superiores etiam 21
90 illud, quod nos gemina *S* dicimus, *iussi*, una dixerunt. Etiam *opti-*
mus, *maximus*, ut mediam I literam, quae veteribus *U* fuerat, ac-
ciperent, C. primum Caesaris inscriptione traditur factum. *Here*, 22
nunc *E* litera terminamus: at veterum Comicorum adhuc libris inve-
nio, *Heri ad me venit*; quod idem in epistolis Augusti, quas sua
manu scripsit, aut emendavit, deprehenditur. Quid? non Cato 23
Censorius *dicam* et *faciam*, *dicem* et *faciem* scripsit? eundemque in
ceteris, quae similiter cadunt, modum tenuit? quod et ex veteribus
eius libris manifestum est, et a Messala in libro de S litera positum.
Sibe et *quase* scriptum in multorum libris est: sed an hoc voluerint 24
auctores, nescio: T. Livium ita his usum, ex Pediano comperi, qui
et ipse eum sequebatur; haec nos *I* litera finimus. Quid dicam *vor-* 25
tices et *vorsus*, ceteraque ad eundem modum, quae primo Scipio
Africanus in *E* literam secundam vertisse dicitur? Nostri praecepto- 26
res *ceruum*, *seruumque*, *U* et *O* literis scripserunt, quia subiecta
sibi vocalis in unum sonum coalescere, et confundi nequiret: nunc
U gemina scribuntur, ea ratione, quam reddidi: neutro sane modo
vox, quam sentimus, efficitur. Nec inutiliter Claudius Aeolicam
illam ad hos usus literam adiecerat. Illud nunc melius, quod *cui* 27
tribus, quas proposui, literis enotamus: in quo pueris nobis, ad
91 pinguem sane sonum, *qu* et *oi* utebantur, tantum ut ab illo *qui*
distingueretur.

Quid? quae scribuntur aliter, quam enunciantur? Nam et 28
Gaius C litera notatur, quae inversa mulierem declarat: quia tam
Caias esse vocitatas, quam *Caios*, etiam ex nuptialibus sacris appa-
ret. Nec *Gneus* eam literam in praenominis nota accipit, qua so- 29
nat: et *columnam* et *Consules*, exempta *N* litera, legimus: et *Subu-*
ra, cum tribus literis notatur, C tertiam ostendit. Multa sunt ge-
neris huius; sed haec quoque vereor ne modum tam parvae quae-
stionis excesserint.

Iudicium autem suum grammaticus interponat his omnibus. Nam 30
hoc valere plurimum debet. Ego, nisi quod consuetudo obtinuerit,
sic scribendum quidque iudico, quomodo sonat. Hic enim usus est 31
literarum, ut custodiant voces, et velut depositum reddant legenti-
92 bus; itaque id exprimere debent, quod dicturi sumus. Hae fere 32
sunt emendate loquendi scribendique partes: duas reliquas, signi-
ficanter ornateque dicendi, non equidem grammaticis aufero; sed,
cum mihi officia rhetoris supersint, maiori operi reservo.

---

§ 29. *Gneus*] Lünemann scribendum putat *Gnaeus*, quod primitivum sit nominis *Naevii*.

33 Redit autem illa cogitatio, quosdam fore, qui haec, quae diximus, parva nimium et impedimenta quoque maius aliquid agendi putent. Nec ipse ad extremam usque anxietatem et ineptas cavillationes descendendum; atque his ingenia concidi et comminui credo.
34 Sed nihil ex grammatica nocuerit, nisi quod supervacuum est. An ideo minor est M. Tullius orator, quod idem artis huius diligentissimus fuit, et in filio, ut epistolis apparet, recte loquendi [usquequaque] asper quoque exactor? aut vim C. Caesaris fregerunt editi *de*
35 *analogia* libri? aut ideo minus Messala nitidus, quia quosdam totos libellos non verbis modo singulis, sed etiam literis dedit? Non obstant hae disciplinae per illas euntibus, sed circa illas haerentibus.

VIII. Superest lectio: in qua puer ut sciat, ubi suspendere spi- 93
ritum debeat, quo loco versum distinguere, ubi claudatur sensus, unde incipiat, quando attollenda vel summittenda sit vox, quid quoque flexu, quid lentius, celerius, concitatius, lenius dicendum, de-
2 monstrari nisi in opere ipso non potest. Unum est igitur, quod in hac parte praecipiam: Ut omnia ista facere possit, intelligat. Sit autem in primis lectio virilis, et cum suavitate quadam gravis: et non quidem prosae similis, quia carmen est, et se poëtae canere testantur: non tamen in canticum dissoluta, nec plasmate, ut nunc a plerisque fit, effeminata; de quo genere optime C. Caesarem prae- 94
textatum adhuc accepimus dixisse: *Si cantas, male cantas; si legis,*
3 *cantas.* Nec prosopopoeias, ut quibusdam placet, ad comicum morem pronunciari velim; esse tamen flexum quendam, quo distinguantur ab iis, in quibus poëta persona sua utetur. Cetera admonitione
4 magna egent: in primis, ut tenerae mentes, tracturaeque altius, quidquid rudibus et omnium ignaris insederit, non modo, quae diserta, sed vel magis, quae honesta sunt, discant.

5 Ideoque optime institutum est, ut ab *Homero* atque *Virgilio* lectio inciperet, quanquam ad intelligendas eorum virtutes firmiore iudicio opus est; sed huic rei superest tempus: neque enim semel legentur. Interim et sublimitate heroici carminis animus assurgat,
6 et ex magnitudine rerum spiritum ducat, et optimis imbuatur. Utiles *Tragoediae:* alunt et *Lyrici;* si tamen in his non auctores modo, sed etiam partes operis elegeris; nam et Graeci licenter multa, et *Horatium* in quibusdam nolim interpretari. *Elegia* vero, utique 95
quae amat, et hendecasyllabi, et quibus sunt commata *Sotadeorum*

---

§ 34. *loquendi usquequaque*] Posteriorem vocem excludunt Guelf. Goth. Voss. 1. 2. et Bern. cum ed. Andr. et Steph. His addendi sunt Codd. RR. 2. 3. 4. et ed. Camp. Sed tamen suspicor, hanc vocem, Ciceroni quidem magis quam Quintiliano familiarem, ex ipsa epistola, quae intercidit, unde se illud hausisse dicit, esse translatam, invito Quint. qui eam, si opus fuisset, non tam ambigue posuisset, ut nescires, ad *loquendi*, an ad *asper* pertineret. Quare uncos adhibui.

§ 6. *hendecasyllabi et quibus*] Cum Goth. et Voss. 2. consentit Cod.

(nam de Sotadeis ne praecipiendum quidem est) amoveantur, si fieri
potest: si minus, certe ad firmius aetatis robur reserventur. *Comoe-* 7
diae, quae plurimum conferre ad eloquentiam potest, cum per omnes
et personas et affectus eat, quem usum in pueris putem, paulo post
suo loco dicam. Nam cum mores in tuto fuerint, inter praecipue
legenda erit. De *Menandro* loquor: nec tamen excluserim alios.

Nam Latini quoque auctores afferent utilitatis aliquid. Sed 8
pueris, quae maxime ingenium alant, atque animum augeant, prae-
legenda: ceteris, quae ad eruditionem modo pertinent, longa aetas
spatium dabit. Multum autem veteres etiam Latini conferunt, quan-
96 quam plerique plus ingenio quam arte valuerunt; in primis copiam
verborum, quorum in tragoediis gravitas, in comoediis elegantia,
et quidam velut ἀττικισμὸς inveniri potest. *Oeconomia* quoque in 9
his diligentior, quam in plerisque novorum erit, qui omnium ope-
rum solam virtutem sententias putaverunt. Sanctitas certe et, ut sic
dicam, virilitas ab his petenda, quando nos in omnia deliciarum vi-
tia, dicendi quoque ratione, defluxerimus. Denique credamus sum- 10
mis oratoribus, qui veterum poëmata, vel ad fidem causarum, vel
ad ornamentum eloquentiae assumunt. Nam praecipue quidem apud 11
Ciceronem, frequenter tamen apud Asinium etiam, et ceteros, qui
sunt proximi, vidimus *Ennii*, *Accii*, *Pacuvii*, *Lucilii*, *Terentii*,
Caecilii et aliorum inseri versus, summa non eruditionis modo gratia,
sed etiam iucunditatis: cum poëticis voluptatibus aures a forensi
asperitate respirent. Quibus accedit non mediocris utilitas, cum sen- 12
tentiis eorum, velut quibusdam testimoniis, quae proposuere, con-
firment. Verum priora illa ad pueros magis, haec sequentia ad ro-
97 bustiores pertinebunt: cum grammatices amor, et usus lectionis non
scholarum temporibus, sed vitae spatio terminentur.

In praelegendo grammaticus et illa quidem minora praestare 13
debebit, ut partes orationis reddi sibi soluto versu desideret, et pe-
dum proprietates, quae adeo debent esse notae in carminibus, ut
etiam in oratoria compositione desiderentur; deprehendatque, quae
barbara, quae impropria, quae contra legem loquendi sunt po-
sita: non ut ex his utique improbentur poëtae, quibus, quia ple- 14

R. 2. (§ 7. cum iisdem Codd. praebet idem liber solus ex Regiis probam lectionem *praecipue*.) In R. 1. et ed. Camp. est *hendecasyllaba a quibus sunt commata*. Praepositionem tuentur etiam Guelf. et ed. Andr.

§ 9. *quando — defluxerimus*] Spald. coniunctivum repudiat, quem habent Turic. Bodl. Alm. Voss. 1. Bern. ut Ms. Pal. *deflexerimus*. Est autem *quando* apud Quint. saepe idem, quod *quandoquidem*, *cum*, ut X, 1, 100. *ut mihi sermo ipse Romanus non recipere videatur illam solis concessam Atticis venerem*, *quando eam ne Graeci quidem in alio genere linguae obtinuerint*. Vid. quae ad h. l. Frotscher annotavit. Ceterum *defluere* recte est Quintiliano restitutum ex l. X, 1, 126: *Defluunt* enim in vitia nescii; vel prae mollitie; *deflectunt* a recta via propter temeritatem.

§ 14. *quibus*, *quia — nominentur*] Haec et sequentia, parenthesis

rumque metro servire coguntur, adeo ignoscitur, ut vitia ipsa aliis in carmine appellationibus nominentur (*metaplasmos* enim, et *schematismos*, et *schemata*, ut dixi, vocamus, et laudem virtutis necessi-
15 tati damus); sed ut commoneat artificialium, et memoriam agitet. Id quoque inter prima rudimenta non inutile, demonstrare, quot quaeque verba modis intelligenda sint. Circa *glossemata* etiam, id est, voces minus usitatas, non ultima eius professionis diligentia est.
16 Enimvero iam maiore cura doceat *tropos* omnes, quibus praecipue, non poëma modo, sed etiam oratio ornatur: *schemata* utraque, id est *figuras*, quaeque λέξεως, quaeque διανοίας vocantur: quorum ego, sicut troporum tractatum, in eum locum differo, quo mihi de ornatu
17 orationis dicendum erit. Praecipue vero illa infigat animis, quae in oeconomia virtus, quae in decore rerum; quid personae cuique convenerit; quid in sensibus laudandum, quid in verbis; ubi copia probabilis, ubi modus.

18 His accedet enarratio historiarum, diligens quidem illa, non tamen usque ad supervacuum laborem occupata. Nam receptas, aut certe claris auctoribus memoratas, exposuisse satis est. Persequi quidem quod quisque unquam vel contemtissimorum hominum dixerit, aut nimiae miseriae, aut inanis iactantiae est, et detinet atque ob- 98
19 ruit ingenia, melius aliis vacatura. Nam qui omnes, etiam indignas lectione, schedas excutit, anilibus quoque fabulis accommodare operam potest. Atqui pleni sunt eiusmodi impedimentis grammaticorum
20 commentarii, vix ipsis, qui composuerunt, satis noti. Nam *Didymo*, quo nemo plura scripsit, accidisse compertum est, ut cum historiae cuidam, tanquam vanae, repugnaret, ipsius proferretur li-
21 ber, qui eam continebat. Quod evenit praecipue in fabulosis usque ad deridicula, quaedam etiam pudenda: unde inprobissimo cuique pleraque fingendi licentia est, adeo ut de libris totis, et auctoribus, ut succurrit, mentiatur tuto, quia inveniri, qui nunquam fuere, non possunt. Nam in notioribus frequentissime deprehenduntur a curiosis. Ex quo mihi inter virtutes grammatici habebitur, *aliqua nescire*.

IX. Et finitae quidem sunt partes duae, quas haec professio pollicetur, id est, *ratio loquendi*, et *enarratio auctorum*: quarum illam *methodicen*, hanc *historicen* vocant. Adiiciamus tamen eorum curae quaedam dicendi primordia, quibus aetates nondum rhetorem

---

signis notata, vulgo unam efficiunt parenthesin, quam iustis finibus circumscripsi.

§ 17. *in decore rerum*] Male Regius hanc omnium Codicum etiam Regg. Paris. 1. 2. 5. et pr. ed. Campanae lectionem mutavit: *in decoro rerum*, quod ille coniecit, editores recentt. receperunt propter *decori* usum apud Ciceronem de Offic. I, 27. et 28. Similiter infr. X, 2, 27. pro vera Codicum lectione *quantum — decoris in rebus atque personis* altera manus in Turic. scripsit *decori in rebus*. Cf. X, 1, 27. *in personis decor petitur* et § 119.

99 capientes instituant. Igitur *Aesopi fabellas*, quae fabulis nutricula- 2
rum proxime succedunt, narrare sermone puro, et nihil se supra modum extollente, deinde eandem gracilitatem stilo exigere condiscant: *versus* primo solvere, mox mutatis verbis interpretari: tum paraphrasi audacius vertere, qua et breviare quaedam, et exornare, salvo modo poëtae sensu, permittitur. Quod opus, etiam consum- 3
matis professoribus difficile, qui commode tractaverit, cuicunque
100 discendo sufficiet. *Sententiae* quoque, et *chriae*, et *ethologiae* subiectis dictorum rationibus apud grammaticos scribantur, quia initium ex lectione ducunt; quorum omnium similis est ratio, forma diversa: quia *sententia* universalis est vox, *ethologia* personis continetur. *Chriarum* plura genera traduntur: unum simile sententiae, quod est 4
positum in voce simplici, *Dixit ille*, aut *Dicere solebat:* alterum, quod est in respondendo, *Interrogatus ille*, vel, *Cum hoc ei dictum esset*, *respondit:* tertium huic non dissimile, *Cum quis* non *dixisset*, sed *aliquid fecisset*. Etiam in ipsorum factis esse chriam putant, ut, 5
Crates, *cum indoctum puerum vidisset*, *paedagogum eius percussit*, et aliud paene par ei, quod tamen eodem nomine appellare non audent, sed dicunt χρειῶδες· ut, *Milo*, *quem vitulum assueverat ferre*, *taurum ferebat*. In his omnibus et declinatio per eosdem ducitur casus, et tam factorum, quam dictorum ratio est. Narratiunculas a poëtis 6
celebratas, notitiae causa, non eloquentiae, tractandas puto. Cetera maioris operis ac spiritus Latini praeceptores relinquendo necessaria grammaticis fecerunt: Graeci magis operum suorum et onera et modum norunt.

101 X. Haec de *Grammatica*, quam brevissime potui, non ut omnia dicerem sectatus, quod infinitum erat; sed ut maxime necessaria: nunc de ceteris artibus, quibus instituendos, prius quam tradantur rhetori, pueros existimo, strictim subiungam, ut efficiatur orbis ille doctrinae, quam Graeci ἐγκύκλιον παιδείαν vocant. Nam iisdem 2
fere annis aliarum quoque disciplinarum studia ingredienda sunt:

---

§ 3. *consummatis professoribus*] Egregia est Sarpii in Anal. p. 25. coniectura, dignaque, quae vel invitis omnibus Codd. recipiatur, *consummatis profectibus*, ut I, 2, 26. *progressus firmiores* et X, 2, 14. ubi vid. Frotsch. *non tantum cum adolescit profectus — sed etiam cum est consummatus ac iam in foro clarus*. Ceterum frequens est usus verbi *consummare* apud nostrum pro *perficere*. Adde Vellei. II, 89. *nihil voto concipi*, *nihil felicitate consummari* ad q. l. vid. Ruhnk. I, 2, 26.

§ 2. *disciplinarum studia*] Klotzii coniectura *d. stadia* Spaldingio Praef. LXXIX. videtur confirmari Cic. de Orat. I, 32 extr. *Et exercitatio quaedam suscipienda vobis est: quanquam vos quidem iam pridem estis in cursu: sed iis, qui ingrediuntur ad stadium, quique ea, quae agenda sunt in foro, tanquam in acie, possunt etiam exercitatione quasi ludicra praediscere ac meditari*. Sed vide, quam diversa ratio sit locorum, quamque alienum dicere, puerum eodem tempore plura non exercitationum sed disciplinarum *stadia* ingredi, praesertim cum musica et geo-

quae quia et ipsae artes sunt, et esse perfectae sine orandi scientia
non possunt, nec rursus ad efficiendum oratorem satis valent solae;
3 an sint huic operi necessariae, quaeritur. Nam quid, inquiunt, ad
agendam causam, dicendamve sententiam pertinet, scire, quemadmodum
modum in data linea constitui triangula aequis lateribus possint? Aut
quo melius vel defendet reum, vel reget consilia, qui citharae sonos
4 nominibus et spatiis distinxerit? Enumerent etiam fortasse multos,
quamlibet utiles foro, qui nec Geometren audiverint, nec Musicos, 102
nisi hac communi voluptate aurium, intelligant. Quibus ego primum
hoc respondeo, quod et M. Cicero scripto ad Brutum libro frequentius
tius testatur, non eum a nobis institui oratorem, qui sit, aut fuerit:
rit: sed imaginem quandam concepisse nos animo perfecti illius, ex
5 nulla parte cessantis. Nam et sapientem formantes eum, qui sit
futurus consummatus undique, et, ut dicunt, mortalis quidam deus,
non modo cognitione coelestium vel mortalium putant instruendum;
sed per quaedam parva sane, si ipsa demum aestimes, ducunt, sicut
exquisitas interim ambiguitates: non quia *Ceratinae* aut *Crocodolinae*
possint facere sapientem, sed quia illum ne in minimis quidem oporteat
6 teat falli. Similiter oratorem, qui debet esse sapiens, non Geometres
tres faciet, aut Musicus, quaeque his alia subiungam; sed hae quoque
que artes, ut sit consummatus, iuvabunt. Nisi forte antidotum quidem,
dem, atque alia, quae morbis aut vulneribus medentur, ex multis 103
atque interim contrariis quoque inter se effectibus, componi videmus,
mus, quorum ex diversis fit illa mixtura una, quae nulli earum similis
lis est, quibus constat, sed proprias vires ex omnibus sumit; et muta
7 ta animalia mellis illum inimitabilem humanae rationi saporem, vario
rio florum ac succorum genere perficiunt: nos mirabimur, si oratio,
qua nihil praestantius homini dedit providentia, pluribus artibus eget;
quae, etiam cum se non ostendunt in dicendo, nec proferunt, vim
8 tamen occultam suggerunt, et tacitae quoque sentiuntur. „Fuit
aliquis sine his disertus:" at ego oratorem volo. „Non multum adiiciunt:"
iiciunt:" sed utique non erit totum, cui vel parva deerunt: et optimum
mum quidem hoc esse conveniet: cuius etiamsi in arduo spes est,
nos tamen praecipiamus omnia, ut saltem plura fiant. Sed cur de-

---

metria cogitentur, secundariaeque artes, quas haec aetas etiamsi didicerit, nunquam tamen certaminis faciet periculum.

§ 4. *ad Brutum*] Orat. c. 1. et 29.

§ 6. *earum*] Etiamsi praecedens *quorum* ad *effectibus* h. e. rebus, quae quid efficiunt, aut ad neutrum *multis* referri poterit; *earum* tamen, quod in omnibus Mss. legitur, ferri nequit, nisi intelligas aut immemorem superioris locutionis Quintilianum fuisse, quasi scripsisset *ex multis rebus* seu *herbis* (quod Wolff pro *effectibus* scribendum esse coniecit, quanquam repugnabat *quorum*) aut *earum*, ut equidem censeo, sequentis vocis *vires* genus occupare, et esse ad *earum* intelligendum *virium*. Ita *vires* eodem iure dicuntur, quo *effectus*.

ficiat animus? Natura enim perfectum oratorem esse non prohibet: turpiterque desperatur, quidquid fieri potest.

Atque ego vel iudicio veterum poteram esse contentus. Nam 9
quis ignorat Musicen (ut de hac primum loquar) tantum iam illis antiquis temporibus non studii modo, verum etiam venerationis habuisse, ut iidem Musici et vates et sapientes iudicarentur (mittam alios) *Orpheus* et *Linus:* quorum utrumque diis genitum, alterum vero, quod rudes quoque atque agrestes animos admiratione mulce-
104 ret, non feras modo, sed saxa etiam silvasque duxisse, posteritatis memoriae traditum est. Et Timagenes auctor est, omnium in literis 10
studiorum antiquissimam Musicen exstitisse: et testimonio sunt clarissimi poëtae, apud quos inter regalia convivia laudes heroum ac deorum ad citharam canebantur. Iopas vero ille Virgilii nonne canit:

— *errantem Lunam, Solisque labores?*

Quibus certe palam confirmat auctor eminentissimus, Musicen cum divinarum etiam rerum cognitione esse coniunctam. Quod si datur, 11
erit etiam oratori necessaria. Siquidem, ut diximus, haec quoque pars, quae, ab oratoribus relicta, a philosophis est occupata, nostri operis fuit: ac sine omnium talium scientia non potest esse perfecta eloquentia. Atque claros nomine sapientiae viros, nemo du- 12
bitaverit studiosos musices fuisse; cum Pythagoras atque eum secuti, acceptam sine dubio antiquitus opinionem, vulgaverint, mundum ipsum eius ratione esse compositum; quam postea sit lyra imitata. Nec illa modo contenti dissimilium concordia, quam vocant ἁρμονίαν, sonum quoque his motibus dederunt. Nam Plato, cum in aliis quibus- 13
dam, tum praecipue in Timaeo, ne intelligi quidem, nisi ab iis, qui hanc quoque partem disciplinae diligenter perceperint, potest. Quid de philosophis loquor, quorum fons ipse Socrates iam senex in-
105 stitui lyra non erubescebat? Duces maximos et fidibus et tibiis ceci- 14
nisse traditum, et exercitus Lacedaemoniorum musicis accensos modis. Quid autem aliud in nostris legionibus cornua ac tubae faciunt? quorum concentus quanto est vehementior, tantum Romana in bellis gloria ceteris praestat. Non igitur frustra Plato civili viro, quem 15
πολιτικὸν vocant, necessariam musicen credidit. Et eius sectae, quae aliis severissima, aliis asperrima videtur, principes in hac fuere sententia, ut existimarent, sapientum aliquos nonnullam operam his studiis accommodaturos. Et Lycurgus, durissimarum Lacedaemoniis legum auctor, musices disciplinam probavit. Atque eam natura ipsa 16
videtur ad tolerandos facilius labores velut muneri nobis dedisse, siquidem et remigem cantus hortatur; nec solum in iis operibus, in quibus plurium conatus, praeeunte aliqua iucunda voce, conspirat;

---

§ 10. *canebantur*] Pro *dicuntur cantatae esse* tanquam ipsis poëtis audientibus. Virgilii locus est Aen. I, 742.

§ 13. *Timaeo*] Ed. Steph. p. 47.

sed etiam singulorum fatigatio quamlibet se rudi modulatione solatur.
17 Laudem adhuc dicere artis pulcherrimae videor, nondum tamen eam oratori coniungere. Transeamus igitur id quoque, quod grammatice quondam ac musice iunctae fuerunt. Siquidem Archytas atque Ari- 106
stoxenus etiam subiectam grammaticen musicae putaverunt; et, eosdem utriusque rei praeceptores fuisse, cum Sophron ostendit, mimorum quidem scriptor, sed quem Plato adeo probavit, ut suppositos
18 capiti libros eius, cum moreretur, habuisse tradatur: tum Eupolis, apud quem Prodamus et musicen et literas docet; et Maricas, qui est Hyperbolus, *nihil se ex musicis scire, nisi literas*, confitetur. Aristophanes quoque non uno loco sic institui pueros antiquitus solitos esse demonstrat. Et apud Menandrum, in *Hypobolimaeo*, senex, reposcenti filium patri velut rationem impendiorum, quae in educationem contulerit, opponens, psaltis se et geometris multa di-
19 cit dedisse. Unde etiam ille mos, ut in conviviis post coenam circumferretur lyra: cuius cum se imperitum Themistocles confessus es-
20 set, ut verbis Ciceronis utar, *habitus est indoctior.* Sed veterum quoque Romanorum epulis fides ac tibias adhibere moris fuit. Versus quoque Saliorum habent carmen. Quae cum omnia sint a Numa rege instituta, faciunt manifestum, ne illis quidem, qui rudes ac bellicosi videntur, curam musices, quantam illa recipiebat aetas, de- 107
21 fuisse. Denique in proverbium usque Graecorum celebratum est,
22 *Indoctos a Musis atque a Gratiis abesse.* Verum quid ex ea proprie petat futurus orator, disseramus.

Numeros *musice* duplices habet, in *vocibus*, et in *corpore:* utriusque enim rei aptus quidam modus desideratur. *Vocis rationem* Aristoxenus musicus dividit in ῥυθμὸν et μέλος ἔμμετρον: quorum alterum *modulatione*, *canore* alterum ac *sonis* constat. Num igitur non haec omnia oratori necessaria? quorum unum ad gestum, alterum ad collocationem verborum, tertium ad flexus vocis, qui sunt in agendo
23 quoque plurimi, pertinet. Nisi forte in carminibus tantum et in canticis exigitur structura quaedam et inoffensa copulatio vocum, in agendo supervacua est: aut non compositio et sonus in oratione quo-

---

§ 17. *habuisse tradatur*] Sic recte Spald. e Goth. et Voss. 2. et Regg. Paris. 1. 2. 5. in Miscell. crit. Hildes. I, 3. p. 497. cum plerisque edd. vett. Reliqui libri, in quibus ed. Camp. est, *habuisse credatur.* Comp. III, 3, 4.

§ 18. *loco*] legendum esse scite coniecit Gesner, cum Aristophanes sit comicus intelligendus. Omnes tamen libri scripti et editi *libro*, ut II, 21, 13. Cod. Voss. 3. pro *libro* dat *loco*, item Guelf. III, 6, 59. Adde quae Frotscher ad X, 5, 21. annotavit.

§ 19. *Ciceronis*] Tusc. I, 2.

§ 23. *compositio et sonus*] Non debebat Spald. haerere in his, quod *copulatio* et *compositio* nihil differrent. Est denique illa, quam Cic. Tusc. I, 18. dicit *compositio sonorum* vel vocum apta ad sonum compositio.

que varie, pro rerum modo, adhibetur, sicut in musice. Namque 24
et voce et modulatione grandia elate, iucunda dulciter, moderata
leniter canit: totaque arte consentit cum eorum, quae dicuntur, affe-
ctibus. Atqui in orando quoque intentio vocis, remissio, flexus, 25
pertinet ad movendos audientium affectus: aliaque et collocationis et
vocis (ut eodem utar verbo) modulatione concitationem iudicum, alia
108 misericordiam petimus: cum etiam organis, quibus sermo exprimi
non potest, affici animos in diversum habitum sentiamus. Corporis 26
quoque decens et aptus motus, qui dicitur εὐρυθμία, est necessarius,
nec aliunde peti potest; in quo pars actionis non minima consistit:
qua de re sepositus nobis est locus. Age, si habebit in primis curam 27
vocis orator, quid tam Musices proprium? Sed ne haec quidem prae-
sumenda pars est: ut uno interim contenti simus exemplo C. Gracchi,
praecipui suorum temporum oratoris, cui concionanti consistens post
eum musicus, fistula, quam τονάριον vocant, modos, quibus debe-
ret intendi, ministrabat. Haec ei cura inter turbidissimas actiones, 28
vel terrenti optimates, vel iam timenti fuit. Libet propter quosdam
imperitiores, etiam *crassiore*, ut vocant, *Musa*, dubitationem huius
utilitatis eximere. Nam poëtas certe legendos oratori futuro conces- 29
serint: num igitur hi sine musice? Ac si quis tam caecus animi est,
109 ut de aliis dubitet: illos certe, qui carmina ad lyram composuerunt.
Haec diutius forent dicenda, si hoc studium velut novum praecipe-
rem. Cum vero antiquitus usque a Chirone atque Achille ad nostra 30
tempora apud omnes, qui modo legitimam disciplinam non sint perosi,
duraverit, non est committendum, ut illa dubia faciam, defensionis
sollicitudine. Quamvis autem satis iam ex ipsis, quibus sum modo 31
usus, exemplis credam esse manifestum, quae mihi, et quatenus
musice placeat: apertius tamen profitendum puto, non hanc a me
praecipi, quae nunc in scenis effeminata, et impudicis modis fracta,

---

In hac varietas spectatur, in *copulatione vocum* facilitas: hinc illa inoffensa ut sit, postulatur.

§ 28. *Haec etiam ei cura*] Sic Guelf. Paris. 1. ed. Camp. Ald. Bas. 1. In Bal. Andr. Obrecht. transponitur *Haec etiam cura ei.* Spald. cum Burm. *etiam* exclusit, quia *Haec ei cura etiam* exspectaret. Codex, quem Regius vidit, *Haec ei et cura.* Bodl. *nec etiam cura ei.*

§ 29. *Ac si quis*] Cum Spald. negasset in ullo Codice legi *Ac*, quod ipsi aptius videbatur; Turic. auctoritatem in Praefat. adhibet. Hinc, consentiente Wolffio, restitui *Ac* pro vulg. *At.* Fingitur enim aliquis (*caecus animi*) de aliis dubitare h. e. alios oratori poëtas non legendos esse, opponere, non totum igitur concedere, quod concessum esse posuerat. Itaque *illos* pendet e *concedat*, quod intelligitur e *concesserint*, sic quidem, ut cogites *illos certe concedat legendos esse, qui* etc. Nam Wolff interpretatus est „*concedat* sive putet, esse cum musica," quasi opposita sint verba: *Num igitur hi sine musice?* hisque verbis accusativum regens verbum additum fuerit, quo uti liceat in ea sententia (poëtas aliquos non carere musice) exponenda, quae per se certa est, si legendi poëtae sunt lyrici.

non ex parte minima, si quid in nobis virilis roboris manebat, ex-
cidit; sed qua laudes fortium canebantur, quaque et ipsi fortes ca-
nebant: nec *psalteria* et *spadicas*, etiam virginibus probis recusanda; 110
sed cognitionem rationis, quae ad movendos leniendosque affectus
32 plurimum valet. Nam et Pythagoram accepimus concitatos ad vim pu-
dicae domui afferendam iuvenes, iussa mutare in spondeum modos
tibicina, composuisse: et Chrysippus etiam nutricum, quae adhibetur
33 infantibus, allectationi suum quoddam carmen assignat. Est etiam
non inerudite ad declamandum ficta materia, in qua ponitur tibicen,
qui sacrificanti Phrygium cecinerat, acto illo in insaniam et per prae-
cipitia delato, accusari, quod causa mortis exstiterit; quae si dici
debet ab oratore, nec dici citra scientiam musices potest; quomodo
non, hanc quoque artem necessariam esse operi nostro, vel iniqui
consentient?

34 In *geometria* partem fatentur esse utilem teneris aetatibus. Agi-
tari namque animos, atque acui ingenia, et celeritatem percipiendi
venire inde, concedunt: sed prodesse eam, non ut ceteras artes,
cum perceptae sint, sed cum discatur, existimant. Ea vulgaris opi-
35 nio est. Nec sine causa summi viri etiam impensam huic scientiae
operam dederunt. Nam cum sit *geometria* divisa in numeros atque
formas: *numerorum* quidem notitia non oratori modo, sed cuicunque
primis saltem literis erudito necessaria est. In causis vero vel fre-
quentissime versari solet; in quibus actor, non dico, si circa summas
trepidat, sed si digitorum saltem incerto aut indecoro gestu a com-
36 putatione dissentit, iudicatur indoctus. Illa vero *linearis* ratio, et 111
ipsa quidem cadit frequenter in causas; nam de terminis mensurisque
sunt lites: sed habet maiorem quandam aliam cum arte oratoria co-
37 gnationem. Iam primum ordo est *geometriae* necessarius; nonne et
eloquentiae? Ex prioribus geometria probat insequentia, et certis in-
certa; nonne id in dicendo facimus? Quid? illa propositarum quae-
stionum conclusio, non tota fere constat syllogismis? propter quod
plures invenias, qui dialecticae similem, quam qui rhetoricae, fate-
antur hanc artem. Verum et orator, etiamsi raro, non tamen nun-
38 quam, probabit dialectice. Nam et syllogismis, si res poscet, ute-
tur: et certe *enthymemate*, qui rhetoricus est syllogismus. Denique
probationum, quae sunt potentissimae, γραμμικαὶ ἀποδείξεις vulgo
39 dicuntur; quid autem magis oratio, quam probationem petit? Falsa
quoque verisimilia *geometria* ratione deprehendit. Fit hoc et in nu-
meris per quasdam, quas ψευδογραφίας vocant, quibus pueri lude-

---

§ 33. *consentient*] Sic Guelf. Goth. Bodl. Ald. Gryph. Colin. Sich. Obrecht. et Codd. Regg. Paris. 1. 2. 5. cum ed. Camp. Spald. non lubentissime cum vulg. *consentiant*. Nobiscum sentit etiam Klein in Miscell. crit. Hildes. l. c.

§ 39. *per quasdam*] sc. probationes, quas ψευδογραφίας vocant. Ita satius est apud Quint. in verborum et enunciationum nexu difficulta-

re solebamus. Sed alia maiora sunt. Nam quis non ita proponenti 40
credat: Quorum locorum extremae lineae eandem mensuram colligunt, eorum spatium quoque, quod his lineis continetur, par sit necesse est? At id falsum est. Nam plurimum refert, cuius sit
113 formae ille circuitus: reprehensique a geometris sunt historici, qui magnitudines insularum satis significari navigationis ambitu crediderunt. Nam ut quaeque forma perfectissima, ita capacissima est.
Ideoque illa circumcurrens linea, si efficiet orbem, quae forma est 41
in planis maxime perfecta, amplius spatium complectetur, quam si quadratum paribus oris efficiat. Rursus quadrata triangulis, triangula ipsa plus aequis lateribus, quam inaequalibus. Sed alia forsi- 42
tan obscuriora: nos facillimum etiam imperitis sequamur experimentum. Iugeri mensuram, ducentos et quadraginta longitudinis pedes esse, dimidioque in latitudinem patere, non fere quisquam est, qui ignoret: et qui sit circuitus, et quantum campi claudat, colligere expeditum. At centeni et octogeni in quamque partem pedes, idem 43
spatium extremitatis, sed multo amplius clausae quatuor lineis areae faciunt. Id si computare quem piget, brevioribus numeris idem discat. Nam deni in quadrum pedes, quadraginta per oram, intra centum erunt. At si quinideni per latera, quini in fronte sint: ex illo, quod amplectuntur, quartam deducent eodem circumductu. Si 44
vero porrecti utrimque undeviceni singulis distent, non plures intus quadratos habebunt, quam per quot longitudo ducetur: quae circumibit autem linea, eiusdem spatii erit, cuius ea, quae centum continet. Ita quidquid formae quadrati detraxeris, amplitudini quoque peribit. Ergo etiam id fieri potest, ut maiore circuitu minor loci amplitudo 45
114 claudatur. Hoc in planis. Nam in collibus vallibusque etiam imperito patet plus soli esse, quam coeli. Quid? quod se eadem geome- 46
tria tollit ad rationem usque mundi? in qua, cum siderum certos constitutosque cursus numeris docet, discimus nihil esse inordinatum atque fortuitum: quod ipsum nonnunquam pertinere ad oratorem potest. An vero, cum Pericles Athenienses solis obscuratione territos, 47
redditis eius rei causis, metu liberavit: aut cum Sulpicius ille Gallus in exercitu L. Pauli de Lunae defectione disseruit, ne velut prodigio divinitus facto militum animi terrerentur, non videtur esse usus oratoris officio? Quod si Nicias in Sicilia scisset, non eodem confusus metu 48
pulcherrimum Atheniensium exercitum prodidisset: sicut Dion, cum ad destruendam Dionysii tyrannidem venit, non est tali casu deterritus. Sint extra, licet, usus bellici, transeamusque, quod Archimedes unus obsidionem Syracusarum in longius traxit: illud utique iam 49
proprium est ad efficiendum quod intendimus, plurimas quaestiones,

---

tis vel offensionis causam quaerere, quam, ut Spald. et Wolff volunt, transponere *ψευδογρ. quas vocant.* Sic ipse scripsisset Quint. nisi generis nomen in mente habuisset.

quarum difficilior alia ratione explicatio est, ut de ratione dividendi, 115
de sectione in infinitum, de celeritate augenda, linearibus illis probationibus solvi solere: ut, si est oratori (quod proximus demonstrabit liber) de omnibus rebus dicendum, nullo modo sine geometria esse possit orator.

XI. Dandum aliquid comoedo quoque, dum eatenus, qua pronunciandi scientiam futurus orator desiderat. Non enim puerum, quem in hoc instituimus, aut femineae vocis exilitate frangi volo, aut
2 seniliter tremere. Nec vitia ebrietatis effingat, nec servili vernilitate imbuatur: nec amoris, avaritiae, metus discat affectum: quae neque oratori sunt necessaria, et mentem, praecipue in aetate prima tene-
3 ram adhuc et rudem, inficiunt. Nam frequens imitatio transit in mores. Ne gestus quidem omnis ac motus a comoediis petendus est. Quanquam enim utrumque eorum ad quendam modum praestare debet orator: plurimum tamen aberit a scenico, nec vultu nec manu nec excursionibus nimius. Nam si qua in his ars est dicentium, ea prima est, ne ars esse videatur.

4 Quod est igitur in his doctoris officium? In primis vitia, si qua 116
sunt, oris emendet: ut expressa sint verba, ut suis quaeque literae sonis enuncientur. Quarundam enim vel exilitate vel pinguitudine nimia laboramus: quasdam velut acriores parum efficimus et aliis,
5 non dissimilibus sed quasi hebetioribus, permutamus. Quippe P literae, qua Demosthenes quoque laboravit, *A* succedit (quarum vis est apud nos quoque): et cum *C* ac similiter *G* non valuerunt, in *T*
6 ac *D* molliuntur. Ne illas quidem circa *S* literam delicias hic magister feret: nec verba in faucibus patietur audiri, nec oris inanitate resonare: nec, quod minime sermoni puro conveniat, simplicem vo- 117
cis naturam pleniore quodam sono circumlinire, quod Graeci *κατα-*
7 *πεπλασμένον* dicunt: sic appellatur cantus tibiarum, quae, praeclusis, quibus clarescunt, foraminibus, recto modo exitu graviorem spiritum reddunt.

8 Curabit etiam, ne extremae syllabae intercidant; ut par sibi sermo sit; ut quoties exclamandum erit, lateris conatus sit ille, non
9 capitis; ut gestus ad vocem, vultus ad gestum accommodetur. Observandum erit etiam, ut recta sit facies dicentis, ne labra distorqueantur, ne immodicus hiatus rictum distendat, ne supinus vultus,
10 ne deiecti in terram oculi, inclinata utrolibet cervix. Nam frons pluribus generibus peccat. Vidi multos, quorum supercilia ad singulos vocis conatus allevarentur, aliorum constricta, aliorum etiam dissidentia, cum altero in verticem tenderent, altero paene oculus

---

§ 49. *de celeritate augenda*] Sic Guelf. Spald. non sine dubitatione vulg. *de cel. augendi* recepit. Nobiscum sentit Lünemann. In errorem duxit praecedens *dividendi.*

ipse premeretur. Infinitum autem, ut mox dicemus, in his quoque 11
rebus momentum est; et nihil potest placere, quod non decet.

Debet etiam docere comoedus, quomodo narrandum, qua sit 12
auctoritate suadendum, qua concitatione consurgat ira, qui flexus
deceat miserationem. Quod ita optime faciet, si certos ex comoediis 13
elegerit locos, et ad hoc maxime idoneos, id est, actionibus similes.
Iidem autem non ad pronunciandum modo utilissimi, verum ad au-
118 gendam quoque eloquentiam maxime accommodati erunt. Et haec, 14
dum infirma aetas maiora non capiet: ceterum, cum legere orationes
oportebit, cum virtutes earum iam sentiet, tum mihi diligens ali-
quis ac peritus assistat: neque solum lectione formet, verum etiam
ediscere electa ex his cogat, et ea dicere stantem clare et quemad-
modum agere oportebit: ut protinus pronunciationem, vocem et me-
moriam exerceat.

Ne illos quidem reprehendendos putem, qui paulum etiam *pa-* 15
laestricis vacaverint. Non de his loquor, quibus pars vitae in oleo,
pars in vino consumitur, qui corporis cura mentem obruerunt (hos
enim abesse ab eo, quem instituimus, quam longissime velim): sed 16
nomen est idem iis, a quibus gestus motusque formantur: ut recta
sint brachia, ne indoctae rusticaeve manus, ne status indecorus, ne
qua in proferendis pedibus inscitia, ne caput oculique ab alia corpo-
ris inclinatione dissideant. Nam neque hoc esse in parte pronuncia- 17
tionis negaverit quisquam, neque ipsam pronunciationem ab oratore
secernet: et certe, quod facere oporteat, non indignandum est disce-
119 re, cum praesertim haec *chironomia*, quae est (ut nomine ipso de-
claratur) *lex gestus*, et ab illis temporibus heroicis orta sit, et a sum-
mis Graeciae viris, et ab ipso etiam Socrate probata, a Platone quo-
que in parte civilium posita virtutum, et a Chrysippo in praeceptis de
liberorum educatione compositis non omissa. Nam Lacedaemonios 18

---

§ 14. *pronunciationem*] Sic Codd. Goth. Bodl. Ioann. Alm. Turic. Voss. 1. 2. Bern. cum Ald. pro vulg. *pronunciatione*, quod Spald. aegre retinuit. Favet accusativo etiam *protinus* ante *pronunc.* collocatum, ut triplicem fructum habeas; eumque casum postulant proxime praecedentia verba, *ediscere — dicere clare* (quod ad vocem pertinet) *et quemadmodum agere oportebit*, in quo maxime versatur pronunciatio. Comp. § 8 — 10. et 17. et III, 3, 1. *pronunciatione sive actione; utroque enim modo dicitur.*

§ 14. *vocem, memoriam*] Codd. Bodl. Ioann. Alm. Voss. 3. particulam *et* medio loco in reliquis I. quantum constat, positam recte excludunt, qua opus erat, ubi *pronunciatione* scriptum fuerat.

§ 15. *et corporis*] Omnes Codices (exceptis Voss. 1. 2. Bern. de quibus, ut de Regg. 3. 4. 6. tacent, qui contulerunt.) cum edd. ante Bad. *et corporum*, cuius lectionis neglectae Spaldingium in Praefat. paene poenituit. Sed tamen nolim singularem numerum deserere propter seq. *mentem*. Comp. XII, 11, 18. *Quantulum enim studiis impartimur? — alias convivia trahunt. Adiice tot genera ludendi, et insanam corporis curam.*

quidem etiam saltationem quandam, tanquam ad bella quoque utilem, habuisse inter exercitationes accepimus. Neque id veteribus Romanis dedecori fuit: argumentum est sacerdotum nomine ac religione durans ad hoc tempus saltatio; et illa in tertio Ciceronis de Oratore libro verba Crassi, quibus praecipit, ut orator utatur *laterum inclinatione forti ac virili, non a scena et histrionibus, sed ab armis, aut etiam a palaestra.* Cuius [etiam] disciplinae usus in no-
19 stram usque aetatem sine reprehensione descendit. A me tamen nec ultra pueriles annos retinebitur, nec in his ipsis diu. Neque enim gestum oratoris componi ad similitudinem saltationis volo, sed subesse aliquid ex hac exercitatione puerili, unde nos non id agentes furtim decor ille discentibus traditus prosequatur.

XII. Quaeri solet, an, etiamsi discenda sint haec, eodem tem- 120
pore tamen tradi omnia et percipi possint. Negant enim quidam, quia confundatur animus, ac fatigetur tot disciplinis in diversum tendentibus, ad quas nec mens, nec corpus, nec dies ipse sufficiat: et, si maxime haec patiatur aetas robustior, tamen pueriles annos one-
2 rari non oporteat. Sed non satis perspiciunt, quantum natura humani ingenii valeat: quae ita est agilis et velox, sic in omnem partem, ut ita dixerim, spectat, ut ne possit quidem aliquid agere tantum unum: in plura vero, non eodem die modo, sed eodem tem-
3 poris momento, vim suam impendat. An vero citharoedi non simul et memoriae, et sono vocis, et pluribus flexibus, serviunt, cum interim alios nervos dextra percutiunt, alios laeva trahunt, continent, praebent; ne pes quidem otiosus certam legem temporum servat? et
4 haec pariter omnia. Quid? nos agendi subita necessitate deprehensi, nonne alia dicimus, alia providemus, cum pariter inventio re-
rum, electio verborum, compositio, gestus, pronunciatio, vultus, 121
motusque desiderentur? Quae si, velut sub uno conatu, tam diversa parent simul, cur non pluribus curis horas partiamur? cum praesertim reficiat animos ac reparet varietas ipsa, contraque sit aliquanto difficilius in labore uno perseverare. Ideo et stilus lectione
5 requiescit, et ipsius lectionis taedium vicibus levatur. Quamlibet multa egerimus, quodam tamen modo recentes sumus ad id, quod incipimus. Quis non obtundi possit, si per totum diem cuiuscunque artis unum magistrum ferat? Mutatione recreabitur, sicut in cibis, quorum diversitate reficitur stomachus et pluribus, minore fastidio,
6 alitur. Aut dicant isti mihi, quae sit alia ratio discendi? *grammatico* soli deserviamus? deinde *geometrae* tantum, omittamus interim quod didicimus? mox transeamus ad *musicum*, excidant priora? et,

---

§ 18. *de Oratore libro*] III, 59.

§ 18. *Cuius etiam*] Guelf. et Almel. omittunt *etiam*, probante Spald. Satis enim erat Ciceronis aetati opponi *nostram*. Quare uncis inclusi voculam.

cum *Latinis* studebimus literis, non respiciamus ad *Graecas*? et, ut semel finiam, nihil faciamus, nisi novissimum? Cur non idem sua- 7
demus agricolis, ne arva simul et vineta, et oleas, et arbustum colant? ne pratis, et pecoribus, et hortis, et alvearibus accommodent curam? Cur ipsi aliquid forensibus negotiis, aliquid desideriis amicorum, aliquid rationibus domesticis, aliquid curae corporis, nonnihil voluptatibus quotidie damus? quarum nos una res quaelibet nihil intermittentes fatigaret. Adeo facilius est multa facere, quam diu.

122 Illud quidem minime verendum est, ne laborem studiorum pue- 8
ri difficilius tolerent; neque enim ulla aetas minus fatigatur. Mirum sit forsitan; sed experimentis deprehendas. Nam et dociliora sunt 9
ingenia, priusquam obduruerunt. Id vel hoc argumento patet, quod intra biennium, quam verba recte formare potuerunt, quamvis nullo instante, omnia fere loquuntur: at novitiis nostris, per quot annos sermo Latinus repugnat! Magis scias, si quem iam robustum instituere literis coeperis, non sine causa dici παιδομαθεῖς eos, qui in sua quidque arte optime faciant. Et patientior est laboris natura 10
pueris, quam iuvenibus. Videlicet, ut corpora infantium nec casus, quo in terram toties deferuntur, tam graviter affligit, nec illa per manus et genua reptatio, nec post breve tempus continui lusus, et totius diei discursus, quia pondus illis abest, nec se ipsi gravant: sic animi quoque, credo, quia minore conatu moventur, nec suo nisu studiis insistunt, sed formandos se tantummodo praestant, non
123 similiter fatigantur. Praeterea, secundum aliam aetatis illius facili- 11
tatem, velut simplicius docentes sequuntur, nec quae iam egerint, metiuntur. Abest illis etiam adhuc laboris iudicium. Porro, ut frequenter experti sumus, minus afficit sensus fatigatio, quam cogitatio.

Sed ne temporis quidem unquam plus erit: quia his aetatibus 12
omnis in audiendo profectus est. Cum ad stilum secedet, cum generabit ipse aliquid atque componet; tum inchoare haec studia vel non vacabit, vel non libebit. Ergo cum grammaticus totum diem occu- 13
pare non possit, nec debeat, ne discentis animum taedio avertat: quibus potius studiis haec temporum velut subseciva donabimus?

---

§. 13. *temporum velut subseciva*] Spald. cum Regii Codice Florentino et Burmanni libris scrr. et edd. mavult *succisiva* s. *subcisiva* a succidendo, quod probante Kleinio in Miscell. crit. Hildes. I, 3. p. 499. habent Codd. RR. 2. 4. 5. et pr. ed. Camp. At in agris assignandis Frontino teste *quicquid inter normalem lineam* (subsecantem) *et extremitatem interest, subsecivum appellatur.* Neque debebat Goerenz ad Cic. de Legg. I, 4, 13. postquam ibid. c. 3, 9. *subseciva quaedam tempora* sine ulla scripturae varietate scripserat, duorum Codicum auctoritatem secutus, *subsicivis* edere, neque Ferrarium de scriptura *subsicivis* auctorem adhibere, qui ad Cic. Philipp. II, 8. „Quare, inquit, apud Varr. lib. I. de Re rustica in *subsecivum* non *subsicivum*, apud M. Tullium multis in locis, apud caeteros scriptores eodem modo scribendum est.“ Ibid. Garatonius haec annotavit: „Recte *subsecivis* Barb. ambo cum melioribus.“

14 Nam nec ego consumi studentem in his artibus volo: nec moduletur, 124
aut musicis modis cantica excipiat; nec utique ad minutissima geometriae opera descendat. Non comoedum in pronunciando, nec saltatorem in gestu facio: quae si omnia exigerem, suppeditabat tamen tempus. Longa est enim, quae discit, aetas, et ego non de tardis
15 ingeniis loquor. Denique cur in his omnibus, quae discenda oratori futuro puto, eminuit Plato? qui, non contentus disciplinis, quas praestare poterant Athenae, non Pythagoreorum, ad quos in Italiam navigaverat, Aegypti quoque sacerdotes adiit, atque eorum arcana perdidicit.

16 Difficultatis patrocinia praeteximus segnitiae. Neque enim nobis operis amor est: nec, quia sit honesta, atque pulcherrima rerum, eloquentia, petitur ipsa, sed ad vilem usum et sordidum lucrum accin-
17 gimur. Dicant sine his in foro multi, et acquirant; dum sit locupletior aliquis sordidae mercis negociator, et plus voci suae debeat praeco. Ne velim quidem lectorem dari mihi, quid studia referant
18 computaturum. Qui vero imaginem ipsam eloquentiae divina quadam mente conceperit, quique illam (ut ait non ignobilis tragicus) reginam rerum orationem ponet ante oculos, fructumque non ex stipe advocationum, sed ex animo suo, et contemplatione ac scientia petet, 125
perpetuum illum, nec fortunae subiectum; facile persuadebit sibi, ut tempora, quae spectaculis, campo, tesseris, otiosis denique sermonibus, ne dicam somno, et conviviorum mora conterunt, geometrae potius ac musico impendat; quanto plus delectationis habiturus, quam ex illis ineruditis voluptatibus? Dedit enim hoc providentia hominibus munus, ut honesta magis iuvarent. Sed nos haec ipsa dulcedo longius duxit. Hactenus ergo de studiis, quibus, antequam maiora capiat, puer instituendus est: proximus liber velut novum sumet exordium, et ad rhetoris officia transibit.

Atque Cic. de Orat. II, 89. 364. Lambinum *subsecivis operis* edentem mallem secutus esset Orellius. *Operis* autem *subsecivis* etiamsi, ut Erasm. in Adag. explicat, fit, quod horis quibusdam quasi furtivis agitur, ubi iam ordinariis ac legitimis officiis perfuncti sumus; vel, ut Ferrarius l. c. dicit, quas a functione muneris in remp. forum, amicos, studiis ac Musis damus; non tamen nisi a *subseco* scripturae ratio ducenda est: recteque I. Fr. Gronov. cui ab acie *subsidia*, si scripti firmarent, translata placebant, ut legitur in Cod. R. 1. et aliquot edd. ad h. l. ait: „Si quid corrigendum, *subseciva* scribendum foret, non *succisiva*, *subcisiva*, *successiva*.“ Substantive, ut Quint. h. l. etiam Suet. Domit. c. 9. hac voce utitur: *Subseciva, quae divisis per veteranos agris carptim superfuerunt, veteribus possessoribus, ut usu capta concessit.* et Gell. Att. N. Praefat. extr. *Omnia subseciva ac secundaria ad colligendas huiusmodi memoriarum oblectatiunculas conferam.* Subseciva, quae Quint. § 18. describit, Cic. Cat. M. 16, 56. dicit *supervacanei operis*.

§ 18. *tragicus*] Eurip. Hec. 816.

M. FABII QUINTILIANI
DE
ORATORIA INSTITUTIONE
LIBER SECUNDUS.

126 I. Tenuit consuetudo, quae quotidie magis invalescit, ut praeceptoribus eloquentiae, Latinis quidem semper, sed etiam Graecis interim, discipuli serius, quam ratio postulat, traderentur. Eius rei duplex est causa: quod et rhetores, utique nostri, suas partes omiserunt, et grammatici alienas occupaverunt. Nam et illi decla- 2
mare modo, et scientiam declamandi ac facultatem tradere, officii sui ducunt, idque intra deliberativas iudicialesque materias (nam cetera, ut professione sua minora, despiciunt): et hi non satis credunt, excepisse, quae relicta erant (quo nomine gratia quoque iis est habenda), sed ad prosopopoeïas usque, et ad suasorias, in quibus onus dicendi vel maximum est, irrumpunt. Hinc ergo accidit, ut, quae 3
127 alterius artis prima erant opera, facta sint alterius novissima: et aetas, altioribus iam disciplinis debita, in schola minore subsidat, ac rhetoricen apud grammaticos exerceat. Ita, quod est maxime ridiculum, non ante ad declamandi magistrum mittendus videtur puer, quam declamare sciat.

Nos suum cuique professioni modum demus. Et *grammatice* 4
(quam in Latinum transferentes, *literaturam* vocaverunt) fines suos norit, praesertim tantum ab hac appellationis suae paupertate, intra

§ 2. *prosopopoeïas*] quae a suasoriis nullo alio, quam persona, distant, ut ipse ait Q. III, 8, 49. et 52.

§ 3. *subsidat*] h. e. defervescat, ut III, 8, 60. XI, 3, 24. Sic Turic. Guelf. cum aliis, in quibus Codd. Pariss. 1. 2. 5. et ed. Camp. Nam *subsideat* h. e. maneat, quod satis expressum est praepositione *in*, invitis libris suis scriptis et editis frustra defendit Burm. cui obtemperat Spald. Mecum senties, si superiora § 1. et sequentia comparas, et vocem *debita*.

§ 3. *quam declamare iam sciat*] *Iam* recte omiserunt Guelf. et Tur. cum Bal. Bodl. Ioann. Voss. 3. Almel. Pariss. 1. 5. Andr. Gryph. Sich. Obrecht. Lochm. non item Spald.

quam primi illi constitere, provecta: nam tenuis a fonte, assumtis
poëtarum historicorumque viribus, pleno iam satis alveo fluit; cum
praeter rationem recte loquendi, non parum alioqui copiosam, prope
5 omnium maximarum artium scientiam amplexa sit: et *rhetorice*, cui
nomen vis eloquendi dedit, officia sua non detrectet, nec occupari 128
gaudeat pertinentem ad se laborem; quae, dum opere cedit, iam
6 paene possessione depulsa est. Nec infitiabor, ex iis aliquem, qui
grammaticen profiteantur, eousque scientiae progredi posse, ut ad
haec quoque tradenda sufficiat: sed cum id aget, rhetoris officio fungetur, non suo.

7 Nos porro quaerimus, quando iis, quae *rhetorice* praecipit,
percipiendis puer maturus esse videatur. In quo quidem non id est
aestimandum, cuius quisque sit aetatis, sed quantum in studiis iam
effecerit. Et, ne diutius disseram; quando sit rhetori tradendus,
8 sic optime finiri credo: *cum poterit.* Sed hoc ipsum ex superiore
pendet quaestione. Nam si grammatices munus usque ad *suasorias*
prorogatur, tardius rhetore opus est. Si rhetor prima operis sui
officia non recusat, a narrationibus statim, et laudandi vituperandi-
9 que opusculis, cura eius desideratur. An ignoramus antiquis hoc
fuisse ad augendam eloquentiam genus exercitationis, ut *theses* dice-
rent, et *communes locos*, et cetera citra complexum rerum persona- 129
rumque, quibus verae fictaeque controversiae continentur? Ex quo
palam est, quam turpiter deserat eam partem rhetorices institutio,
10 quam et primam habuit, et diu solam. Quid autem est ex iis, de qui-
bus supra dixi, quod non tum in alia, quae sunt rhetorum propria,
tum certe in illud iudiciale causae genus incidat? An non in foro
11 narrandum est? qua in parte nescio an sit vel plurimum. Non laus
ac vituperatio certaminibus illis frequenter inseritur? Non communes
loci, sive qui sunt in vitia directi, quales legimus a Cicerone compo-
sitos: seu quibus quaestiones generaliter tractantur, quales sunt edi-
ti a Quinto quoque Hortensio: ut, *Sitne parvis argumentis creden-
dum?* et *pro testibus*, et *in testes*, in mediis litium medullis ver-
12 santur? Arma sunt haec quodammodo praeparanda semper, ut iis,
cum res poscet, utaris. Quae qui pertinere ad orationem non putabit, is ne statuam quidem inchoari credet, cum eius membra fundentur. Neque hanc (ut aliqui putabunt) festinationem meam sic quis-

---

§ 6. *profiteantur*] Ex Turic. Guelf. Goth. Voss. 2. quibus addendi sunt Codd. RR. Pariss. 1. 2. 5. 6. cum ed. Camp. et plerisque edd. vett. edidi pro vulg. *profitentur*. Est enim infinitum tempus cogitandum, quod suadet etiam verbum *posse*.

§ 11. *a Cicerone*] Intelliguntur Paradoxa.

§ 12. *pertinere ad orationem*] Sic pro vulg. *oratorem* Turic. Alm. Ioann. Bal. Voss. 2. ut Spald. assentiens monuit in Praef. Adde Codd. Regg. Pariss. 1. 2. 6. et pr. edit. Camp. cum Obrecht. Artis oratoriae opus sic aptius comparatur cum *statua*.

quam calumnietur, tanquam eum, qui sit rhetori tradendus, abducendum protinus a Grammaticis putem. Dabuntur illis tum quoque 13
tempora sua: neque erit verendum, ne binis praeceptoribus oneretur puer. Non enim crescet, sed dividetur, qui sub uno miscebatur, labor: et erit sui quisque operis magister utilior: quod adhuc obtinent Graeci, a Latinis omissum est, et fieri videtur excusate, quia sunt, qui labori isti successerint.

180 II. Ergo cum ad eas in studiis vires pervenerit puer, ut quae prima esse praecepta rhetorum diximus, mente consequi possit, tradendus eius artis magistris erit; quorum in primis inspici mores oportebit. Quod ego non icciro potissimum in hac parte tractare 2
sum aggressus, quia non in ceteris quoque doctoribus idem hoc examinandum quam diligentissime putem, sicut testatus sum libro priore: sed quod magis necessariam eius rei mentionem facit aetas ipsa discentium. Nam et adulti fere pueri ad hos praeceptores transfe- 3
runtur, et apud eos iuvenes etiam facti perseverant, ideoque maior adhibenda tum cura est: ut et teneriores annos ab iniuria sanctitas docentis custodiat, et ferociores a licentia gravitas deterreat. Neque 4
vero satis est summam praestare abstinentiam, nisi disciplinae severitate convenientium quoque ad se mores astrinxerit.

Sumat igitur ante omnia parentis erga discipulos suos animum, ac succedere se in eorum locum, a quibus sibi liberi tradantur, existimet. Ipse nec habeat vitia; nec ferat. Non austeritas eius tristis, 5
non dissoluta sit comitas: ne inde odium, hinc contemtus oriatur.
181 Plurimus ei de honesto ac bono sit sermo. Nam quo saepius monuerit, hoc rarius castigabit. Minime iracundus: nec tamen eorum, quae emendanda erunt, dissimulator: simplex in docendo; patiens laboris; assiduus potius, quam immodicus. Interrogantibus libenter 6
respondeat, non interrogantes percontetur ultro. In laudandis discipulorum dictionibus nec malignus, nec effusus: quia res altera taedium laboris, altera securitatem parit. In emendando quae corri- 7
genda erunt, non acerbus, minimeque contumeliosus; nam id quidem multos a proposito studendi fugat, quod quidam sic obiurgant, quasi oderint. Ipse aliquid, immo multa, quotidie dicat, quae se- 8
cum audita referant. Licet enim satis exemplorum ad imitandum ex lectione suppeditet, tamen *viva illa*, ut dicitur, *vox* alit plenius, praecipueque praeceptoris, quem discipuli, si modo recte sunt insti-

---

§ 13. *a Latinis*] *Et a Lat.* praeter Voss. 2. et edd. Steph. Gryph. Colin. (*et Latinis* Locat.) tuentur RR. Pariss. 1. 2. ut in Miscell. Hildes. I, P. 4. p. 651. annotat Klein, qui, Recte, inquit; nam sic procedit oratio, *et a Latinis omissum est, et fieri videtur excusate.* Non assentior. Nam *fieri* est *omitti*, a quo non debebat per partitivam particulam seiungi.

§ 2. *libro priore*] c. 2, 5.

§ 8. *praecipueque eius praeceptoris*] *Eius* recte abest in Turic. Guelf.

tuti, et amant et verentur. Vix autem dici potest, quanto libentius
imitemur eos, quibus favemus.

9 Minime vero permittenda pueris, ut fit apud plerosque, assur-
gendi exsultandique in laudando licentia: quin etiam iuvenum modi-
cum esse, cum audient, testimonium debet. Ita fiet, ut ex iudicio
praeceptoris discipulus pendeat, atque id se dixisse recte, quod ab
10 eo probabitur, credat. Illa vero vitiosissima, quae iam *humanitas*
vocatur, invicem qualiacunque laudandi, cum est indecora et thea-
tralis, et severe institutis scholis aliena, tum studiorum perniciosis- 182
sima hostis. Supervacua enim videntur cura ac labor, parata, quid-
11 quid effuderint, laude. Vultum igitur praeceptoris intueri, tam qui
audiunt, debent, quam ipse qui dicit; ita enim probanda atque im-
probanda discernent; sic stilo facultas continget, auditione iudicium.
12 At nunc proni atque succincti ad omnem clausulam non exsurgunt
modo, verum etiam excurrunt, et cum indecora exsultatione concla-
mant. Id mutuum est, et ibi declamationis fortuna. Hinc tumor
et vana de se persuasio, usque adeo, ut illo condiscipulorum tumul-
tu inflati, si parum a praeceptore laudentur, ipsi de illo male sen-
13 tiant. Sed se quoque praeceptores intente ac modeste audiri ve-
lint; non enim iudicio discipulorum dicere debet magister, sed di-
scipuli magistri. Quin, si fieri potest, intendendus animus in hoc
quoque, ut perspiciat quae quisque, et quomodo laudet: et placere,
quae bene dicet, non suo magis quam eorum nomine delectetur, qui
recte iudicabunt.

14 Pueros adolescentibus sedere permixtos, non placet mihi. Nam
etiamsi vir talis, qualem esse oportet studiis moribusque praeposi-
tum, modestam habere potest etiam iuventutem: tamen vel infirmi-
tas a robustioribus separanda est; et carendum non solum crimine
15 turpitudinis, verum etiam suspicione. Haec notanda breviter ex-
istimavi. Nam ut absit ab ultimis vitiis ipse praeceptor, ac schola,
ne praecipiendum quidem credo. Ac si quis est, qui flagitia mani-
festa in deligendo filii praeceptore non vitet, iam hinc sciat, cetera
quoque, quae ad utilitatem iuventutis componere conamur, esse 183
sibi, hac parte omissa, supervacua.

III. Ne illorum quidem persuasio silentio transeunda est, qui,
etiam cum idoneos rhetori pueros putaverunt, non tamen continuo

---

et Goth. Conditionalis enunciatio *si* — *instituti* pronominis locum susti-
net. Mecum sentiunt Spald. et Wolff.

§ 9. *in laudando licentia*] Spald. praeceptorem intelligit; qui laude-
tur, Wolff iuvenes inter ipsos; infeliciterque transponendum esse censet
Sp. § 8. post § 12. Equidem universum hoc genus licentiae notari ex-
istimo, quod in laudando expromitur assurgendo exsultandoque. Debet
enim et iudicium modicum esse iuvenum et iudicii significatio temperata.
Deinde § 10. *invicem qualiacunque laudandi* vitium perstringitur, et
§ 13. idem vituperatur in laudando magistro.

tradendos eminentissimo credunt, sed apud minores aliquamdiu detinent: tanquam instituendis artibus magis sit apta mediocritas praeceptoris, cum ad intellectum atque imitationem facilior, tum ad suscipiendas elementorum molestias minus superba. Qua in re mihi 2
non arbitror diu laborandum, ut ostendam, quanto sit melius optimis imbui, quanta in eluendis, quae semel insederint, vitiis difficultas consequatur: cum geminatum onus succedentes premat, et quidem dedocendi gravius ac prius, quam docendi. Propter quod 3
Timotheum, clarum in arte tibiarum, ferunt duplices ab iis, quos alius instituisset, solitum exigere mercedes, quam si rudes traderentur. Error tamen est in re duplex: unus, quod interim sufficere
184 illos minores existimant; et, bono sane stomacho, contenti sunt: quae, quanquam et ipsa reprehensione digna, securitas tamen esset 4
utcunque tolerabilis, si eiusmodi praeceptores minus docerent, non peius: alter ille etiam frequentior, quod eos, qui ampliorem dicendi facultatem sunt consecuti, non putant ad minora descendere: idque interim fieri, quia fastidiant praestare hanc inferioribus curam; interim, quia omnino non possint. Ego porro eum, qui nolit, in 5
numero praecipientium non habeo; posse autem maxime, si velit, optimum quemque contendo: primum, quod eum, qui eloquentia ceteris praestet, illa quoque, per quae ad eloquentiam pervenitur, diligentissime percepisse credibile est: deinde, quia plurimum in 6
praecipiendo valet ratio, quae doctissimo cuique planissima est: postremo, quia nemo sic in maioribus eminet, ut eum minora deficiant. Nisi forte Iovem quidem Phidias optime fecit, illa autem, quae in

---

§ 2. *quanta in eluendis*] Turic. Guelf. Goth. tum Codd. RR. 1. 2. 3. et ed. Camp. Ald. Steph. Locat. Basil. pro vulg. *quantaque* ap. Spald. Accedit *quanta*, omisso *que*, ad admirationis significationem, quae, ut acuatur, velut interrogativae voces, coniunctivam particulam respuit, ut VI, Prooem. 7. *Sed dissimulare non possum, quid — quid — quos — quam substantiam — ostenderit.* cf. ibid. § 11.

§ 3. *illis minores*] Sic Goth. Voss. 2. Bodl. Andr. item R. Paris. 2. ed. Camp. Andr. et multae edd. vett. Vulgo *illos minores*, pro quo exspectare possis *hos minores*, quos quidem simplici mercede contenti instituunt. Nolui tamen *illis* recipere: habet enim *illos*, quod rudes sunt, despicientiae quandam significationem, ut Cic. Cat. M. 19, 68. Comp. Quint. II, 5, 18. *illos minores* sc. scriptores.

§ 4. *sint consecuti*] Cum ad Guelf. praeter multas edd. vett. et Obr. accedat etiam Cod. R. 2. et pr. ed. Camp. sententiam vero in primis *ampliorem* ex eorum mente, qui *putant*, efferri deceat, quo causa huius opinionis indicetur; coniunctivus vulgatae lect. *sunt consecuti*, qui Spaldingio non displicuit, videri possit praeferendus. Quominus vero *sint* reciperem, vetuit et *non putant*, et obiectum his verbis praepositum, quod genus collocationis non est in eiusmodi locis negligendum.

§ 5. *porro*] oppositionem eorum, qui mediocri praeceptori tradant pueros et praeceptoris, qui cum nolit ad minora descendere similiter sit vituperandus, indicat. Sic disputationi progredienti *porro* inservit ap. Q. I, 5, 46. II, 17, 8. III, 8, 59.

ornamentum operis eius accedunt, alius melius elaborasset; aut ora- 135
tor loqui nesciet; aut leviores morbos curare non poterit medicus
praestantissimus.

7 Quid ergo? non est quaedam eloquentia maior, quam ut eam
intellectu consequi puerilis infirmitas possit? Ego vero confiteor: sed
hunc disertum praeceptorem, prudentem quoque, et non ignarum
docendi, esse oportebit, summittentem se ad mensuram discentis: ut
velocissimus quisque, si forte iter cum parvulo faciat, det manum,
et gradum suum minuat, nec procedat ultra, quam comes possit.
8 Quid? si plerumque accidit, ut faciliora sint ad intelligendum et lu-
cidiora multo, quae a doctissimo quoque dicuntur? Nam et prima
est eloquentiae virtus perspicuitas, et quo quis ingenio minus valet,
hoc se magis attollere et dilatare conatur: ut statura breves, in di-
9 gitos eriguntur, et plura infirmi minantur. Nam tumidos et corru-
ptos et tinnulos et quocunque alio cacozeliae genere peccantes, cer-
tum habeo, non virium, sed infirmitatis vitio laborare: ut corpora
non robore, sed valetudine inflantur; et recto itinere lapsi plerum-
que devertunt. Erit ergo obscurior etiam, quo quisque deterior.

10 Non excidit mihi, scripsisse me in libro priore, cum potiorem 136
in scholis eruditionem esse, quam domi, dicerem, libentius se pri-
ma studia teneros que profectus ad imitationem condiscipulorum, quae
facilior esset, erigere; quod a quibusdam sic accipi potest, tan-
11 quam haec, quam nunc tueor, sententia priori diversa sit. Id a me
procul aberit. Namque ea causa vel maxima est, cur optimo cui-
que praeceptori sit tradendus puer, quod apud eum discipuli quo-
que, melius instituti, aut dicent, quod inutile non sit imitari; aut,
si quid erraverint, statim corrigentur: at indoctus ille etiam proba-
12 bit fortasse vitiosa, et placere audientibus iudicio suo coget. Sit
ergo tam eloquentia quam moribus praestantissimus; qui ad Phoeni-
cis Homerici exemplum dicere ac facere doceat.

IV. Hinc iam, quas primas in docendo partes rhetorum pu-
tem, tradere incipiam: dilata parumper illa, quae sola vulgo voca-
tur, *arte rhetorica*. Ac mihi opportunus maxime videtur ingressus
ab eo, cuius aliquid simile apud grammaticos puer didicerit.

2 Et quia narrationum, excepta qua in causis utimur, tres ac- 137
cipimus species: *fabulam*, quae versatur in tragoediis atque carmi-

---

§ 9. *tumidos, corruptos, tinnulos*] *Tumidi* sunt, qui a veritate ac simplicitate in gravitatis studio aberrant; *corrupti* in acumine ostentando; *tinnuli* in verborum elegantiore compositione modum excedunt.

§ 12. *Homerici*] Iliad. IX, 442 seq.

§ 1. *Ac mihi*] Sic recte Guelf. Reg. Burm. Gesn., quod Spald. non mutare debebat in *At* ex Goth. Voss. 3. et quibusdam edd. *Ac* ad ingressum aperiendum aptissimum est, nihilque in superioribus verbis, quod oppositionem requirat.

§ 2. *accipimus*] Sic pro *accepimus* Turic. Guelf. Goth. (ut Spald. in Praef. annotavit) cum edd. a Gryph. inde usque ad Gesn. qui prae-

nibus, non a veritate modo, sed etiam a forma veritatis remota; *argumentum*, quod falsum, sed vero simile, comoediae fingunt; *historiam*, in qua est gestae rei expositio; grammaticis autem poëticas dedimus: apud rhetorem initium sit historia; tanto robustior, quanto verior. Sed narrandi quidem quae nobis optima ratio videa- 3
tur, tum demonstrabimus, cum de iudiciali parte dicemus. Interim admonere illud satis est, ut sit ea neque arida prorsus atque ieiuna (nam quid opus erat tantum studiis laboris impendere, si res nudas atque inornatas indicare satis videretur?): neque rursus sinuosa, et arcessitis descriptionibus, in quas plerique imitatione poëticae licentiae ducuntur, lasciviat. Vitium utrumque: peius tamen illud, 4
quod ex inopia, quam quod ex copia venit.

Nam in pueris oratio perfecta nec exigi, nec sperari potest: melior autem est indoles laeta, generosique conatus, et vel plura
138 iusto concipiens interim spiritus. Nec unquam me in his discentis 5
annis offendat, si quid superfuerit. Quin ipsis doctoribus hoc esse curae velim, ut teneras adhuc mentes more nutricum mollius alant, et satiari velut quodam iucundioris disciplinae lacte patiantur. Erit illud plenius interim corpus, quod mox adulta aetas astringat. Hinc spes 6
roboris. Maciem namque et infirmitatem in posterum minari solet protinus omnibus membris expressus infans. Audeat haec aetas plura et inveniat, et inventis gaudeat, sint licet illa non satis interim sicca et severa. Facile remedium est ubertatis: sterilia nullo labore vincuntur. Illa mihi in pueris natura minimum spei dederit, in qua 7
ingenium iudicio praesumitur. Materiam esse primum volo vel abundantiorem atque ultra, quam oporteat, fusam. Multum inde de-

---

teritum revocavit. His adde Codd. RR. 1. 2. 6. et ed. Hack. 1665. (in R. 5. et ed. Camp. est *accepimus*) atque Spaldingio videtur aptius praesens, quia significetur recepta inter homines divisio narrationum, non ea, quam in prioribus scriptor ipse fecerit, quo possit deducere praeteritum hoc loco positum. Neque obstare mox comparens *dedimus*, quod proprie de se dicat respiciens ad I, 8, 18. I, 9, 2. 6. De peculiari *argumenti* significatu V. D. conferri iubet Cic. de Inv. I, 19. Equidem sic sentio: *accipimus* est comprobamus, ut III, 4, 12. *accepimus*, quae tradita nobis sunt, tenemus.

§ 2. *remota*] scripsi auctoritate Codd. Almel. Turic. Guelf. al. pro vulg. *remotam*. Nam fabula non per se, sed poëtarum arte, a forma veritatis remota est.

§ 3. *tum demonstrabimus*] L. IV, 2.

§ 3. *lasciviat*] Hanc Regii coniecturam, cum in suis Codd. invenisset *lasciviant*, confirmant Turic. Bodl. Bal. Alm. RR. 2. 3. (Goth. *lascivia*) tum Andr. Loc. Ald. Colon. Sich. Gryph. Col. Basil. ut nescias unde id sit, quod Burm. Gesn. Spald. receperunt *lasciva*. Cf. IV, 1, 77. IV, 2, 39.

§ 4. *Num in pueris* etc.] Inde ab his verbis usque ad § 15. ab eo, unde egressus est, paululum deflectit Qu. ad praecepta, quae latius patent, quam narrandi exercitatio.

coquent anni, multum ratio limabit, aliquid velut usu ipso deteretur, sit modo unde excidi possit, et quod exsculpi: erit autem, si non ab initio tenuem nimium laminam duxerimus, et quam caela-
8 tura altior rumpat. Quod me de his aetatibus sentire minus mirabitur, qui apud Ciceronem legerit, *Volo enim se efferat in adolescente fecunditas.*

Quapropter in primis evitandus, et in pueris praecipue, magister aridus; non minus, quam teneris adhuc plantis siccum et sine
9 humore ullo solum. Inde fiunt humiles statim, et velut terram spectantes, qui nihil supra quotidianum sermonem attollere audeant.
Macies illis pro sanitate, et iudicii loco infirmitas est: et dum satis 139
putant vitio carere, in id ipsum incidunt vitium, quod virtutibus carent. Quare mihi ne maturitas quidem ipsa festinet, nec musta in lacu statim austera sint: sic et annos ferent, et vetustate proficient.

10 Ne illud quidem quod admoneamus indignum est, ingenia puerorum nimia interim emendationis severitate deficere: nam et desperant, et dolent, et novissime oderunt, et (quod maxime nocet)
11 dum omnia timent, nihil conantur. Quod etiam rusticis notum est, qui frondibus teneris non putant adhibendam esse falcem, quia re-
12 formidare ferrum videntur, et cicatricem nondum pati posse. Iucundus ergo tum maxime debet esse praeceptor, ut remedia, quae alioqui natura sunt aspera, molli manu leniantur; laudare aliqua, ferre quaedam, mutare etiam, reddita cur id fiat ratione; illuminare, interponendo aliquid sui. Nonnunquam hoc quoque erit utile, totas ipsum dictare materias, quas et imitetur puer, et interim tan-
13 quam suas amet. At si tam negligens ei stilus fuerit, ut emendationem non recipiat: expertus sum prodesse, quoties eandem materiam, rursus a me retractatam, scribere de integro iuberem: *posse enim eum adhuc melius:* quatenus nullo magis studia, quam spe, gau-
14 dent. Aliter autem alia aetas emendanda est, et pro modo virium 140
et exigendum opus, et corrigendum. Solebam ego dicere pueris, aliquid ausis licentius aut laetius, *laudare illud me adhuc; venturum tempus, quo idem non permitterem:* ita et ingenio gaudebant, et iudicio non fallebantur.

15 Sed ut eo revertar, unde sum egressus: narrationes stilo componi quanta maxima possit adhibita diligentia volo. Nam, ut primo, cum sermo instituitur, dicere quae audierint utile est pueris ad loquendi facultatem; ideoque et retro agere expositionem, et a media in utramque partem discurrere sane merito cogantur; sed ad gremium praeceptoris, [et dum aliud non possunt,] et dum res ac

---

§ 8. *apud Ciceronem*] Orat. II, 21.

§ 15. *et dum aliud non possunt*] Codd. fere omnes et vett. edd. cum ⌐. Codd. 1. 2. 5. et ed. Camp. omittunt *aliud*, ut supercsse videatur

verba connectere incipiant, ut protinus memoriam firment: ita cum iam formam rectae atque emendatae orationis accipient, extemporalis garrulitas, nec exspectata cogitatio, et vix surgendi mora, circulatoriae vere iactationis est. Hinc parentum imperitorum inane 16
gaudium; ipsis vero contemtus operis, et inverecunda frons et con-
141 suetudo pessime dicendi, et malorum exercitatio, et, quae magnos quoque profectus frequenter perdidit, arrogans de se persuasio innascitur. Erit suum parandae facilitatis tempus, nec a nobis negli- 17
genter locus iste transibitur. Interim satis est, si puer omni cura et summo, quantum aetas illa capit, labore aliquid probabile scripserit: in hoc assuescat, huius rei naturam sibi faciat. Ille demum in id, quod quaerimus, aut ei proximum, poterit evadere, qui ante discet recte dicere, quam cito.

Narrationibus non inutiliter subiungitur opus destruendi confir- 18
mandique eas, quod ἀνασκευὴ et κατασκευὴ vocatur. Id porro non tantum in fabulosis et carmine traditis fieri potest, verum etiam in ipsis annalium monumentis; ut, si quaeratur, *An sit credibile, super caput Valerii pugnantis sedisse corvum, qui os oculosque hostis Galli rostro atque alis everberaret?* sit in utramque partem ingens ad dicendum materia: ut *de serpente, quo Scipio traditur genitus*, et *lupa* 19
Romuli, et *Egeria Numae;* nam Graecis historiis plerumque poëticae similis est licentia. Saepe etiam quaeri solet de tempore; de loco, quo gesta res dicitur; nonnumquam de persona quoque: sicut Livius frequentissime dubitat, et alii ab aliis historici dissentiunt.

Inde paulatim ad maiora tendere incipiet, *laudare claros viros*, 20
et *vituperare improbos:* quod non simplicis utilitatis opus est. Namque et ingenium exercetur multiplici variaque materia, et animus contemplatione recti pravique formatur, et multa inde cognitio rerum venit: exemplisque, quae sunt in omni genere causarum poten-
142 tissima, iam tum instruitur; cum res poscet, usurus. Hinc illa quo- 21

---

ineptam interpretamentum verborum *ad gremium praeceptoris*. Tota hac (*et — possunt*) enunciatione eiecta, nihil desiderabis. Quare uncis inclusi. Indicio fraudis sit etiam bis positum *dum*.

§ 15. *formam recte loquendi atque emendatae orationis*] Hanc lectionem tuentur Goth. Voss. 2. R. 1. et pr. ed. Camp. cum quinque edd. vett. apud Burm. admodum probabiliter. Non enim *recta* et *emendata* eadem oratio dicitur. *Loquendi* vero facultatem modo commemoraverat, quam cum emendata oratione nunc praeposito *ita* coniungit. In vulgata l. quam recentt. edd. servarunt *formam rectae atque emendatae orationis* suspicionem etiam *atque* ad duo adiectiva nectenda movere possit, quae particula aptius inservit duobus substantivis coniungendis pariter diversis, atque *sermo* et *oratio*.

§. 17. *parandae facilitatis*] Genitivum, qui sane est exquisitior, quam vulgatae lectionis *facilitati* dativus, servarunt Turic. Goth. Guelf. (*felicitatis* per errorem) Voss. 2. Bodl. R. 1. ed. Camp. et pleraeque edd. vett. *Suum temp.* est *iustum t.* quo paranda erit facilitas. Si dativum quaeris, *puero instituendo* intellige.

que exercitatio subit *comparationis, uter melior, uterve deterior?* quae quanquam versatur in ratione simili, tamen et duplicat materiam, et virtutum vitiorumque non tantum naturam, sed etiam modum tractat. Verum de ordine laudis, contraque, quoniam tertia haec rhetorices pars est, praecipiemus suo tempore.

22 *Communes loci* (de iis loquor, quibus, citra personas, in ipsa vitia moris est perorare, ut in *adulterum, aleatorem, petulantem*) ex mediis sunt iudiciis, et, si reum adiicias, accusationes: quanquam hi quoque ab illo generali tractatu ad quasdam deduci species solent, ut, si ponatur *adulter caecus, aleator pauper, petulans se-*
23 *nex.* Habent autem nonnunquam etiam defensionem. Nam et pro *luxuria*, et pro *amore* dicimus, et leno interim parasitusque defenditur sic,, ut non homini patrocinemur, sed crimini.

24 *Theses* autem, quae sumuntur ex rerum comparatione, ut *rusticane vita, an urbana potior? iurisperiti, an militaris viri laus maior?* mire sunt ad exercitationem dicendi speciosae atque uberes, quae vel ad suadendi officium, vel etiam ad iudiciorum disceptationem iuvant plurimum. Nam posterior ex praedictis locus, in causa
25 Muraenae copiosissime a Cicerone tractatur. Sunt et illae paene 143
totae ad deliberativum pertinentes genus, *ducendane uxor, petendine sint magistratus?* Namque hae, personis modo adiectis, suasoriae erunt.

26 Solebant praeceptores mei, neque inutili, et nobis etiam iucundo, genere exercitationis, praeparare nos coniecturalibus causis, cum quaerere atque exsequi iuberent, *Cur armata apud Lacedaemonios Venus?* et, *Quid ita crederetur Cupido puer, ac volucer, et sagittis* 144
ac face armatus? et similia; in quibus scrutabamur voluntatem, cuius in controversiis frequens quaestio est: quod genus chriae videri potest.

27 Nam locos quidem, quales sunt de testibus, *semperne his credendum?* et de argumentis, *an habenda etiam parvis fides?* adeo manifestum est ad forenses actiones pertinere, ut quidam, nec ignobiles in officiis civilibus, scriptos eos, memoriaeque diligentissime mandatos, in promptu habuerint, ut, quoties esset occasio, ex-
28 temporales eorum dictiones his velut emblematis exornarentur. Quo quidem (neque enim eius rei iudicium differre sustineo) summam videbantur mihi infirmitatem de se confiteri. Nam quid hi possint in causis, quarum varia ac nova semper est facies, proprium invenire? quomodo propositis ex parte diversa respondere? altercationibus velociter occurrere? testem rogare? qui etiam in iis, quae sunt communia, et in plurimis causis tractantur, vulgatissimos sensus ver-
29 bis, nisi tanto ante praeparatis, prosequi nequeant. Necesse est,

---

§ 29. *Necesse est*] Turic. Guelf. Alm. Bal. Ioann. R. 1. ed. Camp. Andr. Sich. Basil. marg. *Nec vero:* quod ferri nequit, cum Quint. iudi-

his, cum eadem iudiciis pluribus dicunt, aut fastidium moveant velut frigidi et repositi cibi; aut pudorem deprehensa toties, audientium memoria, infelix supellex, quae, sicut apud pauperes ambitio-
145 sos, pluribus et diversis officiis conteratur: cum eo quidem, quod 30
vix ullus est tam communis locus, qui possit cohaerere cum causa, nisi aliquo propriae quaestionis vinculo copulatus: appareatque, eum non tam insertum, quam applicitum; vel quod dissimilis est ceteris, 31
vel quod plerumque assumi etiam parum apte solet, non quia desideratur, sed quia paratus est: ut quidam sententiarum gratia verbosissimos locos arcessunt, cum ex locis debeat nasci sententia. Ita 32
sunt autem speciosa haec et utilia, si oriuntur ex causa: ceterum quamlibet pulchra locutio, nisi ad victoriam tendit, utique supervacua, sed interim etiam contraria est. Verum hactenus evagari satis fuerit.

Legum laus et *vituperatio* iam maiores, ac prope summis operi- 33
bus suffecturas, vires desiderant: quae quidem, suasoriis magis an controversiis accommodata sit exercitatio, consuetudine et iure civitatium differt. Apud Graecos enim lator earum ad iudicem vocabatur: Romanis pro concione suadere ac dissuadere moris fuit.
146 Utroque autem modo pauca de his et fere certa dicuntur. Nam et genera sunt tria, *sacri*, *publici*, *privati iuris*. Quae divisio ad lau- 34
dem magis spectat, si quis eam per gradus augeat, quod *lex*, quod *publica*, quod *ad religionem deum comparata* sit. Ea quidem, de quibus quaeri solet, communia omnibus. Aut enim de iure dubitari 35
potest eius, *qui rogat*, ut *de P. Clodii*, *qui non rite creatus tribunus arguebatur:* aut de ipsius rogationis, quod est varium, sive *non trino* forte *nundino* promulgata, sive *non idoneo die*, sive *contra inter-*

---

cium suum eloqui constituerit, quo infirmitatem vituperaret. *Nec vero — moveant* foret *Nec vero verendum est, ne moveant*, sententiae contrarium.

§ 29. *Necesse est, his*] *His* Spald. et Wolff dativum esse dicunt, qui referatur ad ipsos oratores, cum exspectares fastidium moveri audientibus; qui quidem tacito intelligendi sunt, ut par est, si *his* ablativum refers ad superiora, *verbis tanto ante praeparatis*, quibus vulgatissimos sensus prosequuntur. Deinde *cibi* dicuntur pro *cibos apparantes*. Nullus enim unquam orator fastidium movit sibi, sed aliis. Sic suadet etiam interposita enunciatio *cum eadem — dicunt;* nec prohibet seq. *cibi*, et *supellex*, unde locutio *fastidium movere* translata est.

§ 30. *appareatque*] Postquam Spald. contra Gesnerum, qui invitis Codd. (nam unus Guelf. habet *appareat at quae*) coniec. *apparetque*, coniunctivum interpretatus erat φαίνοιτο ἄν, ad X, 3, 16., mutata mente, coniecit *appareat alioquin*. Si totum hunc locum consideras, mecum senties, Quintilianum *appareatque* scripsisse, quod penderet e superiore *Necesse est*, quanquam *eum*, quod sequitur, ad *locum communem* in interpositis verbis *cum eo quidem quod* (h. e. addendum est id, quod) seqq. pertinet. Ita noster saepe ad primariam loci structuram revertitur. Cf. notata ad IV, 1, 62. Spaldingio assentiri videtur Lünemann.

cessiones, *vel auspicia*, *aliudve quid*, *quod legitime obstet*, dicitur
36 lata esse, vel ferri; sive *alicui manentium legum repugnare*. Sed
haec ad illas primas exercitationes non pertinent; nam sunt eae citra
complexum personarum, temporum, causarum. Reliqua eadem fere,
37 vero fictoque huiusmodi certamine, tractantur. Nam vitium aut *in*
verbis est, aut *in rebus*. In verbis quaeritur, *An satis significent?*
an sit in iis aliquid ambiguum? In rebus, *An lex sibi ipsa consentiat?* *An in praeteritum ferri debeat*, *an in singulos homines?* Maxime
38 vero commune est quaerere, *An sit honesta? an utilis?* Nec ignoro,
plures fieri a plerisque partes: sed nos *iustum*, *pium*, *religiosum*,
ceteraque his similia *honesto* complectimur. *Iusti* tamen species non
simpliciter excuti solet. Aut enim de re ipsa quaeritur, ut *dignane*
poena, vel *praemio sit?* aut de modo praemii poenaeve, *qui tam ma-* 147
ior, quam *minor* culpari potest. Utilitas quoque interim *natura*
39 discernitur, interim *tempore*. Quaedam *an obtineri possint*, ambigi
solet. Ne illud quidem ignorare oportet, leges aliquando *totas*, aliquando *ex parte* reprehendi solere, cum exemplum rei utriusque nobis claris orationibus praebeatur. Nec me fallit, eas quoque leges
40 esse, quae non in perpetuum rogentur, sed de honoribus aut imperiis, qualis *Manilia* fuit, de qua Ciceronis oratio est. Sed de his
nihil hoc loco praecipi potest. Constant enim propria rerum, de
quibus agitur, non communi, qualitate.

41 His fere veteres facultatem dicendi exercuerunt, assumta tamen
a dialecticis argumentandi ratione. Nam fictas ad imitationem fori
consiliorumque materias apud Graecos dicere, circa Demetrium Phalerea institutum fere constat. An ab ipso id genus exercitationis sit
42 inventum, ut alio quoque libro sum confessus, parum comperi:
sed ne ii quidem, qui hoc fortissime affirmant, ullo satis idoneo auctore nituntur. Latinos vero dicendi praeceptores extremis
L. Crassi temporibus coepisse, Cicero auctor est: quorum insignis
maxime Plotius fuit.

V. Sed de ratione declamandi post paulo: interim, quia prima 148
rhetorices rudimenta tractamus, non omittendum videtur id quoque,
ut moneam, quantum sit collaturus ad profectum discentium rhetor,

---

§ 35. *aliudve quid*, *quod*] Sic Bal. et Sich. in marg. RR. 1. 2. Burm. et Spald. ut II, 8, 7. *aliudve quid ex iis*, *quae*. Reliqui Codd. in quibus Turic. et ed. Camp. *aliudve quidquid* pro *vel quidquid*, ut *aliud* otiosum sit. Pro *legitime obstet*, quam Regii coniecturam Goth. confirmat, in Bal. et Guelf. est *legibus obstet*. In Turic. Bodl. RR. 1. 2. Camp. *legitimis obstet*, quod Burm. Gesn. Spald. receperunt. At legitimum non illud est, cui auspicia obstant, sed ipsa auspicia, hisque similia, si neglecta fuerint, *legitime* faciunt rogationes irritas. An interpretaberis *obstet quominus sint legitima?* Mihi quidem videtur triplex illa lectio *legitimis* s. *legibus* s. *legitime* esse interpretamentum verbi *obstet*. Intelligendum est autem *rogationi*, de cuius iure hic disseritur.

§ 42. *Cicero*] Orat. III, 24.

si, quemadmodum a grammaticis exigitur poëtarum enarratio, ita
ipse quoque historiae, atque etiam magis orationum, lectione sus-
ceptos a se discipulos instruxerit: quod nos in paucis, quorum id
aetas exigebat, et parentes utile esse crediderant, servavimus. Ce- 2
terum sentientibus iam tum optima, duae res impedimento fuerunt,
quod et longa consuetudo aliter docendi fecerat legem: et robusti fere
iuvenes, nec hunc laborem desiderantes, exemplum nostrum seque-
bantur. Nec tamen, si quid novi vel sero invenissem, praecipere 3
in posterum puderet. Nunc vero scio id fieri apud Graecos, sed
magis per adiutores: quia non videntur tempora suffectura, si legen-
tibus singulis praeire semper ipsi velint.

Et hercle praelectio, quae in hoc adhibetur, ut facile atque 4
distincte pueri scripta oculis sequantur; etiam illa, quae vim cuius-
que verbi, si quod minus usitatum incidat, docet, multum infra
rhetoris officium existimanda est.

149 At demonstrare virtutes, vel, si quando ita incidat, vitia, id 5
professionis eius atque promissi, quo se magistrum eloquentiae polli-
cetur, maxime proprium est: eo quidem validius, quod non utique
hunc laborem docentium postulo, ut ad gremium revocatis, cuius
quisque eorum velit, libri lectione deserviant. Nam mihi cum faci- 6
lius, tum etiam multo magis videtur utile, facto silentio unum ali-
quem (quod ipsum imperari per vices optimum est) constituere le-
ctorem, ut protinus pronunciationi quoque assuescant: tum exposita 7
causa, in quam scripta legetur oratio (nam sic clarius, quae dicen-
tur, intelligi poterunt), nihil otiosum pati, quodque in *inventione*,
quodque in *elocutione* annotandum erit: quae in *prooemio* conciliandi
iudicis ratio; quae *narrandi* lux, brevitas, fides; quod aliquando
consilium, et quam occulta calliditas: namque ea sola in hoc ars est, 8
quae intelligi, nisi ab artifice, non possit; quanta deinceps in *divi-
dendo* prudentia, quam subtilis et crebra *argumentatio;* quibus viri-
bus inspiret, qua iucunditate permulceat; quanta in *maledictis* aspe-
ritas, in *iocis* urbanitas: ut denique dominetur in *affectibus*, atque
in pectora irrumpat, animumque iudicum similem iis, quae dicit,
efficiat. Tum in ratione *eloquendi*, quod verbum proprium, orna- 9
150 tum, sublime: ubi *amplificatio* laudanda, quae virtus ei contraria;
quid speciose *translatum;* quae *figura* verborum; quae levis et qua-
drata, sed virilis tamen *compositio.*

Ne id quidem inutile, etiam corruptas aliquando et vitiosas ora- 10
tiones, quas tamen plerique iudiciorum pravitate mirentur, legi pa-
lam pueris, ostendique in his, quam multa impropria, obscura, tu-
mida, humilia, sordida, lasciva, effeminata sint; quae non laudan-
tur modo a plerisque, sed (quod peius est) propter hoc ipsum, quod
sunt prava, laudantur. Nam sermo rectus, et secundum naturam 11
enunciatus, nihil habere ex ingenio videtur: illa vero, quae utcun-
que deflexa sunt, tanquam exquisitiora miramur: non aliter quam

distortis, et quocumque modo prodigiosis corporibus apud quosdam maius est pretium, quam iis, quae nihil ex communis habitus bonis
12 perdiderunt. Atque etiam qui specie capiuntur, vulsis, levatisque, et inustas comas acu comentibus, et non suo colore nitidis, plus esse 151
formae putant, quam possit tribuere incorrupta natura: ut pulchritudo corporis venire videatur ex malis moribus.

13 Nec solum haec ipse debebit docere praeceptor, sed frequenter interrogare, et iudicium discipulorum experiri. Sic audientibus securitas aberit, nec, quae dicentur, praeterfluent aures: simulque ad id perducentur, quod ex hoc quaeritur, ut inveniant ipsi, et intelligant. Nam quid aliud agimus docendo eos, quam ne semper docendi sint?

14 Hoc diligentiae genus ausim dicere plus collaturum discentibus, quam omnes omnium artes, quae iuvant sine dubio multum: sed, latiore quadam comprehensione, per omnes quidem species rerum
15 quotidie paene nascentium ire qui possunt? Sicut de re militari quanquam sunt tradita quaedam praecepta communia, magis tamen proderit scire, qua ducum quisque ratione, in quali loco, tempore, sit usus sapienter, aut contra. Nam in omnibus fere minus valent
16 praecepta, quam experimenta. An vero declamabit quidem praeceptor, ut sit exemplo suis auditoribus: non plus contulerint lecti Cicero ac Demosthenes? corrigetur palam, si quid in declamando discipulus erraverit: non potentius erit emendare orationem? quin immo etiam iucundius. Aliena enim vitia quisque reprehendi mavult,
17 quam sua. Nec deerant plura, quae dicerem; sed neminem haec utilitas fugit: atque utinam tam non pigeat facere istud, quam non displicebit.

18 Quod si potuerit obtineri, non ita difficilis supererit quaestio, qui legendi sint incipientibus? Nam quidam illos minores, quia fa- 152
cilior eorum intellectus videbatur, probaverunt: alii floridius genus,
19 ut ad alenda primarum aetatum ingenia magis accommodatum. Ego optimos quidem, et statim, et semper, sed tamen eorum candidissimum quemque, et maxime expositum, velim, ut Livium a pueris

---

§ 13. *praeterfluent*] Sic Gryph. margines Steph. et Basil. probante Francio pro vulg. *superfluent*, pro quo Guelf. cum Aldo et multis edd. *perfluent*. Quarum lect. neutra convenit, si inquiris. Cic. Tusc. V, 33, 96. *nec praeteritam* (voluptatem) *praeterfluere sinere*. et Quint. XI, 2, 1. *frustraque docemur, si, quidquid audimus, praeterfluat*. et adiuncto accusativo Liv. XLI, 11. *amnemque praeterfluentem moenia*. De *praefluunt* ap. Horat. IV, 3, 10. quod in *profluunt* v. *perfluunt* mutatum est, vid. Bentl. Ceterum *per*, *prae* et *praeter* e scribendi compendio potuerunt vitium contrahere. Klein in Miscell. Hildes. I, 4. p. 653. refert *superfluent* esse in RR. 1. 2. 3. et ed. Camp. in R. 4. *profluent*. De Turic. non constat.

§ 19. *expositum*] recte Spald. interpretatur *apertum*, quae laus convenit cum *candidissimum*, et paulo post tribuitur Ciceroni. Alii male *compositum*, al. *expolitum*.

magis, quam Sallustium: et hic historiae maior est auctor; ad quem tamen intelligendum iam profectu opus sit. Cicero, ut mihi quidem 20
videtur, et iucundus, incipientibus quoque, et apertus est satis, nec prodesse tantum, sed etiam amari potest: tum, quemadmodum Livius praecipit, ut quisque erit Ciceroni simillimus.

Duo autem genera maxime cavenda pueris puto: unum, ne quis 21
eos antiquitatis nimius admirator in Gracchorum, Catonisque, et aliorum similium lectione durescere velit; fient enim horridi atque ieiuni: nam neque vim eorum adhuc intellectu consequentur; et elo-
153 cutione, quae tum sine dubio erat optima, sed nostris temporibus aliena, contenti, quod est pessimum, similes sibi magnis viris videbuntur. Alterum, quod huic diversum est, ne recentis huius lasci- 22
viae flosculis capti, voluptate quadam prava deliniantur, ut praedulce illud genus, et puerilibus ingeniis hoc gratius, quo propius est, adament. Firmis autem iudiciis, iamque extra periculum positis, 23
suaserim et antiquos legere (ex quibus si assumatur solida ac virilis ingenii vis, deterso rudis seculi squalore, tum noster hic cultus clarius enitescet) et novos, quibus et ipsis multa virtus adest. Neque 24
enim nos tarditatis natura damnavit; sed dicendi mutavimus genus, et ultra nobis, quam oportebat, indulsimus: ita non tam ingenio illi nos superarunt, quam proposito. Multa ergo licebit eligere: sed curandum erit, ne iis, quibus permixta sunt, inquinentur. Quos- 25
dam vero etiam, quos totos imitari oporteat, et fuisse nuper, et nunc esse, quidni libenter non concesserim modo, verum etiam contenderim? Sed ii qui sint, non cuiusque est pronunciare. Tutius 26
154 circa priores vel erratur; ideoque hanc novorum distuli lectionem, ne imitatio iudicium antecederet.

VI. Fuit etiam in hoc diversum praecipientium propositum, quod eorum quidam materias, quas discipulis ad dicendum dabant, non contenti divisione dirigere, latius dicendo prosequebantur: nec solum probationibus implebant, sed etiam affectibus. Alii, cum pri- 2
mas modo lineas duxissent, post declamationes, quid omisisset quisque, tractabant; quosdam vero locos non minore cura, quam cum ad dicendum ipsi surgerent, excolebant. Utile utrumque: et ideo neutrum ab altero separo: sed si facere tantum alterum necesse sit, plus proderit demonstrasse rectam protinus viam, quam revocare ab

---

§ 19. *Sallustium: et hic historiae maior est auctor*] Spald. assentiente Wolffio malit *etsi historiae maior is est auctor*. At non opus est mutatione. Contractius haec dicta sunt pro *et*, (ut mireris, cur eum Livio postposuerim) *hic historiae* (quidem) *maior est auctor; ad quem tamen* etc. Martialis XIV, 191. Sallustium dicit primum in Romana historia.

§ 21. *aliena est*] Posteriorem vocem Spald., ut vulgo, omittit, etsi concinnitate non minus quam Codicum mult. auctoritate dicit commendari. Adde Codd. RR. 1. 5., et ed. Camp. Vereor tamen, ne *est*, quod ex *erat* potest intelligi, non sit a Quintiliano.

3 errore iam lapsos. Primum, quia emendationem auribus modo ac-
cipiunt, divisionem vero ad cogitationem etiam et stilum perferunt:
deinde, quod libentius praecipientem audiunt, quam reprehenden-
tem. Si qui vero paulo sunt vivaciores, in his praesertim moribus, 155
etiam irascuntur admonitioni, et taciti repugnant. Nec ideo tamen
4 minus vitia aperte coarguenda sunt. Habenda enim ratio ceterorum,
qui recta esse, quae praeceptor non emendaverit, credent. Utra-
que autem ratio miscenda est, et ita tractanda, ut ipsae res postu-
5 labunt. Namque incipientibus danda erit velut praeformata materia
secundum cuiusque vires. At, cum satis composuisse se ad exem-
plum videbuntur, brevia quaedam demonstranda vestigia: quae per-
6 secuti, iam suis viribus sine adminiculo progredi possint. Nonnun-
quam credi sibi ipsos oportebit: ne mala consuetudine semper alie-
num laborem sequendi, nihil per se conari et quaerere sciant. Quod
si satis prudenter dicenda viderint, iam prope consummata fuerit
praecipientis opera: si quid erraverint adhuc, erunt ad ducem redu-
7 cendi. Cui rei simile quiddam facientes aves cernimus, quae tene-
ris infirmisque foetibus cibos ore suo collatos partiuntur: at, cum
visi sunt adulti, paulum egredi nidis et circumvolare sedem illam,
praecedentes ipsae, docent: tum expertas vires libero coelo, suae-
que ipsorum fiduciae permittunt.

VII. Illud ex consuetudine mutandum prorsus existimo in his,
de quibus nunc disserimus, aetatibus, ne omnia, quae scripserint,
ediscant, et certa, ut moris est, die dicant: quod quidem maxime
patres exigunt, atque ita demum studere liberos suos, si quam fre- 156
quentissime declamaverint, credunt, cum profectus praecipue dili-
2 gentia constet. Nam ut scribere pueros, plurimumque esse in hoc
opere, plane velim: sic ediscere electos ex orationibus vel historiis,
aliove quo genere dignorum ea cura voluminum, locos, multo magis
3 suadeam. Nam et exercebitur acrius memoria, aliena complectendo,
quam sua: et, qui erunt in difficiliore huius laboris genere versati,
sine molestia, quae ipsi composuerunt, iam familiarius animo suo
affigent: et assuescent optimis, semperque habebunt intra se, quod
imitentur: et iam non sentientes formam orationis illam, quam
4 mente penitus acceperint, expriment. Abundabunt autem copia ver-
borum optimorum, et compositione, ac figuris iam non quaesitis,
sed sponte et ex reposito velut thesauro se offerentibus. Accedit his

---

§ 6. *credi sibi ipsos oportebit*] Burm. ex Alm. et Obr. (Spald. addit Bodl. et ed. Andr.) et Gesn. pro *eos* edidere *ipsos*, quod cum recepisset Spald. improbat. Equidem suspicor, scriptum fuisse *ipsis eos*, praesertim cum Turic. habeat *ipsi ipsos*. Guelf. et Goth. et pleraeque edd. *sibi eos*. Hac aetate *ipse* pro reciproco frequens est. *Sibi eos* Cod. RR. 1. 2. 3. et pr. ed. Camp.

§ 3. *affigent*] Francius malebat *infigent*, ut I, 8, 17. Nihil tamen mutandum videbitur, si comp. XI, 2, 18. 31. 44.

et iucunda in sermone idonea bene a quoque dictorum relatio, et in
causis utilis. Nam et plus auctoritatis afferunt ea, quae non prae-
sentis gratia litis sunt comparata, et laudem saepe maiorem, quam
si nostra sint, conciliant. Aliquando tamen permittendum, quae 5
ipsi scripserint, dicere, ut laboris sui fructum etiam ex illa, quae
maxime petitur, laude plurimum capiant. Verum id quoque tum
fieri oportebit, cum aliquid commodius elimaverint: ut eo velut prae-
mio studii sui donentur, ac se meruisse, ut dicerent, gaudeant.

157 VIII. Virtus praeceptoris haberi solet, nec immerito, diligenter
in iis, quos erudiendos susceperit, notare discrimina ingeniorum, et
quo quemque natura maxime ferat, scire. Nam est in hoc incredi-
bilis quaedam varietas, nec pauciores animorum paene, quam corpo-
rum, formae. Quod intelligi etiam ex ipsis oratoribus potest, qui 2
tantum inter se distant genere dicendi, ut nemo sit alteri similis:
quamvis plurimi se ad eorum, quos probabant, imitationem compo-
suerint. Utile deinde plerisque visum est ita quemque instituere, ut 3
propria naturae bona doctrina foverent, et in id potissimum ingenia,
quo tenderent, adiuvarentur: ut si quis palaestrae peritus, cum in
aliquod plenum pueris gymnasium venerit, expertus eorum omni mo-
do corpus animumque, discernat, cui quisque certamini sit praepa-
randus: ita praeceptorem eloquentiae, cum sagaciter fuerit intuitus, 4
cuius ingenium presso limatoque genere dicendi, cuius acri, gravi,
dulci, aspero, nitido, urbano, maxime gaudeat; ita se commoda-
turum singulis, ut in eo, quo quisque eminet, provehatur: quod et 5
adiuta cura natura magis evalescat; et qui in diversa ducatur, nec in
iis, quibus minus aptus est, satis possit efficere, et ea, in quae na-
tus videtur, deserendo faciat infirmiora.

Quod mihi (libera enim, vel contra receptas persuasiones, ra- 6

---

§ 4. *idonea bene a quoque*] Ita quae in Codd. leguntur, omisso in aliis, ut in Guelf. et ed. Locat., *idonea*, in aliis cum plurimis vett. edd. *bene a*, coniungenda putavi, cum neutra vox per se sufficeret, sed alteram desideraret. Non enim nisi *idonea — relatio* iucunda erit, nec satis est *bene dicta referri*, nisi id apto tempore locoque fiat. Adiectivi vero et adverbii vicinitas alterius vocis iacturam attulisse non mirum est. Expulso *bene*, ut saepe, post *idonca* praepositio *a* interiit in Turic. Alm. Ald. qui habent *idonca quoque*, unde contractius Ms. Bodl. *idoneaque*. Ceterum *idoneos locos* eligi vult Quint. etiam I, 11, 12. Quanquam cum *electos locos* § 2. edisci voluisset, *bene a quoque* facilius abesse poterit. Quibus verbis omissis, Quintilianum suspicor scripsisse *idonea dictorum relatio:* et *quoque* vel *que* in Codd. additum esse, ut *idonea* cum *iucunda* iungeretur. Est autem idem, quod *si idonea est.* Nam conditionalem vim referentia adiectiva vel participia crebro leguntur apud nostrum ut XI, 3, 5. *mediocrem orationem*, *commendatam* (pro *si commendata est*) *viribus actionis — quam optimam eadem illa destitutam* pro *si destituta est.*

§ 5. *in quae natus videtur*] *Videtur* egregie omittitur in antiquo Cod. R. 1. In Goth. pro *videtur* leg. *fuerit*, ex interpretamento utrumque. *Est* repete cogitatione ex oppositis *aptus est.*

tionem sequenti sententia est) in parte verum videtur. Nam proprie- 158
7 tates ingeniorum dispicere prorsus necessarium est. In his quoque certum studiorum facere delectum nemo dissuaserit. Namque erit alius historiae magis idoneus, alius compositus ad carmen, alius utilis studio iuris, ut nonnulli rus fortasse mittendi. Sic discernet haec dicendi magister, quo modo palaestricus ille cursorem faciet, aut pugilem, aut luctatorem, aliudve quid ex iis, quae sunt sacrorum
8 certaminum. Verum ei, qui foro destinabitur, non in unam partem aliquam, sed in omnia, quae sunt eius operis, etiam si qua difficiliora discenti videbuntur, elaborandum est. Nam et omnino super-
9 vacua erat doctrina, si natura sufficeret. An si quis ingenio corruptus ac tumidus, ut plerique sunt, inciderit, in hoc eum ire patiemur? aridum atque ieiunum non alemus, et quasi vestiemus? Nam si quaedam detrahere necessarium est, cur non sit adiicere
10 concessum? Neque ego contra naturam pugno. Non enim deserendum id bonum, si quod ingenitum est, existimo, sed augendum,
11 addendumque quod cessat. An vero clarissimus ille praeceptor Isocrates, quem non magis libri bene dixisse, quam discipuli bene docuisse testantur, cum de Ephoro atque Theopompo sic iudicaret, ut *alteri frenis, alteri calcaribus opus esse* diceret, aut in illo lentiore tar- 159
ditatem, aut in illo paene praecipiti concitationem adiuvandam docendo existimavit? cum alterum alterius natura miscendum arbitrare-
12 tur. Imbecillis tamen ingeniis sane sic obsequendum sit, ut tantum in id, quo vocat natura, ducantur. Ita enim quod solum possunt, melius efficient. Si vero liberalior materia contigerit, et in qua merito ad spem oratoris simus aggressi, nulla dicendi virtus omitten-
13 da est. Nam licet sit aliquam in partem pronior, ut necesse est, ceteris tamen non repugnabit, atque ea cura paria faciet iis, in quibus eminebat: sicut ille (ne ab eodem exemplo recedamus) exercendi corpora peritus, non, si docendum pancratiasten susceperit, pugno ferire vel calce tantum, aut nexus modo, atque in his certos aliquos docebit, sed omnia, quae sunt eius certaminis. Erit qui ex his ali-
14 qua non possit? In id maxime quod poterit incumbet. Nam sunt haec duo vitanda prorsus: unum, ne tentes quod effici non possit: alterum, ne ab eo, quod quis optime facit, in aliud, cui minus est idoneus, transferas. At si fuerit, qui docebitur, ille, quem adolescentes senem vidimus, Nicostratus, omnibus in eo docendi partibus similiter utetur: efficietque illum, qualis hic fuit, luctando 160
pugnandoque, quorum utroque certamine iisdem diebus coronabatur,

---

§ 10. *Non enim deserendum id bonum*] Prorsus alienum illud *usu detererc* apud Tac. quo Burmannus, cui recentt. edd. obsequuntur, excusare voluit lectionem Almel. et Argent. apud Obrecht. *deterendum*, cum reliquorum Codd. in quibus sunt RR. 2. 5. et edd. lectio *deserendum* (Guelf. *disserendum*) ipsum haberet interpretem Quintilianum § 5 ext. et experientiam testantem, ab usu remotas vires fieri infirmiores.

invictum. Et quanto id magis oratoris futuri magistro providendum 15
erit? Non enim satis est dicere presse tantum, aut subtiliter, aut aspere: non magis, quam phonasco acutis tantum, aut mediis, aut gravibus sonis, aut horum etiam particulis excellere. Nam sicut cithara, ita oratio perfecta non est, nisi ab imo ad summum omnibus intenta nervis consentiat.

IX. Plura de officiis docentium locutus, discipulos id unum interim moneo, ut praeceptores suos non minus, quam ipsa studia ament: et parentes esse, non quidem corporum, sed mentium, cre-
162 dant. Multum haec pietas confert studio; nam ita et libenter au- 2
dient, et dictis credent, et esse similes concupiscent: in ipsos denique coetus scholarum laeti et alacres convenient: emendati non irascentur, laudati gaudebunt: ut sint carissimi, studio merebuntur.
Nam ut illorum officium est docere, sic horum praebere se dociles: 3
alioqui neutrum sine altero sufficiet. Et sicut hominis ortus ex utroque gignentium confertur, et frustra sparseris semina, nisi illa praemollitus foverit sulcus: ita eloquentia coalescere nequit, nisi sociata tradentis accipientisque concordia.

X. In his primis operibus, quae non ipsa parva sunt, sed maiorum quasi membra atque partes, bene instituto ac satis exercitato, iam fere tempus appetet aggrediendi suasorias iudicialesque materias: quarum antequam viam ingrediar, pauca mihi de ipsa declamandi ratione dicenda sunt: quae quidem, ut ex omnibus novissime
inventa, ita multo est utilissima. Nam et cuncta illa, de quibus di- 2
ximus, in se fere continet, et veritati proximam imaginem reddit: ideoque ita est celebrata, ut plerisque videretur ad formandam eloquentiam vel sola sufficere. Neque enim virtus ulla perpetuae duntaxat orationis reperiri potest, quae non sit cum hac dicendi medi-
tatione communis. Eo quidem res ista culpa docentium recidit, ut 3
inter praecipuas, quae corrumperent eloquentiam, causas licentia atque inscitia declamantium fuerit. Sed eo, quod natura bonum
est, bene uti licet. Sint ergo et ipsae materiae, quae fingentur, 4
quam simillimae veritati: et declamatio, in quantum maxime potest,
imitetur eas actiones, in quarum exercitationem reperta est. Nam 5
magos, et *pestilentiam*, et *responsa*, et *saeviores tragicis novercas*, aliaque magis adhuc fabulosa, frustra inter *sponsiones* et *interdicta* quaeremus. Quid ergo? Nunquam haec supra fidem, et poëtica,

---

C. X, § 1. *antequam viam ingrediar*] Ita Guelf. Goth. Iens. cum vett. edd. etiam Camp. De Turicensi Sp. tacet, paretque Codici Alm. et Obr. praebentibus *ingredior*. Secus videtur statuendum III, 6, 1. propter coniunctivorum concursum et vitandam ambiguitatem, praesertim cum sequatur *intuendum puto*. Nostro loco *dicenda sunt*, quod sequitur, obiectivam tantum necessitatem significat, tanquam aliunde sibi viam ingressuro impositam. Hinc coniunctivus *antequam — ingrediar* aptior. Cf. IV, 1, 2. V, 8, 4.

ut vere dixerim, themata, iuvenibus tractare permittemus, ut ex- 163
6 spatientur, et gaudeant materia, et quasi in corpus eant? Erat opti-
mum: sed certe sint grandia et tumida, non stulta etiam et acrio-
ribus oculis intuenti ridicula: ut, si iam cedendum est, impleat se
declamator aliquando, dum sciat, ut quadrupedes, cum viridi pabu-
lo distentae sunt, sanguinis detractione curantur, et sic ad cibos vi-
ribus conservandis idoneos redeunt, ita sibi quoque tenuandas adipes,
et quidquid humoris corrupti contraxerit, emittendum, si esse sanus
7 ac robustus volet. Alioqui tumor ille inanis primo cuiusque veri ope-
ris conatu deprehendetur. Totum autem declamandi opus qui di-
versum omnino a forensibus causis existimant, ii profecto ne ratio-
8 nem quidem, qua ista exercitatio inventa sit, pervident. Nam, si
foro non praeparat, aut scenicae ostentationi, aut furiosae vocifera-
tioni, simillimum est. Quid enim attinet iudicem praeparare, qui
nullus est? narrare, quod omnes sciant falsum? probationes adhibe-
re causae, de qua nemo sit pronunciaturus? Et haec quidem otiosa
tantum; affici vero, et ira vel luctu permovere, cuius est ludibrii,
nisi quibusdam pugnae simulacris ad verum discrimen aciemque iu-
9 stam consuescimus? Nihil ergo inter forense genus dicendi, atque
hoc declamatorium, intererit? Si profectus gratia dicimus, nihil.
Utinamque adiici ad consuetudinem posset, ut nominibus uteremur, 164
et perplexae magis et longioris aliquando actus controversiae finge-
rentur, et verba in usu quotidiano posita minus timeremus, et iocos
inserere moris esset: quae nos, quamlibet per alia in scholis exerci-
10 tati sumus, tirones in foro inveniunt. Si vero in ostentationem com-
paretur declamatio, sane paululum aliquid inclamare ad voluptatem
11 audientium debemus. Nam et iis actionibus, quae, in aliqua
sine dubio veritate versantur, sed sunt ad popularem aptatae dele-
ctationem, quales legimus panegyricos, totumque hoc demonstrati-
vum genus, permittitur adhibere plus cultus, omnemque artem (quae
latere plerumque in iudiciis debet) non confiteri modo, sed ostentare
12 etiam hominibus in hoc advocatis. Quare declamatio, quoniam est
iudiciorum consiliorumque imago, similis esse debet veritati: quoniam
autem aliquid in se habet ἐπιδεικτικόν, nonnihil sibi nitoris assumere.
13 Quod faciunt actores comici: qui nec ita prorsus, ut nos vulgo lo-
quimur, pronunciant, quod esset sine arte, nec procul tamen a na-
tura recedunt, quo vitio periret imitatio; sed morem communis huius
14 sermonis decore quodam scenico exornant. Sic quoque aliqua nos
incommoda ex iis, quas finxerimus, materiis consequentur, in eo
praecipue, quod multa in his relinquuntur incerta, quae sumimus ut 165
videntur, *aetates*, *facultates*, *liberi*, *parentes*, *urbium ipsarum vires*,

---

§. 5. *tractare*] pro vulg. *pertractare* Turic. Guelf. Bodl. RR. omnes cum edit. Camp. et Andr. Hanc l. praestare vidit Spald. praesertim sequenti *permittemus* (R. 1. et Camp. *permittamus*) comparato, non tamen recepit.

iura, *mores*, alia his similia. Quin aliquando etiam argumenta ex 15
ipsis positionum vitiis ducimus. Sed haec suo quaeque loco. Quamvis enim omne propositum operis a nobis destinati eo spectet, ut orator instituatur, tamen, ne quid studiosi requirant, etiam si quid erit, quod ad scholas pertineat proprie, in transitu non omittemus.

XI. Iam hinc ergo nobis inchoanda est ea pars artis, ex qua capere initium solent, qui priora omiserunt: quanquam video quosdam in ipso statim limine obstaturos mihi, qui nihil egere huiusmodi praeceptis eloquentiam putent, sed, natura sua et vulgari modo et scholarum exercitatione contenti, rideant etiam diligentiam nostram; exemplo magni quoque nominis professorum, quorum aliquis, ut opinor, interrogatus, quid esset σχῆμα et νόημα, nescire se quidem, sed, si ad rem pertineret, esse in sua declamatione respon-
166 dit. Alius percontanti, *Theodoreus*, *an Apollodoreus esset? Ego*, 2
inquit, *parmularius sum*. Nec sane potuit urbanius ex confessione inscitiae suae elabi. Porro hi, quia et beneficio ingenii praestantes sunt habiti, et multa etiam memoria digna exclamaverunt, plurimos habent similes negligentiae suae, paucissimos naturae. Igitur impetu 3
dicere se et viribus uti gloriantur: neque enim opus esse probatione aut dispositione in rebus fictis, sed (cuius rei gratia plenum sit auditorium) sententiis grandibus, quarum optima quaeque a periculo petatur. Quin etiam in cogitando, nulla ratione adhibita, aut, tectum 4
intuentes, magnum aliquid, quod ultro se offerat, pluribus saepe diebus exspectant; aut, murmure incerto, velut classico, instincti, concitatissimum corporis motum non enunciandis, sed quaerendis,
167 verbis accommodant. Nonnulli certa sibi initia, priusquam sensum 5
invenerint, destinant, quibus aliquid diserti subiungendum sit: eaque, diu secum ipsi clareque modulati, desperata connectendi facultate, deserunt, et ad alia deinceps, atque inde alia, non minus communia ac nota, devertunt. Qui plurimum videntur habere rationis, non 6
in causas tamen laborem suum, sed in locos intendunt: atque in his non corpori prospiciunt, sed abrupta quaedam, ut forte ad manum venere, iaculantur. Unde fit, ut dissoluta et ex diversis congesta 7
oratio cohaerere non possit, similisque commentariis puerorum sit, in quos ea, quae, aliis declamantibus, laudata sunt, regerunt. Magnas tamen sententias, et res bonas (ita enim gloriari solent) elidunt: nam et barbari et servi: et, si hoc sat est, nulla est ratio dicendi.

---

§ 2. *Theodoreus*, *an Apollodoreus esset*] Cf. III, 1, 18. *Parmularius* vero non est parmarum confector, sed gladiator, qui Thracum more parma utitur (vid. c. 12, 2.) vel, ut apud Sueton. Domit. c. 10. *parmularius* legitur, fautor Thracum, quorum propriam esse ferociam docet Flor. II, 12. quos natura, non ars, finxit milites.

§ 4. *tectum intuentes*] Cf. X, 3, 15. et XI, 3, 160. Nostro loco in cubiculo meditantes intelliguntur.

XII. Ne hoc quidem negaverim, sequi plerumque hanc opinio- 168
nem, ut fortius dicere videantur indocti: primum vitio male iudican-
tium, qui maiorem habere vim credunt ea, quae non habent artem:
ut effringere, quam aperire; rumpere, quam solvere; trahere, quam
2 ducere, putant robustius. Nam et gladiator, qui armorum inscius
in rixam ruit; et luctator, qui totius corporis nisu in id, quod semel
invasit, incumbit, fortior ab his vocatur: cum interim et hic frequen-
ter suis viribus ipse prosternitur, et illum, vehementis impetus, ex-
cipit adversarii mollis articulus.

3 Sed sunt in hac parte, quae imperitos etiam naturaliter fallant;
nam et *divisio*, cum plurimum valeat in causis, speciem virium mi-
nuit: et rudia politis maiora, et sparsa compositis numerosiora, cre-
duntur.

4 Est praeterea quaedam virtutum vitiorumque vicinia, qua *ma-
ledicus* pro *libero*, *temerarius* pro *forti*, *effusus* pro *copioso* accipi- 169
tur. Maledicit autem ineruditus apertius et saepius; vel cum peri-
5 culo suscepti litigatoris, frequenter etiam suo. Affert et ista res
opinionem, quia libentissime homines audiunt ea, quae dicere ipsi
noluissent.

Illud quoque alterum, quod est in elocutione ipsa periculum,
minus vitat, conaturque perdite: unde evenit nonnunquam, ut ali-
quid grande inveniat, qui semper quaerit quod nimium est: verum
et raro evenit, et certa vitia non pensat.

6 Propter hoc quoque interdum videntur indocti copiam habere
maiorem, quod dicunt omnia: doctis est et electio, et modus. His
accedit, quod a cura docendi, quod intenderint, recedunt. Itaque
illud quaestionum et argumentorum apud corrupta iudicia frigus evi-
tant: nihilque aliud, quam quo vel pravis voluptatibus aures assi-
stentium permulceant, quaerunt.

7 Sententiae quoque ipsae, quas solas petunt, magis eminent,
cum omnia circa illas sordida et abiecta sunt: ut lumina, non inter
umbras, quemadmodum Cicero dicit, sed plane in tenebris, clariora
sunt. Itaque ingeniosi vocentur, ut libet, dum tamen constet, con-
tumeliose sic laudari disertum.

8 Nihilominus confitendum est etiam detrahere doctrinam aliquid,
ut limam rudibus, et cotes hebetibus, et vino vetustatem; sed vitia 170
detrahit, atque eo solo minus est, quod literae perpolierunt, quo melius.

9 Verum hi pronunciatione quoque famam, dicendi fortius, quae-

---

§ 2. *in rixam*] Omnium Codd. etiam RR. 1. 2. 3. et vett. edd. usque ad Gryph. consensu restitui pro vulg. *pugnam;* quod est interpretamentum. *Rixae*, quas Tacit. Hist. I, 64. et II, 27. medias inter *iurgia* et *proelia* ponit, sine ordine fiunt, ut inebriatorum, ap. Hor. Carm. I, 27, 4. et animalium, apud Plin. X, 83. 10. al. l. quos laudat Gesnerus, quanquam is et Spald. et Wolff *pugnam* aegre retinuerunt.

§ 7. *Cicero*] Orat. III, 26.

runt. Nam et clamant ubique, et omnia *levata* (ut ipsi vocant) *manu* emugiunt, multo discursu, anhelitu, iactatione, gestu, motu capitis, furentes. Iam collidere manus, terrae pedem incutere, fe- 10
mur, pectus, frontem caedere, mire ad pullatum circulum facit: cum ille eruditus, ut in oratione multa summittere, variare, disponere, ita etiam in pronunciando suum cuique eorum, quae dicet, colori accommodare actum sciat, et si quid sit perpetua observatione dignum, modestus et esse, et videri malit.

At illi hanc *vim* appellant, quae est potius *violentia:* cum 11
interim non actores modo aliquos invenias, sed (quod est turpius) praeceptores etiam, qui brevem dicendi exercitationem consecuti, omissa ratione, ut tulit impetus, passim tumultuentur, eosque, qui plus honoris literis tribuerunt, ineptos, et ieiunos, et trepidos, et infirmos, ut quodque verbum contumeliosissimum occurrit, appellent. Verum illis quidem gratulemur, sine labore, sine ratione, 12
sine disciplina disertis: nos, quando et praecipiendi munus iam pridem deprecati sumus et in foro quoque dicendi, quia honestissimum
171 finem putabamus, desinere dum desideraremur, inquirendo scribendoque talia consolemur otium nostrum, quae futura usui bonae mentis iuvenibus arbitramur, nobis certe sunt voluptati.

XIII. Nemo autem a me exigat id praeceptorum genus, quod est a plerisque scriptoribus artium traditum, ut quasi quasdam leges, immutabili, necessitate constrictas, studiosis dicendi feram: utique *prooemium*, et id quale; proxima huic *narratio;* quae lex deinde narrandi; *propositio* post hanc, vel, ut quibusdam placuit, *excursio;* tum *certus ordo quaestionum*, ceteraque, quae, velut si aliter facere fas non sit, quidam tanquam iussi sequuntur. Erat enim rhetorice res pror- 2
sus facilis ac parva, si uno et brevi praescripto contineretur: sed mutantur pleraque causis, temporibus, occasione, necessitate. Atque ideo res in oratore praecipua consilium est, quia varie, et ad rerum momenta, convertitur. Quid enim si praecipias imperatori, 3
quoties aciem instruet, dirigat frontem, cornua utrinque promoveat, equites pro cornibus locet? Erit haec quidem rectissima fortasse ratio, quoties licebit; sed mutabitur natura loci, si mons occurret, si
172 flumen obstabit, si collibus, silvis, asperitate alia prohibebitur; mu- 4
tabit hostium genus, mutabit praesentis conditio discriminis; nunc

---

§ 11. *ineptos*] Quod vulgo praeponunt, *et*, primo loco in hoc adiectivorum ordine omitti debebat, ut non legitur in Cod. Almel. et in edd. Ald. Locat. Gryph. Bas. Ita *et*, quod ter sequitur, est fere idem, quod *vel*. Spald. denique in Praefatione Guelf. Turic. cum Alm. Goth. Voss. 1. 2. et edd. omn. ante Gryph. omissi *et* adhibet testes, ut ipse velit omitti. Cf. II, 17, 6.

§. 3. *asperitate alia*] Ald. Par. Colin. Basil. edd. *aliave* (Locat. *alia*) *asperitate aliqua*, quae est interpretatio nostrae lectionis. Spald. mavult *asperitate aliqua* h. e *alia qua*. In Codd. omnibus et edd. recentt. legitur *asperitate alia*, Steph. et Roign. *asperitateve aliqua*.

acie directa, nunc cuneis, nunc auxiliis, nunc legione pugnabitur;
5 nonnunquam terga etiam dedisse simulata fuga proderit. Ita prooe-
mium necessarium, an supervacuum; breve, an longius; ad iudicem
omni sermone directo, an aliquando averso per aliquam figuram,
dicendum sit: constricta an latius fusa narratio; continua an divisa;
6 recta an ordine permutato, causae docebunt. Itemque de quaestio-
num ordine, cum in eadem controversia aliud alii parti prius quaeri
frequenter expediat. Neque enim rogationibus plebisve scitis sancta
7 sunt ista praecepta, sed hoc, quidquid est, utilitas excogitavit. Non
negabo autem sic utile esse plerumque, alioqui nec scriberem: verum,
si eadem illa nobis aliud suadebit utilitas, hanc, relictis magistrorum
auctoritatibus, sequemur

8 Equidem id maxime
Praecipiam, ac repetens iterumque iterumque monebo:
Res duas in omni actu spectet orator, *quid deceat*, *quid expediat*.
Expedit autem saepe, mutare ex illo constituto traditoque ordine ali-
qua, et interim decet; ut in statuis atque picturis videmus variari 178
habitus, vultus, status. Nam recti quidem corporis vel minima gratia
9 est: nempe enim adversa sit facies, et demissa brachia, et iuncti
pedes, et a summis ad ima rigens opus. Flexus ille, et, ut sic di-
xerim, motus, dat actum quendam effectum. Ideo, nec ad unum
10 modum formatae manus, et in vultu mille species. Cursum habent
quaedam et impetum, sedent alia, vel incumbunt; nuda haec, illa
velata sunt: quaedam mixta ex utroque. Quid tam distortum et ela-

---

§ 8. *Praecipiam*] Cf. Virg. Aen. III, 436. ubi *praedicam ac rep. etc.* Quod Qu. consulto mutavit.

§ 9. *dat actum quendam effectum.*] Vulgo leg. *effictis*, Codices plerique *et factum;* item editiones usque ad Stoer. 1591. excepta Col. *et factis;* Bas. in marg. *et fictis*. Voss. tres et Bern. *et fretum*, quae lectio egregie facit alterius corruptelae ad alteram transitum. Quidquid Spald. et Wolff de voce *factum* quartae declinationis vocab. excogitarunt, non opus erit alia voce, quam quae Quintiliano usitata et sic comparata est, ut et ipsi sententiae conveniat, et corruptionis causam prae se ferat. Itaque non dubitavi recipere *effectum*, quod est elaboratum, v. perfectum, oppositis verbis super. *vel minima gratia est.* Cf. V, 13, 34. *pro effectis relinquant vix dum inchoata.* VIII, 3, 88. *Nam quidquid in suo genere satis effectum est, valet.* X, 5, 23. *Una* (materia) *enim diligenter effecta plus proderit, quam plures inchoatae et quasi degustatae.* Denique et inprimis XII, 10, 45. *qui dandum putant nonnihil etiam temporibus atque auribus nitidius aliquid atque effectius postulantibus.* Sic verissime unus Goth. al. libri *affectius*, al. *affectibus*, al. *affectatius*. Adde Plin. Ep. II, 3. ubi syllogismi dicuntur *circumscripti et effecti.* Et quanquam VIII, 6, 11. dicit Qu. *cum rebus sensu carentibus actum quendam et animos damus*, ut suspiceris necessario aut *et factum* per lusum quendam verborum, aut substantivum, quale est *animum*, requiri; tamen desines nostrum locum ad unum illum exigere, si comparaveris XI, 3, 146. *sic amictus quoque habet actum quendam velut proeliantem*, ne post *quendam* positum mireris participium.

boratum, quam est ille Discobolos Myronis? Si quis tamen, ut pa-
rum rectum, improbet opus, nonne ab intellectu artis abfuerit, in qua
vel praecipue laudabilis est illa ipsa novitas ac difficultas? Quam qui- 11
dem gratiam et delectationem afferunt figurae, quaeque in sensibus,
quaeque in verbis sunt. Mutant enim aliquid a recto, atque hanc prae
se virtutem ferunt, quod a consuetudine vulgari recesserunt. Habet 12
in pictura speciem tota facies: Apelles tamen imaginem Antigoni
latere tantum altero ostendit, ut amissi oculi deformitas lateret.
Quid? non in oratione operienda sunt quaedam, sive ostendi non
debent, sive exprimi pro dignitate non possunt? ut fecit Timanthes, 13
174 opinor, Cythnius, in tabula, qua Coloten Teium vicit. Nam cum
in Iphigeniae immolatione pinxisset tristem Calchantem, tristiorem
Ulixem, addidisset Menelao, quem summum poterat ars efficere, mae-
rorem: consumtis affectibus, non reperiens, quo digne modo patris
vultum posset exprimere, velavit eius caput, et suo cuique animo de-
dit aestimandum. Nonne huic simile est illud Sallustianum, *Nam de* 14
Carthagine tacere satius puto, quam parum dicere? Propter quae mihi
semper moris fuit, quam minime alligare me ad praecepta, quae *κα-
θολικὰ* vocant, id est (ut dicamus quomodo possumus) *universalia*,
vel *perpetualia*. Raro enim reperitur hoc genus, ut non labefactari
parte aliqua aut subrui possit. Sed de his plenius suo quidque loco
tractabimus. Interim nolo se iuvenes satis instructos, si quem ex his, 15
qui breves plerumque circumferuntur, artis libellum edidicerint, et
velut decretis technicorum tutos, putent. Multo labore, assiduo stu-
dio, varia exercitatione, plurimis experimentis, altissima prudentia,
praesentissimo consilio constat ars dicendi. Sed adiuvatur his quoque, 16
175 si tamen rectam viam, non unam orbitam, monstrent: a qua decli-
nare qui crediderit nefas, patiatur necesse est illam per funes ingre-
dientium tarditatem. Itaque et stratum militari labore iter saepe de-
serimus, compendio ducti: et, si rectum limitem rupti torrentibus
pontes inciderint, circumire cogemur: et, si ianua tenebitur incendio,
per parietem exibimus. Late fusum opus est, et multiplex, et prope 17
quotidie novum, et de quo nunquam dicta erunt omnia. Quae sunt
tamen tradita, quid ex his optimum, et, si qua mutari, adiici, detrahi,
melius videbitur, dicere experiar.

XIV. Rhetoricen in Latinum transferentes, tum *oratoriam*, tum *oratricem* nominaverunt. Quos equidem non fraudaverim debita laude, quod copiam Romani sermonis augere tentaverint. Sed non omnia

---

§ 14. *Sallustianum*] quod non iisdem verbis legitur Iug. c. 15.

§ 17. *et, si qua*] Pro hac exquisitiore lectione Codicum Turic. Guelf. Goth. Bal. et omnium edd. vett. ante Gryph. recentiores edd. retinuerunt *et si quid*. Verum modeste cum dixisset *si quid — optimum*; multa decebat dicere, vel per pluralem significare ea, quae mutanda, adiicienda, detrahenda essent. Itaque probam lectionem restitui *si qua* pro *si aliqua*.

§ 1. *quod — tentaverint*] Edd. vett. pleraeque *tentaverunt*, quod

nos ducentes ex Graeco sequuntur, sicut ne illos quidem, quoties suis
2 utique verbis signare nostra voluerunt. Et haec interpretatio non 176
minus dura est, quam illa Plauti *essentia* atque *entia:* sed ne propria quidem; nam *oratoria* sic efferetur, ut *elocutoria; oratrix* ut *elocutrix.* Illa autem, de qua loquimur, *rhetorice*, talis est, qualis *eloquentia;*
3 nec dubie apud Graecos quoque duplicem intellectum habet. Namque uno modo fit appositum, *ars rhetorica*, ut *navis piratica:* altero nomen rei, qualis est *philosophia*, *amicitia*. Nos ipsam nunc volumus significare substantiam, ut grammatice *literatura* est, non *literatrix*, quemadmodum *oratrix:* nec *literatoria*, quemadmodum *oratoria.* Verum in rhetorice non sic.

4 Ne pugnemus igitur, cum praesertim plurimis alioqui Graecis sit utendum. Nam certe si *physicos*, et *musicos*, et *geometras* dicam, nec vim afferam his nominibus indecora in Latinum sermonem mutatione; denique, cum M. Tullius etiam ipsis librorum, quos hac de re primum scripserat, titulis, Graeco nomine utatur; profecto non est verendum, ne temere videamur oratori maximo de nomine artis suae credidisse.

5 Igitur *Rhetorice* (iam enim sine metu cavillationis utemur hac appellatione) sic, ut opinor, optime dividetur, ut de *arte*, de *artifice*,
de *opere* dicamus. *Ars* erit, quae disciplina percipi debet: ea est 177
bene dicendi scientia. *Artifex* est, qui percepit hanc artem, id est, orator, cuius est summa *bene dicere*. *Opus*, quod efficitur ab artifice, id est, *bona oratio*. Haec omnia rursus diducuntur in species. Sed illa sequentia suo loco: nunc quae de prima parte tractanda sunt, ordiar.

XV. Ante omnia, quid sit *rhetorice:* quae finitur quidem varie, sed quaestionem habet duplicem. aut enim *de qualitate ipsius rei*, aut *de comprehensione verborum* dissensio est. Prima ac praecipua opinionum circa hoc differentia, quod alii malos quoque viros posse oratores dici putant: alii (quorum nos sententiae accedimus) nomen hoc, ar-
2 temque, de qua loquimur, bonis demum tribui volunt. Eorum autem, qui dicendi facultatem a maiore ac magis expetenda vitae laude secernunt, quidam rhetoricen *vim* tantum, quidam *scientiam*, sed non virtutem, quidam *usum*, quidam *artem* quidem, sed a scientia et virtute.

Spald. et Wolff non receperunt, sed praeferendum putaverunt. Si haec enunciatio, ut ego arbitror, ad vocem *laude* refertur; coniunctivus, quem Codices omnes servarunt, locum pariter ac I, 6, 36—38. obtinebit: sin ad *debita;* causa non in opinione sed in facto posita requiret indicativum.

§ 2. *Plauti*] Turic. cum Guelf. *Plauti*. Cf. III, 6, 23. et X, 1, 124. ad quem l. Censor Quint. Spald. *Ien. Ergänzbl.* 1821. n. 79. p. 242. *Plauti* nomen vindicare studuit *Papirio Fabiano* addendum, quem a Seneca Epp. 100. de brev. vit. 10. al. l. commemoratum Lipsius ad Sen. Ep. 58. falso *Ser. Flavium Papirium Fabianum* appellat, et Muret. Varr. Lect. XV, 20.; Spald. *Flavii* ex edd. Klein in Misc. Hildes. I, 4. 654. RR. 1. 2. 3. et pr. ed. Camp. nostrae lect. testes adhibet.

diiunctam, quidem etiam *pravitatem* quandam *artis*, id est, *κακοτε-*
χνίαν nominaverunt. Hi fere, aut *in persuadendo*, aut *in dicendo* 3
178 *apte ad persuadendum*, positum orandi munus sunt arbitrati. Id enim
fieri potest ab eo quoque, qui vir bonus non sit. Est igitur frequen-
tissimus *finis*, *rhetoricen esse vim persuadendi*. Quod ego *vim* appello,
plerique *potestatem*, nonnulli *facultatem* vocant: quae res ne quid affe-
rat ambiguitatis, vim dico *τὴν δύναμιν*. Haec opinio originem ab 4
Isocrate (si tamen re vera Ars, quae circumfertur, eius est) duxit.
Qui, cum longe sit a voluntate infamantium oratoris officia, finem
artis temere comprehendit, dicens esse rhetoricen *persuadendi opifi-*
cem, id est, *πειθοῦς δημιουργόν;* neque enim mihi permiserim ea-
dem uti declinatione, qua Ennius M. Cethegum *Suadae medullam*
vocat. Apud Platonem quoque Gorgias in libro, qui nomine eius in- 5
scriptus est, idem fere dicit: sed hanc Plato illius opinionem vult
accipi, non suam. Cicero pluribus locis scripsit, oratoris officium esse,
dicere apposite ad persuadendum. In rhetoricis etiam, quos sine dubio 6
ipse non probat, finem facit *persuadere*. Verum et pecunia persuadet,
et gratia, et auctoritas dicentis, et dignitas, et postremo aspectus
etiam ipse sine voce, quo vel recordatio meritorum cuiusque, vel fa-
cies aliqua miserabilis, vel formae pulchritudo, sententiam dictat.
179 Nam et M'. Aquilium defendens Antonius, cum scissa veste cicatrices, 7
quas is pro patria pectore adverso suscepisset, ostendit, non orationis
habuit fiduciam, sed oculis populi Romani vim attulit: quem illo ipso
aspectu maxime motum in hoc ut absolveret reum, creditum est. Ser- 8
vium quidem Galbam miseratione sola, qua non suos modo liberos
parvulos in concione produxerat, sed Galli etiam Sulpicii filium suis

---

§ 3. *apte ad persuadendum*] Sic Turic. Guelf. Goth. Bodl. Bal. Andr. Obrecht. unde in Ioann. et Iens. cum Tarvis. natum est *aperte ad p.* Ex una ed. Ald. Burm. Gesn. Spald. receperunt *apposite ad p.* Cui profecto non favet proxime sequens *positum.* Equidem Ciceroni, quem § 5. Qu. quasi testem adhibet, suum *apposite* servatum velim, sed *apte dicere* legitur etiam XI, 1, pr. ut Cic. Or. III, 10, 37. cui alibi placet *accommodate* al. *apposite.* Vid. § 5.

§ 4. *Ennius*] apud Cic. Brut. c. 15. Cat. M. c. 14 extr.

§ 5. *Cicero*] Orat. I, 31. Acad. I, 8. Invent. I, 5.

§ 6. *quo vel recordatio*] Spald. et Wolff noluissent scribi *quum*, vel *cum*, ex *quom* natum, si meminissent locutionis quasi praegnantiam sic explicandam, *quo* (suscitata) *recordatio meritorum cuiusque — sententiam dictat.* Est enim *recordatio* per se *suscitata cogitatio praeteritorum* seu *repetita memoria.*

§ 8. *parvulos in concione*] Ablativum restitui, quem omnes Codices apud Burm. et Spald., et plurimae edd., in quibus Ald., tuentur pro *concionem*, quod alii propterea ediderunt, quia adultiores non *in concione* producuntur, sed *in concionem.* At parvuli, qui ad miserationem ostenduntur, ut VI, 1, 30. non sunt testes. Sed vereor, ne verba *in concione* non sint a Quint. qui verbo *producere* simpliciter dicit ibidem § 30. et § 47. *pueris in epilogum productis*, cuius quidem est proprium commovere misericordiam. Tum XI, 3, 174. *propinquos producere*, et

H 2

ipse manibus circumtulerat, elapsum esse, cum aliorum monumentis,
9 tum Catonis oratione testatum est. Et Phrynen non Hyperidis actione, quanquam admirabili, sed conspectu corporis, quod illa, speciosissimum alioqui, diducta nudaverat tunica, putant periculo liberatam. Quae si omnia persuadent, non est hic, de quo locuti sumus, idoneus
10 finis. Ideoque diligentiores sunt visi sibi, qui, cum de rhetorice idem sentirent, existimaverunt eam *vim dicendo persuadendi*. Quem finem Gorgias in eodem, de quo supra diximus, libro, velut coactus a Socrate, facit; a quo non dissentit Theodectes; sive ipsius id opus est, quod de rhetorice nomine eius inscribitur, sive, ut creditum est, Aristotelis: in quo est, finem esse rhetorices, *ducere homines dicendo in id, quod* 180
11 *actor velit.* Sed ne hoc quidem satis est comprehensum: persuadent enim dicendo, vel ducunt in id quod volunt, alii quoque, ut meretrices, adulatores, corruptores. At contra non persuadet semper orator: ut interim non sit proprius hic finis eius, interim sit communis
12 cum iis, qui ab oratore procul absunt. Atqui non multum ab hoc fine abest Apollodorus, dicens iudicialis orationis primum et super omnia esse, *persuadere iudici, et sententiam eius ducere in id, quod velit.* Nam et ipse oratorem fortunae subiicit, ut, si non persuaserit, nomen
13 suum retinere non possit. Quidam recesserunt ab eventu, sicut Aristoteles, qui dicit: *rhetorice est vis inveniendi omnia in oratione persuasibilia.* Qui finis et illud vitium, de quo supra diximus, habet, et insuper, quod nihil nisi inventionem complectitur, quae sine elocutio-
14 ne non est oratio. Hermagorae, qui finem eius esse ait *persuasibiliter dicere*, et aliis, qui eandem sententiam non iisdem tamen verbis explicant ac finem esse demonstrant, *dicere, quae oporteat omnia, ad persuadendum*, satis responsum est, cum *persuadere* non tantum oratoris
15 esse convicimus. Addita sunt his alia varie. Quidam enim *circa res omnes*, quidam *circa civiles* modo versari *rhetoricen* putaverunt: quorum verius utrum sit, in eo loco, qui huius quaestionis proprius est,
16 dicam. Omnia subiecisse oratori videtur Aristoteles, cum dixit, *vim esse dicendi, quid in quaque re possit esse persuasibile.* Et Patrocles, 181 qui non quidem adiicit, *in quaque re:* sed nihil excipiendo idem ostendit. *Vim* enim vocat *inveniendi, quod sit in oratione persuasibile:* qui fines et ipsi solam complectuntur inventionem. Quod vitium fugiens

---

IV, 1, 28. *pignora in epiloge prod.* et ipsum *testem* V, 7, 10. non additis verbis *in concionem*, quam etiam ex § 7. nostro loco intelligis. Ceterum fallitur Spald., qui coniunctivum perfecti *produxerit* et *circumtulerit* requirit, ut paulo post *nudaverit*, quod est in ed. Tarvisina. Nam verbum *testatum est* et *putant* atque eiusmodi verba non ubique tantam valent in narratione, ut interpositae enunciationes ad sententiam debeant in obliqua oratione accommodatum coniunctivum induere, (qui propter *elapsam esse* et *liberatam* foret plusquamperfecti coni. non perfecti) sed rem in facto positam indicativi ope ad gravitatem quandam lubentius, cum alii scriptores, tum Quint. ostendunt.

§ 13. *Aristoteles*] Rhet. I, 2, 1.

Theodorus, *vim putat inveniendi et eloquendi cum ornatu credibilia, in*
omni oratione. Sed, cum eodem modo credibilia, quo persuasibilia, 17
etiam non orator inveniat, adiiciendo: *in omni oratione*, magis quam
superiores concedit, scelera quoque persuadentibus, pulcherrimae rei
nomen. Gorgias apud Platonem, persuadendi se artificem in iudiciis 18
et aliis coetibus esse ait; de iustis quoque et iniustis tractare: cui
Socrates *persuadendi*, non *docendi* concedit facultatem. Qui vero non 19
omnia subiiciebant oratori, sollicitius ac verbosius, ut necesse erat,
adhibuerunt discrimina; quorum fuit Ariston, Critolai Peripatetici
discipulus, cuius hic finis est, *scientia videndi et agendi in quaestioni-*
bus civilibus, per orationem popularis persuasionis. Hic *scientiam*, 20
quia Peripateticus est, non, ut Stoici, *virtutis* loco ponit: *popula-*
rem autem comprehendendo persuasionem, etiam contumeliosus est
adversus artem orandi, quam nihil putat doctis persuasuram. Illud
de omnibus, qui circa civiles demum quaestiones oratorem iudicant
versari, dictum sit, excludi ab his plurima oratoris officia: illam certe
laudativam totam, quae est rhetorices pars tertia. Cautius Theodo- 21
rus Gadareus, ut iam ad eos veniamus, qui *artem* quidem esse eam,
sed *non virtutem*, putaverunt. Ita enim dicit (ut ipsis eorum verbis
utar, qui haec ex Graeco transtulerunt): *Ars inventrix, et iudicatrix,*
182 *et enunciatrix decente ornatu secundum mensionem eius, quod in quoque*
potest sumi persuasibile, in materia civili. Itemque Cornelius Celsus, 22
qui finem rhetorices ait, *dicere persuasibiliter in dubia et civili materia.*
Quibus sunt non dissimiles, qui ab aliis traduntur; qualis est ille, *Vis*
videndi et eloquendi de rebus civilibus subiectis sibi, cum quadam per-
suasione et quodam corporis habitu et eorum, quae dicet, pronunciatione.
Mille alia, sed aut eadem, aut ex eisdem composita: quibus item, 23
cum de materia rhetorices dicendum erit, respondebimus. Quidam
eam neque *vim*, neque *scientiam*, neque *artem* putaverunt: sed Cri-
tolaus *usum dicendi*, nam hoc τριβὴ significat; Athenaeus *fallendi*
artem. Plerique autem, dum pauca ex Gorgia Platonis, a prioribus 24
imperite excerpta, legere contenti, neque hoc totum, neque alia eius
volumina evolvunt, in maximum errorem inciderunt: creduntque, eum
in hac esse opinione, ut *rhetoricen non artem, sed peritiam quandam*
gratiae ac voluptatis existimet: et, alio loco, *civilitatis particulae si-* 25
mulacrum, et *quartam partem adulationis*: quod duas partes civilitatis
corpori assignet, *medicinam*, et quam interpretantur *exercitatricem*,

---

§ 21. *secundum mensionem*] Equidem non dubito, quin haec lectio, quam praeter Bodl. Alm. Vall. etiam Cod. R. 1. et ed. Camp. tuentur, genuina sit (*mentione* in edd. vett. erroris causam prae se fert) ab eo quidem, qui *κατὰ μέτρον* ex Graecis vertit, scripta, ut vernaculum illud *nach Maasgabe dessen.* Aldi lectio *secundum inventionem* ex ipsa Spald. interpretatione apparet quam inepta sit.

§ 24. *Platonis*] Gorg. p. 462. B. C. Steph. et 463. D. De *adulationis* parte ibid. 466. A. De *civilitatis* partibus ibid. p. 464. B. — 465. E.

duas animo, *legalem*, atque *iustitiam*: *adulationem* autem *medicinae*, 183
vocet *coquorum* artificium; et *exercitatricis*, *mangonum*, qui colorem
fuco, et verum robur inani sagina mentiantur; *legalis*, *cavillatricem*;
26 *iustitiae*, *rhetoricen*. Quae omnia sunt quidem scripta in hoc libro,
dictaque a Socrate, cuius persona videtur Plato significare quid sentiat: sed alii sunt eius sermones ad coarguendos, qui contra disputant, compositi, quos ἐλεγκτικοὺς vocant, alii ad praecipiendum, qui
27 δογματικοὶ appellantur. Socrates autem, seu Plato, eam quidem, quae tum exercebatur, rhetoricen talem putavit; nam et dicit his verbis τοῦτον τὸν τρόπον, ὃν ὑμεῖς πολιτεύεσθε. Veram autem et honestam intelligit. Itaque disputatio illa contra Gorgiam ita clauditur, οὐκοῦν ἀνάγκη τὸν ῥητορικὸν δίκαιον εἶναι, τὸν δὲ δίκαιον βού-
28 λεσθαι δίκαια πράσσειν. Ad quod ille quidem conticescit, sed sermonem suscipit Polus, iuvenili calore inconsideratior: contra quem illa de simulacro et adulatione dicuntur. Tum Callicles adhuc concitatior, qui tamen ad hanc perducitur clausulam, τὸν μέλλοντα ὀρθῶς ῥητορικὸν ἔσεσθαι, δίκαιον ἄρα δεῖ εἶναι καὶ ἐπιστήμονα τῶν δικαίων, ut appareat, Platoni non rhetoricen videri malum, sed eam
29 veram, nisi iusto ac bono, non contingere. Adhuc autem in Phae- 184
dro manifestius facit, hanc artem consummari citra iustitiae quoque scientiam non posse: cui opinioni nos quoque accedimus. An aliter defensionem Socratis, et eorum, qui pro patria ceciderant, laudem
30 scripsisset? quae certe sunt oratoris opera. Sed in illud hominum genus, quod facultate dicendi male utebatur, invectus est. Nam et Socrates inhonestam sibi credidit orationem, quam ei Lysias reo composuerat: et tum maxime scribere litigatoribus, quae illi pro se ipsi dicerent, erat moris: atque ita iuri, quo non licebat pro altero
31 agere, fraus adhibebatur. Doctores quoque eius artis parum idonei Platoni videbantur, qui rhetoricen a *iustitia* separarent, et veris cre-
32 dibilia praeferrent: nam id quoque dicit in Phaedro. Consensisse autem illis superioribus videri potest etiam Cornelius Celsus, cuius haec verba sunt: *Orator simile tantum veri petit.* Deinde paulo post: *Non enim bona conscientia, sed victoria, litigantis, est praemium.* Quae si vera essent, pessimorum hominum foret, haec tam pernicio-

---

§ 27. *his verbis*] Plat. Gorg. p. 500. C.

§ 27. *Veram autem*] Sic omnes Codd. Spald. (quibus addendi RR. 1. 2. 3. et ed. Camp.) praeter unum Goth., qui habet *Et veram autem*, quod miror Spaldingium post Gesnerum recepisse pro *Etiam*. Wolff audacius coniicit *Sed veram idem et honestam intelligit.* Haec verba, quae recte habent vocem *Veram* in fronte, opposita sunt superioribus *talem* (falsam et turpem) *putavit*. Tum *intelligit* significat *mente opponit*. Si cum multis edd. malis *Non veram autem*, aut cum ed. Ald. *Non autem veram;* haec ad interpretanda verba Graeca pertinent. Quod autem sequitur, *Itaque — clauditur*, parum sic convenit, cum aptissime haec iungantur cum *Veram — intelligit*, ut paulo ante *putavit* excipit verba *nam et dicit*.

sa nocentissimis moribus dare instrumenta, et nequitiam praeceptis
adiuvare. Sed illi rationem opinionis suae viderint. 33

Nos autem ingressi formare *perfectum oratorem*, quem in primis
esse *virum bonum* volumus, ad eos, qui de hoc opere melius sentiunt,
revertamur. *Rhetoricen* autem quidam eandem *civilitatem* esse iudi-
caverunt: Cicero *scientiae civilis partem* vocat; *civilis* autem *scientia*
idem quod *sapientia* est. Quidam etiam *philosophiae*, quorum est
185 Socrates. Huic eius substantiae maxime convenit finitio, *rhetoricen* 34
esse bene dicendi scientiam. Nam et orationis omnes virtutes semel
complectitur, et protinus mores etiam oratoris; cum bene dicere non
possit, nisi vir bonus. Idem valet Chrysippi finis ille ductus a Clean-
the, *scientia recte dicendi*. Sunt plures eiusdem, sed ad alias quae-
stiones magis pertinent. Idem sentit et finis hoc modo comprehensus, 35
persuadere quod oporteat: nisi quod artem ad exitum alligat. Bene 36
Areus, *dicere secundum virtutem orationis*. Excludunt a rhetorice ma-
los et illi, qui scientiam civilium officiorum eam putaverunt, si scien-
tiam virtutem iudicant; sed anguste, intraque civiles quaestiones,
coërcent. Albutius, non obscurus professor atque auctor, *scientiam
bene dicendi* esse consentit: sed exceptionibus peccat, adiiciendo,
circa civiles quaestiones et *credibiliter*; quarum iam utrique respon-
sum est. Probabilis et illi voluntatis, qui *recte sentire* et *dicere*, rhe- 37
torices putaverunt.

---

§ 33. *Rhetoricen autem quidam eandem*] Contractius haec dixit Qu. pro *Rhetoricen autem* (ab aliis alio modo finitam) *quidam eandem civilitatem esse iudicaverunt*, ut *idem* particulae *etiam* locum sustineat, ut Cic. Brut. c. 84 extr. Ita non opus est coniectura Burmanni *eandem quam civ.* neque Spaldingii, quae Wolffio probatur, *eandem ac civ.* Sarpe in Quaest. philol. p. 52. emendat: *civilitati*, quod doceant verba *quidam etiam philosophiae*, postquam verba *Cicero — sapientia est* parentheticis signis incluseris.

§ 33. *Cicero*] Invent. I, 5.

§ 33. *quorum est Socrates*] Haec lectio restituenda fuit ex Cod. Guelf. et vetustis Codd. quos vidit Turnebus. Adde R. 1. et multas edd. vett. Nam *Isocrates*, quae Regio auctore (quanquam is *Socrates* fere legi affirmat) nunc vulgata lectio est, non convenire § 4. praeter Turnebum monet etiam Spald. in praefatione, quanquam in textis *Isocrates* scripserat. Confusum utrumque nomen est etiam § 10. in uno Codice. Cum in Cod. Alm. et Turic. legeretur *philosophia sed Isocratis*; Obrecht coniecit *philosophiae. Sed Isocratis huic* etc. quod legitur in ed. Tarvis. Equidem suspicor, haec omnia *quorum est Socrates*, vel *sed Isocratis* non esse a Quintiliano. Sarpe l. c. e Cod. Turic. scribit: *Sed Isocratis haec eius* (ex coniectura pro *huic eius*) *substantiae* cet. At alia est Isocratis finitio. Pronomen *eius* Spald. dicit in multis libris scrr. et edd. omitti. Cf. Prooem. tot. op. § 21. de *substantia*.

§ 35. *Idem sentit et finis*] pro vulgata *Idem sentiret finis*, quacum non convenit seq. *nisi — alligat*. Sic coniecit scribendum esse Spalding, cui lenissimae mutationi admodum favet *sentiet* in Voss. 1. et 3. Ceterum animadvertenda est vis verbi *sentire* pro *sententiam habere* v. *valere* ut paulo ante dixit: *Idem valet Chrysippi finis ille*.

Hi sunt fere fines maxime illustres, et de quibus praecipue dis-
putatur. Nam omnes quidem persequi, nec attinet, nec possum:
cum parvum quoddam, ut arbitror, studium circa scriptores Artium
exstiterit, nihil eisdem verbis, quae prior aliquis occupasset, finien-
38 di: quae ambitio procul aberit a me. Dicam enim non utique quae
invenero, sed quae placebunt: sicut hoc, *rhetoricen esse bene dicendi
scientiam:* cum, reperto quod est optimum, qui quaerit aliud, pe-
ius velit.

His approbatis, simul manifestum est illud quoque, quem finem,
vel quid summum et ultimum habeat rhetorice, quod τέλος dicitur,
ad quod omnis ars tendit; nam si est ipsa bene dicendi scientia, finis
eius et summum est bene dicere.

XVI. Sequitur quaestio, *An utilis rhetorice?* Nam quidem ve- 186
hementer in eam invehi solent: et, quod sit indignissimum, in accu-
2 sationem orationis utuntur orandi viribus: *Eloquentiam esse, quae
poenis eripiat scelestos: cuius fraude damnentur interim boni; consilia
ducantur in peius; nec seditiones modo turbaeque populares, sed bella
etiam inexpiabilia excitentur; cuius denique tum maximus sit usus,
3 cum pro falsis contra veritatem valet.* Nam et Socrati obiiciunt comici,
docere eum, quomodo peiorem causam meliorem faciat: et contra Ti-
4 siam et Gorgiam similia dicit polliceri Plato. Et his adiiciunt exem-
pla Graecorum Romanorumque, et enumerant, qui, perniciosa, non
singulis tantum, sed rebus etiam publicis, usi eloquentia, turbave-
rint civitatium status, vel everterint: eoque et Lacedaemoniorum ci-
vitate expulsam; et Athenis quoque, ubi actor movere affectus veta-
batur, velut recisam orandi potestatem.

5 Quo quidem modo nec duces erunt utiles, nec magistratus, nec 187
medicina, nec ipsa denique sapientia. Nam et dux Flaminius, et
Gracchi, Saturnini, Glauciae, magistratus; et in medicinis venena,
et in iis, qui philosophorum nomine male utuntur, gravissima non-

---

§ 1. *quod sit indignissimum*] Gensler in Seebod. Biblioth. crit. 1820. fasc. 6. p. 491. corrigit *quod fit indignissime.* Adverbio opus non est. Equidem satis habeo *quod fit indignissimum* scil. uti viribus artis, in quam invehantur. Cf. Cic. Offic. I, 10, 31. *quaeque pertinent — ad fidem, ea migrare interdum et non servare, fit iustum.* Sic recte Heusing. pro vulg. *sit iustum* ibid. III, 25, 95. *fiunt non honesta.* Nihilominus nostro l. servandum putabis *sit indignissimum*, si comp. Cic. l. l. § 95. *reddere, peccatum sit* h. e. pro peccato habendum est.

§ 3. *et contra — Plato*] Misere laceravit Spald. hanc enunciationem interpungendo sic: *et, contra, Tisiam et Gorgiam similia, dicit, polliceri, Plato.* male cauturus, ne quis *contra* pro praepositione haberet et *similia* suspensum crederet e *dicit.* Locus Platonis est in Phaedr. Steph. ed. p. 267.

§ 5. *nec in medicinis venena*] Sic Locat. Sich. Gryph. Colin. Basiens. Rusc. Bod. Cerv. edd. pro vulg. *medicis*, quod ortum est aut ex compendio scr. aut ex masculinis *ducibus* et *philosoph.* Praecessit vero etiam *medicina*, cuius pluralem vid. locis a Spald. laud. Cic. Or. II,

nunquam flagitia deprehensa sunt. Cibos aspernemur; attulerunt 6
saepe valetudinis causas: nunquam tecta subeamus; super habitantes aliquando procumbunt: non fabricetur militi gladius; potest uti eodem ferro latro. Quis nescit ignes, aquas, sine quibus nulla sit vita; et (ne terrenis immorer) Solem Lunamque, praecipua siderum, aliquando etiam nocere?

Nam igitur negabitur deformem Pyrrhi pacem caecus ille Appius 7
dicendi viribus diremisse? aut non divina M. Tullii eloquentia et contra leges Agrarias popularis fuit, et Catilinae fregit audaciam, et supplicationes, qui maximus honor victoribus bello ducibus datur, in toga meruit? Nonne perterritos militum animos frequenter a metu 8
revocat oratio, et tot pugnandi pericula ineuntibus, laudem vita potiorem esse, persuadet? Neque vero me Lacedaemonii atque Athenienses magis moverint, quam populus Romanus, apud quem summa semper oratoribus dignitas fuit. Equidem nec urbium conditores reor 9
aliter effecturos fuisse, ut vaga illa multitudo coiret in populos, nisi docta voce commota: nec legum repertores sine summa vi orandi
188 consecutos, ut se ipsi homines ad servitutem iuris astringerent. Quin 10
ipsa vitae praecepta, etiamsi natura sunt honesta, plus tamen ad formandas mentes valent, quoties pulchritudinem rerum claritas orationis illuminat. Quare, etiamsi in utramque partem valent arma facundiae, non tamen est aequum id haberi malum, quo bene uti licet.

Verum haec apud eos forsitan quaerantur, qui summam rhetori- 11
ces ad persuadendi vim retulerunt. Si vero est *bene dicendi scientia*, quem nos finem sequimur, ut sit *orator* in primis *vir bonus*: utilem certe eam esse confitendum est. Et hercle deus ille princeps, parens 12
rerum, fabricatorque mundi, nullo magis hominem separavit a ceteris, quae quidem mortalia essent, animalibus, quam dicendi facultate. Nam corpora quidem magnitudine, viribus, firmitate, patien- 13
tia, velocitate praestantiora in illis mutis videmus: eadem minus egere acquisitae extrinsecus opis. Nam et ingredi citius, et pasci, et

---

83, 339. Plin. XXVIII, 1. (Animalia) *profuere medicinas reperiendo — praebendo.* XXIII, 6. init. *Proximae varietates generum medicinarumque, quae mala habent.*

§ 8. *atque Athenienses*] Goth. Iens. Cod. R. 1. et Locat. Gryph. Colin. Basil. Steph. *aut Ath.* quod Kleinio probatur in Misc. crit. Hildes. l. c. quanquam *atque* in ed. Camp. esse dicit.

§ 11. *forsitan quaerantur*] Vulgo *fortasse quaerantur*, qui coniunctivus cum *forsitan* ubique reperitur coniunctus, nusquam cum *fortasse*, neque apud nostrum, neque apud Cic. *Forsitan quaerantur* significat: non multum refert, quaerantur, nec ne. *Fortasse fieri* dicimus id quod quodammodo, ut fortuna ferat, optamus. Atque nostram lectionem tuentur Turic. Guelf. RR. 1. 2. 5. pr. ed. Camp. et Iens. cum reliquis edd. ante Gryph. Revocavit eandem Obrecht. Nec vero opus est scribi *quaerantur* sc. ii, quos initio hui. cap. dixit invehi solere. Burmanno haec Gallaei et Francii coniectura placuit.

14 tranare aquas, citra docentem, natura ipsa sciunt. Et pleraque 189
contra frigus ex suo corpore vestiuntur, et arma iis ingenita quaedam,
et ex obvio fere victus: circa quae omnia multus hominibus labor est.
Rationem igitur nobis praecipuam dedit, eiusque nos socios esse cum
15 diis immortalibus voluit. Sed ipsa ratio neque tam nos iuvaret, ne-
que tam esset in nobis manifesta, nisi, quae concepissemus mente,
promere etiam loquendo possemus: quod magis deesse ceteris ani-
16 malibus, quam intellectum et cogitationem quandam, videmus. Nam
et moliri cubilia, et nidos texere, et educare foetus, et excludere,
quin etiam reponere in hiemem alimenta, opera quaedam nobis ini-
mitabilia, qualia sunt cerarum et mellis, efficere, nonnullius fortasse
rationis est; sed quia carent sermone, quae id faciunt, *muta* atque
17 *irrationalia* vocantur. Denique homines, quibus negata vox est,
quantulum adiuvat animus ille coelestis? Quare si nihil a diis ora-
tione melius accepimus, quid tam dignum cultu ac labore ducamus,
aut in quo malimus praestare hominibus, quam quo ipsi homines ce-
18 teris animalibus praestant? eo quidem magis, quod nulla in parte
plenius labor gratiam refert. Id adeo manifestum erit, si cogitaveri-
mus, unde et quousque iam provecta sit orandi facultas: et adhuc
19 augeri potest. Nam ut omittam, defendere amicos, regere consiliis 190
senatum, populum, exercitum in quae velit ducere, quam sit utile
conveniatque bono viro: nonne pulchrum vel hoc ipsum est, ex com-
muni intellectu, verbisque, quibus utuntur omnes, tantum assequi
laudis et gloriae, ut non loqui et orare, sed, quod Pericli contigit,
fulgurare ac tonare videaris?

XVII. Finis non erit, si exspatiari parte in hac, et indulgere
voluptati velim. Transeamus igitur ad eam quaestionem, quae se-
2 quitur, *an rhetorice ars sit.* Quod quidem adeo ex iis, qui prae-
cepta dicendi tradiderunt, nemo dubitavit, ut etiam ipsis librorum
titulis testatum sit, scriptos eos *de arte rhetorica:* Cicero vero etiam,
quae *rhetorice* vocetur, esse *artificiosam eloquentiam* dicat. Quod
non oratores tantum vindicarunt, ut studiis aliquid suis praestitisse
videantur, sed cum his philosophi, et Stoici et Peripatetici plerique,
3 consentiunt. Ac me dubitasse confiteor, an hanc partem quaestio- 191
nis tractandam putarem; nam quis est adeo, non ab eruditione mo-
do, sed a sensu remotus hominis, ut fabricandi quidem, et texendi,
et e luto vasa ducendi *artem* putet; *rhetoricen* autem, maximum ac
pulcherrimum, ut supra diximus, opus, in tam sublime fastigium

§ 2. *Cicero*] Invent. I, 5.

§ 2. *vindicarunt.*] Haec vox, ut sit re et facto probare, pariter ac *praestare*, quod sequitur cum dativo *studiis*, pro concedere indulgendo, Quintiliani paene propria est. Cf. de *vindic.* I, 5, 13. et 26.; de *praest.* vid. Prooem. 7. Verissimam hanc l. praebent praeter Voss. 1. 3. (in quibus est *vindicant*) RR. 3. 4. et ed. Camp. In aliis libris est *iudicarunt* vel *indicaverunt*, ut in edd. vett.

existimet *sine arte* venisse? Equidem illos, qui contra disputarunt, 4
non tam sensisse quod dicerent, quam exercere ingenia materiae
difficultate credo voluisse, sicut Polycratem, cum Busirim laudaret,
et Clytaemnestram: quanquam is, quod his dissimile non esset,
composuisse orationem, quae est habita contra Socratem, dicitur.

Quidam naturalem esse rhetoricen volunt, et tamen adiuvari 5
exercitatione non diffitentur: ut in libris Ciceronis de Oratore dicit
Antonius, *observationem* quandam esse, *non artem*. Quod non ideo, 6
ut pro vero accipiamus, est positum; sed ut Antonii persona serve-
tur, qui dissimulator artis fuit. Hanc autem opinionem habuisse
Lysias videtur. Cuius sententiae talis defensio est, quod indocti,
et barbari, et servi, pro se cum loquuntur, aliquid dicant *simile
principio*, *narrent*, *probent*, *refutent*, et (quod vim habeat epilogi)
deprecentur. Deinde adiiciunt illas verborum cavillationes, *Nihil* 7
quod ex arte fiat, *ante artem fuisse:* atqui dixisse homines pro se et
in alios semper: doctores artis, sero iam, et circa Tisiam et Cora-
ca primum, repertos; orationem igitur ante artem fuisse, eoque
artem non esse. Nos porro, quando coeperit huius rei doctrina, 8
non laboramus: quanquam apud Homerum, et praeceptorem Phoe-
192 nicem tum agendi, tum etiam loquendi, et oratores plures, et omne
in tribus ducibus orationis genus, et certamina quoque proposita
eloquentiae inter iuvenes, invenimus, quin in caelatura clypei Achil-
lis et lites sunt et actores. Illud admonere satis est, *omnia*, *quae* 9
ars consummaverit, *a natura initia duxisse*. Aut tollatur *medicina*,
quae ex observatione salubrium, atque his contrariorum, reperta est,
et, ut quibusdam placet, tota constat experimentis. Nam et vul-
nus deligavit aliquis antequam haec ars esset: et febrem quiete et
abstinentia, non quia rationem videbat, sed quia id valetudo ipsa
coëgerat, mitigavit. Nec *fabrica* sit ars; casas enim primi illi sine 10
arte fecerunt: nec *musica;* cantatur ac saltatur per omnes gentes
aliquo modo. Ita, si *rhetorice* vocari debet sermo quicunque, fuisse
eam, antequam esset ars, confitebor: si vero non, quisquis loqui- 11
tur, orator est, et tum non tanquam oratores loquebantur, necesse
est, oratorem factum arte, nec ante artem fuisse, fateantur. Quo
illud quoque excluditur, quod dicunt, non esse artis id, quod fa-
ciat qui non didicerit: dicere autem homines et qui non didicerint.
Ad cuius rei confirmationem afferunt, Demaden, remigem, et 12
Aeschinem, hypocriten, oratores fuisse. Falso: nam neque orator
esse, qui non didicit, potest: et hos sero potius, quam nunquam,
didicisse quis dixerit: quanquam Aeschines ab initio sit versatus in li-
193 teris, quas pater eius etiam docebat; Demaden neque non didicisse

---

§ 5. *Ciceronis de Oratore*] I, 20. II, 7. 8.
§ 8. *inter iuvenes*] Hom. Il. XV, 284.
§ 8. *clypei Achillis*] Hom. Il. XVIII, 497—508.

certum sit, et continua dicendi exercitatio potuerit tantum, quantu-
13 luscunque postea fuit, fecisse; nam id potentissimum discendi genus est. Sed et praestantiorem, si didicisset, futurum fuisse dicere licet. Neque enim orationes scribere est ausus; ut eum multum va-
14 luisse in dicendo sciamus. Aristoteles, ut solet, quaerendi gratia, quaedam subtilitatis suae argumenta excogitavit in Gryllo: sed idem et *de arte rhetorica* tres libros scripsit, et in eorum primo non artem solum eam fatetur, sed ei particulam civilitatis, sicut dialectices,
15 assignat. Multa Critolaus contra, multa Rhodius Athenodorus. Agnon quidem detraxit sibi inscriptione ipsa fidem, qua rhetorices 194
accusationem professus est. Nam de Epicuro, qui disciplinas omnes fugit, nihil miror.

16 Hi complura dicunt, sed ex paucis locis ducta. Itaque potentissimis eorum breviter occurram, ne in infinitum quaestio evadat.
17 Prima his argumentatio *ex materia* est. Omnes enim artes aiunt habere *materiam;* quod est verum: rhetorices *nullam* esse *propriam;*
18 quod esse falsum in sequentibus probabo. Altera est calumnia, nullam artem falsis assentiri opinionibus, quia constitui sine perceptione non possit, quae semper vera sit: *rhetoricen* assen-
19 tiri falsis: non esse igitur artem. Ego, rhetoricen nonnunquam dicere falsa pro veris, confitebor; sed non ideo, in falsa quoque esse opinione, concedam: quia longe diversum est, ipsi quid videri, et, ut alii videatur, efficere. Nam et imperator falsis utitur saepe: ut Hannibal, cum inclusus a Fabio, sarmentis circa cornua boum deligatis incensisque, per noctem in adversos montes agens armenta, speciem hosti abeuntis exercitus dedit: sed illum fefellit; ipse, quid
20 verum esset, non ignoravit. Nec vero Theopompus Lacedaemonius, cum permutato cum uxore habitu e custodia, ut mulier, evasit, falsam de se opinionem habuit, sed custodibus praebuit. Item orator, cum falso utitur pro vero, scit esse falsum, eoque se pro vero uti:
21 non ergo falsam habet ipse opinionem, sed fallit alium. Nec Cicero, cum se tenebras offudisse iudicibus in causa Cluentii gloriatus est, nihil ipse vidit. Et pictor, cum vi artis suae efficit, ut quaedam eminere in opere, quaedam recessisse credamus, ipse ea plana esse non
22 nescit. Aiunt etiam, *omnes artes habere finem aliquem propositum,* 195
ad quem tendant: hunc modo nullum esse in rhetorice, modo non praestari eum, qui promittatur. Mentiuntur: nos enim esse finem
23 iam ostendimus, et quis esset, diximus. Praestabit hunc semper orator, semper enim bene dicet. Firmum autem hoc, quod opponitur, adversus eos fortasse sit, qui persuadere finem putaverunt. Noster orator, arsque a nobis finita, non sunt posita in eventu. Tendit quidem ad victoriam, qui dicit: sed cum bene dixit, etiamsi non
24 vincat, id, quod arte continetur, effecit. Nam et gubernator vult salva nave in portum pervenire: si tamen tempestate fuerit abreptus, non ideo minus erit gubernator, dicetque notum illud, *Dum clavum*
25 *rectum teneam.* Et medicus sanitatem aegri petit: si tamen aut vale-

tudinis vi, aut intemperantia aegri, aliove quo casu summa non con-
tigit, dum ipse omnia secundum rationem fecerit, medicinae fine
non excidit. Ita oratori bene dixisse finis est. Nam est *ars* ea, ut
post paulum clarius ostendemus, *in actu* posita, *non in effectu*. Ita 26
falsum erit illud quoque, quod dicitur, *Artes scire, quando sint finem
consecutae, rhetoricen nescire*. Nam se quisque bene dicere intelligit.

Uti etiam vitiis rhetoricen, quod ars nulla faciat, criminantur:
quia et falsum dicat, et affectus moveat. Quorum neutrum est tur- 27
pe, cum ex bona ratione proficiscitur: ideoque nec vitium. Nam et
mendacium dicere, etiam sapienti aliquando concessum est: et affe-
ctus, si aliter ad aequitatem perduci iudex non poterit, necessario
196 movebit orator. Imperiti enim iudicant, et qui frequenter in hoc 28
ipsum fallendi sunt, ne errent. Nam, si mihi sapientes iudices den-
tur, sapientum conciones, atque omne concilium; nihil invidia va-
leat, nihil gratia, nihil opinio praesumta, falsique testes: perquam
sit exiguus eloquentiae locus, et prope in sola delectatione ponatur.
Sin et audientium mobiles animi, et tot malis obnoxia veritas: arte 29
pugnandum est, et adhibenda quae prosunt. Neque enim, qui recta
via depulsus est, reduci ad eam, nisi alio flexu, potest.

Plurima vero ex eo contra *rhetoricen* cavillatio est, quod ex utra- 30
que causae parte dicatur. Inde haec, *Nullam esse artem sibi contra-
riam;* rhetoricen esse contrariam sibi: *nullam artem destruere quod
effecerit;* accidere hoc rhetorices operi: item, *Aut dicenda eam docere;
aut non dicenda;* itaque vel per hoc non esse artem, quod non di-
cenda praecipiat, vel per hoc, quod, cum dicenda praeceperit,
etiam contraria his doceat. Quae omnia apparet de ea rheto- 31
rice dici, quae sit a bono viro atque ab ipsa virtute seiuncta:
alioqui ubi iniusta causa est, ibi rhetorice non est: adeo ut vix
admirabili quodam casu possit accidere, ut ex utraque parte orator,
id est vir bonus, dicat. Tamen, quoniam hoc quoque in rerum na- 32
197 turam cadit, ut duos sapientes aliquando iustae causae in diversum
trahant (quando etiam pugnaturos eos inter se, si ratio ita duxerit,
credunt), respondebo propositis: atque ita quidem, ut appareat, haec
adversus eos quoque frustra excogitata, qui malis moribus nomen
oratoris indulgent. Nam *rhetorice non est contraria sibi*. Causa enim 33
cum causa, non illa secum ipsa, componitur. Nec, si pugnent inter
se, qui idem didicerunt, iccirco ars, quae utrique tradita est, non
erit: alioqui nec armorum; quia saepe gladiatores, sub eodem ma-

---

§ 25. *summa non contigit*] Pro *contingit* est *contigit* in Guelf. Goth. Voss. 2. RR. 2. et 5. Iens. Ald. et edd. ante Gryph. omnibus. De voce *summa* Spald. non debebat dubitare. Cf. Prooem. libri I. § 19. et 20. Tum *excidit* praeferendum multorum Codd. lectioni *excidet*, in quibus non est Alm. In Bodl. legitur *excedit*. Comp. I, 5, 16. *gladia qui dixerunt*, *genere exciderunt*. Neque prohibet nos, quod praecedit *non ideo erit minus gubernator*. Hoc enim foret *non excidisse gubernationis fine putabitur*.

34 gistro eruditi, inter se componuntur: nec gubernandi; quia navali-
bus proeliis gubernator est gubernatori adversus: nec imperatoria;
quia imperator cum imperatore contendit. Item *non evertit opus rhe-
torice, quod effecit.* Neque enim positum a se argumentum solvit
orator, sed ne rhetorice quidem: quia, apud eos, qui in persuaden-
do finem putant, aut si quis, ut dixi, casus duos inter se bonos vi-
ros composuerit, verisimilia quaerentur: non autem, si quid est al-
35 tero credibilius, id ei contrarium est, quod fuit credibile. Nam ut
candido candidius, et dulci dulcius non est adversum, ita nec pro-
babili probabilius. *Nec praecipit unquam non dicenda, nec dicendis*
36 *contraria*, sed quae in quaque causa dicenda sunt. Non semper au-
tem, etiamsi frequentissime, tuenda veritas erit; sed aliquando exi-
git communis utilitas, ut etiam falsa defendantur.

Ponuntur hae quoque in secundo Ciceronis de Oratore libro con-
tradictiones, *Artem earum rerum esse, quae sciantur: oratoris omnem
actionem opinione, non scientia contineri; quia et apud eos dicat, qui* 198
37 *nesciant, et ipse dicat aliquando, quod nesciat.* Ex his alterum, id
est, an sciat iudex, de quo dicatur, nihil ad oratoris artem; alteri
respondendum: „*Ars earum rerum est, quae sciuntur.*“ Rhetorice
38 ars est bene dicendi, bene autem dicere scit orator. Sed nescit, an
verum sit, quod dicit. Ne hi quidem, qui ignem, aut aquam, aut
quatuor elementa, aut corpora insecabilia esse, ex quibus res omnes
initium duxerint, tradunt; nec qui intervalla siderum, et mensuras
solis ac terrae colligunt: disciplinam tamen suam, *artem* vocant. Quod
si ratio efficit, ut haec non opinari, sed propter vim probationum,
scire videantur; eadem ratio idem praestare oratori potest. Sed an
39 causa vera sit, nescit. Ne medicus quidem, an dolorem capitis ha-
beat, qui hoc se pati dicet: curabit tamen, tanquam id verum sit,
et erit ars medicina. Quid? quod rhetorice non utique propositum
habet semper vera dicendi, sed semper verisimilia? scit autem esse
40 verisimilia, quae dicit. Adiiciunt his, qui contra sentiunt, quod
saepe, quae in aliis litibus impugnarunt actores causarum, eadem in
aliis defendant. Quod non artis, sed hominis, est vitium. Haec
sunt praecipua, quae contra rhetoricen dicantur: alia, et minora, et
tamen ex his fontibus derivata.

41 Confirmatur autem eam *esse artem* breviter. Nam sive, ut
Cleanthes voluit, *ars est potestas via*, id est *ordine*, *efficiens;* esse

---

§ 34. *effecit*] Vulgo *efficit.* Nostram lectionem, quam Guelf. et Goth. tuentur, convenientem eam quidem ipsi accusatoris formulae § 30. recte probavit post Gesnerum Spalding: neuter tamen recepit.

§ 36. *Ciceronis de Oratore*] II, 7. Quo loco cum Antonius dixisset *ea dicimus, quae nescimus ipsi*, in tribus Codd. Goth. Voss. 2. Iens. et multis edd. nostro loco legitur *quae nesciat* pro *quod nesciat.* Pluralem equidem praeferrem, nisi Qu. *aliquando* praeposuisset, ut pro *opinionibus* (ap. Cic.) scripsit *opinione.*

certe viam atque ordinem in bene dicendo nemo dubitaverit: sive ille ab omnibus fere probatus finis observatur, artem constare ex perce-
199 ptionibus consentientibus et coëxercitatis ad finem vitae utilem; iam ostendimus nihil non horum in rhetorice inesse. Quid? quod et in- 42
spectione, et exercitatione, ut artes ceterae, constat. Nec potest ars non esse, si ars est dialectice, quod fere constat: cum ab ea, specie magis quam genere, differat. Sed nec illa omittenda sunt, qua in re alius se inartificialiter, alius artificialiter gerat, in ea esse artem: et in eo, quod, qui didicerit, melius faciat, quam qui non didicerit, esse artem. Atqui non solum doctus indoctum, sed etiam 43
doctior doctum in rhetorices opere superabit, neque essent eius aliter tam multa praecepta, tamque magni, qui docerent: idque cum omnibus confitendum est, tum nobis praecipue, qui rationem dicendi a bono viro non separamus.

XVIII. Cum sint autem artium aliae positae in inspectione, id est cognitione et aestimatione, rerum, qualis est *Astrologia*, nullum exigens actum, sed ipso rei, cuius studium habet, intellectu conten-
200 ta, quae θεωρητικὴ vocatur: aliae in agendo, quarum in hoc finis est, et ipso actu perficitur, nihilque post actum operis relinquit, quae πρακτικὴ dicitur, qualis est *saltatio*: aliae in effectu, quae 2
operis, quod oculis subiicitur, consummatione finem accipiunt, quam ποιητικὴν appellamus, qualis est *pictura*: fere iudicandum est, *rhetoricen* in actu consistere; hoc enim, quod est officii sui, perficit. Atque ita ab omnibus dictum est.

Mihi autem videtur etiam ex illis ceteris artibus multum assumere. 3
Nam et potest aliquando ipsa res per se inspectione esse contenta. Erit enim *rhetorice* in oratore etiam tacente: et si desierit agere, vel proposito vel aliquo casu, impeditus, non magis desinet esse orator, quam medicus, qui curandi fecerit finem. Nam est aliquis, ac nescio 4
an maximus etiam, ex secretis studiis fructus, ac tum pura voluptas literarum, cum ab actu, id est opere, recesserunt et contemplatione sui fruuntur. Sed effectivae quoque aliquid simile scriptis orationi- 5
bus, vel historiis (quod ipsum opus in parte oratoria merito ponimus), consequetur. Si tamen una ex tribus artibus habenda sit, quia maximus eius usus actu continetur, atque est in eo frequentissima; dicatur *activa*, vel *administrativa*; nam et hoc eiusdem rei nomen est.

XIX. Scio quaeri etiam, *naturane* plus ad eloquentiam conferat, an *doctrina*. Quod ad propositum quidem nostri operis nihil

---

§ 43. *idque*] Hoc pro vulg. *Id quod* restitui ex Guelf. Goth. Iens. Bodl. Ioan. Alm. Regg. 1. 3. et princ. ed. Camp. (ut Klein testatur l. c. quanquam, quid sit verius recepta in his libris scriptum, non dixit.) Andr. Locat. tum ex edd. ante Gryph. omnibus. Confusas has voculas saepe in Codd. esse docet Drakenb. ad Liv. I, 8, 6. Spald. etsi hanc lect. probavit, non tamen recepit. Vulgata nullam habet nisi ex recentt. edd. auctoritatem.

pertinet: neque enim consummatus orator, nisi ex utraque fieri pot- 201
est: plurimum tamen referre arbitror, quam esse in hoc loco quae-
2 stionem velimus. Nam si parti utrilibet omnino alteram detrahas,
natura etiam sine doctrina multum valebit, doctrina nulla esse sine
natura poterit. Sin ex pari coëant, in mediocribus quidem utrisque
maius adhuc naturae credam esse momentum; consummatos autem
plus doctrinae debere, quam naturae, putabo, sicut terrae, nullam
fertilitatem habenti, nihil optimus agricola profuerit; e terra uberi
utile aliquid, etiam nullo colente, nascetur; at in solo fecundo plus
3 cultor, quam ipsa per se bonitas soli, efficiet. Et, si Praxiteles signum
aliquod ex molari lapide conatus esset exsculpere, Parium marmor
mallem rude; at si illud idem artifex expolisset, plus in manibus fuis-
set, quam in marmore. Denique natura materia, ars doctrina est:
haec fingit, illa fingitur. Nihil ars sine materia: materiae etiam sine
arte pretium est. Ars summa materia optima melior.

XX. Illa quaestio est maior, ex mediis artibus, quae neque
laudari per se, neque vituperari possunt, sed utiles aut secus, se-
cundum mores utentium, fiunt, habenda sit rhetorice; an sit, ut
2 compluribus etiam philosophorum placet, virtus. Equidem illud, 202
quod in studiis docendi plerique exercuerunt et exercent, aut *nullam
artem*, quae ἀτεχνία nominatur, puto (multos enim video, sine ra-
tione, sine literis, qua vel impudentia vel fames duxit, ruentes);
aut *malam* quasi *artem*, quam κακοτεχνίαν dicimus. Nam et fuisse
multos, et esse nonnullos existimo, qui facultatem dicendi ad homi-
3 num perniciem converterint. *Ματαιοτεχνία* quoque est quaedam,

§ 3. *natura materia, ars doctrina est*] Sic aliquot (Spald. non dixit, quibus) Codd. praeeuntibus scripsi pro eo, quod assentientibus Codd. RR. 1. 2. 5. et ed. Camp. Spald. edidit, *natura materia doctrinae est*, cum in Goth. quem Gesn. sequitur, *ars*, in Bern. *natura* et *ars* deesset, in plurimis *natura materiae, ars doctrinae est* legeretur hac sententia: natura in materia cernitur; ars e doctrina petitur. Sed postquam Quint. § 2. *naturam* et *doctrinam*, tum § 3. *materiam* et *artem* comparaverat non ipsam, sed lapidem, marmor, artificem; nunc denique addit, naturam, quam dixerit, quatenus fingatur, materiam esse et appellari; artem, quae appelletur, eandem esse cum ea, quam dixerit doctrinam, si fingens materiam cogitetur. His igitur dictis in artis et materiae comparatione subsistit. Quo extremo loco id, quod dixerat, naturam etiam sine doctrina valere, doctrinam sine natura nullam esse, ad artem et materiam transfert. Spalding, cum in Voss. 3. et Aldi ed. esset *natura materia, ars doctrinae*, maluit *naturae materia, ars doctrinae est*. (Cod. R. 2. a sec. m. *naturae materiae ars doctrinae est*) in quo equidem claras et certas notiones desidero. Non enim e natura, qualem ante dixit, materia ducitur, neque eius pars est, sed *materiae* vocabulum nunc, ut vulgo fit, pro *naturae* vocabulo usurpatur, ut pro *doctrina* nunc *artem* dicit, quatenus haec fingit, illa fingitur. Haec igitur conditio mutationem nominis utriusque postulabat. Atque hic etiam ordo vocabulorum elegantiae aliquid refert ex chiasmi usu, cum *natura* et *doctrina* ex altera parte, ex altera *materia* et *ars* opponantur. Idem vertit Gedoynus: „En un mot le naturel est la matiere, et la science est l'art."

id est supervacua artis imitatio, quae nihil sane nec boni nec mali habeat, sed vanum laborem: qualis illius fuit, qui grana ciceris, ex spatio distante missa, in acum continuo et sine frustratione inserebat: quem cum spectasset Alexander, donasse dicitur eiusdem leguminis modio: quod quidem praemium fuit illo opere dignissimum. His ego 4
comparandos existimo, qui in declamationibus, quas esse veritati
203 dissimillimas volunt, aetatem multo studio ac labore consumunt.

Verum haec, quam instituere conamur, et cuius imaginem animo concepimus, quae bono viro convenit, quaeque est vera rhetorice, virtus erit. Quod philosophi quidem multis et acutis conclusionibus 5
colligunt: mihi vero etiam planiore hac, proprieque nostra, probatione videtur esse perspicuum.

Ab illis haec dicuntur. Si consonare sibi in faciendis ac non faciendis, virtutis est, quae pars eius *prudentia* vocatur, eadem in dicendis ac non dicendis erit. Et, si virtutes sunt, ad quas nobis, 6
etiam ante quam doceremur, initia quaedam ac semina sunt concessa natura, ut ad iustitiam, cuius rusticis quoque ac barbaris apparet aliqua imago: nos certe sic esse ab initio formatos, ut possemus orare pro nobis, etiamsi non perfecte, tamen ut inessent quaedam, ut dixi, semina eius facultatis, manifestum est. Non eadem autem iis natura 7
artibus est, quae a virtute sunt remotae. Itaque cum duo sint genera orationis, altera *perpetua*, quae *rhetorice* dicitur, altera *concisa*, quae *dialectice;* quas quidem Zeno adeo coniunxit, ut hanc compressae in pugnum manus, illam explicitae diceret similem: etiam disputatrix virtus erit; adeo de hac, quae speciosior atque apertior tanto est, nihil dubitabitur.

204 Sed plenius hoc idem atque apertius intueri ex ipsis operibus 8
volo. Nam quid orator *in laudando* faciet, nisi honestorum ac turpium peritus? aut *in suadendo* nisi utilitate perspecta? aut *in iudiciis*, si iustitiae sit ignarus? Quid? non fortitudinem postulat res eadem, cum saepe contra turbulentas populi minas, saepe cum periculosa potentium offensa, nonnunquam, ut in iudicio Miloniano, inter circumfusa militum arma dicendum sit: ut, si virtus non est, ne perfecta quidem esse possit oratio. Quod si ea in quoque animalium est vir- 9
tus, qua praestat cetera vel pleraque, ut in leone impetus, in equo velocitas; hominem porro ratione atque oratione excellere ceteris certum est: cur non tam in eloquentia, quam in ratione virtutem eius esse credamus? Recteque hoc apud Ciceronem dixerit Crassus: *Est enim eloquentia una quaedam de summis virtutibus.* Et ipse Cicero 10
sua persona, cum ad Brutum in epistolis, tum aliis etiam locis, virtutem eam appellat.

---

§ 9. *Ciceronem*] Orat. III, 14. Pro vulg. *disserit* e Turic. Alm. RR. 1. 5. ed. Camp. Ald. Tarv. Ven. Iens. *dixerit* restitui, quod placuit etiam Spaldingio.

§ 10. *sua persona*] Turic. Guelf. R. 2. et ed. Camp. cum Ald.

At prooemium aliquando et narrationem dicit malus homo, et argumenta, sic, ut nihil sit in his requirendum. Nam et latro pugnabit acriter, virtus tamen erit fortitudo: et tormenta sine gemitu feret malus servus, tolerantia tamen doloris laude sua non carebit. Multa fiunt eadem, sed aliter. Sufficiant igitur haec, quia de utilitate supra tractavimus.

XXI. *Materiam* rhetorices quidam dixerunt esse *orationem:* qua 205
in sententia ponitur apud Platonem Gorgias. Quae si ita accipitur, ut sermo quacunque de re compositus dicatur *oratio*, non materia, sed opus est: ut statuarii, *statua;* nam et oratio efficitur arte, sicut statua. Sin hac appellatione verba ipsa significari putamus, nihil
2 haec sine rerum substantia faciunt. Quidam *argumenta persuasibilia:* quae et ipsa in parte sunt operis, et arte fiunt, et materia egent. Quidam *civiles quaestiones:* quorum opinio non qualitate, sed modo
3 erravit; est enim haec materia rhetorices, sed non sola. Quidam, quia virtus sit rhetorice, *materiam eius totam vitam* vocant. Alii, quia non omnium virtutum materia sit tota vita, sed pleraeque earum versentur in partibus, (sicut *iustitia*, *fortitudo*, *continentia*, propriis officiis et suo fine intelliguntur), rhetoricen quoque dicunt in una aliqua parte ponendam: eique locum in ethice *negotialem* assignant, id est, πραγματικόν.

4 Ego (neque id sine auctoribus) materiam esse rhetorices iudico, *omnes res, quaecunque ei ad dicendum subiectae erunt.* Nam Socrates apud Platonem dicere Gorgiae videtur, *non in verbis esse materiam, sed in rebus.* Et in Phaedro palam, non in iudiciis modo et concio- 206
nibus, sed in rebus etiam privatis ac domesticis, rhetoricen esse, demonstrat. Quo manifestum est hanc opinionem ipsius Platonis
5 fuisse. Et Cicero quodam loco materiam rhetorices vocat res, quae subiectae sunt ei, sed certas demum putat esse subiectas. Alio vero de omnibus rebus oratori dicendum arbitratur, his quidem verbis, *Quanquam vis oratoris professioque ipsa bene dicendi, hoc suscipere ac polliceri videatur, ut omni de re, quaecunque sit proposita, ornate ab*
6 *eo copioseque dicatur.* Atque adhuc alibi, *Verum enim oratori, quae sunt in hominum vita (quandoquidem in ea versatur orator, atque ea est ei subiecta materia) omnia quaesita, audita, lecta, disputata, tractata, agitata esse debent.*

7 Hanc autem, quam nos *materiam* vocamus, id est, res subiectas, quidam modo infinitam, modo non propriam rhetorices esse dixerunt: eamque artem *circumcurrentem* vocaverunt, quod in omni
8 materia diceret. Cum quibus mihi minima pugna est. Nam de omni

---

Gryph. Bas. praepositionem *in* quam in Burm. Gesn. Spald. praefigunt, vel *cum* in aliis edd. recte omittunt.

§ 1. *Platonem Gorgias*] ed. Steph. 449. E.

§ 5. *Cicero*] Orat. I, 15. Mox ibid. c. 6. et ibid. III, 14. Tum § 14. ibid I.

materia dicere eam fatentur: propriam habere materiam, quia multiplicem habeat, negant. Sed neque infinita est, etiamsi est multiplex: et aliae quoque artes minores habent multiplicem materiam, velut *architectonice:* namque ea in omnibus, quae sunt aedificio utilia, versatur: et *caelatura*, quae auro, argento, aere, ferro, opera efficit. Nam 9
sculptura etiam lignum, ebur, marmor, vitrum, gemmas, praeter ea quae supra dixi, complectitur. Neque protinus non est materia rheto- 10
rices, si in eadem versatur et alius. Nam si quaeram, quae sit materia statuarii, dicetur *aes:* si quaeram, quae sit excusoris, id est eius fabricae, quam Graeci χαλκευτικὴν vocant, similiter *aes* esse respon-
207 deant. Atqui plurimum statuis differunt vasa. Nec medicina ideo 11
non erit ars, quia unctio et exercitatio cum palaestrica, ciborum vero qualitas etiam cum coquorum ei sit arte communis.

Quod vero de bono, utili, iusto disserere, philosophiae offi- 12
cium esse dicunt, non obstat. Nam, cum philosophum dicunt, hoc accipi volunt, virum bonum. Cur igitur oratorem, quem a bono viro non separo, in eadem materia versari mirer? cum praesertim 13
primo libro iam ostenderim, philosophos omissam hanc ab oratoribus partem occupasse, quae rhetorices propria semper fuisset, ut illi potius in nostra materia versentur. Denique cum sit *dialectices materia* de rebus subiectis disputare, sit autem dialectices oratio concisa, cur non eadem perpetuae quoque materia videatur?

Solet a quibusdam et illud poni, *Omnium igitur artium peritus* 14
erit orator, si de omnibus ei dicendum est. Possem hic Ciceronis respondere verbis, apud quem hoc invenio, *Mea quidem sententia nemo esse poterit omni laude cumulatus orator, nisi erit omnium rerum magnarum atque artium scientiam consecutus:* sed mihi satis est eius esse oratorem rei, de qua dicet, non inscium. Neque enim omnes causas 15
novit, et debet posse de omnibus dicere. De quibus ergo dicet? de quibus didicit. Similiter de artibus quoque, de quibus dicendum erit, interim discet: et de quibus didicerit, dicet.

Quid ergo? non aut faber de fabrica melius, aut de musice 16
musicus? Si nesciat orator, quid sit, de quo quaeritur, plane melius. Nam et litigator rusticus illiteratusque de causa sua melius,

---

§ 10. *plurimum statuis differunt vasa*] Praepositionem *a* ante *statuis* vulgo positam omittunt Turic. Guelf. Goth. Iens. Voss. 3. RR. 1. 4. et ed. Camp. Ald. et editt. ante Lugd. omnes, quas novit Spald. Dativum vero addidit Quint. verbo *differre* etiam XII, 10, 1. *plurimum tamen invicem differunt, nec solum specie, ut signum signo et tabula tabulae, et actio actioni; sed genere ipso, ut Graecis Tuscanicae statuae, ut Asianus eloquens Attico.* Adde quod Qu. III, 10, 5. dicit *Diversum his* pro *ab his.* Videtur igitur nostro loco praepositio ad vulgarem rationem esse interposita. Neque dubitavimus *a* eiicere, quamvis II, 17, 42. scriptum esset *cum ab ea* (dialectice) *specie magis, quam genere differat.* Nam ibi ambiguitati cavendae erat aliquid concedendum, ut in illo loco satius erat quater repetendae voculae *a* molestiam vitare.

quam orator, qui nescit quid in lite sit, dicet: sed accepta a musico, a fabro, sicut a litigatore, melius orator, quam ipse qui docuerit.
17 Verum et *faber*, cum *de fabrica*, et *musicus*, cum *de musica*, si quid confirmationem desideraverit, dicet; non erit quidem orator, sed faciet illud quasi orator: sicut cum vulnus imperitus deligabit, non erit medicus, sed faciet ut medicus.

18 An huiusmodi res nec in laudem, nec in deliberationem, nec in 208
iudicium veniunt? Ergo cum de faciendo portu Ostiensi deliberatum est, non debuit dicere sententiam orator? atqui opus erat ratione
19 architectorum. Livores et tumores in corpore, cruditatis an veneni signa sint, non tractat orator? at est id ex ratione medicinae. Circa mensuras et numeros non versabitur? dicamus has Geometriae esse partes. Equidem omnia fere posse credo casu aliquo venire in officium oratoris; quod si non accidet, non erunt ei subiecta.

20 Ita sic quoque recte diximus, *materiam rhetorices esse omnes res ad dicendum ei subiectas;* quod quidem probat etiam sermo communis. Nam cum aliquid, de quo dicamus, accepimus, positam nobis esse
21 materiam frequenter etiam praefatione testamur. Gorgias quidem adeo rhetori de omnibus putavit esse dicendum, ut se in auditoriis interrogari pateretur, qua quisque de re vellet. Hermagoras quoque, dicendo materiam esse in causa et in quaestionibus, omnes res subiectas erat
22 complexus. Sed quaestiones si negat ad rhetoricen pertinere, dissentit a nobis: si autem ad rhetoricen pertinent, ab hoc quoque adiuvamur.
23 Nihil est enim, quod non in causam aut in quaestionem cadat. Aristoteles tres faciendo partes orationis, *iudicialem, deliberativam, demonstrativam,* paene et ipse oratori subiecit omnia; nihil enim non in haec cadit.

24 Quaesitum a paucissimis etiam de instrumento est. *Instrumentum* voco, *sine quo formari materia in id, quod velimus, et effici opus non possit.* Verum hoc ego non artem credo egere, sed artificem. Neque 209
enim scientia desiderat instrumentum, quae potest esse consummata, etiamsi nihil faciat; sed ille opifex, ut caelator caelum, et pictor penicilla. Itaque haec in eum locum, quo *de oratore* dicturi sumus, differamus.

---

§ 16. *in lite sit, dicet*] Postremam vocem Turic. Guelf. Goth. RR. 1. 2. 5. Iens. recte omittunt.

§ 22. *aut in quaestiones*] Ita Voss. 2. R. 2. et edd. ante Gryph. omnes. Idem Spalding pro vulg. *aut in quaestionem* verum putat ob *in quaestionibus* § 21. et *sed quaestiones* § 22. Repetitionem praepositionis, quam Guelf. omittit, a Burmanno et Spald. defensam confirmant etiam RR. 1. 2. 5.

§ 23. *Aristoteles*] Rhet. I, 3, 3.

§ 24. *et in id, quod velimus effici*] Sic vulgo. Omittunt *in*, quod cum verbo *effici* minus convenit, Goth. Voss. 2. et Ald. cum marg. Steph. Iens. cum editionibus praeter Ald. omnibus ante Gryph. omittit *et* ante *in id*, ut haec cum *formari* iungenda sint, ut VI, 2, 1. *opus — iudicum animos — in eum, quem volumus, habitum formandi, et velut transfigurandi.* Ita vero scribendum erit *et effici opus non possit*, id quod ausus sum reponere. Certe *et* ante *effingi* facilius excidere potuit, quam *in* interponi. Quod ut servaret Wolff frustra scribi vult *effingi*, quod non magis quam *effici* praepositionem *in* admittit.

M. FABII QUINTILIANI
DE
ORATORIA INSTITUTIONE
LIBER TERTIUS.

210 I. Quoniam in libro secundo quaesitum est, quid esset *Rhetorice*, et quis *finis* eius; *artem* quoque eam esse, et *utilem*, et *virtutem*, ut vires nostrae tulerunt, ostendimus; *materiam*que ei res omnes, de quibus dicere oporteret, subiecimus; iam hinc, unde coeperit, quibus constet, quo quaeque in ea modo invenienda atque tractanda sint, exsequar: intra quem modum plerique scriptores Artium constiterunt, adeo ut Apollodorus contentus solis iudicialibus fuerit. Nec sum ignarus, hoc a me praecipue, quod hic liber inchoat, opus studiosos eius 2
211 desiderasse, ut inquisitione opinionum, quae diversissimae fuerunt, longe difficillimum, ita nescio an minime legentibus futurum voluptati: quippe quod prope nudam praeceptorum traditionem desideret. In 3
ceteris enim admiscere tentavimus aliquid nitoris, non iactandi ingenii gratia (namque in id eligi materia poterat uberior) sed ut hoc ipso alliceremus magis iuventutem ad cognitionem eorum, quae necessaria studiis arbitramur, si ducti iucunditate aliqua lectionis, libentius discerent ea, quorum ne ieiuna atque arida traditio averteret animos, et aures praesertim tam delicatas raderet, verebamur. Qua ratione 4

---

§ 2. *minime legentibus futurum voluptati*] Hanc omnium librorum scriptt. et editt. lectionem, a Regio commendatam, Spald. in *minimae*, praeeuntibus Locat. Rusc. et Burm., mutavit, cum nemo Latine diceret *valde est voluptati*, sed *magnae*. At *minime* non, ut *valde*, verbi sui vim intendit vel auget, sed pro *non* praesertim in hac verecunde dicendi formula (*nescio an*) adhibetur. Nec vero quisquam dixerit *hoc erit parvae* vel *exiguae voluptati* vel *exiguo dolori*, pro *non multum doloris* vel *voluptatis afferet*. Non enim detrahentia de iusto rei modo adiectiva verbum *esse* cum dativo adsciscit, sed, si opus est, augentia. Quare si superlativus *minimae* erat premendus, alii locutioni verbum *esse* cedere debebat. At *minime* ad *futurum* pertinet. *Est* enim res voluptati, aut *non* est, vel *minus* (non ita), vel *minime* est voluptati, vel probro vel quidquid ad afficiendum animum pertinere poterit.

se Lucretius dicit praecepta philosophiae carmine esse complexum:
namque hac, ut est notum, similitudine utitur:

Ac veluti pueris absinthia tetra medentes
Cum dare conantur, prius oras pocula circum
Aspirant mellis dulci flavoque liquore,

5 et quae sequuntur. Sed nos veremur, ne parum hic liber mellis, et
absinthii multum, habere videatur, sitque salubrior studiis, quam
dulcior. Quin etiam hoc timeo, ne ex eo minorem gratiam ineat,
quod pleraque non inventa per me, sed ab aliis tradita, continebit:
habeat etiam quosdam, qui contra sentiant et adversentur, propterea
quod plurimi auctores quamvis eodem tenderent, diversas tamen vias
6 munierunt, atque in suam quisque induxit sequentes. Illi autem pro- 212
bant qualecunque ingressi sunt iter, nec facile inculcatas pueris per-
suasiones mutaveris, quia nemo non didicisse mavult, quam discere.
7 Est autem, ut procedente libro patebit, infinita dissensio auctorum,
primo, ad ea, quae rudia atque imperfecta adhuc erant, adiicienti-
bus quod invenissent scriptoribus: mox, ut aliquid sui viderentur
afferre, etiam recta mutantibus.

8 Nam primus post eos, quos poëtae tradiderunt, movisse aliqua
circa rhetoricen Empedocles dicitur. Artium autem scriptores anti-
quissimi, Corax et Tisias Siculi: quos insecutus est vir eiusdem in-
9 sulae Gorgias Leontinus, Empedoclis, ut traditur, discipulus. Is
beneficio longissimae aetatis (nam centum et novem vixit annos) cum
multis simul floruit: ideoque et illorum, de quibus supra dixi, fuit
10 aemulus, et ultra Socratem usque duravit. Thrasymachus Chalce-
donius cum hoc, et Prodicus Cius, et Abderites Protagoras, a quo 213
decem millibus denariorum didicisse artem, quam edidit, Evathlus
dicitur: et Hippias Eleus, et, quem Palamedem Plato appellat, Al-
11 cidamas Elaeïtes. Antiphon quoque et orationem primus omnium
scripsit, et nihilo minus Artem et ipse composuit, et pro se dixisse
optime est creditus; etiam Polycrates, a quo scriptam in Socratem 214
diximus orationem; et Theodorus Byzantius, ex iis et ipse, quos
12 Plato appellat λογοδαιδάλους. Horum primi communes locos tra-
ctasse dicuntur, Protagoras, Gorgias, Prodicus, et Thrasymachus.
Cicero in Bruto negat ante Periclem scriptum quidquam, quod or-
natum oratorium habeat: eius aliqua ferri. Equidem non reperio
quidquam tanta eloquentiae fama dignum: ideoque minus miror esse,
qui nihil ab eo scriptum putent; haec autem, quae feruntur, ab aliis
13 esse composita. His successere multi, sed clarissimus Gorgiae audi-
torum, Isocrates, quanquam de praeceptore eius inter auctores non
14 convenit; nos autem Aristoteli credimus. Hinc velut diversae secari

---

§ 4. *Lucretius*] I, 934. et IV, 11. Utroque loco *contingunt* legitur pro *aspirare*, quod verbum Gifanius et Lamb. in quibusdam Codd. etiam apud Lucret. inveniri testantur.

§ 12. *Cicero*] Brut. c. 7.

coeperunt viae. Nam et Isocratis praestantissimi discipuli fuerunt
in omni studiorum genere: eoque iam seniore (octavum enim et no-
nagesimum implevit annum) pomeridianis scholis Aristoteles praeci-
215 pere artem oratoriam coepit, noto quidem illo, ut traditur, versu
ex Philocteta frequenter usus,

Αἰσχρὸν σιωπᾶν καὶ Ἰσοκράτην ἐᾶν λέγειν.

Turpe esse tacere, et Isocratem pati dicere.

Ars est utriusque, sed pluribus eam libris Aristoteles complexus est.
Eodem tempore Theodectes fuit, de cuius opere supra dictum est.
Theophrastus quoque Aristotelis discipulus de *rhetorice* diligenter scri- 15
psit; atque hinc vel studiosius philosophi, quam rhetores, praeci-
216 pueque Stoicorum ac Peripateticorum principes. Fecit deinde velut 16
propriam Hermagoras viam, quam plurimi sunt secuti: cui maxime
par atque aemulus videtur Athenaeus fuisse. Multa post Apollonius
Molon, multa Areus, multa Caecilius et Halicarnasseus Dionysius.
Praecipue tamen in se converterunt studia Apollodorus Pergamenus, 17
qui praeceptor Apolloniae Caesaris Augusti fuit: et Theodorus Ga-
dareus, qui se dici maluit Rhodium: quem studiose audisse, cum in
eam insulam secessisset, dicitur Tiberius Caesar. Hi diversas opi- 18
217 niones tradiderunt, appellatique inde *Apollodorei* et *Theodorei*, ad
morem certas in philosophia sectas sequendi. Sed Apollodori prae-
cepta magis ex discipulis cognoscas: quorum diligentissimus in tra-
dendo Latine fuit C. Valgius, Graece Atticus. Nam ipsius sola vide-
tur Ars edita ad Matium, quia ceteras missa ad Domitium epistola
non agnoscit. Plura scripsit Theodorus, cuius auditorem Hermago-
ram sunt qui viderint.

Romanorum primus (quantum ego quidem sciam) condidit ali- 19
qua in hac materia M. Cato ille Censorius, post M. Antonius inchoa-
218 vit. Nam hoc solum opus eius, atque id ipsum imperfectum, manet.
Secuti minus celebres; quorum memoriam, si quo loco res poscet,
non omittam. Praecipuum vero lumen sicut eloquentiae, ita prae- 20
ceptis quoque eius, dedit unicum apud nos specimen orandi, docen-
dique oratorias artes, M. Tullius: post quem tacere modestissimum
foret, nisi et rhetoricos suos ipse adolescenti sibi elapsos diceret, et
in oratoriis haec minora, quae plerique desiderant, sciens omisisset.
Scripsit de eadem materia non pauca Cornificius, aliqua Stertinius, 21

---

§ 14. *καὶ Ἰσοκράτην ἐᾶν*] Ad Latinam vocem glossema illud effictum videtur Spaldingio et Lünemanno, qui versum Graecum uncinis vult circumcludi. Cf. Diog. Laërt. V, 3. ibique Menagii emendationem, qui, expulso *καὶ*, legendum censet *Ἰσοκράτην δ' ἐᾶν λέγειν.*

§ 15. *praecipueque Stoicorum*] Sic vulgo. Egregie Guelf. *praecipue Stoic.* cf. IV, 1, 10. et V, 10, 49. Quanquam opponi ad defendendam coniunctionem poterit II, 2, 8. Accedit, quod ad vitandam propter interiecta verba *quam rhetores* ambiguitatem *praecipueque* aptius videri debet. Cf. IV, 5, 18. IX, 4, 35.

nonnihil pater Gallio: accuratius vero priores Gallione Celsus et 219
Laenas, et aetatis nostrae Virginius, Plinius, Tutilius. Sunt et hodie clari eiusdem operis auctores; qui si omnia complexi forent, consuluissent labori meo: sed parco nominibus viventium; veniet eorum laudi suum tempus: ad posteros enim virtus durabit, non per-
22 veniet invidia. Non tamen post tot ac tantos scriptores pigebit meam quibusdam locis posuisse sententiam. Neque enim me cuiusquam sectae, velut quadam superstitione imbutus, addixi: et electuris quae volent facienda copia fuit, sicut ipse plurium in unum confero inventa; ubicunque ingenio non erit locus, curae testimonium meruisse contentus.

II. Nec diu nos moretur quaestio, *quae rhetorices origo sit.* Nam cui dubium est, quin sermonem ab ipsa rerum *natura* geniti 220
protinus homines acceperint (quod certe principium est eius rei), huic studium et incrementum dederit *utilitas*, summam *ratio* et *ex-*
2 *ercitatio*? Nec video, quare curam dicendi putent quidam inde coepisse, quod ii, qui in discrimen aliquod vocabantur, accuratius loqui, defendendi sui gratia, instituerint. Haec enim, ut honestior causa, ita non utique prior est: cum praesertim *accusatio* praecedat *defensionem:* nisi quis dicit, etiam gladium fabricatum ab eo prius, qui ferrum in tutelam sui, quam qui in perniciem alterius, compara-
3 rit. Initium ergo dicendi dedit *natura:* initium artis, *observatio.* Homines enim, sicut in medicina, cum viderent alia salubria, alia insalubria, ex observatione eorum effecerunt artem; ita, cum in dicendo alia utilia, alia inutilia deprehenderent, notarunt ea ad imitandum vitandumque, et quaedam, secundum rationem eorum, adiecerunt ipsi quoque: haec confirmata sunt usu: tum, quae sciebat
4 quisque, docuit. Cicero quidem initium orandi conditoribus urbium 221
ac legum latoribus dedit: in quibus fuisse vim dicendi necesse est: cur tamen hanc primam originem putet, non video; cum sint adhuc quaedam vagae et sine urbibus ac sine legibus gentes, et tamen, qui sunt in his nati, et legationibus fungantur, et accusent aliqua ac defendant, et denique alium alio melius loqui credant.

III. Omnis autem *orandi ratio*, ut plurimi maximique auctores

---

§ 22. *cuiusquam sectae*] Errorem typogr. in Spald. edit. *cuiusdam s.* fideliter repetitum vides in recentt. editt. Regius voluerat *cuidam s.* ut Ald. ed. *cuiquam*, propter *addixit.* At *quisquam* est magister, in cuius verba iurant qui sequuntur. Sectae deinceps se addicunt alii.

§ 4. *cur tamen hanc primam originem putet, non video*] Haec lectio est Locat. Ald. Steph. Gryph. Col. Bas. Vidov. Burm. et recentt. edd. In Codd. legitur *putent*, quod videtur e § 2. *nec video, quare — putent quidam* huc translatum. Turic. et Almel. assentiente Obrecht. ed. Camp. et Spald. (quanquam non recepit) *putem.* At vetat adpositum *non video*, quod ut § 2. VI, 3, 109. *cur — accipiant, non video*, cum prima persona coniunctivi hoc etiam minus aptum et Latinum videtur, quia satis est II, 21, 12. *Cur — mirer?* ibid. § 13. *cur non videatur?*

tradiderunt, quinque partibus constat, *inventione*, *dispositione*, *elo-*
cutione, *memoria*, *pronunciatione* sive *actione*; utroque enim modo
dicitur. Omnis vero sermo, quo quidem voluntas aliqua enunciatur,
habeat necesse est et *rem*, et *verba*. Ac, si est brevis, et una con- 2
clusione finitus, nihil fortasse ultra desideret: at oratio longior plu-
ra exigit. Non enim tantum refert, quid, et quo modo dicamus,
sed etiam quo loco: opus ergo est et *dispositione*. Sed neque omnia,
222 quae res postulat, dicere, neque suo quaeque loco, poterimus, nisi
adiuvante *memoria*; quapropter ea quoque pars quarta erit. Verum 3
haec cuncta corrumpit ac propemodum perdit indecora, vel voce vel
gestu, *pronunciatio*. Huic quoque igitur tribuendus est necessario
quintus locus.

Nec audiendi quidam, quorum est Albutius, qui tres modo 4
primas esse partes volunt, quia *memoria* atque *actio* natura, non
arte, contingant (quarum nos praecepta suo loco dabimus), licet
Thrasymachus quoque idem *de actione* crediderit. His adiecerunt 5
quidam sextam partem, ita ut inventioni *iudicium* subnecterent, quia
primum esset *invenire*, deinde *iudicare*. Ego porro ne invenisse
quidem credo eum, qui non iudicavit; neque enim contraria, com-
223 munia, stulta *invenisse* dicitur quisquam, sed *non vitasse*. Et Cicero 6
quidem in Rhetoricis iudicium subiecit inventioni: mihi autem adeo
tribus primis partibus videtur esse permixtum (nam neque *dispositio*

---

§ 1. *utroque enim modo dicitur*] Haec verba Spald. et recentt. editores parenthesin esse voluerunt, quasi in media oratione essent posita. Suadere parenthesin non poterat quod sequitur *Omnis vero sermo* — quae verba altius rem repetendam esse significant, cum superiora *Omnis autem orandi ratio* spectarent ad propiora: nec opus est Cod. Guelf. lectione *Omnis enim sermo*.

§ 2. *quapropter ea quoque pars quarta erit*] Videri possit *quoque* delendum, cum absit a Goth. Voss. 2. Iens. cum RR. 1. et 2. et edd. ante Gryph. excepta ed. Camp. et Aldina, omnibus, praesertim cum mox sequatur *Huic quoque igitur tribuendus est necessario quintus locus*, quod vere contractius dicitur pro *Huic quoque igitur locus est tribuendus, et quidem quintus.* Ad superiorum verborum *opus ergo est et dispositione* oppositionem satis erat quartam dici hanc partem esse. Sed tamen, quod Cicero omisisset, nolim idcirco haberi indignum Quintiliano. Nam I, 5, 42. *qui nobis quoque adiicerent dualem — — et sic quoque rariss.* repereris. Quare haec sic intelligenda: *quapropter ea quoque pars erit* (dicendi rationis) *et quidem quarta.*

§ 4. *de actione crediderit*] Ed. Colinaei et marg. Basil. *de actione tradiderit.* Consentit Spald.; recipere tamen probatam lectionem non ausus est, ut I, 10. 17. *tradatur* pro vulg. *credatur* edidit. Seq. § 8. legitur *Dion — tradidit*, sed § 13. *ut Athenaeus credit.* Recte. Dissentiunt de partibus rhetorices, et nostro loco, naturane, an arte, contingat actio. Similiter ante dixerat *volunt.* Confusa sunt *cred.* et *trad.* etiam X, 2, 20. cf. Duker. ad Liv. X, 5, 14.

§ 5. *communia*] Eadem Gell. V, 10, 2. Graece *ἀντιστρέφοντα* (reciproca) interpretatur sic: *cum argumentum propositum referri contra convertique in eum potest, a quo dictum est; et utrimque pariter valet.*

sine eo, neque *elocutio* fuerit), ut *pronunciationem* quoque vel plurimum ex eo mutuari putem.
7 Quod hoc audacius dixerim, quod in *Partitionibus oratoriis* ad easdem, de quibus supra dictum est, quinque pervenit partes. Nam cum dupliciter primum divisisset, in inventionem atque elocutionem: res ac dispositionem inventioni, verba et pronunciationem elocutioni dedit: quintam constituit, communem, ac velut custodem omnium, memoriam. Idem in *Oratore* quinque rebus constare eloquentiam dicit: in quibus postea scriptis certior eius sententia est.
8 Non minus mihi cupidi novitatis alicuius videntur fuisse, qui adiecerunt *ordinem*, cum dispositionem dixissent: quasi aliud sit dispositio, quam rerum ordine quam optimo collocatio. Dion inventionem modo et dispositionem tradidit, sed utramque duplicem, rerum, ac verborum, ut sit elocutio inventionis, pronunciatio dispositionis: his quinta pars, memoria, accedat. Theodorei fere inventionem duplicem, *rerum*, atque *elocutionis*, deinde tres
9 ceteras partes. Hermagoras, iudicium, partitionem, ordinem, quaeque elocutionis sunt, subiicit *oeconomiae*, quae, Graece appellata ex cura rerum domesticarum et hic per abusionem posita, nomine Latino caret. 224

10 Est et circa hoc quaestio, quod *memoriam* in ordine partium quidam *inventioni*, quidam *dispositioni* subiunxerunt: nobis quartus eius locus maxime placet. Non enim inventa tantum tenere, ut disponamus, nec disposita ut eloquamur, sed etiam verbis formata memoriae mandare debemus. Hac enim omnia, quaecunque in orationem collata sunt, continentur.

11 Fuerunt etiam in hac opinione non pauci, ut has non *Rhetorices* partes esse existimarent, sed opera oratoris: eius enim esse invenire, disponere, eloqui, et cetera. Quod si accipimus, nihil arti
12 relinquemus. Nam bene dicere est oratoris; rhetorices tamen est bene dicendi scientia: vel, ut alii putant, artificis est persuadere; vis autem persuadendi, artis. Ita *invenire* quidem et *disponere*, oratoris; *inventio* autem et *dispositio*, rhetorices propria videri potest.
13 In eo plures dissenserunt, utrumne hae *partes* essent rhetorices, an eiusdem *opera*, an, ut Athenaeus credit, *elementa*, quae vocant στοιχεῖα. Sed neque *elementa* recte quis dixerit; alioqui tantum initia erunt, ut mundi vel humor, vel ignis, vel materia, vel cor-

---

§ 7. *Partitionibus oratoriis*] c. 1, 3. c. 3, 8. c. 37, 58. Orat. c. 15.

§ 7. *quintam constituit*] Sic unus optime Guelf., cum vulgo editum sit *quintamque const.*, in Mss. vero Turic. Bodl. Almel. RR. 1. 2. 5. ed. Camp. et plerisque vett. edd. inveniatur *quintam quoque const.* quod utrumque interpretamentum ad verba *dedit* et *constituit* nectenda misere inventum est. Nam numeri vocem *quintam* graviter sic primo loco posuit, ut non opus copula esset, praesertim cum praecessisset *ad easdem* — *quinque partes*. Quae si non legerentur, *quintam quoque* praeferendum esset ut § 2.

§ 7. *in Oratore*] Intellige de Orat. I, 31.

225 pora insecabilia: nec *operum* recte nomen accipient, quae nec ab
aliis perficiuntur, et aliud ipsa perficiunt. *Partes* igitur. Nam cum 14
sit ex his rhetorice, fieri non potest, ut, cum totum ex partibus con-
stet, non sint partes totius, ex quibus constat. Videntur autem mihi,
qui haec *opera* dixerunt, eo quoque moti, quod in alia rursus divi-
sione nollent in idem nomen incidere; partes enim rhetorices esse di-
cebant *laudativam*, *deliberativam*, *iudicialem*. Quae si partes sunt,
materiae sunt potius, quam artis. Namque in his singulis rhetorice 15
tota est; quia et inventionem, et dispositionem, et elocutionem, et
memoriam, et pronunciationem quaecunque earum desiderat. Itaque
quidam *genera* tria rhetorices dicere maluerunt: optime autem ii quos
secutus est Cicero, genera causarum.

IV. Sed, tria an plura sint, ambigitur. Nec dubie prope omnes,
utique summae apud antiquos auctoritatis, scriptores, Aristotelem
secuti, qui nomine tantum alio *concionalem* pro deliberativa appellat,
226 hac partitione contenti fuerunt. Verum et tum leviter est tentatum, 2
cum apud Graecos quosdam, tum apud Ciceronem in libris de Ora-
tore, et nunc maximo temporum nostrorum auctore prope impulsum,
ut non modo plura haec genera, sed etiam paene innumerabilia vi-
deantur. Nam si *laudandi* ac *vituperandi* officium in parte tertia 3
ponimus: in quo genere versari videbimur, cum *querimur*, *consola-
mur*, *mitigamus*, *concitamus*, *terremus*, *confirmamus*, *praecipimus*,
obscure dicta interpretamur, *narramus*, *deprecamur*, *gratias agimus*,
gratulamur, *obiurgamus*, *maledicimus*, *describimus*, *mandamus*, *re-
nunciamus*, *optamus*, *opinamur*, et plurima alia? ut mihi in illa ve- 4
tere persuasione permanenti velut petenda sit venia, quaerendum-
que, quo moti priores rem tam late fusam tam breviter astrinxerint?
Quos qui errasse putant, hoc secutos arbitrantur, quod in his fere
versari tum oratores videbant; nam et *laudes* ac *vituperationes* scri- 5
bebantur, et ἐπιταφίους dicere erat moris, et plurimum in consiliis
227 ac iudiciis insumebatur operae; ut scriptores Artium pro solis com-
prehenderint frequentissima. Qui vero defendunt, tria faciunt ge- 6
nera auditorum: unum, quod ad delectationem conveniat, alterum,
quod consilium accipiat, tertium, quod de causis iudicet. Mihi
cuncta rimanti et talis quaedam ratio succurrit, quod omne oratoris
officium, aut *in iudiciis* est, aut *extra iudicia*. Eorum, de quibus 7
iudicio quaeritur, manifestum genus est: ea, quae ad iudicem non
veniunt, aut praeteritum habent tempus, aut futurum: praeterita
laudamus aut vituperamus; de futuris deliberamus. Item omnia, de 8

§ 15. *Cicero*] de Orat. III, 31.
§ 2. *Ciceronem*] de Orat. II, 10.
§ 2. *maximo — auctore*] Turnebus Plinium Mai. iure intelligit, quem III, 1, 21. in suae aetatis rhetoribus retulit. Plin. Epist. III, 5, 5. ubi avunculi libros recenset, *Studiosi tres*, inquit, *in sex volumina propter amplitudinem divisi: quibus oratorem ab incunabulis instituit et perficit.*

quibus dicendum est, aut certa sint necesse est, aut dubia. Certa, ut cuique est animus, laudat aut culpat: ex dubiis partim nobis ipsis ad electionem sunt libera, de his deliberatur: partim aliorum sententiae commissa, de his lite contenditur.

9 Anaximenes *iudicialem* et *concionalem* generales partes esse vo-
luit; septem autem species: *hortandi*, *dehortandi*; *laudandi*, *vitu-* 228
perandi; *accusandi*, *defendendi*; *exquirendi*, quod ἐξεταστικὸν dicit:
quarum duae primae *deliberativi*, duae sequentes *demonstrativi*, tres
10 ultimae *iudicialis* generis sunt partes. Protagoram transeo, qui *in-*
terrogandi, *respondendi*, *mandandi*, *precandi*, quod εὐχωλὴν dixit,
partes solas putat. Plato in Sophiste, *iudiciali* et *concionali* tertiam
adiecit προσομιλητικὴν, quam sane permittamus nobis dicere *ser-*
mocinatricem: quae a forensi ratione disiungitur, et est accommodata
privatis disputationibus; cuius vis eadem profecto est, quae diale-
11 cticae. Isocrates in omni genere inesse *laudem* ac *vituperationem*
existimavit.

Nobis et tutissimum est auctores plures sequi, et ita videtur
12 ratio dictare. Est igitur, ut dixi, unum genus, quo laus ac vitu-
peratio continetur, sed est appellatum a parte meliore *laudativum*:
idem alii *demonstrativum* vocant. Utrumque nomen ex Graeco cre-
13 ditur fluxisse; nam ἐγκωμιαστικὸν et ἐπιδεικτικὸν dicunt. Sed mihi
ἐπιδεικτικὸν non tam *demonstrationis* vim habere, quam *ostentationis*
videtur, et multum ab illo ἐγκωμιαστικῷ differre; nam ut continet
14 laudativum in se genus, ita non intra hoc solum consistit. An quis- 229
quam negaverit Panegyricos ἐπιδεικτικοὺς esse? Atqui formam sua-
dendi habent, et plerumque de utilitatibus Graeciae loquuntur: ut
causarum quidem genera tria sint, sed ea tum in *negotiis*, tum in
ostentatione posita. Nisi forte non ex Graeco mutuantes *demonstrati-*
vum vocant, verum id sequuntur, quod laus ac vituperatio quale sit
15 quidque demonstrat. Alterum est *deliberativum*; tertium *iudiciale*.
Ceterae species in haec tria incident genera: nec invenietur ex his
ulla, in qua non *laudare* aut *vituperare*, *suadere* aut *dissuadere*, *in-*
tendere quid, vel *depellere* debeamus. Illa quoque sunt communia,
conciliare, *narrare*, *docere*, *augere*, *minuere*, concitandis componen-
disve *affectibus animos* audientium *fingere*.

16 Ne his quidem accesserim, qui laudativam materiam *honestorum*, deliberativam *utilium*, iudicialem *iustorum* quaestione contineri putant, celeri magis ac rotunda usi distributione, quam vera. Stant enim quodammodo mutuis auxiliis omnia. Nam et in laude *iustitia utilitasque* tractantur, et in consiliis *honestas*: et raro iudicialem inveneris causam, in cuius non parte aliquid eorum, quae supra diximus, reperiatur.

V. Omnis autem oratio constat aut ex iis, quae significantur,

---

§ 10. *Plato*] ed. Steph. p. 222.

230 aut ex iis, quae significant, id est, *rebus*, et *verbis*. Facultas orandi consummatur *natura*, *arte*, *exercitatione*: cui quartam partem adiiciunt quidam *imitationis*, quam nos arti subiicimus. Tria sunt item, 2
quae praestare debeat orator, ut *doceat*, *moveat*, *delectet*. Haec enim clarior divisio, quam eorum, qui totum opus in *res* et in *affectus* partiuntur. Non semper autem omnia in eam, quae tractabitur, materiam cadent. Erunt enim quaedam remotae ab affectibus: qui, ut non ubique habent locum, ita, quocunque irruperunt, plurimum valent. Praestantissimis auctoribus placet, alia in rhetorica esse, 3
quae probationem desiderent, alia, quae non desiderent: cum quibus
231 ipse consentio. Quidam vero, ut Celsus, de nulla re dicturum oratorem, nisi de qua quaeratur, existimant: cui cum maxima pars scriptorum repugnat, tum etiam ipsa partitio: nisi forte laudare, quae constet esse honesta, et vituperare, quae ex confesso sint turpia, non est oratoris officium.

Illud iam omnes fatentur, esse quaestiones aut in *scripto*, aut 4
in *non scripto*. In scripto sunt de *iure*; in non scripto de *re*. Illud *legale*, hoc *rationale* genus Hermagoras atque eum secuti vocant, id est νομικὸν et λογικόν. Idem sentiunt, qui omnem quaestionem ponunt in *rebus*, et in *verbis*.

Item convenit, quaestiones esse aut *infinitas*, aut *finitas*. *In-* 5
finitae sunt, quae remotis personis et temporibus et locis, ceterisque similibus, in utramque partem tractantur, quod Graeci θέσιν dicunt; Cicero *propositum*; alii *quaestiones universales civiles*; alii *quaestiones* 6
philosopho convenientes; Athenaeus *partem causae* appellat. Hoc genus Cicero *scientia* et *actione* distinguit, ut sit *scientiae*, *An providen-*
232 *tia mundus regatur? actionis*, *An accedendum ad rempublicam administrandam*. Prius, trium generum, *an sit? quid sit? quale sit?* omnia enim haec ignorari possunt: sequens, duorum, *quo modo adipiscamur? quo modo utamur? Finitae* autem sunt ex complexu *rerum*, 7
personarum, *temporum*, ceterorumque; hae ὑποθέσεις a Graecis dicuntur, *causae* a nostris. In his omnis quaestio videtur circa res personasque consistere. Amplior est semper *infinita*, inde enim *finita* 8
descendit. Quod ut exemplo pateat, infinita est, *An uxor ducenda?* finita, *An Catoni ducenda?* ideoque esse *suasoria* potest. Sed etiam remotae a personis propriis, ad aliquid referri solent. Est enim simplex, *An respublica administranda?* refertur ad aliquid, *An in tyrannide administranda?* Sed hic quoque subest velut latens persona; ty- 9
rannis enim geminat quaestionem, subestque et temporis et *qualitatis* tacita vis: nondum tamen hoc proprie dixeris *causam*. Hae autem, quas infinitas voco, et *generales* appellantur: quod si est verum, finitae *speciales* erunt. In omni autem speciali utique inest generalis, ut quae sit prior. Ac nescio, an in causis quoque, quidquid in quae- 10

§ 6. *Cicero*] Top. c. 21. Partit. orat. c. 18.

stionem venit *qualitatis*, generale sit. *Milo Clodium occidit: iure occidit* 233 *insidiatorem;* nonne hoc quaeritur, *An sit ius insidiatorem occidendi?* Quid in *coniecturis?* non illa generalia, *An causa sceleris odium? cupiditas? An tormentis credendum? Testibus an argumentis maior fides habenda?* Nam *finitione* quidem comprehendi nihil non in universum,
11 certum erit. Quidam putant etiam eas posse *theses* aliquando nominari, quae personis causisque contineantur, aliter tantummodo positas: ut causa sit, *cum Orestes accusatur:* thesis, *An Orestes recte sit absolutus;* cuius generis est, *An Cato recte Marciam Hortensio tradiderit.* Hi thesin a causa sic distinguunt, ut illa sit *spectativae* partis, haec *activae;* illic enim veritatis tantum gratia disputari, hic negotium agi.
12 Quanquam inutiles quidam oratori putant universales quaestiones, quia nihil prosit, quod constet, *Ducendam esse uxorem*, vel 234 *Administrandam rempublicam*, si quis vel aetate vel valetudine impediatur. Sed non omnibus eiusmodi quaestionibus sic occurri potest:
13 ut illis, *Sitne virtus finis? Regaturne providentia mundus?* Quin etiam in iis, quae ad personam referuntur, ut non est satis generalem tractasse quaestionem, ita perveniri ad speciem, nisi illa prius excussa, non potest. Nam quomodo, *An sibi uxor ducenda sit*, deliberabit Cato, nisi constiterit *uxores esse ducendas?* Et quomodo, *An ducere Marciam debeat*, quaeretur, nisi *Catoni ducenda uxor est?*
14 Sunt tamen inscripti nomine Hermagorae libri, qui confirment illam opinionem, sive falsus est titulus, sive alius hic Hermagoras fuit. Nam eiusdem esse quomodo possunt, qui de hac arte mirabiliter multa composuit, cum, sicut ex Ciceronis quoque rhetorico primo manifestum est, materiam rhetorices in *theses* et *causas* diviserit? quod reprehendit Cicero: ac thesin nihil ad oratorem pertinere con-
15 tendit, totumque hoc genus quaestionis ad philosophos refert. Sed me liberavit respondendi verecundia, et quod ipse hos libros improbat, et quod in oratore, atque iis, quos de oratore scripsit, libris, et Topicis, praecipit, ut a propriis personis atque temporibus avocemus controversiam: *quia latius dicere liceat de genere, quam de specie, et, quod in universo probatum sit, in parte probatum esse ne-* 235
16 *cesse sit.* Status autem in hoc omne genus materiae iidem, qui in causas, cadunt. Ad hoc adiicitur, alias esse quaestiones in rebus ipsis, alias, quae ad aliquid referantur: illud, *An uxor ducenda?* hoc, *An seni ducenda?* illud, *An fortis?* hoc, *An fortior?* et similia.

---

§ 12. *eiusmodi*] Ex Codicum lect. *eiusdem* in Turic. Guelf. et ed. Camp. Klein in Miscell. crit. Hildes. I, 4. p. 659. scite componit tertiam *eiusdemmodi*, quam opinatur a prima manu fuisse. At hoc latius pateret: *eiusmodi* ad superiora refertur. Neque memini me apud Quint. legere *eiusdemmodi*, sed *eiusdem generis*.

§ 14. *Ciceronis*] de Inv. I, 6.

§ 15. *in oratore*] c. 14.

§ 15. *de oratore*] III, 30.

§ 15. *Topicis*] c. 21.

Causam finit Apollodorus, ut interpretatione Valgii discipuli eius 17
utar, ita, *Causa est negotium omnibus suis partibus spectans ad quaestionem*; aut: *Causa est negotium, cuius finis est controversia.* Ipsum deinde negotium sic finit, *Negotium est congregatio personarum, locorum, temporum, causarum, modorum, casuum, factorum, instrumentorum, sermonum, scriptorum, et non scriptorum.* *Causam* nunc
intelligimus *ὑπόθεσιν*, *negotium περίστασιν*. Sed ipsam causam 18
quidam similiter finierunt, ut Apollodorus negotium. Isocrates causam esse ait *quaestionem finitam civilem, aut rem controversam in personarum finitarum complexu.* Cicero his verbis, *Causa certis personis, locis, temporibus, actionibus, negotiis cernitur, aut in omnibus, aut in plerisque eorum.*

VI. Ergo, cum omnis causa contineatur aliquo statu, priusquam dicere aggredior, quo modo genus quodque causae sit tra-
286 ctandum; id quod commune est omnibus, *Quid sit status*, et *unde ducatur*, et *quot*, et *qui sint*, intuendum puto. Quanquam id nonnulli ad iudiciales tantum pertinere materias putaverunt; quorum inscitiam, cum omnia tria genera fuero exsecutus, res ipsa deprehen-
det. Quod nos *statum*, id quidam *constitutionem* vocant, alii *quae-* 2
stionem, alii *quod ex quaestione appareat:* Theodorus *generale caput*, id est *κεφάλαιον γενικώτατον*, ad quod referantur omnia. Quorum diversa appellatio, vis eadem est: nec interest discentium, quibus
quidque nominibus appelletur, dum res ipsa manifesta sit. *Statum* 3
Graeci *στάσιν* vocant: quod nomen non primum ab Hermagora traditum putant, sed alii ab Naucrate Isocratis discipulo, alii a Zopyro
287 Clazomenio: quanquam videtur Aeschines quoque in oratione contra Ctesiphontem uti hoc verbo, cum a iudicibus petit, ne Demostheni permittant evagari, sed eum dicere de ipso *causae statu* cogant.
Quae appellatio dicitur ducta vel ex eo, quod ibi sit primus causae 4
congressus, vel quod in hoc causa consistat. Et nominis quidem haec origo: nunc quid sit. *Statum* quidam dixerunt *primam causarum conflictionem:* quos recte sensisse, parum elocutos puto. Non 5

---

§ 18. *Cicero*] Top. c. 21.

§ 2. *Theodorus caput*] Regius ex coniectura *Theodorus generale caput*; quam lectionem Burm. Gesn. Spald. alii receperunt. Mirum vero, quod in nullo Codice, neque in ulla ante Badium editione *generale* legitur. Non dubito igitur, quin Qu. satis habuerit dicere *Theodorus caput*, vocis autem *generale* notionem verbis *ad quod referantur* (Spald. mavult ex Guelf. et Goth. multisque edd. *referuntur*, quocum minus consentit praecedens *quod — appareat*) *omnia* circumscriptam, Graecis verbis postposuerit. Nam quod Qu. c. 6, 51. et 11, 3. scribit: *Theodorus, ut dixi, capita generalia*, potuit § 21. hui. c. meminisse, quo non pugnam futuram dicit sibi, si quis *generalem quaestionem* vel *caput generale* dicere malit. Imprimis cf. III, 11, 26. *Theodori schola, ut dixi, omnia refert ad capita.*

§ 3. *Aeschines*] ed. Steph. p. 83. v. 21.

enim est status prima conflictio: *Fecisti, non feci:* sed quod ex pri-
ma conflictione nascitur, id est genus quaestionis, *Fecisti, non fecit,
an fecerit? Hoc fecisti, non hoc feci, quid fecerit?* Quia ex his
apparet, illud coniectura, hoc finitione quaerendum; atque in eo
pars utraque insistit: erit quaestio *coniecturalis*, vel *finitivi*, status.
6 Quid si enim dicat quis, *Sonus est duorum inter se corporum confli-
ctio?* Erret, ut opinor; non enim sonus est conflictio, sed ex con-
flictione. Et hoc levius; intelligitur enim utcunque dictum. Inde 288
vero ingens male interpretantibus innatus est error, qui, quia pri-
mam conflictionem legerant, crediderunt statum semper ex prima
7 quaestione ducendum: quod est vitiosissimum. Nam quaestio nulla
non habet utique statum: constat enim ex intentione, et depulsione:
sed aliae sunt propriae causarum, de quibus ferenda sententia est:
aliae adductae extrinsecus, aliquid tamen ad summam causae confe-
rentes, velut auxilia quaedam: quo fit, ut in controversia una plures
8 quaestiones esse dicantur. Harum porro plerumque levissima quae-
que primo loco fungitur. Namque et illud frequens est, ut ea qui-
bus minus confidimus, cum tractata sunt, omittamus; interim sponte
nostra velut donantes, interim ad ea, quae sunt potentiora, gradum
9 ex his fecisse contenti. Simplex autem causa etiamsi varie defendi-
tur, non potest habere plus uno, de quo pronuncietur: atque inde
erit *status causae*, quod et orator praecipue sibi obtinendum, et iu- 289
10 dex spectandum maxime intelligit; in hoc enim causa consistet. Ce-
terum quaestionum possunt esse diversi. Quod ut brevissimo pateat
exemplo: cum dicit reus, *Etiamsi feci, recte feci;* qualitatis utitur
statu: cum adiicit, *sed non feci;* coniecturam movet. Semper autem
firmius est *non fecisse:* ideoque in eo statum esse iudicabo, quod di-
11 cerem, si mihi plus, quam unum, dicere non liceret. Recte igitur
est appellata *causarum* prima conflictio, non *quaestionum*. Nam et
pro Rabirio Postumo Cicero prima parte orationis in hoc intendit, ut
actionem competere in equitem Romanum neget: secunda, nullam
ad eum pecuniam pervenisse confirmat. Statum tamen in eo dicam
12 fuisse, quod est potentius. Nec in causa Milonis circa primas quae-
stiones, quae sunt ante prooemium positae, indicabo conflixisse cau-

---

§ 6. *Quid si enim dicat quis*] Sic omnes Codd. Ald. Vidov. Steph. Obrecht et recentt. edd. contra usum particulae *enim*. Locat. Gryph. Colin. Basil. et Regius *Quid enim? si dicat quis* — — Vix credibile est *Quid si* sic paene coaluisse, ut *Quodsi*. Satis erat *Quid, si dicat quis —?* Quanquam poterat ad superiora *Non enim — nascitur* reverti sic: *Nam si dicat quis*. Utramque locutionem vides confusam. Equidem non ausus sim quidquam mutare.

§ 12. *quae sunt ante prooemium positae*] Hac omnium Codicum lectione Regius primum offensus aut *iuxta* aut *post prooemium* scribi voluit propterea, quod Quint. IV, 2, 25. scripsisset: *nisi forte M. Tullius in oratione pulcherrima, quam pro Milone scriptam reliquit, male distulisse narrationem videtur, tribus praepositis quaestionibus.* Hinc est illud

sam: sed ubi totis viribus *insidiator Clodius, ideoque iure interfectus*,
ostenditur. Et hoc est, quod ante omnia constituere in animo suo
debeat orator, etiamsi pro causa plura dicturus est, quid maxime
liquere iudici velit. Quod tamen, ut primum cogitandum, ita non
utique primum dicendum erit. Alii statum crediderunt primam eius, 13
cum quo ageretur, deprecationem. Quam sententiam his verbis Ci-
240 cero complectitur, *In quo primum insistit quasi ad repugnandum con-
gressa defensio.*

Unde rursus alia quaestio, an eum semper is faciat, qui respon-
det. Cui rei praecipue repugnat Cornelius Celsus, dicens, *non a
depulsione sumi, sed ab eo, qui propositionem suam confirmet*: ut, si
hominem occisum reus negat, status ab accusatore nascatur, quia is
velit probare; si iure occisum reus dicit, translata probationis neces-
sitate idem a reo fiat, et sit eius intentio. Cui non accedo equidem; 14
nam est vero propius quod contra dicitur, nullam esse litem, si is,

---

interpretamentum in marg. Goth. Cod. *ante narrationem.* Secuti Regium Ald. Colon. Sich. al. ediderunt *post prooemium.* Wolff coniecit *ante* (adverb.) *post prooemium.* At Quint. IV, 3, 17. *Unde Ciceroni quoque*, inquit, *in prooemio cum diceret pro Milone, digredi* (ad quaestiones istas) *fuit necesse.* Badius in textis dedit *ante in prooemio*, in notis vero, quod erat probabilius, *ante in prooemium* (quod est in Colin. et marg. Steph.) h. e. *ut faciant prooemium orationis, ut* VII, 1, 41. *proponam in exemplum* VI, 3, 49. *in argumentum.* Sed ita otiosum admodum fuerit *ante.* Buttmann coni. *ἀντὶ προοιμίου* fuisse Latinis literis scriptum. Graece vero Quint. non dicit quidquam, quod possit Latine eloqui. Hoc autem loco non disseritur de vocis origine ut IV, 1, 1. Lünemann nuper coni. scribendum esse *tanquam prooemium.* Quod ut conveniat verbis Quint. IV, 2, 26. *Ergo hae quoque quaestiones vim prooemii obtinebant;* non tamen Vir d. docuit, qui potuerit *tanquam* in *ante* abire. Spald. ut saepe dubius haeret: recte vero vulgatam lectionem *ante prooemium* conservavit: nec est quidquam mutandum. Nam *prooemii* vox premenda est ipso auctore Quint. IV, 1, 2. *et citharoedi pauca illa, quae, antequam legitimum certamen inchoent, emerendi favoris gratia canunt, prooemium-cognominaverunt: oratores quoque ea, quae, priusquam causam exordiantur, ad conciliandos sibi iudicum animos praeloquuntur, eadem appellatione signarunt.* Iam vero illae quaestiones in Ciceronis oratione pro Mil. inde a tertio capite usque ad octavum leguntur: ipsum autem prooemium, quo sibi iudicum benevolentiam orator conciliare studet, non cap. 1—3. continetur, qui locus ad levandum timorem, qui ex praesidiis in foro positis capitur, pertinet, sed capite 8. § 21. usque ad c. 9. § 23. Ita iure suo Quint. quaestiones istas *ante prooemium* positas esse dicit. Similiter VII, 1, 2. *cum accusator a iure — coeperit: patronus omnia — ante ius posuerit, quibus iudicem quaestioni legum praepararet.* Latiorem *prooemii* significationem Quint. III, 8, 7 seqq. et IV, 1, 3. attingit his verbis: *certe prooemium est, quod apud iudicem, priusquam causam cognoverit, prosit.* Quam vim vocabuli cum teneret, easdem quaestiones l. c. IV, 3, 17. *in prooemio* esse vel IV, 2, 26. *vim prooemii* habere dicere potuit, quas nostro loco dixerat *ante prooemium* esse positas, ut VII, 10, 12. *praeponendae prooemiis quaestiones.*

§ 13. *Cicero*] Top. c. 25.

cum quo agitur, nihil respondeat, ideoque fieri statum a respondente.
15 Mea tamen sententia varium id est, et accidit pro conditione causarum: quia et videri potest propositio aliquando statum facere, ut in
coniecturalibus causis; utitur enim coniectura magis qui agit (quo
moti quidam, eundem a reo *infitialem* esse dixerunt): et in syllogismo
16 tota ratiocinatio ab eo est, qui intendit. Sed quia videtur illic quoque necessitatem hos status exsequendi facere qui negat (is enim si
dicat, *Non feci*, coget adversarium coniectura uti: et si dicat, *Non* 241
habet legem, syllogismo) concedamus ex depulsione *nasci* statum.
Nihilo minus enim res eo revertetur, ut modo is qui agit, modo is
17 cum quo agitur, statum *faciat*. Sit enim accusatoris intentio, *Hominem occidisti*. Si neget reus, faciet statum qui negat. Quid si
confitetur, sed *iure a se adulterum* dicit *occisum*? (nempe legem esse
certum est quae permittat.) Nisi aliquid accusator respondeat, nulla
lis est. *Non fuit*, inquit, *adulter*: ergo depulsio incipit esse actoris; ille statum faciet. Ita erit quidem status ex prima depulsione,
18 sed ea fiet ab accusatore, non a reo. Quid? quod eadem quaestio
potest eundem vel accusatorem facere vel reum: *Qui artem ludicram
exercuerit, in quatuordecim primis ordinibus ne sedeat;* qui se praetori
in hortis ostenderat, neque erat productus, sedit in quatuordecim
19 ordinibus. Nempe intentio est, *Artem ludicram exercuisti;* depulsio,
Non exercui artem ludicram; quaestio, *Quid sit artem ludicram exercere?* Si accusabitur theatrali lege; depulsio erit rei: si excitatus
fuerit de spectaculis, et aget iniuriarum; depulsio erit accusatoris.
20 Frequentius tamen illud accidet, quod est a pluribus traditum. Effugerunt has quaestiones qui dixerunt statum esse id, quod appareat
ex intentione et depulsione, ut, *Fecisti*, *Non feci*, aut, *Recte feci.*
21 Viderimus tamen, utrum id sit status, an in eo status. Hermagoras 242
statum vocat, per quem subiecta res intelligatur, et ad quem probationes etiam partium referantur. Nostra opinio semper haec fuit, ut,
cum essent frequenter in causa diversi quaestionum status, in eo crederem *statum causae*, *quod esset in ea potentissimum*, *et in quo maxime res verteretur.* Id si quis *generalem quaestionem*, vel *caput generale* dicere malet, cum hoc mihi non erit pugna; non magis, quam

---

§ 14. *cum quo agitur*] Praeferendum videri possit in obliqua oratione *agatur* in Turic. Guelf. Alm. R. 1. et ed. Camp. Locat. Ald. cum edd. ante Badium. Unus R. 2. cum reliquis *agitur*. Unum illud me movet, ut cum Spald. indicativum conservandum putem, quod Qu. his verbis suam denique sententiam exponit.

§ 18. *qui se praetori in hortis ostenderat*] Censor Spald. ed. in Nova germ. biblioth. de anno 1800. Vol. LI, 2. p. 534. exemplum periculi agendarum fabularum privatim facti coram magistratu, qui ludos curaret, monstrat Terent. Eun. Prol. 19. *Quam nunc acturi sumus Menandri Eunuchum, postquam Aediles emerunt. Perfecit* (adversarius), *sibi ut inspiciundi esset copia. Magistratus cum ibi adesset, occeptast agi.*

si aliud adhuc, quo idem intelligatur, eius rei nomen invenerit, quan-
quam tota volumina in hanc disputationem impendisse multos sciam:
nobis *statum* dici placet. Sed cum in aliis omnibus inter scriptores 22
summa dissensio est, tum in hoc praecipue videtur mihi studium quo-
que diversa tradendi fuisse: adeo, nec qui sit numerus, nec quae
nomina, nec qui generales, quive speciales sint status, convenit.

Ac primum Aristoteles elementa decem constituit, circa quae 23
versari videatur omnis quaestio. *Οὐσίαν*, quam Plautus *essentiam*
vocat; neque sane aliud est eius nomen Latinum: sed ea quaeritur,
243 *An sit? Qualitatem*, cuius apertus intellectus est. *Quantitatem*, quae
dupliciter a posterioribus divisa est, *Quam magnum*, et *Quam mul-
tum sit? Ad aliquid*, unde ductae *translatio* et *comparatio*. Post 24
haec *Ubi*, et *Quando*: deinde *Facere*, *Pati*, *Habere*, quod est quasi
armatum esse, *vestitum esse*. Novissime *κεῖσθαι*, quod est *composi-
tum esse quodam modo*, ut *sedere*, *stare* [*iacere*]. Sed ex his omnibus
prima quatuor ad status pertinere, cetera ad quosdam locos argu-
mentorum videntur. Alii novem elementa posuerunt, *Personam*, 25
244 in qua de animo, corpore, extra positis, quaeratur; quod pertinere
ad coniecturae et qualitatis instrumenta video: *Tempus*, quod *χρόνον*
vocant, ex quo quaestio, *An is quem, dum addicta est, mater pepe-
rit, servus sit natus? Locum*, unde controversia videtur, *An fas
fuerit Tyrannum in templo occidere? An exsulaverit, qui domi latuit?*
Tempus iterum, quod *καιρὸν* appellant: hanc autem videri volunt 26
245 speciem illius temporis, ut aestatem, vel hiemem: huic subiicitur *ille
in pestilentia comissator: Actum*, id est *πρᾶξιν*, quod eo referunt,
Sciens commiserit, an insciens? necessitate, an casu? et talia: *Nu-
merum*, qui cadit in speciem quantitatis, *An Thrasybulo triginta*

---

§ 23. *Plautus*] Ita pro *Flavius*, quod Spald. edidit, Turic. RR. 1. 5. ed. Camp. et Tarvis. Comp. II, 14, 2. et X, 1, 124.

§ 24. *sedere, stare*] Plerique libri scripti Turic. a pr. m. Guelf. Alm. Bal. Ioann. Voss. 1. 3. et vett. edd. *calere facere* (Goth. c. Voss. 2. *calefacere*) *stare*, *irasci*, Bodl. *calere*, *stare*, *irasci*; unus Bern. *calefacere*, *stare*, *iacere*; Burm. Gesn. Spald. Aristotelem Categ. c. 2 extr. p. 449. Buhl. *κεῖσθαι δὲ*, *οἷον ἀνάκειται*, *κάθηται* quodammodo secuti ediderunt *sedere*, *stare*, *iacere*. Hoc ipsum *iacere* Aristoteles non habet, ne generalis notio verbi *κεῖσθαι* repetatur propria verbi vi. Ut autem Quint. superiora *ἔχειν δὲ*, *οἷον ὑποδεδέσθαι*, *ὡπλίσθαι* mutato loco non dubitavit vertere *armatum esse*, *vestitum esse*, sic h. l. quidni satis fuerit *sedere*, *stare?* His intransitivis verbis qui addiderunt *calere*, *iacere*, (unde videretur contractum *calefacere*, nisi in Turic. a sec. m. legeretur *calefacere*, *iacere*) *irasci*, videntur pluribus voluisse exemplis interpretari verbum *κεῖσθαι*, quod esse dixit Qu. *compositum esse quodam modo*. Itaque verbum *iacere*, quod in Bern. et Voss. 2. ab altera manu non eodem loco legitur, in reliquis deest, ut suspectum notavi, Aristotelisque auctoritatem secutus et exemplorum super. aequabilitatem edidi *sedere*, *stare*. Lünemann rectius, inquit, fortasse legetur: *cadere*, *iacere*, *stare*, *nasci*, ita ut *cadere* et *nasci*, *iacere* et *stare* invicem sibi opponantur.

27 *praemia debeantur, qui tot tyrannos sustulerit? Causam*, cui plurimae subiacent lites, quoties factum non negatur, sed quia iusta ratione sit factum, defenditur: *Τρόπον*, cum id, quod alio modo fieri licet, alio dicitur factum; hinc est, *adulter loris caesus*, vel *fame necatus: Occasionem factorum*, quod est apertius, quam ut vel interpretandum
28 vel exemplo sit demonstrandum: tamen ἀφορμὰς ἔργων vocant. Hi quoque nullam quaestionem extra haec putant. Quidam detrahunt duas partes, *numerum* et *occasionem*: et pro illo, quem dixi, *actu* subiiciunt *res*, id est πράγματα. Quae ne praeterisse viderer, satis habui attingere. Ceterum his nec status satis ostendi, nec omnes contineri locos credo: quod apparebit diligentius legentibus, quae de utraque re dicam. Erunt enim plura multo, quam quae his elementis comprehenduntur.

29 Apud plures auctores legi, placuisse quibusdam, unum omnino *statum* esse, *coniecturalem*. Sed quibus placuerit, neque illi tradiderunt, neque ego usquam reperire potui. Rationem tamen hanc secuti dicuntur, quod res omnis signis colligeretur. Quo modo licet, qualitatis quoque solum statum faciant; quia ubique, qualis sit cuiusque rei natura, quaeri potest. Sed utrocunque modo seque-
30 tur summa confusio. Neque interest, unum quis statum faciat, an 246
nullum, si omnes causae sunt conditionis eiusdem. *Coniectura* dicta est a *coniectu*, id est directione quadam rationis ad veritatem: unde etiam somniorum atque ominum interpretes *coniectores* vocantur. Appellatum tamen est hoc genus varie, sicut sequentibus apparebit.

31 Fuerunt qui duos status facerent: Archidemus *coniecturalem* et *finitivum*, exclusa *qualitate*, quia sic de ea quaeri existimabat, *Quid esset iniquum? quid iniustum? quid dicto audientem non esse?* quod
32 vocat, *de eodem et alio*. Huic diversa sententia eorum fuit, qui duos quidem status esse voluerunt, sed unum *infitialem*, alterum *iuridicialem*. *Infitialis* est, quem nos dicimus *coniecturalem*, cui ab infitiando nomen alii in totum dederunt, alii in partem, quia accu-
33 satorem coniectura, reum infitiatione uti putaverunt. *Iuridicialis* est, qui δικαιολογικὸς Graece dicitur. Sed quemadmodum ab Archidemo qualitas exclusa est, sic ab his repudiata finitio. Nam subiiciunt eam iuridiciali: quaerendumque arbitrantur, *Iustumne sit, sacrilegium appellari quod obiiciatur, vel furtum, vel amentiam?*
34 qua in opinione Pamphilus fuit, sed *qualitatem* in plura partitus est: plurimi deinceps, mutatis tantum nominibus, *in rem, de qua non* 247
constet, et in rem, de qua constet. Nam est verum; nec aliter fieri potest, quam ut aut certum sit factum esse quid, aut non sit. Si
35 non est certum, coniectura sit: si certum est, reliqui status. Nam idem dicit Apollodorus, cum quaestionem aut *in rebus* extra positis, quibus coniectura explicatur, aut in *nostris opinionibus* existimat positam: quorum illud πραγματικὸν, hoc περὶ ἐννοίας vocat. Idem, qui ἀπρόληπτον et προληπτικὸν dicunt, id est *dubium* et *praesum-*

tum, quo significatur, de quo liquet. Idem Theodorus: qui de eo 36
An sit, et de *accidentibus ei, quod esse constat*, id est περὶ οὐσίας
καὶ συμβεβηκότων, existimat quaeri. Nam in his omnibus prius
genus *coniecturam* habet, sequens reliqua. Sed haec reliqua Apol-
lodorus duo vult esse, *qualitatem*, et *de nomine*, id est finitivam:
Theodorus, *quid*, *quale*, *quantum*, *ad aliquid*. Sunt qui et *de eo-* 37
dem et de alio, modo *qualitatem* esse, modo *finitionem* velint. In
248 duo et Posidonius dividit, *vocem*, et *res*. In voce quaeri putat, *An
significet*, *quid*, *quam multa*, *quo modo?* in rebus *coniecturam*, quod
κατ' αἴσθησιν vocat; et *qualitatem;* et *finitionem*, cui nomen dat
κατ' ἔννοιαν· et *ad aliquid*. Unde et illa divisio est, alia esse
scripta, alia *inscripta*. Celsus Cornelius duos et ipse fecit status ge- 38
nerales, *An sit? Quale sit?* Priori subiicit *finitionem*, quia aeque
quaeratur, *An sit sacrilegus*, qui *nihil* se sustulisse de templo dicit,
et qui *privatam* pecuniam confitetur sustulisse. *Qualitatem*, in *rem*
et *scriptum* dividit. Scripto, quatuor partes legales, exclusa trans-
latione; *quantitatem* et *mentis quaestionem* coniecturae subiicit. Est 39
etiam alia in duos dividendi status ratio, quae docet, aut de *sub-
stantia* controversiam esse, aut de *qualitate;* ipsam porro qualitatem
aut in *summo genere* consistere, aut in *succedentibus*. De substantia
est *coniectura*. Quaestio enim tractatur *rei*, *An facta sit? An fiat?* 40
An futura sit? Interdum etiam *mentis:* idque melius, quam quod
iis placuit, qui statum eundem *facti* nominaverunt, tanquam de
praeterito tantum, et tantum de facto quaereretur. Pars qualitatis, 41
249 quae est de summo genere, raro in iudicium venit: quale est, *Idne
sit honestum, quod vulgo laudatur?* Succedentium autem aliae de
communi appellatione, ut, *Sitne sacrilegus, qui pecuniam privatam
ex templo furatus est?* Aut de re denominata, ubi et factum esse
certum est. Cui subiacent omnes de *honestis*, *iustis*, *utilibus*, quae-
stiones. His etiam ceteri status contineri dicuntur, quia et quanti- 42
tas modo ad coniecturam referatur, ut, *Maiorne sol, quam terra?*
modo ad qualitatem, *Quanta poena quempiam, quantove praemio, sit
affici iustum?* et translatio versetur circa qualitatem: et definitio
pars sit translationis: quin et contrariae leges, et ratiocinativus sta- 43
tus, id est syllogismus, et plerumque scripti et voluntatis, aequo
nitantur (nisi quod hic tertius aliquando coniecturam accipit, *Quid
senserit legis constitutor?*), ambiguitatem vero semper coniectura ex-
plicari necesse sit: quia, cum sit manifestum, verborum intellectum
esse duplicem, de sola quaeritur voluntate.

A plurimis tres sunt facti generales status, quibus et Cicero in 44
Oratore utitur, et omnia, quae aut in controversiam, aut in conten-
tionem veniant, contineri putat, *Sitne? Quid sit? Quale sit?* quo-
rum nomina apertiora sunt, quam ut dicenda sint. Idem Patrocles

---

§ 44. *Cicero in Oratore*] c. 14.

45 sentit. Tres fecit et M. Antonius, his quidem verbis, *Paucae res sunt, quibus ex rebus omnes orationes nascuntur, factum, non factum; ius, iniuria; bonum, malum.* Sed quoniam, quod iure dicimur fecisse, non hunc solum intellectum habet, ut lege, sed illum quoque, ut iuste fecisse videamur: secuti Antonium apertius voluerunt eosdem status distinguere. Itaque dixerunt *coniecturalem*, *lega-*
46 *lem*, *iuridicialem*: qui et Virginio placent. Horum deinde fecerunt species, ita ut *legali* subiicerent *finitionem*, et alios, qui *ex scripto* 250
dicuntur: *legum contrariarum*, quae ἀντινομία dicitur; et *scripti et sententiae* vel *voluntatis*, id est κατὰ ῥητὸν καὶ διάνοιαν· et μετάληψιν, quam nos varie *translativam*, *transumtivam*, *transpositivam* vocamus; συλλογισμὸν, quem accipimus *ratiocinativum*, vel *collectivum; ambiguitatis*, quae ἀμφιβολία nominatur: quos posui, quia et ipsi a plerisque *status* appellantur, cum quibusdam *legales* potius *quaestiones* eas dici placuerit.

47 Quatuor fecit Athenaeus, προτρεπτικὴν στάσιν, vel παρορμητικὴν, id est *exhortativum*, qui suasoriae est proprius; συντελικὴν, qua *coniecturam* significari, magis ex his, quae sequuntur, quam ex ipso nomine apparet; ὑπαλλακτικήν· ea *finitio* est, mutatione enim nominis constat; *iuridicialem*, eadem appellatione Graeca, qua ce-
48 teri, usus. Nam est, ut dixi, multa in nominibus differentia. Sunt qui ὑπαλλακτικὴν *translationem* esse existiment, secuti hanc mutationis significationem. Fecerunt alii totidem status, sed alios, *An sit?*
49 *Quid sit? Quale sit? Quantum sit?* ut Caecilius et Theon. Aristoteles in rhetoricis etiam sic omne opus dividit, in *veritatem*, et *petenda ac fugienda*, quod est suasoriae, et *de eodem atque alio*: partiendo tamen ad hoc pervenit, ut *An sit? Quale, Quantum*, et 251
Quam multum sit? quaerendum putet. Quodam tamen loco finitionis quoque vim intelligit, quo dicit quaedam sic defendi, *Sustuli, sed*
50 *non furtum feci: Percussi, sed non iniuriam feci.* Posuerat et Cicero in libris rhetoricis, *facti*, *nominis*, *generis*, *actionis*: ut in facto *coniectura*, in nomine *finitio*, in genere *qualitas*, in actione *ius* intelligeretur. Iuri subiecerat translationem. Verum hic legales quoque quaestiones alio loco tractat ut species actionis.

51 Fuerunt qui facerent quinque, *coniecturam*, *finitionem*, *qualitatem*, *quantitatem*, *ad aliquid*. Theodorus quoque, ut dixi, iisdem generalibus capitibus utitur, *An sit? Quid sit? Quale sit? Quantum sit? Ad aliquid.* Hoc ultimum maxime in comparativo genere versari putat: quoniam melius ac peius, maius et minus, nisi
52 alio relata non intelliguntur. Sed in illas quoque translativas, ut supra significavi, quaestiones incidunt, *An huic ius agendi sit?* vel

§ 50. *rhetoricis*] de Inv. I, 8. *Omnis res, quae habet in se — aliquam controversiam, aut facti, aut nominis, aut generis, aut actionis continet quaestionem;* quod postremum vocab. Qu. praetermisit, unde genitivi pendere existimandi sunt.

facere aliquid conveniat? An contra hunc? An hoc tempore? An sic?
omnia enim ista referri ad aliquid necesse est. Alii sex status putant, 53
coniecturam, quam γένεσιν vocant, et *qualitatem*; et *proprietatem*,
252 id est ἰδιότητα, quo verbo finitio ostenditur; et *quantitatem*, quam
ἀξίαν dicunt; et *comparationem*; et *translationem*, cuius ad hoc no-
vum nomen inventum est μετάστασις· novum, inquam, in statu,
alioqui ab Hermagora inter species iuridiciales usitatum. Aliis 54
septem esse placuit; a quibus nec translatio, nec quantitas, nec
comparatio recepta est; sed in horum trium locum subditae qua-
tuor legales, adiectaeque tribus illis rationalibus. Alii pervenerunt 55
usque ad octo, *translatione* ad septem superiores adiecta. A quibus-
dam deinde divisa ratio est, ut *status*, *rationales* appellarent; *quae-
stiones* (quemadmodum supra dixi), *legales*: in illis *de re*, in his
de scripto quaereretur. Quidam in diversum hos status esse, illas
quaestiones maluerunt. Sed alii rationales tres putaverunt. *An sit?* 56
Quid sit? Quale sit? Hermagoras solus quatuor, *coniecturam*, *pro-
253 prietatem*, *translationem*, *qualitatem*, quam per accidentia, id est
κατὰ συμβεβηκότα, vocat, hac interpretatione, *An illi accidat viro
bono esse, vel malo?* Hanc ita dividit, de appetendis et fugiendis,
quae est pars *deliberativa*; *de persona*, ea ostenditur laudativa; *nego-* 57
tialem, quam πραγματικὴν vocat, in qua de rebus ipsis quaeritur,
remoto personarum complexu, ut, *Sitne liber, qui est in assertione?
An divitiae superbiam pariant? An iustum quid, an bonum sit? Iu-
ridicialem*, in qua fere eadem, sed certis destinatisque personis
quaerantur: *An ille iuste hoc fecerit, vel bene?* Nec me fallit, in 58
primo Ciceronis rhetorico aliam esse loci negotialis interpretationem,
cum ita scriptum sit, *Negotialis est, in qua, quid iuris ex civili
more et aequitate sit, consideratur: cui diligentiae praeesse apud nos
iurisconsulti existimantur.* Sed quod ipsius de his libris iudicium fue- 59
rit, supra dixi. Sunt enim velut regestae in hos commentarios, quos
adolescens deduxerat, scholae: et si qua est in his culpa, tradentis
254 est: sive eum movit, quod Hermagoras prima in hoc loco posuit
exempla ex quaestionibus iuris; sive, quod Graeci πραγματικοὺς
vocant iuris interpretes. Sed Cicero quidem his pulcherrimos illos de 60
oratore substituit, ideoque culpari, tanquam falsa praecipiat, non
potest. Nos ad Hermagoram. *Translationem* hic primus omnium
tradidit, quanquam semina eius quaedam citra nomen ipsum apud
Aristotelem reperiuntur. Legales autem quaestiones has fecit, *scri-* 61
pti et *voluntatis* (quam ipse vocat κατὰ ῥητὸν, καὶ ὑπεξαίρεσιν, id
est *dictum et exceptionem*: quorum prius ei cum omnibus commune est,
exceptionis nomen minus usitatum), *ratiocinativum*, *ambiguitatis*,
legum contrariarum. Albutius, eadem divisione usus, detrahit trans- 62
lationem, subiiciens eam iuridiciali. In legalibus quoque quaestioni-

---

§ 58. *rhetorico*] I, 11.

bus nullum putat esse, qui dicatur *ratiocinativus*. Scio plura inven-
turos adhuc, qui legere antiquos studiosius volent: sed ne haec quo-
que excesserint modum, vereor.

63 Ipse me paulum in alia, quam prius habuerim, opinione nunc
esse confiteor. Et fortasse tutissimum erat famae modo studenti, ni-
hil ex eo mutare, quod multis annis non sensissem modo, verum
64 etiam approbassem. Sed non sustineo esse conscius mihi dissimulati
(in eo praesertim opere, quod ad bonorum iuvenum aliquam utilita- 255
tem componimus) in ulla parte iudicii mei. Nam et Hippocrates,
clarus arte medicinae, videtur honestissime fecisse, quod quosdam
errores suos, ne posteri errarent, confessus est. Et M. Tullius non
dubitavit aliquos suos libros iam editos aliis postea scriptis ipse da-
mnare, sicut Catulum atque Lucullum, et hos ipsos, de quibus modo
65 sum locutus artis Rhetoricae. Etenim supervacuus foret in studiis
longior labor, si nihil liceret melius invenire praeteritis. Neque ta-
men quidquam ex his, quae tum praecepi, supervacuum fuit: ad
easdem enim particulas haec quoque, quae nunc praecipiam, rever-
tentur: ita neminem didicisse poeniteat: colligere tantum eadem, ac
disponere paulo significantius conor. Omnibus autem satisfactum
volo, non me haec serius demonstrare aliis, quam mihi ipse persua-
66 serim. Secundum plurimos auctores servabam tres rationales status,
coniecturam, *qualitatem*, *finitionem*, unum *legalem*. Hi mihi status
generales erant. Legalem in quinque species partiebar, *scripti et
voluntatis*, *legum contrariarum*, *collectivum*, *ambiguitatis*, *transla-
67 tionis*. Nunc quartum ex generalibus intelligo posse removeri; suf- 256
ficit enim prima divisio, qua diximus alios rationales, alios legales
esse; ita non erit status, sed quaestionum genus: alioqui et ratio-
68 nalis status esset. Ex iis etiam, quos speciales vocabam, removi
translationem: frequenter quidem (sicut omnes, qui me secuti sunt,
meminisse possunt) testatus et in ipsis etiam illis sermonibus, me no-
lente vulgatis, hoc tamen complexus, vix in ulla controversia transla-
tionis statum posse reperiri, ut non et alius in eadem recte dici vide-
69 retur: ideoque a quibusdam eum exclusum. Neque ignoro multa
transferri, cum in omnibus fere causis, in quibus cecidisse quis
formula dicitur, hae sint quaestiones, *An huic*, *an cum hoc*,
an hac lege, *an apud hunc*, *an hoc tempore liceat agere?* et si
70 qua sunt talia. Sed personae, tempora, actiones, ceteraque propter
aliquam causam transferuntur: ita non est in translatione quaestio,
sed in eo, propter quod transferuntur. *Non debes apud Praetorem
petere fideicommissum*, *sed apud consules: maior enim praetoria cogni-* 257
tione summa est. Quaeritur, *an maior summa sit?* facti controversia
71 est. *Non licet tibi agere mecum: cognitor enim fieri non potuisti.*
Iudicatio est, *an potuerit? Non debuisti interdicere*, *sed petere: an
recte interdictum sit?* ambigitur. Quae omnia succedunt legitimis
72 quaestionibus. Annon praescriptiones, etiam in quibus maxime vide-

tur manifesta translatio, easdem omnes species habent, quas eae
leges, quibus agitur, ut aut de nomine, aut scripto et sententia vel
ratiocinatione, quaeratur? Deinde status ex quaestione oritur; translatio
non habet quaestionem, de qua contendit orator, sed propter
quam contendit. Hoc apertius: *Occidisti hominem; Non occidi:* quae- 73
stio, *An occiderit?* status, coniectura. Non est tale, *Habeo ius
actionis; Non habes:* ut sit quaestio, *an habeat?* et inde status.
Accipiat enim actionem necne, ad eventum pertinet, non ad causam:
258 et ad id, quod pronunciat iudex, non id, propter quod pronunciat.
Hoc illi simile est, *Puniendus es; Non sum:* videbit iudex, *an pu-* 74
niendus sit? sed non hic erit quaestio; nec hic status. Ubi ergo?
*Puniendus es, hominem occidisti: Non occidi: An occiderit? Hono-
randus sum; non es;* num statum habet? non, ut puto. *Honorandus
sum, quia tyrannum occidi; Non occidisti:* quaestio, et status. Si-
militer, *Non recte agis; Recte ago*, non habet statum; ubi est ergo?
Non recte agis, ignominiosus. Quaeritur, *An ignominiosus sit?* aut, 75
An agere ignominioso liceat? et quaestiones et status. Ergo transla-
tivum genus causae est, ut comparativum, et mutuae accusationis.
At enim simile est illi, *Habeo ius; Non habes: Occidisti; Recte occidi.* 76
Non nego: sed nec res haec statum facit. Non enim sunt hae pro-
positiones (alioqui causa non explicabitur), sed cum suis rationibus.
259 *Scelus commisit Horatius; sororem enim occidit: Non commisit; debuit
enim occidere eam, quae hostis morte maerebat:* quaestio, *An haec
iusta causa?* ita qualitas. Ac similiter in translatione: *Non habes ius* 77
*abdicandi, quia ignominioso non est actio: Habeo ius, quia abdicatio
actio non est.* Quaeritur, *Quid sit actio?* finiemus: *Non licet abdi-
care*, syllogismus. Item cetera per omnes et rationales et legales
status. Nec ignoro fuisse quosdam, qui translationem in rationali 78
quoque genere ponerent hoc modo, *Hominem occidi iussus ab impe-
ratore. Dona templi cogenti tyranno dedi. Deserui, tempestatibus,
fluminibus, valetudine impeditus*, id est, non per me stetit, sed per
illa. A quibus etiam liberius dissentio. Non enim actio transfertur, 79
sed causa facti: quod accidit paene in omni defensione. Deinde is,
qui tali utitur patrocinio, non recedit a forma qualitatis; dicit enim,
se culpa vacare: ut magis qualitatis duplex ratio facienda sit, altera,
qua et factum defenditur; altera, qua tantum reus.

Credendum est igitur iis, quorum auctoritatem secutus est Ci- 80
cero, tria esse, quae in omni disputatione quaerantur, *an sit, quid*
260 *sit, quale sit?* quod ipsa nobis etiam natura praescribit. Nam pri-
mum oportet subesse aliquid, de quo ambigitur: quod, quid sit, et
quale sit, certe non potest aestimari, nisi prius esse constiterit: ideo-
que ea prima quaestio. Sed non statim, quod esse manifestum est, 81
etiam, quid sit, apparet. Hoc quoque constituto, novissima qua-
litas superest: nec his exploratis aliud est ultra. His infinitae quae-
stiones, his finitae continentur; horum aliqua in demonstrativa, de-

82 liberativa, iudiciali materia utique tractantur. Haec rursus iudiciales
causas et rationali parte et legali continent. Neque enim ulla iuris
83 disceptatio, nisi finitione, qualitate, coniectura potest explicari. Sed
instituentibus rudes, non erit inutilis latius primo fusa ratio, et, si
non statim rectissima linea tensa, facilior tamen et apertior via.
Discant igitur ante omnia, quadripertitam in omnibus causis esse rationem,
quam primam intueri debeat, qui acturus est. Nam, ut a
defensore potissimum incipiam, longe fortissima tuendi se ratio est,
si, quod obiicitur, negari potest: proxima, *si non id, quod obiicitur,* 261
factum esse dicitur: tertia honestissima, *qua recte factum defenditur.*
Quibus si deficiamur, ultima quidem, sed iam sola superest salus,
alioquo iuris adiutorio elabendi ex crimine, quod neque negari neque
84 defendi potest; ut non videatur *iure actio intendi.* Hinc illae quaestiones,
sive actionis, sive translationis. Sunt enim quaedam non
laudabilia natura, sed iure concessa; ut in XII tabulis debitoris corpus
inter creditores dividi licuit: quam legem mos publicus repudiavit:
et aliquid aequum, sed prohibitum iure; ut libertas testamentorum.
85 rum. Accusatori nihilo plura intuenda sunt, quam ut probet *factum
esse, hoc esse factum, non recte factum, iure se intendere.* Ita circa
species easdem lis omnis versabitur, translatis tantum aliquando partibus:
ut in causis, in quibus de praemio agitur, recte factum peti-
86 tor probat. Haec quatuor velut proposita formaeque actionis, quae
tum generales status vocabam, in duo, ut ostendi, genera discedunt,
rationale, et *legale*. Rationale simplicius est, quia ipsius tantum
naturae contemplatione constat. Itaque in eo satis est ostendisse 262
87 *coniecturam, finitionem, qualitatem.* Legalium plures sint species
necesse est, propterea quod multae sunt leges, et varias habent formas.
Alia est cuius verbis nitimur, alia cuius voluntate: alias nobis,
cum ipsi nullam habemus, adiungimus: alias inter se comparamus:
88 alias in diversum interpretamur. Sic nascuntur haec velut simulacra
ex illis tribus, interim simplicia, interim et mixta, propriam tamen
faciem ostendentia, ut *scripti et voluntatis*, quae sine dubio aut *qualitate*
aut *coniectura* continentur; et *syllogismus*, qui est maxime *qualitatis;*
et *leges contrariae*, quae iisdem, quibus *scriptum et voluntas*,
89 constant; et *ἀμφιβολία*, quae semper *coniectura* explicatur. *Finitio*
quoque utrique generi, quodque rerum, quodque scripti contemplatione
constat, communis est. Haec omnia, etiamsi in illos tres status
veniunt, tamen, quia, ut dixi, habent aliquid velut proprium,
videntur demonstranda discentibus: et permittendum, ea dicere vel
status legales, vel *quaestiones*, vel *capita* quaedam *minora:* dum sciant,
90 nihil ne in his quidem praeter tria, quae praediximus, quaeri. At
Quantum? et *Quam multum?* et *Ad aliquid*, et, ut nonnulli putaverunt,
comparativus, non eandem rationem habent; sunt enim haec
non ad varietatem iuris, sed ad solam rationem referenda: ideoque
semper in parte aut coniecturae aut qualitatis ponenda sunt, ut,

Qua mente? et *Quo tempore?* et *Quo loco?* Sed de singulis dicemus 91
quaestionibus, cum tractare praecepta *divisionis* coeperimus. Hoc
inter omnes convenit, in causis simplicibus singulos status esse cau-
sarum; quaestionum autem, quae, velut subiacentes, ad illud, quo
263 iudicium continetur, referuntur, saepe in unam cadere plures posse
(etiam credo aliquando dubitari, quo statu sit utendum? cum adver- 92
sus unam intentionem plura opponuntur: et sicut in colore dicitur
narrationis, eum esse optimum, quem actor optime tueatur; ita hic
quoque posse dici, eum statum esse faciendum, in quo tuendo plu-
rimum adhibere virium possit orator: ideoque pro Milone, aliud Ci- 93
ceroni agenti placuit, aliud Bruto, cum exercitationis gratia compo-
neret orationem; cum ille *iure tanquam insidiatorem occisum*, et tamen
non Milonis consilio, dixerit; hic etiam *gloriatus sit occiso malo cive)*
in coniunctis vero posse duos et tres inveniri; vel diversos, ut si quis 94
aliud se non fecisse, aliud recte fecisse defendat; vel generis eius-
dem, ut si quis duo crimina vel omnia neget. Quod accidit etiam, 95
si de una re quaeratur aliqua, sed eam plures petant; vel eodem
iure, ut proximitatis; vel diverso, ut cum hic testamento, ille pro-
ximitate nitetur. Quoties autem aliud alii petitori opponitur, dissi-
miles esse status necesse est, ut in illa controversia: *Testamenta le-* 96
*gibus facta rata sint. Intestatorum parentum liberi heredes sint. Ab-
dicatus ne quid de bonis patris capiat. Nothus, ante legitimum natus,
legitimus filius sit: post legitimum natus, tantum civis. In adoptio-
nem dare liceat. In adoptionem dato redire in familiam liceat, si
pater naturalis sine liberis decesserit.* Qui ex duobus legitimis alterum 97
in adoptionem dederat, alterum abdicaverat, sustulit nothum: in-
stituto herede abdicato decessit. Omnes tres de bonis contendunt.
Νόθον, qui non sit legitimus, Graeci vocant: Latinum rei nomen,
264 ut Cato quoque in oratione quadam testatus est, non habemus, ideo-
que utimur peregrino. Sed ad propositum. Heredi scripto oppo- 98
nitur lex, *Abdicatus ne quid de bonis patris capiat:* fit status scripti
et voluntatis, *an ullo modo capere possit? an ex voluntate patris? an
heres scriptus?* Notho duplex fit quaestio, quod *post* legitimos na-
tus sit, et quod *non* sit *ante* legitimum natus. Prior syllogismum habet, 99
an pro non natis sint habendi, qui a familia sunt alienati? Altera
scripti et voluntatis. Non enim esse hunc natum ante legitimum,
convenit: sed voluntate legis se tuebitur, quam dicet talem fuisse,
ut legitimus esset nothus tum natus, cum alius legitimus in domo
non esset. Scriptum quoque legis excludet, dicens, *Non utique, si* 100
postea legitimus natus non sit, notho nocere: uteturque hoc argumen-
to, *Finge solum natum nothum, cuius conditionis erit? tantum civis?
atqui non erit post legitimum natus. Filius? atqui non erit ante legi-
timos natus. Quare si verbis legis stari non potest, voluntate standum
est.* Nec quenquam turbet, quod ex una lege duo status fiant. du- 101
plex est: ita vim duarum habet. Redire in familiam volenti dicitur

ab altero primum, *Ut tibi redire liceat: heres sum;* idem status, qui in petitione abdicati: quaeritur enim, *An possit esse heres abdicatus?*
102 Adiicitur communiter a duobus, *Redire tibi in familiam non licet; non enim pater sine liberis decessit.* Sed in hoc propria quisque eorum quaestione nitetur: alter enim dicet, abdicatum quoque inter liberos esse, et argumentum ducet ex ipsa, qua repellitur, lege: supervacuum enim fuisse prohiberi patris bonis abdicatum, si esset 265
numero alienorum: nunc quia, filii iure, futurus fuerit intestati heres, oppositam esse legem, quae tamen non id efficiat, ne filius sit,
103 sed ne heres. Status finitivus, *Quid sit filius?* Rursus nothus eisdem colligit argumentis, non sine liberis patrem decessisse, quibus in petitione usus est, ut probaret esse se filium. Nisi forte et hic finitionem movet, *An liberi sint etiam non legitimi?* Cadent igitur in unam controversiam, vel specialiter duo legitimi status, *scripti et voluntatis*, et *syllogismus*, et praeterea *finitio:* vel tres illi, qui natura soli sunt, *coniectura* in *scripto et voluntate*, *qualitas* in *syllogismo*, et, quae per se est aperta, *finitio.*

Causa quoque, et *iudicatio* et *continens* est in omni genere cau-
104 sarum. Nihil enim dicitur, cui non insit ratio, et quo iudicium referatur, et quod rem maxime contineat. Sed quia magis haec variantur in litibus, et fere tradita sunt ab iis, qui de iudicialibus causis aliqua composuerunt, in illam partem differantur. Nunc, quia in tria genera causas divisi, ordinem sequar.

VII. Ac potissimum incipiam ab ea, quae constat *laude* ac *vituperatione.* Quod genus videtur Aristoteles, atque eum secutus Theophrastus, a parte negotiali, hoc est πραγματικῇ, removisse, totamque ad solos auditores relegasse: et id eius nominis, quod ab
2 ostentatione ducitur, proprium est. Sed mos Romanus etiam negotiis hoc munus inseruit. Nam et funebres laudationes pendent frequenter ex publico aliquo officio, atque ex senatusconsulto magistra- 266
tibus saepe mandantur: et laudare testem, vel contra, pertinet ad momentum iudiciorum: et ipsis etiam reis dare laudatores licet: et editi *in competitores*, in *L. Pisonem*, in *Clodium* et *Curionem* libri vituperationem continent, et tamen in Senatu loco sunt habiti sen-
3 tentiae. Neque infitias eo, quasdam esse ex hoc genere materias, ad solam compositas ostentationem, ut laudes deorum, virorumque, quos priora tempora tulerunt. Quo solvitur quaestio supra tractata: manifestumque est errare eos, qui nunquam oratorem dicturum, nisi
4 de re dubia, putaverunt. An laudes Capitolini Iovis, perpetua sacri certaminis materia, vel dubiae sunt, vel non oratorio genere tractantur?

Ut desiderat autem laus, quae negotiis adhibetur, probationem: sic etiam illa, quae ostentationi componitur, habet interim
5 aliquam speciem probationis: ut qui Romulum Martis filium, educatumque a lupa dicat, in argumentum coelestis ortus utatur his, quod

abiectus in profluentem, non potuerit exstingui; quod omnia sic egerit, ut, genitum praeside bellorum deo, incredibile non esset; quod
ipsum quoque coelo receptum temporis eius homines non dubitaverint. Quaedam vero etiam in defensionis speciem cadent: ut si, in 6
laude Herculis, permutatum cum regina Lydiae habitum et imperata,
267 ut traditur, pensa orator excuset. Sed proprium laudis est, res
amplificare et *ornare*.

Quae materia praecipue quidem in deos et homines cadit: est
tamen et aliorum animalium, et carentium anima. Verum in deis 7
generaliter primum maiestatem ipsius eorum naturae venerabimur:
deinde proprie vim cuiusque et inventa, quae utile aliquid hominibus
attulerunt. Vis ostenditur, ut in Iove, regendorum omnium; in 8
Marte, belli; in Neptuno, maris: inventa, ut artium, in Minerva;
Mercurio, literarum; medicinae, Apolline; Cerere, frugum; Libero, vini. Tum, si qua ab iis acta vetustas tradidit, commemoranda. Addunt etiam diis honorem parentes, ut si quis sit filius
Iovis: addit antiquitas, ut iis, qui sunt ex Chao; progenies quoque,
ut Apollo ac Diana Latonae. Laudandum in quibusdam, quod geniti 9
immortales; in quibusdam, quod immortalitatem virtute sunt consecuti: quod pietas principis nostri, praesentium quoque temporum
decus fecit.

Magis est varia laus hominum. Nam primum dividitur *in tem-* 10
pora, quodque ante eos fuit, quoque ipsi vixerunt: in iis autem, qui
fato sunt functi, etiam quod est insecutum. Ante hominem *patria*
ac *parentes*, *maiores*que erunt, quorum duplex tractatus est: aut
enim respondisse nobilitati, pulchrum erit; aut humilius genus illu-
268 strasse factis. Illa quoque interim ex eo, quod ante ipsum fuit, tem- 11
pore trahentur, quae responsis vel auguriis futuram claritatem promiserint: ut eum, qui ex Thetide natus esset, maiorem patre suo
futurum cecinisse dicuntur oracula. Ipsius vero laus hominis, ex 12
animo et corpore et extra positis peti debet. Et corporis quidem
fortuitorumque cum levior, tum non uno modo tractanda est. Nam
et pulchritudinem interim roburque prosequimur honore verborum, ut
Homerus in Agamemnone atque Achille. Interim confert admirationi
multum etiam infirmitas, ut cum idem Tydea parvum, sed bellatorem, dicit fuisse. Fortuna vero, cum dignitatem affert, ut in regibus 13
principibusque (namque est haec materia ostendendae virtutis uberior), tum quo minores opes fuerunt, eo maiorem benefactis gloriam
parit. Sed omnia, quae extra nos bona sunt quaeque hominibus
forte obtigerunt, non ideo laudantur, quod habuerit quis ea, sed
quod iis honeste sit usus. Nam divitiae et potentia et gratia, cum 14
plurimum virium dent in utramque partem, certissimum faciunt morum experimentum: aut enim meliores propter haec, aut peiores sumus. Animi semper vera laus: sed non una per hoc opus via duci-
tur. Namque alias aetatis gradus, gestarumque rerum ordinem se- 15

qui speciosius fuit, ut in primis annis laudaretur indoles, tum disciplinae, post hoc operum, id est factorum dictorumque, contextus: alias in species virtutum dividere laudem, fortitudinis, iustitiae, continentiae, ceterarumque, ac singulis assignare, quae secundum
16 quamque earum gesta erunt. Utra sit autem harum via utilior, cum materia deliberabimus: dum sciamus gratiora esse audientibus, quae solus quis, aut primus, aut certe cum paucis fecisse dicetur: si quid praeterea supra spem aut exspectationem, praecipue quod aliena po-
17 tius causa, quam sua. Tempus, quod finem hominis insequitur, non semper tractare contingit: non solum, quod viventes aliquando laudamus, sed quod rara haec occasio est, ut referri possint divini 269
18 honores, et decreta, ut publice statuae constitutae. Inter quae numeraverim ingeniorum monumenta, quae saeculis probarentur. Nam quidam, sicut Menander, iustiora posterorum, quam suae aetatis, iudicia sunt consecuti. Afferunt laudem liberi parentibus, urbes conditoribus, leges latoribus, artes inventoribus, nec non instituta quoque auctoribus, ut a Numa traditum deos colere, a Publicola fasces populo summittere.

19 Qui omnis etiam in vituperatione ordo constabit, tantum in diversum. Nam et turpitudo generis opprobrio multis fuit; et quosdam claritas ipsa notiores circa vitia, et invisos magis fecit; et in quibusdam, ut in Paride traditum est, praedicta pernicies; et corporis ac fortunae quibusdam mala contemtum, ut Thersitae atque Iro; quibusdam bona vitiis corrupta odium attulerunt; ut Nirea im-
20 bellem, Plisthenem impudicum, a poëtis accepimus. Et animi toti- 270
dem vitia, quot virtutes sunt: nec minus, quam in laudibus, duplici ratione tractantur. Et post mortem adiecta quibusdam ignominia est, ut Maelio, cuius domus solo aequata; Marcoque Manlio, cuius praenomen e familia in posterum exemtum est. Et parentes malorum
21 odimus. Et est conditoribus urbium infame, contraxisse aliquam perniciosam ceteris gentem, qualis est primus Iudaicae superstitionis auctor: et Gracchorum leges invisae: et si quod est exemplum deforme posteris traditum, quale libidinis vir Perses in muliere Samia

---

§ 19. *Plisthenem*] Ignotum nomen hoc est impudici hominis. Quare quod Brodaeus ad Anthol. II, 5. coniecit, *Clisthenem* reponendum esse vix dubium est; quod nomen in marg. Gryph. et Bas. legitur. Hunc Aristoph. in Ranis 425. et al. l. commemorat et Suidas et Aristophanis (Nub. 354.) scholiasta ἐπὶ κιναιδείᾳ διαβάλλεται, in quem etiam Cratinus dicteria coniecerit, ut in proverbium abiret *Κλεισθένους ἀκρατέστερος*. Neque illud obstat, quod ab Homero reliqui *Thersites* Il. II, 212. *Iro* Odyss. XVIII, 1—106. *Nireus* Il. II, 673. notantur, *Clisthenes* a Sophocle et Aristophane. Quint. enim scribit *a poëtis accepimus*. In omnibus tamen libris scriptis et edd. *Plisthenem* legitur, nisi quod Turic. habet *phistenem* Goth. et Iens. *plistinem*.

§ 21. *libidinis*] sc. exemplum. Sed tamen proximum *vir*, quod mulieris oppositio non flagitat, efficit, ut praeferendum suspiceris *libidino-*

instituere ausus dicitur primus. Sed in viventibus quoque iudicia 22
hominum, velut argumenta sunt morum; et honos aut ignominia,
veram esse laudem vel vituperationem, probat.

Interesse tamem Aristoteles putat, *ubi* quidque laudetur, aut 23
vituperetur. Nam plurimum refert, qui sint audientium mores, quae
publice recepta persuasio: ut illa maxime, quae probant, esse in
eo, qui laudabitur, credant; aut in eo, contra quem dicemus, ea,
quae oderunt. Ita non dubium erit iudicium, quod orationem prae- 24
cesserit. Ipsorum etiam permiscenda laus semper (nam id benevolos
facit), quoties autem fieri poterit, cum materiae utilitate iungenda.
271 Minus Lacedaemone studia literarum, quam Athenis, honoris mere-
buntur: plus patientia, fortitudo. Rapto vivere quibusdam hone-
stum, aliis cura legum. Frugalitas apud Sybaritas forsitan odio fo-
ret, veteribus Romanis summum luxuria crimen. Eadem in singulis 25
differentia. Maxime favet iudex, qui sibi dicentem assentari putat.
Idem praecipit illud quoque (quod mox Cornelius Celsus prope supra
modum invasit) quia sit quaedam virtutibus ac vitiis vicinitas, uten-
dum proxima derivatione verborum, ut pro temerario fortem, pro
prodigo liberalem, pro avaro parcum vocemus: quae eadem etiam
contra valent. Quod quidem orator, id est vir bonus, nunquam
faciet, nisi forte communi utilitate ducatur.

Laudantur autem *urbes* similiter atque homines. Nam pro pa- 26
rente est conditor; et multum auctoritatis affert vetustas, ut iis, qui
terra dicuntur orti; et virtutes ac vitia circa res gestas, eadem quae
in singulis: illa propria, quae ex loci positione ac munitione sunt.
Cives illis, ut hominibus liberi, decori.

Est laus et *operum*, in quibus *honor*, *utilitas*, *pulchritudo*, *au-* 27
ctor spectari solet. *Honor*, ut in templis; *utilitas*, ut in muris;
pulchritudo vel *auctor*, utrobique.

272 Est et *locorum*, qualis Siciliae apud Ciceronem; in quibus simi-
liter *speciem* et *utilitatem* intuemur: *speciem*, maritimis, planis,
amoenis; *utilitatem*, salubribus, fertilibus. Erit etiam dictorum
honestorum factorumque laus generalis. Erit et rerum omnis modi. 28
Nam et somni et mortis scriptae laudes, et quorundam a medicis
ciborum.

Itaque, ut non consensi hoc laudativum genus circa solam ver-

---

sus vir, quod est in optimis libris. Turic. Alm. Bodlei. Reg. 1. ed. Camp. Andr. Tarv. Ald. Nihil tamen mutandum, cum de re non aliunde constet.

§ 25. *assentari*] Sic Guelf. Ioann. Alm. Voss. 1. 3. RR. 1. 2. 5. ed. Camp. Locat. Ald. Vasc. Gryph. Colin. Basil. Vidov. Iens. et reliq. edd. ante Stoer. pro vulg. *assentiri*. Cf. Interpretes ad Vell. P. II, 48, 1. inprimis Ruhnk. qui *adsentabatur* et II, 128. *assentatio* pro *assensio* defendit. Quanquam non idcirco omnes ubique huius verbi formae ad frequentativum accommodandae ne apud nostrum quidem sunt.

§ 27. *Ciceronem*] Verr. II, 1. et IV, 48. Orat. 62.

sari honesti quaestionem, sic qualitate maxime contineri puto: quamquam omnes tres status cadere in hoc opus possint, hisque usum C. Caesarem in vituperando Catone notaverit Cicero. Totum autem habet aliquid simile suasoriis: quia plerumque eadem illic suaderi, hic laudari solent.

VIII. Deliberativas quoque miror a quibusdam sola utilitate finitas. Ac, si quid in his unum sequi oporteret, potior fuisset apud me Ciceronis sententia, qui hoc materiae genus dignitate maxime contineri putat. Nec dubito, quin hi, qui sunt in illa priore senten-
tia, secundum opinionem pulcherrimam, ne utile quidem, nisi quod
2 honestum esset, existimarint. Et est haec ratio verissima, si consilium contingat semper bonorum atque sapientum. Verum apud imperitos, apud quos frequenter dicenda sententia est, populumque praecipue, qui ex pluribus constat indoctis, discernenda sunt haec,
3 et secundum communes magis intellectus loquendum. Sunt enim mul- 273
ti, qui etiam, quae credunt *honesta*, non tamen satis eadem *utilia* quoque existiment, et quae turpia esse dubitare non possunt, utilitatis specie ducti probent, ut *foedus Numantinum*, *iugum*que *Caudi-*
4 *num*. Ne qualitatis quidem statu, in quo et honestorum et utilium quaestio est, complecti eas satis est. Nam frequenter in his etiam coniecturae locus est: nonnunquam tractatur aliqua finitio: aliquando etiam legales possunt incidere tractatus, in privata maxime consilia, si quando ambigitur, *an liceat*. De coniectura paulo post pluribus.
5 Interim est definitio apud Demosthenem, *Det Halonesum Philippus, an reddat?* apud Ciceronem in Philippicis, *Quid sit tumultus?* Quid? non illa similis iudicialium quaestio. *De statua Servii Sulpicii, an*
6 *iis demum ponenda sit, qui in legatione ferro sunt interemti?* Ergo pars deliberativa, (quae eadem suasoria dicitur) de tempore futuro consultans, quaerit etiam de praeterito. Officiis constat duobus, *suadendi* ac *dissuadendi*.

Prooemio, quale est in iudicialibus, non utique eget, quia con-
7 ciliatus est ei quisque, quem consulit. Initium tamen quodcunque debet habere aliquam prooemii speciem: neque enim abrupte, nec unde libuit, incipiendum: quia est aliquid in omni materia naturaliter primum. In senatu, et utique in concionibus eadem ratio, quae apud iudices, acquirendae sibi plerumque eorum, apud quos dicendum sit, 274

---

§ 28. *Cicero*] Topic. c. 25.

§ 1. *Ciceronis*] de Orat. II, 82.

§ 3. *eadem utilia quoque*] Abesset *quoque*, si Quint. pronominis *eadem* vim tam diligenter servaret, quam Cicero. H. I. vix differt ab *ea*. Deinde *et* post *existiment* Spald. e Turicensi et Almelov. (adde Reg. Cod. 1. et princ. ed. Camp.) cum Obr. recepit, ne quid hic locus referret oratoriae elegantiae. Quae particula post negativam partic. *sed* significat; sin abest, verba *quae turpia* dicuntur pro *contra, quae turpia*; eaque vis est sententiae.

§ 5. *Ciceronem*] Philipp. VIII, 1, 2.

benevolentiae. Nec mirum, cum etiam in Panegyricis petatur au-
dientium favor, ubi emolumentum non in utilitate aliqua, sed in sola
laude, consistit. Aristoteles quidem, nec sine causa, putat et a no- 8
stra, et ab eius, qui dissentiet, persona, duci frequenter in consiliis
exordium, quasi mutuantibus hoc nobis a iudiciali genere; nonnun-
quam etiam, ut minor res maiorve videatur: in demonstrativis vero
prooemia esse maxime libera existimat. Nam et longe a materia duci, 9
ut in Helenes laude Isocrates fecerit: et ex aliqua rei vicinia, ut idem
in Panegyrico conqueritur *plus honoris corporum, quam animorum,*
virtutibus dari: et Gorgias in Olympico laudans eos, qui primi tales
instituerunt conventus. Quos secutus videlicet Crispus Sallustius, in
bello Iugurthino et Catilinario, nihil ad historiam pertinentibus prin-
cipiis orsus est. Sed nunc ad suasoriam, in qua, etiam cum prooe- 10
mio utemur, breviore tamen, et velut quodam capite tantum et initio,
debebimus esse contenti.

Narrationem vero nunquam exiget privata deliberatio, eius dun-
taxat rei, de qua dicenda sententia est: quia nemo ignorat id, de
quo consulit. Extrinsecus possunt pertinentia ad deliberationem multa 11
narrari. In concionibus saepe est etiam illa, quae ordinem rei docet,
necessaria. Affectus, ut quae maxime, postulat. Nam et concitanda 12
et lenienda frequenter est ira, et ad metum, cupiditatem, odium,
conciliationem, impellendi animi. Nonnunquam etiam movenda mi-
275 seratio, sive, ut auxilium obsessis feratur, suadere oportebit, sive
sociae civitatis eversionem deflebimus. Valet autem in consiliis aucto-
ritas plurimum. Nam et prudentissimus esse haberique et optimus 13
debet, qui sententiae suae de utilibus atque honestis credere omnes
velit. In iudiciis enim vulgo fas habetur indulgere aliquid studio suo:
consilia, nemo est qui neget, secundum mores dari.

Graecorum quidem plurimi omne hoc officium concionale esse 14
iudicaverunt, et in sola reipublicae administratione posuerunt. Quin
et Cicero in hac maxime parte versatur. Ideoque suasuris *de pace,*
bello, copiis, opibus, vectigalibus, haec duo praecipue nota esse vo-
luit, *vires civitatis,* et *mores:* ut ex natura cum ipsarum rerum, tum
audientium, ratio suadendi duceretur. Nobis maior in re videtur 15
varietas; nam et *consultantium* et *consiliorum* plurima sunt genera.

Quare in suadendo et dissuadendo tria primum spectanda erunt,
Quid sit, de quo deliberetur; Qui sint, qui deliberent; Qui sit, qui
suadeat. Rem, de qua deliberatur, aut certum est posse fieri, aut 16
incertum. Si incertum, haec erit quaestio sola, aut potentissima.

---

§ 14. *opibus*] Sic Goth. Voss. 2. et R. 2. cum edd. ante Stoerium omnibus, excepta Aldina utraque, quae cum reliquis libris habet *operibus*, quod Spald. recepit, cum *opibus* et ipsius loci ratio suaderet, et Cic. de Orat. II, 82. quem Quint. laudavit, *qui utilitatem defendit, enumerabit commoda pacis, opum, potentiae, pecuniae, vectigalium, praesidii militum, ceterarum rerum.*

Saepe enim accidet, ut prius dicamus, ne si possit quidem fieri, esse
faciendum: deinde, fieri non posse. Cum autem de hoc quaeritur,
coniectura est, *An Isthmos intercidi, an siccari palus Pomtina, an
portus fieri Ostiae possit? An Alexander terras ultra Oceanum sit in-*
17 *venturus.* Sed in iis quoque, quae constabit posse fieri, coniectura
aliquando erit: ut si quaeratur, *An utique futurum sit, ut Carthagi-
nem superent Romani; ut redeat Hannibal, si Scipio exercitum in
Africam transtulerit; ut servent fidem Samnites, si Romani arma de-
posuerint?* Quaedam et fieri posse, et futura esse, credibile est;
sed aut *alio tempore*, aut *alio loco*, aut *alio modo.* 276

18 Ubi coniecturae non erit locus, alia sunt intuenda. Et primum,
aut propter ipsam rem, de qua sententiae rogantur, consultabitur:
aut propter alias intervenientes extrinsecus causas. Propter ipsam
deliberant Patres conscripti, *An stipendium militi constituant?* Haec
19 materia simplex erit. Accedunt causae aut faciendi, ut deliberant
P. C., *An Fabios dedant Gallis bellum minitantibus?* aut non facien-
di, ut deliberat C. Caesar, *An perseveret in Germaniam ire*, cum mi-
20 lites passim testamenta facerent? Hae suasoriae duplices sunt. Nam
et illic causa deliberandi est, quod bellum Galli minitentur: esse ta-
men quaestio potest, *Dedendine fuerint, etiam citra hanc denuncia-
tionem, qui contra fas, cum legati missi essent, proelium inierint, re-*
21 *gemque, ad quem mandata acceperant, trucidarint?* Et hic nihil
Caesar sine dubio deliberaret, nisi propter hanc militum perturba-
tionem; est tamen locus quaerendi, *An, citra hunc quoque casum,
penetrandum in Germaniam fuerit?* Semper autem de eo prius loque-
mur, de quo deliberari, etiam detractis sequentibus, posset.

22 Partes suadendi quidam putaverunt *honestum, utile, necessarium.*
Ego non invenio huic tertiae locum. Quantalibet enim vis ingruat,
aliquid fortasse pati necesse sit, nihil facere: de faciendo autem deli- 277
23 beratur. Quod si hanc vocant *necessitatem*, in quam homines gravio-
rum metu coguntur, *utilitatis* erit quaestio: ut *si obsessi, et impares,
et aqua ciboque defecti, de facienda ad hostem deditione deliberent*, et
dicatur, *Necesse est:* nempe sequitur, ut hoc subiiciatur, *Alioqui
pereundum est;* ita propter id ipsum non est necesse, quia perire po-
tius licet. Denique non fecerunt Saguntini, nec in rate Opitergina

---

§ 16. *Pomtina*] Sic Cod. Almel. Nam Turic. ex correct. *Pomptina*, ut apud Liv. II, 34, 4. scribi dicit Drakenb. Reliqui libri *Pontina*, quod Spald. non recepit quidem, sed probat tamen, eius rationis memor, quam Qu. I, 7, 30. proposuit, *sic scribendum quidque iudico, quomodo sonat.* Quod si tenemus, non *Pontina*, attenuata litera *m*, scribendum est; sed *Pomtina*, aut, ut multis placet, *Pomptina*, labiali litera interposita, ut in *emptum.*

§ 23. *Opitergina*] cf. Flor. IV, 2, 33. et Luc. IV, 462. ut Liv. XXI, 14. et Sil. It. II, 696. de *Saguntinis.* Nec tamen scribendum foret, quod Spald. optat, ut fieri per Codd. liceat, *Opiterginі*, quod est in ed. Camp. Vulgatam confirmat et id quod una ratis mille iuvenes con-

circumventi. Igitur in his quoque causis aut de *sola utilitate* ambigetur, aut quaestio inter *utile* atque *honestum* consistet. At enim, si quis liberos procreare volet, necesse habet uxorem ducere. Quis dubitat? sed ei, qui pater vult fieri, liqueat necesse est, uxorem esse ducendam. Itaque mihi ne consilium quidem videtur, ubi necessitas est: non magis quam ubi constat, quid fieri omnino non posse. Omnis enim deliberatio de dubiis est. Melius igitur, qui tertiam partem dixerunt δυνατὸν, quod nostri *possibile* nominant: quae, ut dura videatur appellatio, tamen sola est. Quas partes non omnes in omnem cadere suasoriam manifestius est, quam ut docendum sit. Tamen apud plerosque earum numerus augetur, a quibus ponuntur ut partes, quae species sunt partium. Nam *fas*, *iustum*, *pium*, *aequum*, *mansuetum* quoque (sic enim sunt interpretati τὸ ἥμερον) et si qua adhuc adiicere quis eiusdem generis velit, subiici possunt *honestati*. An sit autem *facile*, *magnum*, *iucundum*, *sine periculo*? ad quaestionem pertinet *utilitatis*. Qui loci oriuntur ex contradictione: *Est quidem utile, sed difficile, parvum, iniucundum, periculosum.*

24
25
26
27

278 Tamen quibusdam videtur esse nonnunquam de iucunditate sola consultatio, ut si de aedificando theatro, instituendis ludis, deliberetur. Sed neminem adeo solutum luxu puto, ut nihil in causa suadendi sequatur praeter voluptatem. Praecedat enim semper aliquid necesse est, ut in ludis, honor Deorum; in theatro, non inutilis laborum remissio, deformis et incommoda turbae, si id non sit, conflictatio; et nihilo minus eadem illa religio, cum theatrum veluti quoddam illius sacri templum vocabimus. Saepe vero et utilitatem despiciendam esse dicimus, ut honesta faciamus, ut cum illis Opiterginis damus consilium, ne se hostibus dedant, quanquam perituri sint, nisi fecerint: et utilia honestis praeferimus, ut cum suademus, ut bello Punico servi armentur. Sed tamen neque hic plane concedendum est, esse id inhonestum (liberos enim natura omnes, et eisdem constare elementis, et fortasse antiquis etiam nobilibus ortos, dici potest): et illic, ubi manifestum periculum est, opponenda alia, ut crudelius

28
29
30
31

---

tinuit, et verborum collocatio. Scripsisset, opinor, Quint. *nec Opitergini in rate circ.* Neque nostrae lectioni obstat § 30.

§ 24. *necesse habet uxorem ducere*] Indicativum restitui ex Turic. Guelf. Voss. 1. et 3. quibus assentiuntur Codd. RR. 3. 4. et ed. Camp. Postulat enim etiam seq. *necesse est* in opposita sententia. Male igitur vulgo *necess. habeat*, quod Spald. recepit.

§ 31. *et fortasse antiquis etiam nobilibus ortos*] Spald. hanc vulg. lectionem non recte defendit. *Omnes* enim, quod praecedit, non ad homines spectat, sed ad servos, de quibus ambigitur. Sic etiam verborum ordo suadet. In sua vero gente servi, qui sunt apud Romanos, fortasse nobilitate generis excellunt. Quare *antiquis*, quanquam non solet alias esse in significanda nobilitate necessarium, non tamen mutaverim in *aliquos*, ut Burmannus voluit ex Cod. Argent. in quo erat *aliquis*. Maior enim quaedam nobilitas ex antiquitate generis nobilis ducitur.

etiam perituros affirmemus, si se dediderint, sive hostis non serva-
32 verit fidem, sive Caesar vicerit, quod vero similius. Haec autem, quae tantum inter se pugnant, plerumque nominibus deflecti solent. Nam et utilitas ipsa expugnatur ab iis, qui dicunt, non solum potiora esse honesta, quam utilia, sed ne utilia quidem esse, quae non sint honesta: et contra, quod nos honestum, illi vanum, ambitio- 279
33 sum, stolidum, verbis, quam re, probabilius vocant. Nec tantum inutilibus comparantur utilia, sed inter se quoque ipsa: ut si ex duobus eligamus, in altero, quid sit magis, in altero, quid sit minus. Crescit hoc adhuc. Nam interim triplices etiam suasoriae incidunt: ut cum Pompeius deliberavit, *Parthos, an Africam, an Aegyptum peteret*. Ita non tantum, utrum melius, sed quid sit optimum, quae-
34 ritur; itemque contra. Nec unquam incidet in hoc genere materiae dubitatio rei, quae undique secundum nos sit. Nam ubi contradictioni locus non est, quae potest esse causa dubitandi? Ita fere omnis suasoria nihil est aliud, quam comparatio: videndumque, *quid consecuturi simus*, et *per quid?* ut aestimari possit, *plus in eo, quod petimus, sit commodi; an vero in eo, per quod petimus, incommodi?*
35 Est utilitatis et in tempore quaestio, *Expedit, sed non nunc;* et in loco, *Non hic;* et in persona, *Non nobis, non contra hos;* et in genere agendi, *Non sic;* et in modo, *Non in tantum.*

Sed personam saepius decoris gratia intuemur, quae et in nobis,
36 et in iis, qui deliberant, spectanda est. Itaque quamvis exempla plurimum in consiliis possint, quia facillime ad consentiendum homines ducuntur experimentis: refert tamen, quorum auctoritas, et qui- 280 bus adhibeatur. Diversi sunt enim deliberantium animi, duplex con-
37 ditio. Nam consultant aut plures, aut singuli: sed in utrisque differentia: quia et in pluribus multum interest, *Senatus sit, an populus; Romani, an Fidenates; Graeci, an Barbari;* et in singulis, *Catoni petendos honores suadeamus, an C. Mario; de ratione belli Scipio prior,*
38 *an Fabius deliberet*. Proinde intuenda *sexus*, *dignitas*, *aetas*. Sed mores praecipue discrimen dabunt. Et honesta quidem honestis suadere facillimum est; si vero apud turpes recta obtinere conabimur,
39 ne videamur exprobrare diversam vitae sectam, cavendum est. Et

---

§ 31. *quod vero similius*] Spald. edidit ex Guelf. et Voss. 1. (adde Codd. RR. 3. et 4.) *quod esse vero similius*, quia vix quisquam *esse* in mentem induxerit scribere pro *est*, quod in reliquis legitur libris, si exceperis Turicensem, ed. Camp. (*quid*) et Obrecht. qui, quod verissimum est, habent *quod vero similius*. Fallitur autem Spald. qui obliqua oratione dici existimat *opponenda alia*, ad quae intelligendum est *sunt*, oppositis verbis *concedendum est:* neque ex *affirmemus* illa verba *quod — similius* pendent.

§ 35. *Non nobis, non contra hos*] Cod. Almel. et R. 5. post *nobis* interponunt *et in adversariis*, qui sunt certe intelligendi ad *hos*. Nam scribi nolim, quia *persona* duplex, et suasoris, et adversarii, cogitari potest, quod negat Spald. Nihil tamen mutavit.

animus deliberantis, non ipsa honesti natura, quam ille non respicit,
permovendus; sed laude, vulgi opinione, et, si parum proficiet haec
vanitas, secutura ex his utilitate; aliquanto vero magis obiiciendo
aliquos, si diversa fecerit, metus. Nam praeter id, quod his levis- 40
simi cuiusque animus facillime terretur, nescio an etiam naturaliter
apud plurimos plus valeat malorum timor, quam spes bonorum: sicut
facilior eidem turpium, quam honestorum, intellectus est. Aliquan- 41
do bonis quoque suadentur parum decora: dantur parum bonis consi-
lia, in quibus ipsorum, qui consulunt, spectatur utilitas. Nec me
281 fallit, quae statim cogitatio subire possit legentem: Hoc ergo prae- 42
cipis? et hoc fas putas? Poterat me liberare Cicero, qui ita scribit
ad Brutum, propositis plurimis, quae honeste suaderi Caesai possint:
*Simne bonus vir, si haec suadeam? Minime. Suasoris enim finis est
utilitas eius, cui quisque suadet. At recta sunt: quis negat? sed non
est semper rectis in suadendo locus.* Sed quia est altior quaestio, nec
tantum ad suasorias pertinet, destinatus est mihi hic locus duodecimo,
qui summus futurus est, libro. Nec ego quidquam fieri turpiter ve- 43
lim. Verum interim haec vel ad scholarum exercitationes pertinere
credantur; nam et iniquorum ratio noscenda est, ut melius aequa
tueamur. Interim si quis bono inhonesta suadebit, meminerit non 44
suadere tanquam inhonesta, ut quidam declamatores Sextum Pompe-
ium ad piraticam, propter hoc ipsum, quod turpis et crudelis sit,
impellunt: sed dandus illis deformibus color, idque etiam apud ma-
los. Neque enim est quisquam tam malus, ut videri velit. Sic Ca- 45
tilina apud Sallustium loquitur, ut rem sceleratissimam non malitia,
sed indignatione, videatur audere. Sic Atreus apud Varium:

— *Iam fero* (inquit) *infandissima,*
Iam facere cogor.

Quanto magis eis, quibus curae fama fuit, conservandus est hic vel
ambitus? Quare et, cum Ciceroni dabimus consilium, ut *Antonium* 46
roget, vel etiam ut *Philippicas* (ita vitam pollicente eo) *exurat*, non
cupiditatem lucis allegabimus (haec enim si valet in animo eius, ta-
centibus quoque nobis valet), sed, ut se reipublicae servet, horta-
282 bimur. Hac illi opus est occasione: ne eum talium precum pudeat. Et 47
C. Caesari suadentes regnum, affirmabimus, stare iam rempublicam,

---

§ 42. *quae honeste suaderi Caesari possint*] Sic Turic. Almel. et Voss. 3. cum princ. ed. Camp. Guelf. *possunt* ex Quintiliani sententia, minus probabiliter; edd. omnes *possent*, quasi, ut Spald. existimat, ipsa haec proposita non ea sint, quae indicantur sequenti pronomine *haec*. Quid enim alia, silentio quidem hic praetermissa, intelligamus? Recte vero Wolff animadvertit, bonum virum esse eundem, quem Cic. statim definiat, *Suasoris enim* etc. atque quod, rectane sint, dubitatur, docet in ipsa deliberatione *bene suadentem* opponi *recta sequenti*. In epistolis Cic. ad Brutum, quae hodie dicuntur, hic locus non legitur.

§ 45. *Sallustium*] Coni. Cat. c. 20.

nisi uno règente, non posse. Nam qui de re nefaria deliberat, id so-
lum quaerit, quo modo quam minimum peccare videatur.
48 Multum refert etiam, quae sit persona suadentis: quia, ante-
acta vita si illustris fuit, aut clarius genus aut aetas aut fortuna affert
exspectationem, providendum est, ne, quae dicuntur, ab eo, qui
dicit, dissentiant. At his contraria summissiorem quendam modum
postulant. Nam quae in aliis *libertas* est, in aliis *licentia* vocatur;
et quibusdam sufficit *auctoritas;* quosdam *ratio* ipsa aegre tuetur.
49 Ideoque longe mihi difficillimae videntur *prosopopoeïae*, in qui-
bus ad reliquum suasoriae laborem accedit etiam personae difficultas.
Namque idem illud aliter *Caesar*, aliter *Cicero*, aliter *Cato* suadere
debebit. Utilissima vero haec exercitatio, vel quod duplicis est ope-
ris, vel quod poëtis quoque aut historiarum futuris scriptoribus plu-
50 rimum confert. Verum et oratoribus necessaria. Nam sunt multae
a Graecis Latinisque compositae orationes, quibus alii uterentur, ad
quorum conditionem vitamque aptanda, quae dicebantur, fuerunt.
An eodem modo cogitavit, aut eandem personam induit Cicero, cum
scriberet Cn. Pompeio, et cum T. Ampio, ceterisve; ac non unius-
cuiusque eorum fortunam, dignitatem, res gestas intuitus, omnium, 283
quibus vocem dabat, etiam imaginem expressit? ut melius quidem,
51 sed tamen ipsi, dicere viderentur. Neque enim minus vitiosa est
oratio, si ab homine, quam si a re, cui accommodari debuit, dissi-
det: ideoque Lysias optime videtur in iis, quae scribebat indoctis,
servasse veritatis fidem. Enimvero praecipue declamatoribus consi-
derandum est, quid cuique personae conveniat? qui paucissimas con-
troversias, ita dicunt, ut advocati; plerumque filii, patres, divites,
senes, asperi, lenes, avari, denique superstitiosi, timidi, derisores
fiunt; ut vix comoediarum actoribus plures habitus in pronunciando
52 concipiendi sint, quam his in dicendo. Quae omnia videri possunt
prosopopoeïae; quas ego suasoriis subieci, quia nullo alio ab his, quam
persona, distant. Quanquam haec aliquando etiam in controversias
ducitur, quae ex historiis compositae, certis agentium nominibus
53 continentur. Neque ignoro, plerumque exercitationis gratia poni et
poëticas et historicas; ut *Priami verba* apud Achillem, aut *Sullae di-
ctaturam deponentis* in concione. Sed haec in partem cedent trium
generum, in quae causas divisimus. Nam et rogare, indicare, ra-
tionem reddere, et alia, de quibus supra dictum est, varie, atque 284
ut res vult, in materia *iudiciali*, *deliberativa*, *demonstrativa*, sole-
54 mus. Frequentissime vero in his utimur ficta personarum, quas ipsi
substituimus, oratione: ut, apud Ciceronem pro Coelio, Clodiam,

---

§ 54. *Ciceronem*] pro Coelio c. 14. et 15. unde § 36 extr. *hinc licet conditiones quotidie legas*, apparet, et Codicis Ioann. lectionem *amorum* pro ceterorum librr. lect. *morum* ab editoribus recte esse receptam, et quae sit *hortatio amorum.*

et caecus Appius et Clodius frater, ille in castigationem, hic in hortationem amorum compositus, alloquitur.

Solent in scholis fingi materiae ad deliberandum similiores con- 55
troversiis, et ex utroque genere commixtae: ut cum apud C. Caesarem consultatio de poena Theodoti ponitur. Constat enim accusatione et defensione causae, quod est iudicialium proprium. Permixta 56
autem est et utilitatis ratio, *An pro Caesare fuerit occidi Pompeium? An timendum a rege bellum, si Theodotus sit occisus? An id minime opportunum hoc tempore, et periculosum, et certe longum sit futurum?* Quaeritur et de honesto, *Deceatne Caesarem ultio Pompeii? An sit* 57
verendum, ne peiorem faciat suarum partium causam, si Pompeium indignum morte fateatur? Quod genus accidere etiam veritati potest. 58

Non simplex autem circa suasorias error in plerisque declamatoribus fuit, qui dicendi genus in his diversum, atque in totum illi iudiciali contrarium esse existimarunt. Nam et principia abrupta, et concitatam semper orationem, et in verbis *effusiorem*, ut ipsi vocant, *cultum* affectaverunt, et earum breviores utique commentarios, quam legalis materiae, facere elaborarunt. Ego porro ut prooemio video 59
non utique opus esse suasoriis, propter quas dixi supra causas, ita cur initio furioso sit exclamandum, non intelligo: cum proposita con-
285 sultatione rogatus sententiam, si modo est sanus, non quiritet, sed quam maxime potest civili et humano ingressu mereri assensum deliberantis velit. Cur autem torrens, et utique aequaliter concitata sit 60
in ea dicentis oratio, cum vel praecipue moderationem rationemque consilia desiderent? Neque ego negaverim, saepius subsidere in controversiis impetum dicendi prooemio, narratione, argumentis: quae si detrahas, id fere supererit, quo suasoriae constant: verum id quoque aequalius erit, non tumultuosius atque turbidius. Verbo- 61
rum autem magnificentia non validius est affectanda suasorias declamantibus; sed contingit magis. Nam et personae fere magnae fingentibus placent, *regum*, *principum*, *populi*, *senatus*, et res ampliores: ita cum verba rebus aptentur, ipso materiae nitore clarescunt. Alia veris consiliis ratio est; ideoque Theophrastus quam maxime re- 62
motum ab omni affectatione in deliberativo genere voluit esse sermonem: secutus in hoc auctoritatem praeceptoris sui; quanquam dissentire ab eo non timide solet. Namque Aristoteles idoneam maxime ad 63
scribendum *demonstrativam*, proximamque ab ea *iudicialem* putavit: videlicet quoniam prior illa tota esset ostentationis; haec secunda

---

§ 58. *quam legalis materiae*] Omnium Codd. lectionem, quam restitui, Regii expulerat coniectura *quam iudicialis m.* ex proximis verbis repetita. Quis vero notissimum hoc voc. mutare ausus fuerit? et unde hic omnium libb. consensus? *Materiam* autem *legalem* eodem modo dicere potuit de iure, in scripto positam, quo quaestionum genus III, 5, 4. distinxit *legale* a *rationali*. Accedit quod lex requirere solet commentarium, de cuius brevitate in suasoriis nunc disputatur.

64 egeret artis, vel ad fallendum, si ita poposcisset utilitas; *consilia* 286
fide prudentiaque constarent. Quibus in demonstrativa consentio;
nam et omnes alii scriptores idem tradiderunt: in iudiciis autem con-
siliisque secundum conditionem ipsius, quae tractabitur, rei accom-
65 modandam dicendi credo rationem. Nam et Philippicas Demosthenis
iisdem, quibus habitas in iudiciis orationes, video eminere virtutibus:
et Ciceronis sententiae et conciones non minus clarum, quam est in
accusationibus ac defensionibus, eloquentiae lumen ostendunt. Dicit
tamen idem de suasoria, hoc modo: *Tota autem oratio, simplex et*
66 *gravis, et sententiis debet ornatior esse, quam verbis.* Usum exem-
plorum nulli materiae magis convenire merito fere omnes consentiunt,
cum plerumque videantur respondere futura praeteritis, habeaturque
67 experimentum velut quoddam rationis testimonium. Brevitas quoque
aut copia non genere materiae, sed modo constant. Nam ut in con-
siliis plerumque simplicior quaestio est, ita saepe in causis minor.

Quae omnia vera esse sciet, si quis non orationes modo, sed
historias etiam (namque in his conciones atque sententiae plerumque
suadendi ac dissuadendi funguntur officio) legere maluerit, quam in
68 commentariis rhetorum consenescere. Inveniet enim, nec in consi-
liis abrupta initia, et concitatius saepe in iudiciis dictum, et verba
aptata rebus in utroque genere, et breviores aliquando causarum
69 orationes, quam sententiarum. Ne illa quidem in his vitia depre-
hendet, quibus quidam declamatores laborant, quod et contra sen-
tientibus inhumane conviciantur, et ita plerumque dicunt, tanquam
ab iis, qui deliberant, utique dissentiant: ideoque obiurgantibus si- 287
70 miliores sunt, quam suadentibus. Haec adolescentes sibi scripta
sciant, ne aliter, quam dicturi sunt, exerceri velint, et in desue-
scendis morentur. Ceterum, cum advocari coeperint in consilia ami-
corum, dicere sententiam in senatu, suadere, si quid consulet prin-
ceps: quod praeceptis fortasse non credunt, usu docebuntur.

IX. Nunc de iudiciali genere; quod est praecipue multiplex,
sed officiis constat duobus, *intentionis* ac *depulsionis.* Cuius partes,
ut plurimis auctoribus placuit, quinque sunt, *prooemium*, *narratio*,
probatio, *refutatio*, *peroratio.* His adiecerunt quidam *partitionem*,
propositionem, *excessum;* quarum priores duae probationi succedunt.
2 Nam proponere quidem, quae sis probaturus, necesse est; sed et
concludere: cur igitur, si illa pars causae est, non et haec sit?
Partitio vero dispositionis est species, ipsa *dispositio* pars rhetorices,
et per omnes materias totumque earum corpus aequaliter fusa, sicut
3 inventio et elocutio. Ideoque eam non orationis totius partem unam
esse credendum est, sed quaestionem etiam singularum. Quae nam-
que est quaestio, in qua non promittere possit orator, quid primo,

---

§ 65. *hoc modo*] Cic. Partitt. Oratt. c. 27 extr.
§ 3. *Quae namque est quaestio*] Haud inepta est particula *namque*,

quid secundo, quid tertio sit loco dicturus? quod est proprium *par-*
288 *titionis*. Quam ergo ridiculum est, *quaestionem* quidem speciem esse probationis; *partitionem* autem, quae sit species quaestionis, partem totius orationis vocari? *Egressio* vero, vel, quod usitatius esse coe- 4
pit, *excessus*, sive est extra causam, non potest esse pars causae: sive est in causa, adiutorium vel ornamentum partium est earum, ex quibus egreditur. Nam si, quidquid in causa est, pars causae vocabitur: cur non *argumentum*, *similitudo*, *locus communis*, *affectus*, *exempla*, partes vocentur? Tamen nec iis assentior, qui detrahunt 5
refutationem, tanquam probationi subiectam, ut Aristoteles: haec enim est, quae constituat; illa, quae destruat. Hoc quoque idem aliquatenus novat, quod prooemio non *narrationem* subiungit, sed *propositionem*. Verum id facit, quia *propositio* genus, *narratio* species videtur: et hac non semper, illa semper et ubique credit opus esse.

Verum ex his, quas constitui, partibus non, ut quidque pri- 6
mum dicendum, ita primum cogitandum est: sed ante omnia intueri oportet, *Quod sit genus causae? Quid in ea quaeratur? Quae prosint? Quae noceant?* deinde, *Quid confirmandum sit, ac refellendum?* tum, *Quo modo narrandum? Expositio* enim probationum est 7
praeparatio, nec esse utilis potest, nisi prius constiterit, quid debeat de probatione promittere. Postremo intuendum, quemadmodum
289 iudex sit conciliandus. Neque enim, nisi totis causae partibus diligenter inspectis, scire possumus, qualem nobis facere animum cognoscentis expediat, severum an mitem, concitatum an remissum, adversum gratiae an obnoxium.

Neque ideo tamen eos probaverim, qui scribendum quoque 8
prooemium novissime putant. Nam ut conferri materiam omnem, et, quid quoque loco sit opus, constare debet, antequam dicere aut scri-

---

quae a Regio addita est, atque in Codd. omitti propterea potuit, (R. 1. *Quae est enim*) quod *namque* primum locum solet obtinere, ut II, 4, 25. Eadem vero particula apud Quint. etiam postponitur I, 10, 34. VIII, 6, 71. *Is namque Hercules* —. Accedit, quod particulae pars altera *que*, confusa cum *quae*, superiora *Quae nam* expellere potuit. Aldus *Quae enim est q*. Rarius illud *namque* Regius videtur tacito ex aliquo vet. Codice hausisse.

§ 6. *Quae prosint? Quae noceant?*] Speciosum est quod habet Goth. *Quid prosit, quid noceat?* a quo non multum differt in Voss. 2. et Almel. *quid prosint, quid noceant?* et in Cod. R. 2. *quod prosit, quod noceat?* Nihil tamen mutandum. Nam etsi alias est vitandus pluralis interrogativi pronominis neutrius generis; ambiguitatis tamen aliquid hoc loco foret in *Quid prosit*, siquidem incertum est, subiectivam vim habeat pronomen, an obiectivam. Nihil dubitationis potest esse in *Quid confirmandum*, quod sequitur.

§ 8. *et quid quoque loco sit opus*] Regius, quem Burm. et Gesn. sequuntur, inseruit *loco*, cum in omnibus libris (de Britannicis non constat) legeretur *quoque*, in uno Vallensi Cod., Badio teste et consentiente, *cuique*. Dativum recepit Spald., sed, quam sententiam locus habeat,

9 bere ordiamur: ita incipiendum ab iis, quae prima sunt. Nam nec pingere quisquam aut fingere coepit a pedibus: nec denique ars ulla consummatur ibi, unde ordiendum est. Quid fiet alioqui, si spatium componendi orationem stilo non fuerit? nonne nos haec inversa consuetudo deceperit? Inspicienda igitur materia est, quo praecipimus ordine; scribenda, quo dicimus.

X. Ceterum causa omnis, in qua pars altera *agentis* est, altera *recusantis*, aut unius rei controversia constat, aut plurium. Haec *simplex* dicitur; illa *coniuncta*. Una controversia est *per se furti*, *per se adulterii*. Plures aut eiusdem generis, ut *in pecuniis repetundis*: aut diversi, ut si quis *sacrilegii simul et homicidii* accusetur. Quod nunc in publicis iudiciis non accidit, quoniam praetor certa lege sortitur; principum autem et senatus cognitionibus frequens est, et populi fuit: privata quoque iudicia saepe unum iudicem habere multis 290
2 et diversis formulis solent. Nec aliae species erunt, etiamsi unus a duobus duntaxat eandem rem, atque ex eadem causa petet; aut duo ab uno; aut plures a pluribus; quod accidere in hereditariis litibus interim scimus: quia, quamvis in multis personis, causa tamen una est, nisi si conditio personarum quaestiones variaverit.

3 Diversum his tertium genus, quod dicitur *comparativum*: cuius rei tractatus in parte causae frequens est: ut cum apud centumviros post alia quaeritur et hoc, *Uter dignior hereditate sit?* Rarum est autem, ut in foro iudicia propter id solum constituantur: sicut *divinationes*, quae fiunt de accusatore constituendo, et nonnunquam inter
4 delatores, *Uter praemium meruerit?* Adiecerunt quidam numero *mutuam accusationem*, quae ἀντικατηγορία vocatur: aliis videlicet succedere hanc quoque comparativo generi existimantibus, cui similis erit petitionum invicem diversarum: quod accidit vel frequentissime.

---

non dixit. Quanquam non potest non ad ipsum oratorem referri, ut propter *ordiamur* idem sit, quod *cuique nostrum*. Quod etiam minus placet, quam si *quid quoque sit opus* interpreteris *ad quid quaque re*, h. e. collatae materiae parte, *sit opus*. Ita non illud deest, ut in ordinem quendam redigatur collata materia, ut constet, quid primum sit, quid ab hoc proximum. Id enim statim Quint. factum ab oratore intelligit, cum dicit *ita incipiendum ab iis*, *quae prima sunt*. Recte vero Spald. eiecit *oportet* ante *et*. Abest enim ab omnibus Codd. nisi quod Ald. cum Ven. habet *oporteat*, interiectum illud quidem propter verb. *debet*, quod ad priorem locutionem aptum esset, si legeretur *conferri materia omnis*. Si *decet* cum Spald. pro *debet* legitur (invitis quidem Codd. et ipso Badio, quem Sp. in reliquis verbis sequitur) id minus convenit verbo *constare*, quam priori *conferri*: Quare anacoluthon levius quoddam statuendum est, ut verbum *debet* vi sua potius et sententia, quam constructione remotioribus verbis *conferri materiam omnem* consentaneum sit. Sic enim sermonis natura fert, ut, si quando una locutio duabus locutionibus non pariter conveniat, ad proximam sit accommodatior. Zeugma illud appellarem, si non constructio, sed tantum notio superioris locutionis aliud verbum, quam *debet*, exspectaret.

Id si et ipsum vocari debet ἀντικατηγορία (nam proprio caret nomine), duo erunt genera eius: alterum, quo litigatores idem crimen invicem intentant: alterum, quo aliud atque aliud. Cui et petitionum conditio par est.

Cum apparuerit genus causae, tum intuebimur, negeturne fa- 5
ctum, quod intenditur, an defendatur? an alio nomine appelletur? an a genere actionis repellatur? unde sunt status.

291 XI. His inventis, intuendum deinceps Hermagorae videtur,
quid sit *quaestio*, *ratio*, *iudicatio*, *continens*, id est *συνέχον*, vel,
ut alii vocant, *firmamentum*. *Quaestio* latius intelligitur omnis, de
qua in utramque partem, vel in plures dici credibiliter potest. In 2
iudiciali autem materia dupliciter accipienda est: altero modo, quo
dicimus multas quaestiones habere controversiam, quo etiam minores
omnes complectimur: altero, quo significamus summam illam, in qua
causa vertitur; de hac nunc loquor, ex qua nascitur status, *An fa-
ctum* sit? *Quid factum* sit? *An recte factum* sit? Has Hermagoras, 3
et Apollodorus, et alii plurimi scriptores proprie *quaestiones* vocant;
Theodorus, ut dixi, *capita generalia*, sicut illas minores, aut ex illis
pendentes, *specialia*. Nam et quaestionem ex quaestione nasci; et
speciem in species dividi convenit. Hanc igitur quaestionem veluti 4
principalem vocant *ζήτημα*. *Ratio* autem est, qua id, quod factum
esse constat, defenditur. Et cur non utamur eodem, quo sunt usi
fere omnes, exemplo? *Orestes matrem occidit:* hoc constat; dicit
se iuste fecisse: status erit qualitatis; quaestio, *An iuste fecerit?* ratio,
quod Clytaemnestra maritum suum, patrem Orestis, occidit: hoc
292 *αἴτιον* dicitur; *κρινόμενον* autem *iudicatio*, *An oportuerit vel nocen-
tem matrem a filio occidi?* Quidam diviserunt *αἴτιον* et *αἰτίαν*, ut 5
esset altera, propter quam *iudicium* constitutum est, ut *occisa Cly-
taemnestra;* altera, qua *factum* defenditur, ut *occisus Agamemnon.*
Sed tanta est circa verba dissensio, ut alii *αἰτίαν* causam iudicii,
αἴτιον autem facti vocent, alii eadem in contrarium vertant. Lati-
norum quidam haec *initium* et *rationem* vocaverunt: quidam utrumque
eodem nomine appellant. Causa quoque ex causa, id est *αἴτιον ἐξ* 6
αἰτίου, nasci videtur: quale est, *Occidit Agamemnonem Clytaemne-
stra, quia ille filiam communem immolaverat, et captivam pellicem
adducebat.* Iidem putant, et sub una quaestione plures esse ratio-
nes, ut *si Orestes et alteram afferat matris necatae causam, quod re-
sponsis sit impulsus:* quot autem causas faciendi, totidem iudicatio-
nes; nam et haec erit iudicatio, *An responsis parere debuerit?* Sed 7
et una causa plures habere quaestiones et iudicationes, ut ego arbi-
tror, potest: ut in eo, qui, cum adulteram deprehensam occidisset,
adulterum, qui tum effugerat, postea in foro occidit. Causa enim
est una, *Adulter fuit:* quaestiones et iudicationes, *An illo tempore,
an illo loco licuerit occidere?* Sed sicut cum sint plures quaestiones, 8

omnesque suos status habeant, causae tamen status unus sit, ad quem referuntur omnia: ita iudicatio maxime propria, de qua pro-
9 nunciatur. *Συνέχον* autem (quod, ut dixi, *continens* alii, *firmamentum* alii putant, Cicero *firmissimam argumentationem defensoris, et appositissimam ad iudicationem*) quibusdam id videtur esse, post quod nihil quaeritur: quibusdam id, quod ad iudicationem firmissi-
10 mum affertur. Causa facti non in omnes controversias cadit. Nam quae fuerit causa faciendi, ubi factum negatur? At ubi causa tractatur, negant eodem loco esse iudicationem, quo quaestionem. Id-
11 que et in Rhetoricis Cicero et in Partitionibus dicit. Nam in con- 293
iectura est quaestio ex illo, *Factum; non factum; an factum sit?* Ibi ergo iudicatio, ubi quaestio: quia in eadem re prima quaestio, et extrema disceptatio. At in qualitate, *Matrem Orestes occidit: recte; non recte; An recte occiderit?* quaestio, nec statim iudicatio. Quando ergo? *Illa patrem meum occiderat; Sed non ideo tu matrem*
12 *debuisti occidere; An debuerit?* hic iudicatio. Firmamentum autem verbis ipsius ponam, *si velit Orestes dicere eiusmodi animum matris suae in patrem suum, in se ipsum ac sorores, in regnum, in famam generis ac familiae, ut ab ea poenas liberi sui potissimum petere debuerint.*
13 Utuntur alii et talibus exemplis: *Qui bona paterna consumserit, ne concionetur; in opera publica consumsit;* quaestio, *An, quisquis con-*
14 *sumserit, prohibendus sit?* iudicatio, *An qui sic?* vel ut in causa militis Arunci, qui C. Lusium tribunum, vim sibi inferentem, interfecit, quaestio, *An iure fecerit?* ratio, *quod is vim afferebat;* iudicatio,
15 *An indemnatum, an Tribunum a milite occidi oportuerit?* Alterius etiam status quaestionem, alterius iudicationem putant. Quaestio qualitatis, *An recte Clodium Milo occiderit?* Iudicatio coniecturalis,
16 *An Clodius insidias fecerit?* Ponunt et illud, saepe causam in aliquam rem dimitti, quae non sit propria quaestionis, et de ea iudi-

---

8. *causae tamen status unus sit*] Coniunctivum *sit* Gesner suspicatur in *est* esse mutandum; item Wolff. Equidem dicam quod sentio. *Tamen* opponitur omissae particulae *quidem* post *plures*. Ita *sit* non minus, quam *habeant*, regitur a *cum*, quod cum *sicut* pariter h. l. coniungitur, atque *ut si* IV, 2, 116. ad quem l. vide quae annotavi. Neque audiendus Spald. qui quaerit, an expungendum sit *cum*, Codicum consensu illud quidem, ut *tamen*, firmissimum. Pro *referuntur*, quod etiam in RR. Codd. 3. 4. et ed. Camp. legitur, Goth. RR. 1. et 2. Iens. et edd. ante Bad. excepta Ald. 1. *referantur*. Bad. et Cerv. *referentur*.

§ 9. *Cicero*] de Invent. I, 14.

§ 10. *in Partitionibus*] c. 30.

§ 12. *dicere eiusmodi animum matris suae*] Apud Ciceronem Invent. I, c. 14. legitur *suae fuisse*. Quod verbum cum in nullo libro Quint. h. l. inveniatur; non licet, ut Spald. et Wolff fecerunt, commate seiungere verbum *dicere* a seqq. Deinde vocem *merito*, quam, etsi in Cod. Turic. Guelf. Alm. Goth. Voss. 2. et ipso Ciceronis loco omissa esset, Spalding tamen in textis reliquit, expunxi, ineptam illam propter *debuerint*.

cari. A quibus multum dissentio. Nam et illa quaestio, *An omnes, qui paterna bona consumserint, concione sint prohibendi?* habeat oportet suam iudicationem. Ergo non alia quaestio, alia iudicatio erit; sed plures quaestiones, et plures iudicationes. Quid? non in causa 17
294 Milonis ipsa coniectura refertur ad qualitatem? nam si est insidiatus Clodius, sequitur, ut recte sit occisus. Cum vero in aliquam rem missa causa, et recessum est a quaestione, quae erat constituta: hic quaestio, ubi iudicatio est.

Paulum in his secum etiam Cicero dissentit. Nam in Rhetori- 18
cis, quemadmodum supra dixi, Hermagoram est secutus; in Topicis, ex statu effectam contentionem *κρινόμενον* existimat: idque Trebatio, qui iuris erat consultus, alludens, *qua de re agitur* appellat: quibus id contineatur, *continentia, quasi firmamenta defensionis, quibus sublatis defensio nulla sit.* At in Partitionibus oratoriis *firma-* 19
mentum, quod opponitur defensioni: quia *continens*, quod primum sit, ab accusatore dicatur: *ratio*, a reo; ex rationis et firmamenti quaestione, *disceptatio* sit *iudicationum.*

Verius igitur et brevius, qui statum et continens et iudicationem idem esse voluerunt: continens autem id esse, quo sublato lis esse non possit. Hoc mihi videntur utramque causam complexi, et 20
quod Orestes matrem, et *quod Clytaemnestra Agamemnonem occiderit.* Iidem iudicationem et statum consentire semper existimarunt. Neque enim aliud eorum rationi conveniens fuisset.

Verum haec affectata subtilitas circa nomina rerum ambitiose 21
laboret, a nobis in hoc assumta solum, ne parum diligenter inquisisse de opere, quod aggressi sumus, videremur: simplicius autem instituenti non est necesse per tam minutas rerum particulas rationem docendi concidere. Quo vitio multi quidem laborarunt, praecipue ta- 22
men Hermagoras, vir alioqui subtilis, et in plurimis admirandus, tantum diligentiae nimium sollicitae, ut ipsa eius reprehensio laude aliqua non indigna sit. Haec autem brevior, et vel ideo lucidior 23
296 multo, via neque discentem per ambages fatigabit, nec corpus orationis in parva momenta diducendo consumet. Nam qui viderit, quid sit, quod in controversiam veniat? quid in eo, et per quae, velit efficere pars diversa? quid nostra? quod in primis est intuendum: nihil eorum ignorare, de quibus supra diximus, poterit. Nec 24
est fere quisquam, modo non stultus atque ab omni prorsus usu dicendi remotus, quin sciat, et quid litem faciat (quod ab illis *causa*

---

§ 17. *constituta: hic quaestio*] Hanc verborum collocationem, quam Spald. ex edd. merito recepit, ex Parisiensibus Codd. unus servavit R. 1. isque vetustissimus. Ed. Camp. cum Turic. a sec. m. *erat hic at constituta quaestio.*

§ 18. *in Topicis*] c. 25.

§ 19. *in Partitionibus orat.*] c. 29.

vel *continens* dicitur), et quae sit inter litigantes quaestio, et de quo
iudicari oporteat; quae omnia idem sunt. Nam et de eo quaestio
est, quod in controversiam venit: et de eo iudicatur, de quo quae-
25 stio est. Sed non perpetuo intendimus in haec animum, et cupidi-
tate laudis utcunque acquirendae vel dicendi voluptate evagamur:
quando uberior semper extra causam materia est, quia in controver-
sia pauca sunt, extra omnia: et hic dicitur de iis, quae accepimus;
26 illic, de quibus volumus. Nec tam hoc praecipiendum est, ut quae-
stionem, continens, iudicationem inveniamus (nam id quidem facile
est), quam ut intueamur semper, aut certe, si digressi fuerimus,
saltem respiciamus, ne plausum affectantibus arma excidant. Theo-
27 dori schola, ut dixi, omnia refert ad *capita*. His plura intelligun-
tur: uno modo summa quaestio, item ut status; altero ceterae, quae
ad summam referuntur: tertio propositio cum affirmatione; ut dici-
mus, *Caput rei est;* apud Menandrum, κεφάλαιόν ἐστιν. In uni-
versum autem, quidquid probandum est, erit *caput:* sed id maius,
aut minus.

28 Et quoniam, quae de his erant a scriptoribus Artium tradita,
verbosius etiam, quam necesse erat, exposuimus; praeterea, quae
partes essent iudicialium causarum, supra dictum est: proximus liber
prooemia, id est exordia, concipiet.

M. FABII QUINTILIANI DE ORATORIA INSTITUTIONE

LIBER QUARTUS.

PROOEMIUM.

Perfecto, Marcelle Victori, operis tibi dedicati tertio libro, et iam quarta fere laboris parte transacta, novae insuper mihi diligentiae causa, et altior sollicitudo, quale iudicium hominum emererer, accessit. Adhuc enim velut studia inter nos conferebamus, et, si parum nostra institutio probaretur a ceteris, contenti fore domestico usu videbamur, ut tui meique filii formare disciplinam satis putaremus. Cum vero mihi Domitianus Augustus sororis suae nepotum de- 2
legaverit curam, non satis honorem iudiciorum coelestium intelligam, nisi ex hoc quoque oneris magnitudinem metiar. Quis enim mihi aut 3
mores excolendi sit modus, ut eos non immerito probaverit sanctissimus censor? aut studia, ne fefellisse in his videar principem, ut
297 in omnibus, ita in eloquentia quoque, eminentissimum? Quod si 4
nemo miratur poëtas maximos saepe fecisse, ut non solum initiis operum suorum Musas invocarent, sed provecti quoque longius, cum ad aliquem graviorem venissent locum, repeterent vota et velut nova precatione uterentur: mihi quoque profecto poterit ignosci, si, quod 5
initio, cum primum hanc materiam inchoavi, non feceram, nunc omnes in auxilium deos ipsumque imprimis, quo neque praesentius aliud, neque studiis magis proprium numen est, invocem: ut, quantum

---

§ 5. *si, quod in initio, cum primum*] Pro hac vulgata lect. nisi cum Spald. (si notae finem comparas) e Cod. Almel. legere malis *si quod* (quale) *initium;* excludenda est praepositio *in* et Codicum auctoritate fere omnium et Drakenborgii ad Liv. IV, 7, 11. Oudend. ad Suet. Caes. c. 4. Tum etiam aptior est vocis *initio* per *cum* facta in Codd. Almel. Turic. et edd. Ven. Bad. Cerv. probataque Regio definitio, quam ea, quae pronomine *quo* utitur pro *cum* in aliis libris. Pronomen enim vix erat, cur quis interpretaretur; vice versa pro *quom* s. *cum* teste Drakenb. ad Liv. XXIV, 34, 10. saepe dederunt *quo.* De omissa praepositione cf. IV, 1, 39 extr.

nobis exspectationis adiecit, tantum ingenii aspiret, dexterque ac
volens assit, et me qualem esse credidit, faciat.

6 Cuius mihi religionis non haec sola ratio, quae maxima, est;
sed alioqui sic procedit ipsum opus, ut maiora praeteritis ac magis
ardua sint, quae ingredior. Sequitur enim, ut *iudicialium causa-
rum*, quae sunt maxime variae ac multiplices, ordo explicetur: quod
prooemii sit officium; quae *ratio narrandi;* quae *probationum* sit *fides*,
seu *proposita* confirmamus, seu *contra dicta* dissolvimus; quanta vis
in *perorando*, seu reficienda brevi repetitione rerum memoria est iu-
dicis, sive affectus (quod est longe potentissimum) commovendi.
7 De quibus partibus singulis quidam separatim scribere maluerunt,
velut onus totius corporis veriti, et sic quoque complures de unaqua-
que earum libros ediderunt: quas ego omnes ausus contexere, prope
infinitum mihi laborem prospicio, et ipsa cogitatione suscepti mune-
ris fatigor. Sed durandum est, quia coepimus: si viribus deficie-
mur, animo tamen perseverandum.

I. Quod *principium* Latine vel *exordium* dicitur, maiore quadam 298
ratione Graeci videntur προοίμιον nominasse: quia a nostris initium
modo significatur; illi satis clare partem hanc esse ante ingressum
2 rei, de qua dicendum sit, ostendunt. Nam, sive propterea, quod
οἴμη *cantus* est, et citharoedi pauca illa, quae, antequam legiti-
mum certamen inchoent, emerendi favoris gratia canunt, *prooemium*
cognominaverunt: oratores quoque ea, quae, priusquam causam
exordiantur, ad conciliandos sibi iudicum animos praeloquuntur, ea-
3 dem appellatione signarunt: sive, quod οἶμον iidem Graeci *viam*
appellant, id quod ante ingressum rei ponitur sic vocare est institu-
tum: certe *prooemium* est, quod apud iudicem, priusquam causam
cognoverit, prosit; vitioseque in scholis facimus, quod exordio sem-
4 per sic utimur, quasi causam iudex iam noverit. Cuius rei licentia
ex hoc est, quod ante declamationem illa velut imago litis exponi-
tur. Sed in foro quoque contingere istud principiorum genus secun- 299
dis actionibus potest; primis quidem raro unquam, nisi forte apud
eum, cui res aliunde iam nota sit, dicimus.

5 Causa principii nulla est alia, quam ut auditorem, quo sit no-
bis in ceteris partibus accommodatior, praeparemus. Id fieri tribus
maxime rebus, inter auctores plurimos constat, si *benevolum*, *at-
tentum*, *docilem* fecerimus: non quia ista non per totam actionem
sint custodienda, sed quia initiis praecipue necessaria, per quae in
animum iudicis, ut procedere ultra possimus, admittimur.

6 *Benevolentiam* aut a *personis* ducimus, aut a *causis* accipimus.
Sed *personarum* non est, ut plerique crediderunt, triplex tantum
7 ratio, *ex litigatore*, *et adversario*, *et iudice*. Nam exordium duci
nonnunquam etiam ab actore causae solet. Quanquam enim pau-
ciora de se ipso dicit et parcius, plurimum tamen ad omnia momenti
est in hoc positum, si *vir bonus* creditur. Sic enim continget,

ut non studium advocati videatur afferre, sed paene testis fidem.
Quare in primis existimetur venisse ad agendum, ductus officio vel
cognationis, vel amicitiae; maximeque si fieri poterit, reipublicae,
300 aut alicuius certe non mediocris exempli. Quod sine dubio multo
magis ipsis litigatoribus faciendum est, ut ad agendum magna atque
honesta ratione, aut etiam necessitate, accessisse videantur. Sed 8
ut praecipua in hoc dicentis auctoritas, si omnis in subeundo negotio
suspicio sordium, aut odiorum, aut ambitionis abfuerit: ita quaedam in his quoque commendatio tacita, si nos infirmos et impares
agentium contra ingeniis dixerimus, qualia sunt pleraque Messalae
prooemia. Est enim naturalis favor pro laborantibus: et iudex reli- 9
giosus libentissime patronum audit, quem iustitiae suae minime timet. Inde illa veterum circa occultandam eloquentiam simulatio,
multum ab hac nostrorum temporum iactatione diversa. Vitandum 10
etiam, ne *contumeliosi*, *maligni*, *superbi*, *maledici* in quenquam hominem ordinemve *videamur*, praecipue eorum, qui laedi, nisi adversa iudicum voluntate, non possunt. Nam in iudicem ne quid di- 11
catur non modo palam, sed quod omnino intelligi possit, stultum
erat monere, nisi fieret. Etiam *partis adversae patronus* dabit exordio materiam: interim cum honore, si eloquentiam eius ac gratiam
nos timere fingendo, ut ea suspecta sint iudici, fecerimus: interim
per contumeliam; sed hoc perquam raro, ut Asinius pro Urbiniae
heredibus Labienum adversarii patronum inter argumenta malae cau-
301 sae posuit. Negat haec esse prooemia Cornelius Celsus, quia sint 12
extra litem. Sed ego cum auctoritate summorum oratorum magis
ducor, tum pertinere ad causam puto quidquid ad dicentem pertinet:
cum sit naturale, ut iudices iis, quos libentius audiunt, etiam facilius credant. Ipsius autem *litigatoris* persona tractanda varie est. 13
Nam tum dignitas eius allegatur, tum commendatur infirmitas. Nonnunquam contingit relatio meritorum, de quibus verecundius dicendum erit sua, quam aliena, laudanti. Multum agit sexus, aetas,
conditio, in feminis, senibus, pupillis, liberos, parentes, coniuges
allegantibus. Nam sola rectum quoque iudicem inclinat miseratio. 14
Degustanda tamen haec prooemio, non consumenda. *Adversarii* vero
persona prope iisdem omnibus, sed e contrario ductis, impugnari
solet. Nam et potentes sequitur invidia, et humiles abiectosque contemtio, et turpes ac nocentes odium: quae tria sunt ad alienandos
iudicum animos potentissima. Neque haec dicere satis est, quod 15
datur etiam imperitis: pleraque augenda, aut minuenda, ut expediet. Hoc enim oratoris est, illud causae. Iudicem conciliabimus
nobis, non tantum laudando eum; (quod et fieri cum modo debet, 16

§ 11. *Urbiniae*] De hac causa cf. VII, 2, 5. et 26.

§ 14. *non consumenda*] Haec Codicum lectionem pro ea, quae Regio placuit *non consummanda*, ut habent multae edd., confirmat IV, 2, 120. simili oppositione.

et est tamen parti utrique commune) sed si laudem eius ad utilitatem
nostrae causae coniunxerimus, ut allegemus *pro honestis* dignitatem
illi suam, *pro humilibus* iustitiam, *pro infelicibus* misericordiam, *pro*
17 *laesis* severitatem, et similiter cetera. Mores quoque, se fieri pot-
est, iudicis velim nosse. Nam prout *asperi*, *lenes*, *iucundi*, *graves*,
duri, *remissi* erunt, aut assumere in causam naturas eorum, qua
18 competent, aut mitigare, qua repugnabunt, oportebit. Accidit au-
tem interim hoc quoque, ut aut nobis *inimicus*, aut adversario sit
amicus, qui iudicat: quae res utrique parti tractanda est, ac nescio 302
an ei magis, in quam videtur propensior. Est enim nonnunquam
pravis iudicibus hic ambitus, adversus amicos, aut pro his, quibus-
cum simultates gerunt, pronunciandi, faciendique iniuste, ne fecisse
19 videantur. Fuerunt etiam quidam rerum suarum iudices. Nam et
in libris observationum, a Septimio editis, affuisse Ciceronem tali
causae invenio, et ego pro Regina Berenice apud ipsam causam dixi.
Similis hic quoque superioribus ratio est. Adversarius enim fiduciam
20 partis suae iactat, patronus timet cognoscentis verecundiam. Prae-
terea detrahenda vel confirmanda opinio, si quam praecipue domo
videbitur iudex attulisse. Metus etiam nonnunquam est amovendus,
ut Cicero pro Milone, ne arma Pompeii contra se disposita putarent, 303
21 laboravit: nonnunquam adhibendus, ut idem in Verrem facit. Sed
adhibendi modus alter ille frequens est et favorabilis, *Ne male sentiat
populus Romanus; Ne iudicia transferantur;* alter autem asper et ra-
rus, quo minatur corruptis accusationem, et id quidem in consilio
ampliore utcunque tutius; nam et mali inhibentur, et boni gaudent:
22 apud singulos vero nunquam suaserim, nisi defecerint omnia. Quod
si necessitas exigit, non erit iam ex arte oratoria: non magis, quam
appellare, etiamsi id quoque saepe utile est; aut, antequam pronun-
ciet, reum facere; nam et minari et deferre etiam non orator pot-
23 est. Si causa conciliandi nobis iudicis materiam dabit, ex hac potis-
simum aliqua in usum principii, quae maxime favorabilia videbuntur,
decerpi oportebit. Quo in loco Virginius fallitur, qui Theodoro pla-
cere tradit, ut ex singulis quaestionibus singuli sensus in prooemium
24 conferantur. Nam ille non hoc dicit, sed ad potentissimas quaestio-
nes iudicem praeparandum; in quo vitii nihil erat, nisi in universum
id praeciperet, quod nec omnis actio patitur, nec omnis causa desi-
derat. Nam protinus a petitore primo loco, dum ignota iudici lis

---

§ 18. *pravis iudicibus*] Spald. veretur, ne in nullo Codice *iudicibus* inveniatur; rectene vero *pravis* substantive dicatur, dubitat. Equidem *pravis*, omisso *iudicibus*; quam vocem Burm. in tribus edd. (de Alm. Cod. tacet) desiderat, non miror dici, praesertim cum *qui iudicat* praecesserit, sed dativum. Quare mihi videtur *pravus hic ambitus*, sc. iudicum, quod in una ed. Ald. legitur, cum *Est — nonnunquam*, (pro *usu venit*) magis convenire, quam quod Codicum auctoritate legitur.

§ 20. *in Verrem*] Act. I.

est, quomodo ex quaestionibus ducemus sententias? nimirum res erunt
indicandae prius. Demus, aliquas (nam id exigit ratio nonnunquam),
etiamne potentissimas omnes, id est totam causam? sic erit in prooe-
mio peracta narratio. Quid vero? si, ut frequenter accidit, paulo 25
est durior causa; non benevolentia iudicis petenda ex aliis partibus
304 erit, sed non ante conciliato eius animo nuda quaestionum committe-
tur asperitas? Quae si recte semper initio dicendi tractarentur, ni-
hil prooemio opus esset. Aliqua ergo nonnunquam, quae erunt ad 26
conciliandum nobis iudicem potentissima, non inutiliter interim ex
quaestionibus in exordio locabuntur. Quae sint porro in causis favo-
rabilia, enumerare non est necesse, quoniam et manifesta erunt, co-
gnita cuiusque controversiae conditione, et omnia colligi in tanta
litium varietate non possunt. Ut autem haec *invenire* et *augere*, ita 27
quod laedit, aut omnino *repellere*, aut certe *minuere*, ex causa est.
Miseratio quoque aliquando ex eadem venit, sive quid passi sumus
grave, sive passuri.

Neque enim sum in hac opinione, qua quidam, ut eo distare 28
prooemium ab epilogo credam, quod in hoc praeterita, in illo futura
dicantur: sed quod in ingressu parcius et modestius praetentanda est
iudicis misericordia: in epilogo vero liceat totos effundere affectus,
et fictam orationem induere personis, et defunctos excitare, et pi-
gnora eorum producere: quae minus exordiis sunt usitata. Sed haec, 29
quae supra dixi, non movere tantum, verum ex diverso amoliri quo-
que prooemio opus est. Ut autem nostrum miserabilem, si vinca-
mur, exitum: ita adversariorum superbum, si vicerint, utile est cre-
305 di. Sed ex iis quoque, quae non sunt personarum nec causarum, 30
verum *adiuncta personis et causis*, duci prooemia solent. *Personis*
applicantur non *pignora* modo, de quibus supra dixi, sed *propinqui-
tates*, *amicitiae*; interim *regiones* etiam, *civitatesque*, et si quid aliud
eius, quem defendimus, casu laedi potest. Ad *causam* extra pertinet 31
tempus, unde principium pro Coelio; *locus*, unde pro Deiotaro; *ha-
bitus*, unde pro Milone; *opinio*, unde in Verrem: deinceps, ne
omnia enumerentur, *fama iudiciorum*, *exspectatio vulgi*; nihil enim
horum in causa est, ad causam tamen pertinet. Adiicit Theophra- 32
stus ab oratione principium, quale videtur esse Demosthenis pro
Ctesiphonte, ut sibi dicere suo potius arbitrio liceat rogantis, quam
eo modo, quem accusator actione praescripserit.

Fiducia ipsa solet opinione arrogantiae laborare: faciunt favo- 33
rem et illa paene communia, non tamen omittenda, vel ideo, ne
occupentur, *optare*, *abominari*, *rogare*, *sollicitum agere*: quia ple-
rumque attentum quoque iudicem facit, si res agi videtur nova,

---

§ 28. *praetentanda est*] Si Spald. ipsius Quint. hanc esse sententiam considerasset, non suspicatus esset, pro *est* propter praeced. *dicantur* et seq. *liceat* esse scribendum *sit*. *Liceat* concessivam vim habet coniunctivi, nulla ratione habita praecedentis locutionis *quod — est*.

magna, atrox, pertinens ad exemplum: praecipue tamen, si iudex aut sua vice, aut reipublicae commovetur, cuius animus spe, metu, admonitione, precibus, vanitate denique, si id profuturum crede-
34 mus, agitandus est. Sunt et illa excitandis ad audiendum non inutilia, si nos neque diu moraturos, neque extra causam dicturos existiment. Docilem sine dubio et haec ipsa praestat attentio: sed et 306
illud, si breviter et dilucide summam rei, de qua cognoscere debeat, indicaverimus: quod Homerus atque Virgilius operum suorum princi-
35 piis faciunt. Nam istius rei modus est, ut propositioni similior sit, quam expositioni: nec quomodo quidque sit actum, sed de quibus dicturus sit orator, ostendat. Nec video, quod huius rei possit apud oratores reperiri melius exemplum, quam Ciceronis pro A. Cluentio.
36 *Animadverti, iudices, omnem accusatoris orationem in duas divisam esse partes: quarum altera mihi niti et magnopere confidere videbatur invidia iam inveterata iudicii Iuniani; altera tantummodo consuetudinis causa timide et diffidenter attingere rationem veneficii criminum, qua de re lege est haec quaestio constituta.* Id tamen totum respondenti facilius est, quam proponenti: quia hic admonendus iudex, illic do-
37 cendus est. Nec me, quanquam magni auctores, in hoc duxerint, ut non semper facere attentum ac docilem iudicem velim: non quia nesciam, id quod ab illis dicitur, esse pro mala causa, qualis ea sit non intelligi: verum quia istud non negligentia iudicis contingit, sed
38 errore. Dixit enim adversarius, et fortasse persuasit: nobis opus est eius diversa opinione: quae mutari non potest, nisi illum fecerimus ad ea, quae dicemus, docilem et attentum. Quid ergo? Imminuenda quaedam et elevanda, et quasi contemnenda esse consentio, ad remittendam intentionem iudicis, quam adversario praestat: ut fecit
39 pro Ligario Cicero. Quid enim agebat aliud ironia illa, quam ut 307
Caesar minus se in rem, tanquam non novam, intenderet? Quid pro Coelio, quam ut res exspectatione minor videretur?

Verum ex iis, quae proposui, aliud in alio genere causae desi-
40 derari palam est. Genera porro causarum plurimi quinque fecerunt, *honestum*, *humile*, *dubium* vel *anceps*, *admirabile*, *obscurum*: id est, ἔνδοξον, ἄδοξον, ἀμφίδοξον, παράδοξον, δυσπαρακολούθητον. Sunt, quibus recte videatur adiici *turpe*, quod alii *humili*, alii *admi-*
41 *rabili* subiiciunt. *Admirabile* autem vocant, quod est praeter opinionem hominum constitutum. In *ancipiti* maxime benevolum iudicem, in *obscuro* docilem, in *humili* attentum parare debemus. Nam *honestum* quidem ad conciliationem satis per se valet: in *admirabili* et *turpi*, remediis opus est.

42 Et eo quidam exordium in duas dividunt partes, *principium*, et *insinuationem*, ut sit in principiis recta benevolentiae et attentionis postulatio: quae quia esse in turpi causae genere non possit, insinuatio surrepat animis, maxime ubi frons causae non satis honesta est, vel quia res sit improba, vel quia hominibus parum probetur:

aut si facie quoque ipsa premitur, vel invidiosa consistentis ex diverso patroni, aut patris, vel miserabili, senis, caeci, infantis. Et qui- 43
dem quibus adversus haec modis sit medendum, verbosius tradunt,
808 materiasque ipsi fingunt, et ad morem actionum prosequuntur: sed hae, cum oriantur ex causis, quarum species consequi omnes non possumus, nisi generaliter comprehendantur, in infinitum sunt extrahendae. Quare singulis consilium ex propria ratione nascetur. Illud 44
in universum praeceptum sit, ut ab iis, quae laedunt, ad ea, quae prosunt, refugiamus. Si causa laborabimus, persona subveniat; si persona, causa: si nihil, quod nos adiuvet, erit, quaeramus, quid adversarium laedat; nam ut optabile est, plus favoris mereri: sic proximum, odii minus. In iis, quae negari non poterunt, elabo- 45
randum, ut aut minora, quam dictum est, aut alia mente facta, aut nihil ad praesentem quaestionem pertinere, aut emendari posse poenitentia, aut satis iam punita, videantur. Ideoque agere advocato, quam litigatori, facilius: quia et laudat sine arrogantiae crimine, et aliquando utiliter etiam reprehendere potest. Nam se quoque moveri 46
interim finget, ut pro Rabirio Postumo Cicero, dum aditum sibi ad aures faciat, et auctoritatem induat vera sentientis, quo magis credatur vel defendenti eadem, vel neganti. Ideoque hoc primum intuemur, litigatoris an advocati persona sit utendum, quoties utrumque fieri potest; nam in schola liberum est, in foro rarum, ut sit idoneus
809 suae rei quisque defensor. Declamaturus autem maxime positas in 47
affectibus causas propriis personis debet induere. Hi sunt enim, qui mandari non possunt: nec eadem vi perfertur alieni animi, qua sui, motus. His etiam de causis insinuatione videtur opus esse, si adver- 48
sarii actio iudicum animos occupavit, si dicendum apud fatigatos est: quorum alterum promittendo nostras probationes, et adversas eludendo, vitabimus; alterum et spe brevitatis, et iis, quibus attentum fieri iudicem docuimus. Et urbanitas opportuna reficit animos, et 49
undecunque petita iudicis voluptas levat taedium. Non inutilis etiam

---

§ 43. *et ad morem actionum prosequuntur*] Hoc verbum longe praeferendum ei, quod ex edd. Spald. recepit, *persequuntur*. *Prosequi* autem est in hoc genere solemne, ut II, 4, 28. et II, 6, 1. *quod eorum quidam materias — latius dicendo prosequebantur*.

§ 46. *dum aditum sibi ad aures faciat*] Opus sane est coniunctivo et hoc et seq. *induat*, ut mirer, cur Spaldingium poenituerit repudiati indicativi *facit — induit*, quem Goth. et Voss. 2. cum Ald. praebuerant. Simulandae enim animi commotioni id quidem proxime propositum est, ut aditum ad aures sibi faciat et auctoritatem vera sentientis adipiscatur. Utroque vero efficere studet quod maius est, ut sibi defendenti — neganti magis credatur. Usus autem Quint. est particula *dum* pro *dummodo*, quia non ita honestum per se est fingere se moveri, qui non commotus sit. Advocati vero munus dicitur levare simulationis invidiam.

§ 47. *nec eadem vi perfertur*] Sic Turic. Guelf. Goth. (Camp. *fertur*). Reliqui *perferuntur*, pro quo Slothouwer Act. Societ. Traiect. III. p. 127. non male coniicit scribendum *proferuntur*, vel potius *profertur*.

est ratio occupandi, quae videntur obstare: ut Cicero dicit, *Scire se mirari quosdam, quod is, qui per tot annos defenderit multos, laeserit neminem, ad accusandum Verrem descenderit:* deinde ostendit, hanc
50 ipsam sociorum defensionem; quod schema πρόληψις dicitur. Id cum sit utile aliquando, nunc a declamatoribus quibusdam paene semper assumitur, qui fas non putant, nisi a contrario, incipere.

Negant Apollodorum secuti, tres esse, de quibus diximus, praeparandi iudicis partes: sed multas species enumerant, ut *ex moribus iudicis, ex opinionibus ad causam extra pertinentibus, ex opinione de ipsa causa,* quae sunt prope infinitae: tum iis, ex quibus omnes controversiae constant, *personis, factis, dictis, causis, temporibus,*
51 *locis, occasionibus, ceteris.* Quas veras esse fateor, sed in haec tria genera recidere. Nam si *iudicem benevolum, attentum, docilem* habeo, quid amplius debeam optare, non reperio: cum metus ipse, qui maxime videtur esse extra haec, et attentum iudicem faciat, et ab adverso favore deterreat.

52 Verum quoniam non est satis demonstrare discentibus, quae sint in ratione prooemii, sed dicendum etiam, quomodo perfici facillime 310
possint: hoc adiicio, ut dicturus intueatur, *Quid, apud quem, pro quo, contra quem, quo tempore, quo loco, quo rerum statu, qua vulgi fama* dicendum sit? *Quid iudicem sentire credibile sit,* antequam incipimus? tum, *Quid aut desideremus, aut deprecemur?* Ipsa illum natura eo ducet,
53 ut sciat, quid primum dicendum sit. At nunc omne, quod coeperit, prooemium putant, et, ut quidque succurrit, utique si aliqua sententia blandiatur, exordium. Multa autem sine dubio ex aliis partibus sunt, aut aliis partibus causae communia: nihil tamen in quaque me-
54 lius dicitur, quam quod aeque bene dici alibi non possit. Multum gratiae exordio est, quod ab actione diversae partis materiam trahit: hoc ipso, quod non compositum domi, sed ibi atque e re natum, et

---

§ 49. *Cicero*] Divin. in Caecil. statim ab initio.

§ 52. *antequam incipimus*] Vulgo *incipiamus.* At Codd. Turic. Almel. Guelf. Voss. 2. ed. Camp. Obr. *incipimus.* Spald. haeret dubius, et omnia ad coniunctivorum vitandum concursum hic et alibi apud Quint. revocat. Referendum autem est *anteq. incip.* non ad *credibile sit,* sed ad *sentire.* Ita tempus indicatur, quo quid iudex sentiat, ut *antequam incipimus* sit ante orationis initium. cf. annot. ad II, 10, 1.

§ 53. *quod coeperit*] Sic recte Spald. ex Goth. et Voss. 2. cum reliqui libri haberent *coeperint.* Obrecht. *quo coeperint. Prooemium autem putant,* si spectant, quae primum in oratione locum postulent, h. e. principium, ab ipsa causa suppeditatum. Alterum, *exordii* nomen, significat id, in quo orator vim suam primum expromit (*si aliqua sent. blandiatur*). Ita verbis *quod coeperit* opponuntur sequentia *ut quidque succurrit* sc. pro ingenii natura. Quare non debebat Spald. suspicari pro *prooemium* esse *primum* scribendum, neque Wolff existimare, nullo prorsus discrimine haec vocabula h. l. poni. Nam denique eodem iure dicitur utrumque (*prooemium* et *exordium*) de eadem orationis parte, ut III, 11 extr.

facilitate famam ingenii auget, et facie simplicis sumtique e proximo
sermonis fidem quoque acquirit: adeo ut, etiamsi reliqua scripta at-
que elaborata sint, tamen plerumque videatur tota extemporalis oratio,
cuius initium nihil praeparatum habuisse manifestum est. Frequen- 55
tissime vero prooemium decebit et sententiarum, et compositionis, et
vocis, et vultus modestia: adeo ut in genere causae etiam indubitabili,
fiducia se ipsa nimium exserere non debeat. Odit enim iudex fere
311 litigantis securitatem: cumque ius suum intelligat, tacitus reverentiam
postulat. Nec minus diligenter, ne suspecti simus illa parte, vitan- 56
dum: propter quod minime ostentari debet in principiis cura, quia
videtur ars omnis dicentis contra iudicem adhiberi. Sed ipsum istud
evitare, summae artis est. Nam id sine dubio ab omnibus, et qui-
dem optime, praeceptum est: verum aliquatenus temporum conditio- 57
ne mutatur: quia iam quibusdam iudiciis, maximeque capitalibus, aut
apud centumviros, ipsi iudices exigunt sollicitas et accuratas actiones,
contemnique se, nisi in dicendo etiam diligentia appareat, credunt:
nec doceri tantum, sed etiam delectari volunt. Et est difficilis huius
rei moderatio: quae tamen ita temperari potest, ut videamur accu- 58
rate, non callide, dicere. Illud ex praeceptis veteribus manet, ne
312 quod insolens verbum, ne audacius translatum, ne aut ab obsoleta vetu-
state, aut poëtica licentia sumtum, in principio deprehendatur. Non- 59
dum enim recepti sumus, et custodit nos recens audientium intentio:
magis conciliatis animis, et iam calentibus, haec libertas feretur, ma-
ximeque cum in locos fuerimus ingressi, quorum naturalis ubertas li-
centiam verbi notari circumfuso nitore non patitur. Nec argumentis 60
autem, nec locis, nec narrationi similis esse in prooemio debet oratio,
neque tamen deducta semper atque circumlata, sed saepe simplici at-
que illaboratae similis, nec verbis vultuque nimia promittens. Dissi-
mulata enim et, ut Graeci dicunt, ἀνεπίφατος actio, melius saepe
surrepit. Sed haec, prout formari animum iudicum expediet.

Turbari memoria, vel continuandi verba facilitate destitui, nus- 61
quam turpius: cum vitiosum prooemium possit videri cicatricosa fa-
cies: et pessimus certe gubernator, qui navem, dum portum egredi-
tur, impegit. Modus autem principii, pro causa. Nam brevius sim- 62
313 plices, longius perplexae suspectaeque et infames desiderant. Riden-
di vero, qui velut leges prooemiis omnibus dederunt, ut intra qua-
tuor sensus terminarentur. Nec minus evitanda est immodica eius
longitudo, ne in caput excrevisse videatur, et, quo praeparare de-

---

§ 60. *prout formari animum iudicum expediet*] Sic Turic. Guelf. Almel. Voss. cum Ald. Camp. Locat. Gryph. Bas. Vidov. et reliq. vett. edd. pro recentiorum lectione *animos*, quod sane propter *iudicum* exspectaveris; sed formandus est ipsa oratione unus animus h. e. consensio quaedam iudicum. Neque librariorum quisquam *animos* mutaverit in *animum*. Spald. quaerit, an hoc sit melius?

§ 62. *quo praeparare debet, fatiget*] E Vallensi Codice hanc lect.

63 bet, fatiget. Sermonem a persona iudicis aversum, quae ἀποστροφὴ dicitur, quidam in totum a prooemio summovent; nonnulla quidem in hanc persuasionem ratione ducti. Nam prorsus esse hoc magis secundum naturam confitendum est, ut eos alloquamur potissimum,
64 quos conciliare nobis studemus. Interim tamen et est hoc prooemio necessarius sensus aliquis, et is acrior fit atque vehementior ad personam directus alterius. Quod si accidat, quo iure, aut qua tanta su-
65 perstitione prohibemur dare per hanc figuram sententiae vires? Neque enim istud scriptores Artium, quia non liceat, sed quia non putant utile, vetant. Ita, si vincet utilitas, propter eandem causam facere
66 debebimus, propter quam vetamur. Demosthenes autem ad Aeschinem orationem in prooemio convertit, et Marcus Tullius, cum pro aliis quibusdam, ad quos ei visum est, tum pro Ligario ad Tubero-
67 nem; nam erat multo futura languidior, si esset aliter figurata. Quod facilius cognoscet, si quis illam totam partem vehementissimam, 814
cuius haec forma est, *Habes igitur, Tubero, quod est accusatori maxime optandum*, et cetera, convertat ad iudicem; tum enim vere aversa videatur oratio, et languescat vis omnis, dicentibus nobis,
68 *Habet igitur Tubero, quod est accusatori maxime optandum.* Illo enim modo pressit atque instititit; hoc tantum indicasset. Quod idem in Demosthene, si flexum illi mutaveris, accidet. Quid? non Sallustius directo ad Ciceronem, in quem ipsum dicebat, usus est principio, et quidem protinus. *Graviter et iniquo animo maledicta tua paterer, Marce Tulli?* sicut et Cicero fecerat in Catilinam, *Quous-*
69 *que tandem abutere patientia nostra?* Ac, ne quis apostrophen miretur, idem Cicero pro Scauro ambitus reo, quae causa est in com-

---

Badius restituit, cum multi Codd. et edd. haberent *praeparari*. Subiectum autem non est, ut Spald. vult, *oratio*, sed *principium* in verbis *Modus autem principii.* Huc etiam refertur *eius longitudo.* Cf. quae ad II, 4, 30. annotavi. Nec est *caput* prooemii pars, sed *praecipuum in actione*, ut ait Qu. XI, 3, 68. *sicut in corpore ipso caput est*, in quod excrescit longum principium, ut maius fiat toto corpore.

§ 64. *est hoc prooemio necessarius sensus aliquis*] Equidem nominativum *hoc* eodem refero, quo illud, quod praecedit *esse hoc magis secundum naturam*, ad *ut eos alloquamur potiss. quos conciliare nobis studemus.* Nec raro Quint. pronomen neutro genere ad superiora lubentius accommodat, quam ad sequens substantivum masculini seu feminini gen. Cf. III, 5, 5. et 9. III, 6, 21. *utrum id sit status.* Quare reiiciendum est, tanquam interpretamentum, *hic*, quod Burmannus recepit ex Cod. Alm. vel *necessarium*, ut Mss. Bodl. Bal. et ed. Ald. aliaeque edd. habent, vel *hic necessarius* expulso *prooemio*, quod deest in Cod. Vallensi. *Sensus aliquis* est idem q. § 53. et 77. *aliqua sententia.*

§ 66. *Et Demosthenes autem*] Sic vulgo. *Et* expunxi, cum abesset in Turic. Guelf. Goth. Iens. Nam *autem* necessarium esse docent opposita superiora (quanquam omittitur in Camp. et Gryph cum al. edd.). De aequiparandi particula, eaque negativa, secus quam de *et* ante *autem* statuendum VI, 3, 31. *Nec accusatorem autem — nec patronum — feret quisquam.*

mentariis, (nam bis eundem defendit,) *prosopopoeïa* loquentis pro reo
utitur; pro Rabirio vero Postumo, eodemque Scauro reo repetun-
darum, etiam *exemplis*; pro Cluentio, ut modo ostendi, *partitione*.
Non tamen haec, quia possunt bene aliquando fieri, passim facienda 70
sunt; sed quoties praeceptum vicerit ratio: quomodo et similitudine,
dum brevi, et translatione, atque aliis tropis (quae omnia cauti illi
ac diligentes prohibent) utemur interim: nisi si cui divina illa pro
Ligario ironia, de qua paulo ante dixeram, displicet. Alia exordio- 71
rum vitia verius tradiderunt. Quod in plures causas accommodari
potest, *vulgare* dicitur; id, minus favorabile, aliquando tamen non
815 inutiliter assumimus, magnis saepe oratoribus non evitatum: quo et
adversarius uti potest, *commune* appellatur: quod adversarius in suam
utilitatem deflectere potest, *commutabile:* quod causae non cohaeret,
separatum: quod aliunde trahitur, *translatum:* praeterea quod *lon-
gum*, quod *contra praecepta* est: quorum pleraque non principii modo
sunt vitia, sed totius orationis.

Haec de *prooemio*, quoties erit eius usus: non semper autem est; 72
nam et supervacuum aliquando est, ut, si sit praeparatus satis etiam
sine hoc iudex, aut si res praeparatione non eget. Aristoteles qui-
dem in totum id necessarium apud bonos iudices negat. Aliquando
tamen uti, nec si velimus, eo licet, cum iudex occupatus, cum an-
gusta sunt tempora, cum maior potestas ab ipsa re cogit incipere.
Contraque est interim prooemii vis etiam non exordio. Nam iudices, 73
et in narratione nonnunquam, et in argumentis, ut attendant, et ut
faveant, rogamus: quo Prodicus velut dormitantes eos excitari puta-
bat; quale est, *Tum C. Varenus, is qui a familia Ancharianu occisus* 74
816 *est.* (*Hoc, quaeso, iudices, diligenter attendite.*) Utique si multi-
plex causa est, sua quibusque partibus danda praefatio est: ut, *Au-*

§ 72. *aliquando est, ut, si sit*] Sic Cod. Vall. et Goth. et Regius ex coniectura, tum Rusc. et inde a Badio ante Obrecht. omnes, excepta Ald. sec. in qua, ut in reliquis Codd. et edd. in quibus Spald. *ut* non legitur. Sed tamen propter praecedens *aliquando* opus hac particula est. In altera autem enunciatione non idcirco requiritur, ut Spaldingio visum est, coniunctivus *egeat*, pro quo omnes libri scripti et vett. edd. *eget* tuentur, quod correctione in *egeat* mutatum est. Unus Alm. *egat*. Est enim haec altera conditio, rei natura constituta, ut non opus sit coniunctivo. Satisne autem sit iudex praeparatus, orator minus certo iudicabit, quam, quid causa requirat, intelliget. De re cf. III, 8, 7 seqq. Edd. Tarv. Loc. Ven. *aliq. est, ut si praeparatus*, omisso *sit.*

§ 73. *non exordio*] quod in unum vocab. coaluisse debet videri, ut II, 15, 17. *non orator* et XII, 10, 29. *non voce.*

§ 74. *C. Varenus, is qui*] Pronomen *is* in omnibus libris scriptis et edd. ante Gryphium cum non legeretur, Spalding tamen retinuit propter IX, 2, 56. ubi hic locus repetitur, interposito in omnibus libris pronomine. Quam non iustam correctionis causam arbitror. Neque debebat Spald. parenthesin fingere verborum *Hoc — attendite*, cum haec postrema essent verba: parumque constanter altero loco V. D. parenthesis signa praetermisit.

75 *dite nunc reliqua;* et, *Transeo nunc illuc.* Sed in ipsis etiam proba-
tionibus multa funguntur prooemii vice, ut facit Cicero pro Cluentio,
dicturus contra censores; pro Murena, cum Servio se excusat. Ve-
rum id frequentius est, quam ut exemplis confirmandum sit.
76 Quoties autem prooemio fuerimus usi, tum, sive ad expositio-
nem transibimus, sive protinus ad probationem, id debebit in prin-
cipio postremum esse, cui commodissime iungi initium consequentium
77 poterit. Illa vero frigida et puerilis est in scholis affectatio, ut ipse
transitus efficiat aliquam utique sententiam, et huius velut praestigiae
plausum petat: ut Ovidius lascivire in Metamorphosesi solet, quem
tamen excusare necessitas potest, res diversissimas in speciem unius
78 corporis colligentem. Oratori vero quid est necesse surripere hanc
transgressionem, et iudicem fallere, qui, ut ordini rerum animum in-
tendat, etiam commonendus est? Peribit enim prima pars expositio- 317
79 nis, si iudex narrari nondum sciet. Quapropter, ut non abrupte
cadere in narrationem, ita non obscure transcendere, est optimum.
Si vero longior sequitur ac perplexa magis expositio, ad eam ipsam
praeparandus erit iudex: ut Cicero saepius, sed et hoc loco fecit,
*Paulo longius exordium rei demonstrandae repetam, quod, quaeso, iu-
dices, ne moleste patiamini: principiis enim cognitis, multo facilius
extrema intelligetis.* Haec fore sunt mihi de exordio comperta.

II. Maxime naturale est, et fieri frequentissime debet, ut, prae-
parato per haec, quae supra dicta sunt, iudice, res, de qua pronun-
2 ciaturus est, indicetur. Ea est *narratio.* In qua sciens transcurram
subtiles nimium divisiones quorundam, plura eius genera facientium.
Non enim solam volunt esse illam *negotii*, de quo apud iudices quae-
ritur, expositionem, *sed personae*, ut, *M. Acilius Palicanus, humili
loco, Picens, loquax magis, quam facundus; loci*, ut, *Oppidum est* 318
in Hellesponto Lampsacum, iudices; temporis, ut,

Vere novo, gelidus canis cum montibus humor
Liquitur;

3 *causarum*, quibus historici frequentissime utuntur, cum exponunt,
unde bellum, seditio, pestilentia. Praeter haec, alias *perfectas*,
alias *imperfectas* vocant: quod quis ignorat? Adiiciunt, expositio-
nem et *praeteritorum* esse temporum, quae est frequentissima; et
praesentium, qualis est Ciceronis de discursu amicorum, Chrysogonus
postquam est nominatus; et *futurorum*, quae solis dari vaticinantibus
potest; nam ὑποτύπωσις non est habenda narratio. Sed nos potio-
ribus vacemus.

---

§ 75. *Cicero pro Cluentio*] c. 42.
§ 75. *pro Murena*] c. 3.
§ 79. *hoc loco*] pro Cluent. c. 4 extr.
§ 2. *loci, ut*] Cic. in Verr. I, 24.
§ 2. *temporis, ut*] Virg. Georg. I, 43.
§ 3. *Ciceronis*] pro Rosc. Amer. c. 22.

Plerique semper narrandum putaverunt: quod falsum esse, plu- 4
ribus coarguitur. Sunt enim ante omnia quaedam tam breves causae,
ut propositionem potius habeant, quam narrationem. Id accidit ali- 5
quando utrique parti, cum vel nulla expositio est, vel de re constat,
319 de iure quaeritur: ut apud centumviros, *Filius an frater debeat esse*
intestatae heres? Pubertas annis, an habitu corporis, aestimetur?
Aut cum est quidem in re narrationi locus, sed ante aut iudici nota
sunt omnia, aut priore loco recte exposita. Accidit aliquando alteri, 6
et saepius ab actore: vel quia satis est proponere, vel quia sic magis
expedit. Satis est dixisse, *Certam creditam pecuniam peto ex stipu-*
latione: Legatum peto ex testamento. Diversae partis expositio est,
cur ea non debeantur. Et satis est actori et magis expedit, sic indi- 7
care: *Dico ab Horatio sororem suam interfectam.* Namque et cum
propositione iudex crimen omne cognoscit, et ordo et causa facti pro
adversario magis est. Reus contra tunc narrationem subtrahet, cum 8
id, quod obiicitur, nec negari, nec excusari poterit, sed in sola
320 iuris quaestione consistet: ut in eo, qui, cum pecuniam privatam ex
aede sacra surripuerit, sacrilegii reus est, confessio verecundior, quam
expositio, *Non negamus, pecuniam de templo esse sublatam; calumnia-*
tur tamen accusator actione sacrilegii, cum privata fuerit, non sacra:
vos autem de hoc cognoscetis, An sacrilegium sit admissum.

Sed ut has aliquando non narrandi causas puto, sic ab aliis dis- 9
sentio, qui non existiment esse narrationem, cum reus, quod obiici-
tur, tantum negat; in qua est opinione Cornelius Celsus, qui condi-
tionis huius esse arbitratur plerasque caedis causas, et omnes ambitus
ac repetundarum. Non enim putat esse narrationes, nisi quae sum- 10
mam criminis, de quo iudicium est, contineant: deinde fatetur ipse,
pro Rabirio Postumo narrasse Ciceronem: atqui ille et negavit per-
venisse ad Rabirium pecuniam, qua de re erat quaestio constituta: et in
hac narratione nihil de crimine exposuit. Ego autem, magnos alioqui 11
secutus auctores, duas esse in iudiciis narrationum species existimo:
alteram ipsius causae, alteram rerum ad causam pertinentium, expo-
sitionem. *Non occidi hominem*, nulla narratio est; convenit: sed 12
321 erit aliqua, et interim etiam longa, contra argumenta eius criminis,
de anteacta vita, de causis, propter quas innocens in periculum de-
ducatur, aliis, quibus incredibile id, quod obiicitur, fiat. Neque 13
enim accusator hoc tantum dicit, *Occidisti;* sed, quibus id probet,
narrat: ut in tragoediis, cum Teucer Ulixem reum facit Aiacis occisi,
dicens, *Inventum eum in solitudine, iuxta exanime corpus inimici,*

---

§ 5. *intestatae heres*] Matris intestatae hereditatem, quae (Ulpiani fragm. 26, 7. ap. Schult. p. 667.) ex lege duodecim Tabularum ad liberos non pertinebat, Quintiliani aetate non pauci Icti filiis vindicarunt; quae sententia Antonino imperatore legis vim consecuta est. Hinc apparet in Guelf. et Turic. a sec. manu et in multis edd. male scriptum esse *intestati heres*, in Goth. et a Badio inde editis libris *intestato h.*

cum gladio cruento; non id modo Ulixes respondet, non esse a se id facinus admissum, sed sibi nullas cum Aiace inimicitias fuisse; de laude inter ipsos certatum: deinde subiungit, quomodo in eam solitudinem venerit, iacentem exanimem sit conspicatus, gladium e vul-
14 nere extraxerit. His subtexitur argumentatio. Sed ne illud quidem sine narratione est, dicente accusatore: *Fuisti in eo loco, in quo tuus inimicus occisus est: Non fui;* dicendum enim, ubi fuerit. Quare ambitus quoque causae et repetundarum hoc etiam plures huiusmodi narrationes habere poterunt, quo plura crimina; in quibus ipsa quidem neganda sunt, sed argumentis expositione contraria resistendum,
15 interdum singulis, interdum universis. An reus ambitus male narrabit, quos parentes habuerit, quemadmodum ipse vixerit, quibus meritis fretus ad petitionem descenderit? Aut si quis repetundarum crimine insimulabitur, non et anteactam vitam, et quibus de causis provinciam universam, vel accusatorem aut testem offenderit, non inuti- 322
16 liter exponet? Quae si narratio non est, ne illa quidem Ciceronis pro Cluentio prima, cuius est initium, *A. Cluentius Habitus.* Nihil enim hic de veneficio, sed de causis, quibus ei mater inimica sit,
17 dicit. Illae quoque sunt pertinentes ad causam, sed non ipsius causae, narrationes: vel exempli gratia, ut in Verrem de L. Domitio, qui pastorem, quod is aprum, quem ipsi muneri obtulerat, exce-
18 ptum esse a se venabulo confessus esset, in crucem sustulit: vel discutiendi alicuius extrinsecus criminis, ut pro Rabirio Postumo, *Nam ut ventum Alexandriam est, iudices, haec una ratio a rege proposita Postumo est servandae pecuniae, si curationem et quasi dispensationem regiam suscepisset:* vel augendi, ut describitur *iter Verris.*

19 Ficta interim narratio introduci solet, vel ad concitandos iudices, ut pro Roscio circa Chrysogonum, cuius paulo ante habui men-

---

§ 16. *pro Cluentio*] c. 5. ubi *A. Clu. Avitus* in plerisque libris legitur.

§ 17. *in Verrem*] V, 3. *L. Domitium praetorem in Sicilia, cum aper ingens ad eum allatus esset, admiratum requisisse, quis eum percussisset. Cum audisset, pastorem cuiusdam fuisse, eum* (quod non licebat servo cum telo esse.) *ad se vocari iussisse* etc. Recte igitur Burmannus scripsit *obtulerant*, ne pastor videretur obtulisse.

§ 18. *pro Rabirio Postumo*] c. 10.

§ 18. *describitur*] Verr. I, 16. et 17.

§ 19. *Ficta interim narratio introduci solet*] Spalding *fictam* dici narrationem de Chrysogoni amicis (pro Rosc. Amer. c. 22.) cum sibi non posset persuadere, coniecit *Faceta.* At ficta sane sunt, quae amicis Chrysogoni discurrentibus tribuit dicta, quasi loquentes audierit. Nam *credo*, inquit, *qui Chrysogono nuntiarent esse aliquem in civitate* et q. s. De *Cepasiis* vero narrationem Quint. VI, 1, 43. *fabulam circa Cepasios* dicit. Cf. pro Cluent. c. 20. et 21. — *Resolvi* dicuntur iudices, mitigato quidem ironiae urbanitate odio, ut VIII, Prooem. 12.

§ 19. *circa Chrysogonum*] In edd. Ald. Burm. Gesn. *contra Chrysogonum* tenetur, cum Codd. in quibus Turic. quos Spald. sequitur, *circa* defendant. Utraque vocula confunditur saepe in Codd. ut supra § 12. sic

tionem: vel ad resolvendos aliqua urbanitate, ut pro Cluentio circa
fratres Cepasios: interdum per digressionem decoris gratia, qualis
rursus in Verrem de Proserpina, *In his quondam locis mater filiam
quaesisse dicitur.* Quae omnia eo pertinent, ut appareat, non uti-
que non narrare eum, qui negat, sed illud ipsum narrare, quod
negat.

Ne hoc quidem simpliciter accipiendum, quod est a me positum, 20
supervacuam esse narrationem rei, quam iudex noverit; quod sic in-
telligi volo, si non modo, factum quid sit, sciet: sed ita factum
323 etiam, ut nobis expedit, opinabitur. Neque enim narratio in hoc 21
reperta est, ut tantum cognoscat iudex, sed aliquanto magis, ut con-
sentiat. Quare, etiamsi non erit docendus sed aliquo modo afficien-
dus, narrabimus cum praeparatione quadam, *Scire quidem eum in
summam quid acti sit, tamen rationem quoque facti cuiusque cognoscere
ne gravetur.* Interim propter aliquem in consilium adhibitum nos re- 22
petere illa simulemus; interim, ut rei, quae ex adverso proponatur,
iniquitatem omnes etiam circumstantes intelligant. In quo genere
plurimis figuris erit varianda expositio, ad effugiendum taedium nota
audientis: sicut, *Meministi;* et, *Fortasse supervacuum fuerit hic com-
morari; Sed quid ego diutius, cum tu optime noris? Illud quale sit,
tu scias;* et his similia. Alioqui, si apud iudicem, cui nota causa 23
est, narratio semper videtur supervacua, potest videri non semper
esse etiam ipsa actio necessaria.

Alterum est, de quo frequentius quaeritur, An sit utique nar- 24
ratio prooemio subiicienda; quod qui opinantur, non possunt videri
nulla ratione ducti. Nam cum prooemium iccirco comparatum sit,
ut iudex ad rem accipiendam fiat conciliatior, docilior, intentior; et
probatio, nisi causa prius cognita, non possit adhiberi: protinus iu-
dex notitia rerum instruendus videtur. Sed hoc quoque interim mu- 25
tat conditio causarum; nisi forte Marcus Tullius in oratione pulcher-
324 rima, quam pro Milone scriptam reliquit, male distulisse narrationem
videtur tribus praepositis quaestionibus: aut profuisset exponere, quo-
modo insidias Miloni fecisset Clodius, si reum, qui a se hominem

---

V, 13, 28. VI, 1, 41. Ut autem nostro loco verb. *concitandos* suadet, nisi, ut arbitror, vocis ambiguae Quintiliano lenitas placuit, praeferre *contra Chrys.* qui erat oratione confutandus, sic paulo post *circa fratres Cep.* Turic. Almel. Guelf. Goth. al. auctoritate firmatum congruit cum verbo *resolv.* Similiter Ruhnk. Vell. II, 79. Rhenani correctionem commendavit *pax circa Brundisium composita.* Atque Quint. V, 13, 28. *Cicero pro Scauro circa Bostarem*, qui iam erat mortuus, unius Turic. Cod. auctoritate scribendum fuit, ut VII, 2, 10.

§ 19. *in Verrem de Proserpina*] IV, 48.

§ 22. *taedium nota audientis*] Etsi *nota* in aliquot (excepto Turicensi) Mss. et multis edd. abest; non tamen, ut Spald., ex glossa hanc vocem residere existimem. Nam id ipsum, quod nota res est, requirit, ne taedium fiat, varietatem figurarum.

occisum fateretur, defendi omnino fas non fuisset; aut si iam praeiu-
dicio senatus damnatus esset Milo; aut si Cn. Pompeius, qui propter
aliquam gratiam iudicium militibus armatis clauserat, tanquam ad-
26 versus ei timeretur. Ergo hae quoque quaestiones vim prooemii obti-
nebant, cum omnes iudicem praepararent. Sed pro Vareno quoque
postea narravit, cum obiecta diluit. Quod fiet utiliter, quoties cri-
men non repellendum tantum, sed etiam transferendum erit, ut, his
prius defensis, velut initium sit alium culpandi narratio: ut in armo-
rum ratione antiquior cavendi, quam ictum inferendi, cura est.
27 Erunt quaedam causae (neque id raro) crimine quidem, de quo co-
gnitio est, faciles ad diluendum, sed multis anteactae vitae flagitiis
et gravibus oneratae: quae prius amolienda sunt, ut propitius iudex 325
defensionem ipsius negotii, cuius propria quaestio est, audiat: ut,
si defendendus sit M. Coelius, nonne optime patronus occurrat prius
conviciis luxuriae, *petulantiae*, *impudicitiae*, quam *veneficii?* in qui-
bus solis omnis Ciceronis versatur oratio: deinde tum narret *de bonis
Pallae*, *totamque de vi* explicet *causam*, quae est ipsius actione de-
28 fensa? Sed nos ducit scholarum consuetudo, in quibus certa quae-
dam ponuntur, quae *themata* dicimus, praeter quae nihil est diluen-
dum. Ideoque *narratio* prooemio semper subiungitur. Inde libertas
declamatoribus, ut etiam secundo partis suae loco narrare videantur.
Nam cum pro petitore dicunt, et expositione, tanquam priores agant,
uti solent; et contradictione, tanquam respondeant: idque fit recte.
29 Nam cum sit *declamatio forensium actionum meditatio*, cur non in
utrumque protinus locum exerceat? Cuius rationis ignari, ex more,
cui assuerunt, nihil in foro putant esse mutandum. Sed in scholasticis 326
30 quoque nonnunquam evenit, ut *pro narratione* sit *propositio*. Nam
quid exponet, quae zelotypum malae tractationis accusat? aut qui
Cynicum apud censores reum de moribus facit? cum totum crimen
uno verbo in qualibet actionis parte posito satis indicetur. Sed haec
hactenus.

31 Nunc, quae sit narrandi ratio, subiungam. *Narratio est rei
factae, aut ut factae, utilis ad persuadendum expositio;* vel, ut
Apollodorus finit, *oratio docens auditorem, quid in controversia sit.*
Eam plerique scriptores, maxime qui sunt ab Isocrate, volunt esse
lucidam, *brevem*, *verisimilem*. Neque enim refert, an pro *lucida*
32 perspicuam, pro *verisimili* probabilem credibilemve dicamus. Eadem
nobis placet divisio; quanquam et Aristoteles ab Isocrate parte in
una dissenserit, praeceptum brevitatis irridens, tanquam necesse sit,
longam aut brevem esse expositionem, nec liceat ire per medium.
Theodorei quoque solam relinquunt ultimam partem, quia nec brevi-
33 ter utique nec dilucide semper sit utile exponere. Quo diligentius
distinguenda sunt singula, ut, quid quoque loco prosit, ostendam.
Narratio est aut *tota pro nobis*, aut *tota pro adversariis*, aut *mixta
ex utrisque*.

Si erit *tota pro nobis*, contenti simus his tribus partibus, per quas efficitur, quo iudex facilius *intelligat*, *meminerit*, *credat*. Nec 34
quisquam reprehensione dignum putet, quod proposuerim eam, quae
327 sit tota pro nobis, debere esse verisimilem, cum vera sit. Sunt enim plurima vera quidem, sed parum credibilia, sicut falsa quoque frequenter verisimilia. Quare non minus laborandum est, ut iudex, quae vere dicimus, quam quae fingimus, credat. Sunt quidem hae, 35
quas supra retuli, virtutes aliarum quoque partium. Nam et per totam actionem vitanda est obscuritas, et modus ubique custodiendus, et credibilia esse oportet omnia, quae dicuntur. Maxime tamen haec in ea parte custodienda sunt, quae prima iudicem docet: in qua si acciderit, ut aut non intelligat, aut non meminerit, aut non credat, frustra in reliquis laborabimus. Erit autem *narratio aperta* 36
atque *dilucida*, si fuerit primum exposita verbis propriis et significantibus, et non sordidis quidem, non tamen exquisitis, et ab usu remotis; tum distincta rebus, personis, temporibus, locis, causis, ipsa etiam pronunciatione in hoc accommodata, ut iudex, quae dicuntur, quam facillime accipiat. Quae quidem virtus negligitur a 37
plurimis, qui ad clamorem dispositae, vel etiam forte circumfusae, multitudinis compositi, non ferunt illud intentionis silentium: nec sibi diserti videntur, nisi omnia tumultu ac vociferatione concusserint: rem indicare, sermonis quotidiani, et in quemcunque etiam indocto-
328 rum cadentis, existimant: cum interim, quod tanquam facile contemnunt, nescias, praestare minus velint, an possint. Neque enim 38
aliud in eloquentia, cuncta experti, difficilius reperient, quam id, quod se dicturos fuisse omnes putant, postquam audierunt: quia non bona iudicant esse illa, sed vera. Tum autem optime dicit orator, cum videtur vera dicere. At nunc, velut campum nacti expositionis, 39
hic potissimum et vocem flectunt, et cervicem reponunt, et brachium in latus iactant, totoque et rerum et verborum et compositionis genere lasciviunt: deinde (quod sit monstro simile) placet actio, causa non intelligitur. Verum haec omittamus, ne minus gratiae, praecipiendo recta, quam offensae, reprehendendo prava, mereamur. *Bre-* 40
vis erit *narratio* ante omnia, si inde coeperimus rem exponere unde ad iudicem pertinet; deinde, si nihil extra causam dixerimus; tum etiam, si reciderimus omnia, quibus sublatis, nec cognitioni quidquam, nec utilitati, detrahatur. Solet enim esse quaedam partium brevitas, quae 41
longam tamen efficit summam. *In portum veni, navim prospexi, quanti veheret interrogavi, de pretio convenit, conscendi, sublatae sunt ancorae,*
329 *solvimus oram, profecti sumus.* Nihil horum dici celerius potest, sed sufficit dicere, *E portu navigavi*. Et, quoties exitus rei satis ostendit priora, debemus hoc esse contenti, quo reliqua intelliguntur. Quare, 42
cum dicere liceat, *Est mihi filius iuvenis*, omnia illa supervacua, *Cupidus ego liberorum uxorem duxi, natum sustuli, filium educavi, in adolescentiam perduxi.* Ideoque Graecorum aliqui aliud circumcisam

expositionem, id est σύντομον, aliud brevem putaverunt: quod illa
supervacuis careret, haec posset aliquid ex necessariis desiderare.
43 Nos autem brevitatem in hoc ponimus, non ut minus, sed ne plus
dicatur, quam oporteat. Nam iterationes quidem, et ταυτολογίας,
et περισσολογίας, quas in narratione vitandas quidam scriptores Ar-
tium tradiderunt, transeo; sunt enim haec vitia non tantum brevitatis
44 gratia refugienda. Non minus autem cavenda erit, quae nimium
corripientes omnia sequitur, obscuritas: satiusque est aliquid narra-
tioni superesse, quam deesse. Nam supervacua cum taedio dicun-
45 tur, necessaria cum periculo subtrahuntur. Quare vitanda est etiam 330
illa Sallustiana (quanquam in ipso virtutis locum obtinet) brevitas, et
abruptum sermonis genus: quod otiosum fortasse lectorem minus fal-
lit, audientem transvolat, nec, dum repetatur, exspectat: cum
praesertim lector non fere sit, nisi eruditus; iudicem rura plerumque
in decurias mittant, de eo pronunciaturum, quod intellexerit: ut
fortasse ubique, in narratione tamen praecipue, media haec tenenda
46 sit via dicendi, *quantum opus est*, *quantum satis est*. *Quantum opus
est* autem non ita solum accipi volo, quantum ad iudicandum sufficit:
quia non inornata debet esse brevitas, alioqui sit indocta; nam et
fallit voluptas, et minus longa, quae delectant, videntur: ut amoe-
num ac molle iter, etiamsi est spatii amplioris, minus fatigat, quam
47 durum aridumque compendium. Neque enim mihi unquam tanta 331
fuerit cura brevitatis, ut non ea, quae credibilem faciunt expositio-
nem, inseri velim. Simplex enim et undique praecisa, non tam *nar-
ratio* vocari potest, quam *confessio*. Sunt porro multae conditione
ipsa rei longae narrationes, quibus extrema, ut praecepi, prooemii
parte ad intentionem praeparandus est iudex: deinde curandum, ut
48 omni arte vel ex spatio eius detrahamus aliquid, vel ex taedio. Ut
minus longa sit, efficiemus, quae poterimus, differendo, non tamen
sine mentione eorum, quae differemus: *Quas causas occidendi habue-
rit, quos assumserit conscios, quemadmodum disposuerit insidias, pro-
49 bationis loco dicam.* Quaedam vero ex ordine praetermittenda, quale
est apud Ciceronem, *Moritur Fulcinius: multa enim, quae sunt in
re, quia remota sunt a causa, praetermittam.* At partitio taedium
levat: *Dicam, quae acta sint ante ipsum rei contractum; dicam, quae
50 in re ipsa; dicam, quae postea.* Ita tres potius modicae narrationes
videbuntur, quam una longa. Interim expediet expositiones brevi
interfatione distinguere: *Audistis, quae ante acta sunt; accipite nunc,
51 quae insequuntur.* Reficietur enim iudex priorum fine, et se velut ad
novum rursus initium praeparabit. Si tamen, adhibitis quoque his
artibus, in longum exierit ordo rerum, erit non inutilis in extrema
parte commonitio; quod Cicero etiam in brevi narratione facit: *Ad-*

---

§ 49. *apud Ciceronem*] pro Caecina c. 4.
§ 51. *Cicero*] pro Ligario c. 2. ubi pro *caret* legitur *vacat*.

huc, Caesar, Q. Ligarius omni culpa caret: domo est egressus non modo nullum ad bellum, sed ne ad minimam quidem belli suspicionem, etc.

332 *Credibilis* autem erit narratio ante omnia, si prius consuluerimus 52
nostrum animum, ne quid naturae dicamus adversum; deinde si causas ac rationes factis praeposuerimus, non omnibus, sed de quibus quaeritur; si personas convenientes iis, quae facta credi volemus, constituerimus, *furti reum, cupidum; adulterii, libidinosum; homicidii, temerarium;* vel contra, si defendemus: praeterea loca et tempora et his similia. Est autem quidam et ductus rei credibilis, qualis 53
in comoediis etiam, et in mimis. Aliqua enim naturaliter sequuntur et cohaerent, ut, si bene priora narraveris, iudex ipse, quod postea sis narraturus exspectet. Ne illud quidem fuerit inutile, semina 54
quaedam probationum spargere: verum sic, ut narrationem esse meminerimus, non probationem. Nonnunquam etiam tamen argumento aliquo confirmabimus, quod proposuerimus, sed simplici et brevi: ut in veneficiis, *Sanus bibit, statim concidit, livor ac tumor confestim est insecutus.* Hoc faciunt et illae praeparationes, cum *reus dici-* 55
tur robustus, armatus, sollicitus, contra infirmos, inermes, securos.
333 Omnia denique, quae probatione tractaturi sumus, *personam, causam, locum, tempus, instrumentum, occasionem*, narratione delibabimus. Aliquando, si destituti fuerimus his, etiam fatebimur, *Vix* 56
esse credibile, sed verum, et hoc maius habendum scelus; nescire nos, quomodo factum sit, aut quare; mirari, sed probaturos. Optimae 57
vero praeparationes erunt, quae latuerint, ut a Cicerone sunt quidem utilissime praedicta omnia, per quae *Miloni Clodius, non Clodio Milo insidiatus* esse videatur: plurimum tamen facit illa callidissima simplicitatis imitatio: *Milo autem, cum in senatu fuisset eo die, quoad senatus est dimissus, domum venit, calceos et vestimenta mutavit, paulisper, dum se uxor, ut fit, comparat, commoratus est.* Quam nihil praeparato, nihil festinato fecisse videtur Milo! Quod non solum 58
rebus ipsis vir eloquentissimus, quibus moras et lentum profectionis ordinem ducit, sed verbis etiam vulgaribus et quotidianis, et arte occulta consecutus est: quae si aliter dicta essent, strepitu ipsum iudicem ad custodiendum patronum excitassent. Frigida videntur 59
ista plerisque: sed hoc manifestum est, quomodo iudicem fefellerit, quod vix a lectore deprehenditur. Haec sunt, quae credibilem fa-

---

§ 53. *quidam et ductus*] Sic Spald. e Turic. et Camp. Alii *quidam etiam ductus.* Alii, ut Goth. *quidam conductus.* Ita neutra partic. opus videtur fuisse. Est *ductus rei cred.* non novum quidem narrationis genus, sed ipsa narratio, quatenus in ea effectus ex causis ducitur, ut mox ait, *naturaliter.* Sed tamen hic ipse facilitatis fructus a narratione erat distinguendus particula *et* v. *etiam*, quanquam utraque in Codd. Almel. et Guelf. deest.

§ 57. *imitatio*] Cic. pro Mil. c. 10.

60 ciant expositionem. Nam ne contraria aut sibi repugnantia in narra- 334
tione dicamus, si cui praecipiendum est, is reliqua frustra docetur: etiamsi quidam scriptores Artium hoc quoque, tanquam occultum et a se prudenter erutum, tradunt.

61 His tribus narrandi virtutibus adiiciunt quidam *magnificentiam*, quam μεγαλοπρέπειαν vocant, quae neque in omnes causas cadit (nam quid, in plerisque iudiciis privatis, de certa credita, locato et conducto, interdictis, habere loci potest supra modum se tollens oratio?), neque semper est utilis, ut vel proximo exemplo Milonia-
62 no patet. Et meminerimus, multas esse causas, in quibus confitendum, excusandum, summittendum sit, quod exponimus: quibus omnibus aliena est illa magnificentiae virtus. Quare non magis proprium narrationis est *magnifice dicere*, quam *miserabiliter*, *invidiose*, *graviter*, *dulciter*, *urbane*: quae, cum suo quaeque loco sint laudabilia, non sunt huic parti proprie assignata, et velut dedita.

63 Illa quoque, ut narrationi apta, ita cum ceteris partibus communis, est virtus, quam Theodectes huic uni proprie dedit; non enim magnificam modo vult esse, verum etiam *iucundam* expositionem. Sunt, qui adiiciant his *evidentiam*, quae ἐνάργεια Graece
64 vocatur. Neque ego quenquam deceperim, ut dissimulem, Ciceroni 335
quoque plures partes placere. Nam praeterquam *planam* et *brevem* et *credibilem*, vult esse *evidentem*, *moratam*, *cum dignitate*. Sed in oratione morata debent esse omnia cum dignitate, quae poterunt. *Evidentia* in narratione, quantum ego intelligo, est quidem magna virtus, cum quid veri, non dicendum, sed quodammodo etiam ostendendum est: sed subiici perspicuitati potest. Quam quidam etiam contrariam interim putaverunt, quia in quibusdam causis obscuranda
65 veritas esset, quod est ridiculum. Nam, qui obscurare vult, narrat falsa pro veris: et in iis quae narrat debet laborare, ut videantur quam evidentissima.

66 Et quatenus etiam forte quadam pervenimus ad difficilius nar-

---

§ 61. *de certa credita*] sc. *pecunia*, quae in iuris formula ponitur § 6. nunc omittitur, ut VIII, 3, 14. et XII, 10, 70. ubi in aliquot Codd., ut nostro loco, *re* male interponitur. Alii scriptum habent coniunctim *decerta credita*, ut Almel. unde in al. *decreta cred.*

§ 62. *velut dedita*] h. e. huic uni addicta, tanquam deditionis iure: quod proximis verbis de iucunditate dicit, quam Theodectes *huic uni proprie dedit*, qua haec pars vacare non debeat. Ne igitur Francii coni. *propriam*, aut trium edd. lectio *debita* pro *dedita*, tibi cum Spald. et Wolffio arrideat. Comp. I, 10, 22. *Verum quid ex ea* (Musica) *proprie petat futurus orator.*

§ 64. *Ciceroni*] de Orat. II, 80. Partit. Or. c. 9. et Top. c. 26. ubi cum *ut moderatae*, *ut cum dignitate* scriptum sit, Spald. et Wolff ex Quintiliano volunt corrigi *moratae*, invito sane Cicerone, qui cum *moratum* quidem hominem v. populum v. civitatem moratam dicat, non idcirco *narrationes moratas* dixisse debet videri. Facilius equidem Quintiliano tribuerim *moderatam* ex Cod. Paris. et marg. Steph.

rationum genus, iam de his loquamur, in quibus res contra nos erit: quo loco nonnulli praetereundam narrationem putaverunt. Et sane nihil est facilius, nisi prorsus totam causam omnino non agere. Sed si aliqua iusta ratione huiusmodi susceperis litem; cuius artis est, malam esse causam, silentio confiteri? nisi forte tam hebes futurus est iudex, ut secundum id pronunciet, quod sciet narrare te noluisse. Neque infitias eo, in narratione, ut aliqua neganda,
336 aliqua adiicienda, aliqua mutanda, sic aliqua etiam tacenda: sed 67
tacenda, quae tacere oportebit, et liberum erit. Quod fit nonnunquam brevitatis quoque gratia, quale illud est, *Respondit, quae ei visum est.* Distinguamus igitur genera causarum. Namque, in 68
quibus non *de culpa* quaeritur, sed *de actione*, etiamsi erunt contra nos themata, confiteri nobis licebit: *Pecuniam de templo sustulit, sed privatam: non ideo sacrilegus est. Virginem rapuit; non tamen optio patri dabitur. Ingenuum stupravit, et stupratus se suspendit:* 69
non tamen ideo stuprator capite, ut causa mortis, punietur; sed decem millia, quae poena stupratori constituta est, dabit. Verum in his quoque confessionibus est aliquid, quod ex invidia, quam expositio adversarii fecit, detrahi possit, cum etiam servi nostri de peccatis suis mollius loquantur. Quaedam enim quasi non narrantes mitiga- 70
bimus: *Non quidem, ut adversarius dicit, consilium furti in templum attulit, nec diu captavit eius rei tempus: sed occasione et absentia custodum corruptus, et pecunia, quae nimium quam in animis hominum potest, victus est. Sed quid refert? peccavit, et fur est; nihil atti-*
337 *net id defendere, cuius poenam non recusamus.* Interdum quasi damne- 71
mus ipsi: *Vis te dicam vino impulsum? errore lapsum? nocte deceptum? vera sunt ista fortasse: tu tamen ingenuum stuprasti, solve decem millia.* Nonnunquam propositione praemuniri potest causa, et deinde exponi. Contraria sunt omnia tribus filiis, qui in mortem 72
patris coniurarant; sortiti nocte singuli per ordinem cum ferro cubiculum intrarunt, patre dormiente; cum occidere eum nemo potuisset, excitato omnia indicarunt. Si tamen pater, qui divisit patri- 73
monium, et reos parricidii defendit, sic agat? *Quod contra legem sufficit, parricidium obiicitur iuvenibus, quorum pater vivit, atque etiam liberis suis adest. Ordinem rei narrare quid necesse est, cum ad legem nihil pertineat? sed si confessionem meae culpae exigitis, fui pater durus, et patrimonii, quod iam melius ab his administrari poterat, tenax custos;* deinde subiicitur, *Stimulatos ab iis, quorum in-* 74
dulgentiores parentes erant; semper tamen eum habuisse animum, qui sit eventu deprehensus, ut occidere patrem non possent. Neque enim iureiurando opus fuisse, si alioqui hoc mentis habuissent; nec sorte,

§ 73. *quid necesse est*] Sic Turic. Alm. et pr. ed. Camp. quos libros cum Spald. sequi deberet, tamen *quidem nihil* (Iens. *quidem mihi*) *necesse est* ex Ald. recepit, assentientibus reliquis Codd. Regius coniectura *quid* scripserat.

nisi quod se quisque eximi voluerit: omnia haec qualiacunque placi-
dioribus animis accipientur, illa brevi primae propositionis defensione
75 mollita. At cum quaeritur, *An factum sit?* vel *Quale factum sit?*
licet omnia contra nos sint, quomodo tamen evitare expositionem
salva causae ratione possumus? Narravit accusator, neque ita, ut,
quae essent acta, tantum indicaret; sed adiecit invidiam, rem ver-
bis exasperavit; accesserunt probationes, peroratio incendit, et ple-
76 nos irae reliquit. Exspectat naturaliter iudex, quid narretur a nobis. 338
Si nihil exponimus, illa esse, quae adversarius dixit, et talia, qua-
lia dixit, credat necesse est. Quid ergo? eadem exponemus? Si
de *qualitate* agetur, cuius tum demum quaestio est, cum de re con-
stat, eadem, sed non eodem modo: alias causas, aliam rationem
77 dabo. Verbis elevare quaedam licebit: *luxuria hilaritatis, avaritia
parsimoniae, negligentia simplicitatis* nomine lenietur. Vultu denique,
voce, habitu, vel favoris aliquid, vel miserationis merebor. Solet
nonnunquam movere lacrimas ipsa confessio. Atque ego libenter
78 interrogem: sint illa defensuri, quae non narraverint, necne? Nam
si neque defenderint, neque narraverint, tota causa prodetur: at si
defensuri sunt, proponere certe plerumque id, quod confirmaturi
sumus, oportet. Cur ergo non exponamus, quod et dilui potest, et,
79 ut hoc contingat, utique indicandum est? Aut quid inter *probationem*
et *narrationem* interest, nisi quod narratio est probationis continua
propositio, rursus probatio narrationi congruens confirmatio? Videa-
mus ergo, num expositio haec longior demum esse debeat, et paulo
verbosior praeparatione, et quibusdam argumentis (argumentis dico,
non *argumentatione*), cui tamen plurimum confert frequens affirma- 339
tio, *Effecturos nos, quod dicimus: non posse vim rerum ostendi prima
expositione: exspectent, et opiniones suas differant, et bene sperent.*
80 Denique narrandum est utique, quidquid aliter, quam adversarius
exposuit, narrari potest, aut eo etiam prooemia sunt in his causis
supervacua: quae quid magis agunt, quam ut cognitioni rerum ac-
commodatiorem iudicem faciant? Atqui constat, nusquam eorum
esse maiorem usum, quam ubi animus iudicis ab aliqua contra nos
81 insita opinione flectendus est. *Coniecturales* autem causae, in qui-
bus de facto quaeritur, non tam saepe rei, de qua iudicium est,
quam eorum, per quae res colligenda est, expositionem habent.
Quae, cum accusator suspiciose narret, reus levare suspicionem de-
82 beat, aliter ab hoc atque ab illo ad iudicem perferri oportet. At
enim quaedam argumenta turba valent, diducta leviora sunt. Id
quidem non eo pertinet, ut quaeratur, *An narrandum?* sed *Quo-
modo narrandum sit?* Nam et congerere plurima expositione quid pro-
hibet, si id utile est causae, et promittere? sed et dividere narra-
tionem, et probationes subiungere partibus, atque ita transire ad
83 sequentia? Nam ne iis quidem accedo, qui semper eo putant ordi- 340
ne, quo quid actum sit, esse narrandum: sed eo male narrare, quo

expedit. Quod fieri plurimis figuris licet. Nam et aliquando ex-
cidisse simulamus, cum quid utiliore loco reducimus: et interim nos
reducturos reliquum ordinem testamur, quia sic futura sit causa lu-
cidior: interim re exposita, subiungimus causas, quae antecesserunt.
Neque enim est una lex defensionis, certumque praescriptum: pro 84
re, pro tempore intuenda, quae prosint, atque ut erit vulnus, ita
vel curandum protinus, vel, si curatio differri potest, interim deli-
gandum. Nec *saepius* narrare duxerim nefas, quod Cicero pro Cluen- 85
tio fecit: estque non concessum modo, sed aliquando etiam necessa-
rium; ut in causis repetundarum, omnibusque, quae simplices non
sunt. Amentis est enim, superstitione praeceptorum contra rationem
causae trahi. Narrationem ideo ante probationes ponere est institu- 86
tum, ne iudex, qua de re quaeratur, ignoret. Cur igitur, si sin-
gula probanda et refellenda sunt, non singula etiam narrentur? Me
certe, quantacunque nostris experimentis habenda est fides, fecisse
hoc in foro, quoties aliqua ita desiderabat utilitas, probantibus et
eruditis, et iis, qui iudicabant, scio: et (quod non arroganter di-
xerim, quia sunt plurimi, quibuscum egi, qui me refellere possint,
841 si mentiar) fere ponendae a me causae officium exigebatur. Neque 87
ideo tamen non saepius facere oportebit, ut rerum ordinem sequa-
mur. Quaedam vero etiam turpiter convertuntur: ut si *peperisse* nar-
res, *deinde concepisse; apertum testamentum, deinde signatum:* in qui-
bus si id, quod posterius est, dixeris, de priore tacere optimum.

Sunt quaedam et falsae expositiones, quarum in foro duplex 88
genus est: alterum, quod instrumentis adiuvatur; ut Publius Clodius
fiducia testium, qua nocte incestum Romae commiserat, Interamnae
se fuisse dicebat: alterum, quod est tuendum dicentis ingenio. Id
interim ad solam verecundiam pertinet, unde etiam mihi videtur dici
color: interim ad quaestionem. Sed utrumcunque erit, prima sit 89
curarum, ut id, quod fingemus, fieri possit: deinde, ut et perso-
nae, et loco, et tempori congruat; et credibilem rationem et ordi-
nem habeat; si continget, etiam verae alicui rei cohaereat; aut ar-
gumento, quod sit in causa, confirmetur. Nam quae tota extra rem
842 petita sunt, mentiendi licentiam produnt. Curandum praecipue, 90
(quod fingentibus frequenter accidit) ne qua inter se pugnent; quae-
dam enim partibus blandiuntur, sed in summam non consentiunt;
praeterea, ne iis, quae vera esse constabit, adversa sint: in schola 91
etiam, ne color extra themata quaeratur. Utrobique autem orator
meminisse debebit actione tota, quid finxerit, quoniam solent excidere,
quae falsa sunt; verumque est illud, quod vulgo dicitur, menda-
cem memorem esse oportere. Sciamus autem, si de nostro facto 92
quaeratur, unum nobis aliquid esse dicendum: si de alieno, mittere
in plurimas suspiciones licere. Est tamen quibusdam scholasticis con-

§ 88. *Interamnae*] Cic. pro Mil. c. 17.

troversiis, in quibus ponitur, aliquem non respondere ad quae interrogatur, libertas omnia enumerandi, quae responderi potuissent.
93 Fingenda vero meminerimus ea, quae non cadant in testem; sunt
autem, quae nostro dicuntur animo, cuius ipsi tantum conscii sumus:
item quod a defunctis; nec hoc enim est, qui neget: itemque ab eo,
cui idem expediet; is enim non negabit: ab adversario quoque; quia
94 non est habiturus in negando fidem. Somniorum et superstitionum
colores ipsa iam facilitate auctoritatem perdiderunt. Non est autem
satis in narratione uti coloribus, nisi per totam actionem consentiant:
cum praesertim quorundam probatio sola sit in *asseveratione* et *perse-*
95 *verantia:* ut ille parasitus, qui ter abdicatum a divite iuvenem, et
absolutum, tanquam suum filium asserit, habebit quidem colorem,
quo dicat, et paupertatem sibi causam exponendi fuisse; et ideo a 343
se parasiti personam esse susceptam, quia in illa domo filium haberet; et ideo illum innocentem ter abdicatum, quia filius abdicantis
96 non esset. Nisi tamen omnibus verbis et amorem patrium, atque
hunc quidem ardentissimum ostenderit, et odium divitis, et metum
pro iuvene, quem periculose mansurum in illa domo, in qua tam in-
97 visus sit, sciat: suspicione subiecti petitoris non carebit. Evenit aliquando in scholasticis controversiis, quod in foro an possit accidere
dubito, ut eodem colore utraque pars utatur, deinde eum pro se
98 quaeque defendat; ut in illa controversia: *Uxor marito dixit, appellatam se de stupro a privigno, et sibi constitutum tempus, et locum: eadem contra filius detulit de noverca, edito tantum alio tempore, ac loco: pater in eo, quem uxor praedixerat, filium invenit; in eo, quem filius, uxorem: illam repudiavit: qua tacente, filium abdicat.* Nihil
99 dici potest pro iuvene, quod non idem sit pro noverca. Ponentur
tamen etiam communia: deinde ex personarum comparatione, et in-
100 dicii ordine, et silentio repudiatae argumenta ducentur. Ne illud
quidem ignorare oportet, quaedam esse, quae *colorem* non recipiant,
sed tantum defendenda sint; qualis est ille dives, qui statuam pauperis inimici flagellis cecidit et reus est iniuriarum: nam factum eius
modestum esse nemo dixerit: fortasse, ut sit tutum, obtinebit.

101 Quod si *pars* expositionis *pro nobis, pars contra nos erit;* miscenda sit an separanda narratio, cum ipsa causae conditione deliberandum est. Nam si plura sunt, quae nocent; quae prosunt, obruen- 344
tur. Itaque tunc dividere optimum erit, et iis, quae partem nostram
adiuvabunt, expositis et confirmatis, adversus reliqua uti remediis,
102 de quibus supra dictum est. Si plura proderunt; etiam coniungere
licebit, ut, quae obstant, in mediis velut auxiliis nostris posita, minus habeant virium. Quae tamen non erunt nuda ponenda, sed, ut
et nostra aliqua argumentatione firmemus, et diversa cur credibilia
non sint, adiiciamus: quia, nisi distinxerimus, verendum est, ne
bona nostra permixtis malis inquinentur.

103 Illa quoque de narratione praecipi solent, ne qua ex ea fiat ex-

cursio; ne *avertatur* a iudice *sermo;* ne *alienae personae* vocem demus; ne *argumentemur:* adiiciunt quidam etiam, ne utamur *affectibus:* quorum pleraque sunt frequentissime custodienda: immo nunquam, nisi ratio coëgerit, mutanda. Ut sit expositio perspicua et brevis, nihil 104
quidem tam raro poterit habere rationem, quam *excursio:* nec unquam debebit esse, nisi brevis, et talis, ut vi quadam videamur affectus velut recto itinere depulsi: qualis est Ciceronis circa nuptias 105
Sassiae, *O mulieris scelus incredibile, et praeter hanc unam in omni vita inauditum! O libidinem effrenatam et indomitam! O audaciam singularem! non timuisse, si minus vim deorum, hominumque famam, at illam ipsam noctem, facesque illas nuptiales? non limen cubiculi? non cubile filiae? non parietes denique ipsos, superiorum testes nuptia-*
345 *rum?* *Sermo* vero *aversus* a iudice et brevius indicat interim, et coar- 106
guit magis; qua de re idem, quod de prooemio dixeram, sentio, sicut de *prosopopoeïa* quoque: qua tamen non Servius modo Sulpicius utitur pro Aufidia, *Somnone te languidum, an gravi lethargo putem oppressum?* sed M. quoque Tullius circa navarchos (nam ea quoque rei expositio est), *Ut adeas, tantum dabis,* et reliqua. Quid? pro 107
Cluentio, Staleni Bulbique colloquium nonne ad celeritatem plurimum et ad fidem confert? Quae ne fecisse inobservantia quadam videatur, quanquam hoc in illo credibile non est, in Partitionibus praecipit, ut habeat narratio *suavitatem, admirationes, exspectationes, exitus inopinatos, colloquia personarum, omnes affectus.* *Argumentabi-* 108
mur, ut dixi, numquam: *argumentum* ponemus aliquando; quod facit pro Ligario Cicero, cum dicit, sic eum provinciae praefuisse, ut illi pacem esse expediret. Inseremus expositioni et brevem, cum res poscet, defensionem, et rationem factorum. Neque enim narrandum 109
est tanquam testi, sed tanquam patrono. Rei ordo per se talis est,
346 *Q. Ligarius legatus in Africam cum C. Considio profectus est.* Quid ergo Marcus Tullius? *Q. enim,* inquit, *Ligarius, cum esset nulla belli suspicio, legatus in Africam cum C. Considio profectus est.* Alibi, 110
Non modo nullum ad bellum, sed ne ad minimam quidem suspicionem belli. Et cum esset indicaturo satis, *Q. Ligarius nullo se implicari negotio passus est,* adiecit, *Domum spectans, et ad suos redire cupiens.* Ita, quod exponebat, et ratione fecit credibile, et *affectus* quoque implevit. Quo magis miror eos, qui non putant utendum in narra- 111

---

§ 105. *Ciceronis*] pro Cluent. c. 6.
§ 106. *circa navarchos*] in Verr. V, 45.
§ 107. *pro Cluentio*] c. 26.
§ 107. *in Partitionibus*] c. 9.
§ 108. *pro Ligario*] c. 1. et 2.
§ 110. *affectus quoque implevit*] Spald. invitis libris omnibus mavult scribi *affectu.* Nam *affectibus impleri* dici potest oratio, ut II, 6, 1. vel *casus — lacrimis,* ut mox § 114. vel etiam qui audiunt. At *affectus* excitandos *implere* est affectus, quos concitare coeperis, ad finem perducere s. omnes affectus movere, ut VI, 1, 11. et 12. *Quaedam tamen —*

tione affectibus. Qui si hoc dicunt: *non diu, neque ut in epilogo*, mecum sentiunt; effugiendae sunt enim morae. Ceterum cur ego
112 iudicem nolim, dum eum doceo, etiam movere? Cur, quod in summa parte sum actionis petiturus, non in primo statim rerum ingressu, si fieri potest, consequar? cum praesertim etiam in probationibus faciliore sim animo eius abusurus, occupato vel ira, vel mi-
113 seratione. An non Marcus Tullius circa verbera civis Romani omnes brevissime movet affectus, non solum conditione ipsius, loco iniuriae, genere verberum, sed animi quoque commendatione? Summum enim virum ostendit, qui, *cum virgis caederetur, non ingemuerit, non rogaverit; sed tantum civem se Romanum esse*, cum invidia caedentis,
114 et fiducia iuris clamaverit. Quid? Philodami casum nonne cum per totam expositionem incendit invidia, tum in supplicio ipso lacrimis 347
implevit, cum flentes non tam narraret, quam ostenderet, *patrem de morte filii, filium de patris?* Quid ulli epilogi possunt magis habere
115 miserabile? Serum est enim, advocare iis rebus affectum in peroratione, quas securus narraveris; assuevit illis iudex, iamque eas sine motu mentis accipit, quibus commotus novis non est: et difficile est
116 nobis mutare habitum animi semel constitutum. Ego vero (neque enim dissimulabo iudicium meum, quanquam id, quod sum dicturus, exemplis magis, quam praeceptis ullis, continetur) narrationem, ut si ullam partem orationis, omni, qua potest, gratia et venere exor-

---

in peroratione implenda sunt, ut h. l. *narratione*. cf. § 112. Mox § 120. eodem sensu dicit *non ut consumantur affectus*, h. e. tanquam omnis animos movendi copia impendatur.

§ 113. *verbera civis Romani*] in Verr. V, 62 seq.

§ 114. *Philodami*] in Verr. I, 30.

§ 116. *ut si ullam partem*] Particula *ut* in una Aldi ed. non legitur, voluitque eiici Regius. Burmannum eam non recte defendisse similitudine partic. *ut qui* III, 8, 12. Spalding monuit, ipse vero meliora non docuit. Nobis *ut* nullam suspicionem movet, sed *si* aeque post *ut* positum est, ac saepe post *nisi*, Cic. ad Fam. XIV, 2. *nisi si quis ad me plura scripsit;* post *velut*, *tanquam* Cic. Phil. VI, 4. *tanquam si illi aqua et igni interdictum sit.* Caes. I, 32; post *perinde ac* Liv. IX, 25. *perinde ac si — certasset:* comp. Liv. XXVIII, 39. *perinde ac debellatum in Italia foret.* Nimirum *ut ullam partem* Latine vix dicitur, sed *si ullam partem* propterea, quod *ullus* habet infinitam notionem, quam comparatio respuit. Cum igitur comparationi conditionem addendam putaret; pro *ut aliquam partem — exornandam puto*, *si ulla pars — exornanda est*, contractius dixit *ut si ullam partem — exornandam puto*. Eadem fere causa fuit VII, 9, 5. *Tertia est ex compositis*, *ut si quis corpus suum in occulto poni iubeat*, pro *ut qui — iubet*. Huc etiam illud pertinet, quod legitur III, 11, 8. *Sed sicut cum sint plures* (quidem) *quaestiones — ; ita iudicatio* etc. pro *sicut sunt plures quaest.* (cum sint) — *ita iudic.* etc. ut appareat, in his locis duarum locutionum formas *sicut* — — et *cum* — — prae se ferentes in unam esse contractas. Quare satius est, deleto commate, scribere *ut si ullam; ut si quis; sicut cum sint*, cum soleant scribere *sicut*, *cum sint* etc. qua facta seiunctione *sicut* verbi sui indicativo destitutum non habet, quo referatur.

nandam puto. Sed plurimum refert, quae sit natura eius rei, quam exponimus. In parvis ergo, quales sunt fere privatae, sit ille pres- 117
sus, et velut applicitus rei cultus: in verbis summa diligentia, quae in locis impetu feruntur, et circumiectae orationis copia latent; hic expressa, et, ut vult Zeno, *sensu tincta esse* debebunt: compositio
848 dissimulata quidem, sed tamen quam iucundissima: figurae, non illae 118
poëticae, et contra fidem loquendi auctoritate veterum receptae (nam debet esse quam purissimus sermo), sed quae varietate taedium effugiant, et mutationibus animum levent: ne in eundem casum, similem compositionem, pares elocutionum tractus incidamus. Caret enim ceteris lenociniis expositio, et, nisi commendetur hac venustate, iaceat necesse est. Nec in ulla parte intentior est iudex: eoque nihil 119
recte dictum perit. Praeterea, nescio quomodo, etiam credit facilius, quae audienti iucunda sunt, et voluptate ad fidem ducitur. Ubi 120
vero maior res erit, et atrocia invidiose, et tristia miserabiliter dicere decebit: non, ut consumantur affectus, sed ut tamen velut primis lineis designentur: ut plane, qualis futura sit imago rei, statim appareat. Ne *sententia* quidem velut fatigatum intentione stomachum 121
iudicis reficere dissuaserim, maxime quidem brevi interiectione, qualis
849 est illa, *Fecerunt servi Milonis, quod suos quisque servos in re tali facere voluisset:* interim paulo liberiore, qualis est illa, *Nubit genero*

---

§ 120. *sed ut tamen velut primis lineis designentur*] Regius maluit quod in edd. Gryph. et Vid. legitur *sed ut tantum v.* At quod minimum est, significatur *primis lineis.* Atque etiam *tamen* est natum ex coniunctione adversativae et concessivae periodi, sic explicanda: *non, ut — sed ut*, si minus debent affectus consumi, *tamen velut primis l. designentur.* Neque probanda Spaldingii ratio, qui e Turic. a sec. m. et ex ed. Camp. recepit *sed tamen vel.*, expulso *ut*, quo carere haec enunciatio hoc minus potest, quod coniunctivus sequitur, cui post *non ut*, *sed* v. *verum* nusquam suum *ut* detrahitur. Comp. Cic. Orat. II, 87, 356. *non ut totum aliquid — pariat et procreet, verum ut ea, quae sunt orta iam in nobis et procreata, educet atque confirmet.* Quis malit dici *verum tantum* (s. *tamen*) *ea — educet atque confirmet?* aut *verum ut tamen ea — ed. a. c.?* Almel. habet *ut tamen velut*, omisso *sed.* Neque excusare debebat Spald. coniunctionis *ut* frequentiam. Nam *velut* alius generis est. De v. *consumantur* comp. not. ad § 110.

§ 121. *maxime quidem brevi interiectione*] Hanc Regii coniecturam egregie confirmarunt codd. Turic. Bodl. Alm. edd. Camp. Andr. Sich. Basil. Bad. sec. Rusc. *Interiectio* enim est apud Quint. VIII, 2, 15. IX, 3, 29. XI, 3, 37. interposita sententia, *qua*, ut ait, *impediri solet intellectus, nisi, quod interponitur, breve est.* Iam cum *sententia* principio nostri loci graviter posita esset, remotior illa sententiae definitio, ut esset brevis et interiecta, rectius indicabatur substantivo cum adiectivo., quam, praecedente *maxime quidem*, adverbio et participio *breviter interiecta*, quod utrumque habent Goth. Guelf. Voss. 2. et ed. Bad. 1. cum inde a Gryphio omnes teneant *brevi interiecta.* Spald. cum Ioann. Vall. Bern. Ald. scripsit *breviter iniecta.*

§ 121. *qualis est illa*] Cic. pro Mil. c. 10 extr.

socrus, nullis auspicibus, nullis auctoribus, funestis ominibus omnium.
122 Quod cum sit factum iis quoque temporibus, quibus omnis ad utilitatem potius, quam ad ostentationem, componebatur oratio, et erant adhuc severiora iudicia: quanto nunc faciendum magis, cum in ipsa capitis aut fortunarum pericula irrupit voluptas? Cui hominum desiderio quantum dari debeat, alio loco dicam. Interim aliquid indul-
123 gendum esse confiteor. Multum confert adiecta veris credibilis rerum imago, quae velut in rem praesentem perducere audientes videtur: qualis est illa M. Coelii in Antonium descriptio, *Namque ipsum offendunt temulento sopore profligatum, totis praecordiis stertentem, ructuo-* 350
sos spiritus geminare, praeclarasque contubernales ab omnibus spondis
124 *transversas incubare, et reliquas circumiacere passim: quae tamen exanimatae terrore, hostium adventu percepto, excitare Antonium conabantur; nomen inclamabant, frustra cervicibus tollebant, blandius alia ad aurem invocabat, vehementius etiam nonnulla feriebat; quarum cum omnium vocem tactumque noscitaret, proximae cuiusque collum amplexu petebat; neque dormire excitatus, neque vigilare ebrius poterat; sed semisomno sopore inter manus centurionum concubinarumque iactabatur.* 351
Nihil his neque credibilius fingi, neque vehementius exprobrari, neque manifestius ostendi potest.

125 Ne illud quidem praeteribo, quantam afferat fidem expositioni *narrantis auctoritas:* quam mereri debemus ante omnia quidem vita, sed et ipso genere orationis; quod quo fuerit gravius, sanctius, hoc
126 plus habeat necesse est in affirmando quoque ponderis. Effugienda igitur in hac praecipue parte omnis calliditatis suspicio; (neque enim se usquam custodit magis iudex): nihil videatur fictum, nihil sollicitum; omnia potius a causa, quam ab oratore, profecta credantur.
127 Sed hoc pati non possumus, et perire artem putamus, nisi appareat: cum desinat ars esse, si apparet. Pendemus ex laude, atque hanc laboris nostri ducimus summam. Ita, quae circumstantibus 352
ostentare volumus, iudicibus prodimus.

128 Est et quaedam *repetita narratio*, quae *ἐπιδιήγησις* dicitur, sane res *declamatoria* magis, quam *forensis;* ideo autem reperta, ut, quia narratio brevis esse debet, fusius et ornatius res posset exponi: quod fit vel invidiae gratia, vel miserationis. Id esse raro faciendum iudico, neque sic unquam, ut totus ordo repetatur; licet enim per partes idem consequi. Ceterum, qui uti *ἐπιδιηγήσει* volet, narra-

---

§ 121. *funestis ominibus omnium*] Codicum consensu *omnium* additur, cum nulla h. l. requiratur vocis *nullis* oppositio. Ominibus enim terrent Dii. Neque si hominum quaeritur auctoritas, cum nemo suaderet, non idcirco dicere licebit, *omnes* dissuasisse, nisi genus quoddam hominum indicetur, ut propinquorum vel amicorum. Recte igitur apud Cicer. pro Cluent. c. 5. Graevius et Beckius *omnium* nonnullorum libb. auctoritate deleverunt. Non idcirco tamen liberandus est hac voce Quintilianus. Ad *omnium* intellige *qui omina observarunt.* Sic fert sermo familiaris.

tionis loco rem stringat, et contentus indicare, *quid facti sit; quo sit modo factum*, plenius se loco suo expositurum esse promittat.

Initium narrationis quidam utique faciendum a persona putant: 129
eamque, si nostra sit, ornandam; si aliena, infamandam statim. Hoc sane frequentissimum est, quia personae sunt, inter quas litigatur. Sed hae quoque interim cum suis accidentibus ponendae, cum 130
id profuturum est, ut, *A. Cluentius Habitus fuit pater huiusce, iudices, homo non solum municipii Larinatis, ex quo erat, sed etiam regionis illius et vicinitatis, virtute, existimatione, nobilitate facile princeps:* interim sine his; ut, *Q. Ligarius cum esset:* frequenter 131
vero et a re; sicut pro Tullio Cicero, *Fundum habet in agro Thurino M. Tullius paternum:* Demosthenes pro Ctesiphonte, *Τοῦ γὰρ Φω-*
353 *κικοῦ συστάντος πολέμου.* De *fine* narrationis cum iis contentio est, 132
qui perduci expositionem volunt eo, unde quaestio oritur: *His rebus ita gestis, P. Dolabella praetor interdixit, ut est consuetudo, de vi, hominibus armatis, sine ulla exceptione: tantum ut, unde deiecisset, restitueret; restituisse se dixit. Sponsio facta est; hac de sponsione vobis iudicandum est.* Id a petitore semper fieri potest, a defensore non semper.

III. Ordine ipso narrationem sequitur *confirmatio*. Probanda sunt enim, quae propter hoc exposuimus. Sed priusquam ingrediar hanc partem, pauca mihi de quorundam opinione dicenda sunt. Plerisque moris est, prolato rerum ordine, protinus utique in aliquem laetum ac plausibilem locum, quam maxime possint favorabiliter, excurrere. Quod quidem natum ab ostentatione declamatoria, iam in 2
forum venit, postquam agere causas non ad utilitatem litigatorum, sed ad patronorum iactationem repertum est: ne, si pressae illi, qualis saepius desideratur, narrationis gracilitati coniuncta argumen-
354 torum pugnacitas fuerit, dilatis diutius dicendi voluptatibus oratio refrigescat. In quo vitium illud est, quod sine discrimine causarum 3
atque utilitatis hoc, tanquam semper expediat, aut etiam necesse sit, faciunt: eoque sumtas ex iis partibus, quarum alius erat locus, sententias in hanc congerunt, ut plurima aut iterum dicenda sint, aut, quia alieno loco dicta sunt, dici suo non possint. Ego autem con- 4
fiteor, hoc exspatiandi genus non modo narrationi, sed etiam quaestionibus, vel universis vel interim singulis, opportune posse subiungi, cum res postulat, aut certe permittit; atque eo vel maxime illustrari ornarique orationem: sed, si cohaeret et sequitur; non, si per vim cuneatur, et, quae natura iuncta erant, distrahit. Nihil enim 5
tam est consequens, quam narrationi probatio: nisi si excursus ille vel quasi finis narrationis, vel quasi initium probationis est. Erit

§ 130. *A. Cluentius*] Cic. pro Cluent. c. 5.
§ 130. *ut, Q. Ligarius*] Cic. p. Lig. c. 1.
§ 132. *His rebus*] Vid. Cic. pro Caecina c. 8.

ergo illi nonnunquam locus: ut, si expositio circa finem atrox fuerit,
prosequamur eam, velut spiritu erumpente protinus, indignatione.
6 Quod tamen ita fieri oportebit, si res dubitationem non habebit: alio- 355
qui prius est, quod obiicias, verum efficere, quam magnum: quia
criminis invidia pro reo est, priusquam probatur; difficillima est enim
7 gravissimi cuiusque sceleris fides. Idem fieri non inutiliter potest, ut,
si merita in adversarium aliqua exposueris, in ingratum inveharis:
aut, si varietatem criminum narratione demonstraveris, quantum ob
8 ea periculum intentetur, ostendas. Verum haec breviter omnia. Iu-
dex enim, ordine audito, festinat ad probationem, et quamprimum
certus esse sententiae cupit. Praeterea cavendum est, ne ipsa expo-
sitio vanescat, aversis in aliud animis, et inani mora fatigatis.
9 Sed ut non semper est necessaria post narrationem illa procur-
sio, ita frequenter utilis ante quaestionem praeparatio: utique, si
prima specie minus erit favorabilis; si legem asperam tuebimur; aut
poenarias actiones inferemus: est hic locus velut sequentis exordii,
ad conciliandum probationibus nostris iudicem, mitigandum, conci-
tandum. Quod liberius hic et vehementius fieri potest, quia iudici
10 nota iam causa est. His igitur velut fomentis, si quid erit asperum,
praemolliemus, quo facilius aures iudicum, quae post dicturi erimus,
11 admittant, ne ius nostrum oderint. Nihil enim facile persuadetur
invitis. Quo loco tamen iudicis quoque noscenda natura est, iuri 356
magis, an aequo, sit appositus? proinde enim magis aut minus erit
hoc necessarium.

Ceterum res eadem et post quaestionem perorationis vice fungi-
12 tur. Hanc partem παρέκβασιν vocant Graeci, Latini *egressum*, vel
egressionem. Sed hae sunt plures, ut dixi, quae per totam causam
varios habent excursus: ut *laus hominum locorumque*, ut *descriptio re-
gionum*, *expositio quarundam rerum gestarum*, *vel etiam fabularum*.
13 Quo ex genere est in orationibus contra Verrem compositis *Siciliae
laus*, *Proserpinae raptus*; pro C. Cornelio *popularis illa virtutum Cn.
Pompeii commemoratio:* in quam ille divinus orator, velut nomine
ipso ducis cursus dicendi teneretur, abrupto, quem inchoaverat, ser-
14 mone devertit actutum. Παρέκβασις est, ut mea quidem fert opi-
nio, *alicuius rei*, *sed ad utilitatem causae pertinentis*, *extra ordinem
excurrens tractatio*. Quapropter non video, cur hunc ei potissimum
locum assignent, qui rerum ordinem sequitur; non magis quam il-

---

§ 14. *alicuius rei, sed*] Regius maluit *alienae rei sed* (aut *alicuius rei vel*) consentientibus nonnullis Codd. quorum auctoritatem Burmannus videtur secutus esse. Sed tamen recte Spald. ex Turic. Almel. Guelf. Voss. 1. 3. Bern. Vall. Camp. Goth. Iens. recepit *alicuius rei*, *sed*. Quam lect. cum V. D. non tam defendit, quam *alienae* nimium esse dixit; hoc addam, *alienam* rem esse, quae ad causam omnino non pertinet, *aliquam* rem minus finite dici sic, ut additum *sed* non adversandi, sed circumscribendi seu definiendi vim habeat, ne nimis vaga rei notio sit.

lud, cur hoc nomen ita demum proprium putent, si aliquid in digressu
sit exponendum, cum tot modis a recto itinere declinet oratio. Nam 15
quidquid dicitur praeter illas quinque, quas fecimus, partes, egres-
857 sio est, *indignatio*, *miseratio*, *invidia*, *convicium*, *excusatio*, *conci-
liatio*, *maledictorum refutatio*. Similia his, quae non sunt in quae-
stione, omnis *amplificatio*, *minutio*, omne *affectus genus*: atque ea
maxime iucundam et ornatam faciunt orationem: *de luxuria*, *de ava-
ritia*, *de religione*, *de officiis*; quae cum sint argumentis subiecta si-
milium rerum, quia cohaerent, egredi non videntur. Sed plurima 16
sunt, quae rebus nihil secum cohaerentibus inferuntur, quibus iudex
reficitur, admonetur, placatur, rogatur, laudatur. Innumerabilia
sunt haec, quorum alia sic praeparata afferimus: quaedam ex occa-
sione vel ex necessitate dicimus, si quid nobis agentibus novi accidit,
interpellatio, interventus alicuius, tumultus. Unde Ciceroni quoque 17
in prooemio, cum diceret pro Milone, digredi fuit necesse, ut ipsa
oratiuncula, qua usus est, patet. Poterit autem paulo longius exire,
qui praeparat aliquid ante quaestionem, et qui finitae probationi ve-
lut commendationem adiicit. At, qui ex media erumpit, cito ad id
redire debet, unde devertit.

IV. Sunt, qui narrationi *propositionem* subiungant, tanquam
858 partem iudicialis materiae: cui opinioni respondimus. Mihi autem
propositio videtur omnis confirmationis initium: quod non modo in
ostendenda quaestione principali, sed nonnunquam etiam in singulis
argumentis poni solet, maximeque in his, quae ἐπιχειρήματα vocan-
tur. Sed nunc de priore loquimur. Ea non semper uti necesse est. 2
Aliquando enim sine propositione aliqua quoque satis manifestum est,
quid in quaestione versetur: utique, si narratio ibi finem habet, ubi
initium quaestio; adeo, ut aliquando subiungatur expositioni, quae
solet in argumentis esse summa collectio: *Haec, sicut exposui, ita
gesta sunt, iudices: insidiator superatus, vi victa vis, vel potius op-
pressa virtute audacia est.* Sed nonnunquam valde utilis est; praeci- 3
pue, ubi res defendi non potest, de fine quaeritur: ut, pro eo, qui
pecuniam privatam de templo sustulit, *Sacrilegii agitur, de sacrile-
gio cognoscitis*: ut iudex intelligat, id unum esse officii sui, quaerere,
An id, quod obiicitur, sacrilegium sit? Item in causis obscuris, aut 4
multiplicibus; nec semper propter hoc solum, ut sit causa lucidior,
859 sed aliquando etiam, ut magis moveat. Movet autem, si protinus
subtexantur aliqua, quae prosint. *Lex aperte scripta est, ut pere-
grinus, qui murum ascenderit, morte multetur; peregrinum te esse cer-
tum est: quin ascenderis murum, non quaeritur: quid superest, nisi,
ut te puniri oporteat?* Haec enim propositio confessionem adversarii
premit, et quodammodo iudicandi moram tollit, nec indicat quaestio-
nem, sed adiuvat.

---

§ 2. *Haec*] v. Cic. pro Mil. c. 11.

5 Sunt autem *propositiones* et *simplices*, et *duplices* vel *multiplices*;
quod accidit non uno modo. Nam et plura crimina iunguntur; ut,
*cum Socrates accusatus est, quod corrumperet iuventutem, et novas
superstitiones introduceret:* et singula ex pluribus colliguntur; ut, *cum
legatio male gesta obiicitur Aeschini, quod mentitus sit, quod nihil ex
6 mandatis fecerit, quod moratus sit, quod munera acceperit.* *Recusatio*
quoque plures interim propositiones habet: ut contra petitionem pe-
cuniae, *Male petis, procuratori enim tibi esse non licuit: sed neque
illi, cuius nomine litigas, habere procuratorem: sed neque es heres eius,
7 a quo accepisse mutuam dicor: nec ipsi debui.* Multiplicari haec, in
quantum libet, possunt, sed rem ostendisse satis est. Hae si po-
nantur singulae subiectis probationibus, plures sunt propositiones;
si coniungantur, in partitionem cadunt.

8 Est et *nuda* propositio, qualis fere in coniecturalibus, *Caedis
ago, furtum obiicio:* est *ratione subiecta:* ut, *Maiestatem minuit C.* 360
Cornelius: nam codicem tribunus plebis ipse pro concione legit. Praeter
haec utimur propositione, aut nostra; ut, *Adulterium obiicio:* aut
adversarii; ut, *Adulterii mecum agitur:* aut communi; ut, *Inter me
et adversarium quaestio est, uter sit intestato propior.* Nonnunquam
diversas quoque coniungimus, *Ego hoc dico, adversarius hoc.*

9 Habet interim vim propositionis, etiamsi per se non est propo-
sitio, cum exposito rerum ordine subiicimus, *De his cognoscitis;* ut
sit haec commonitio iudicis, quo se ad quaestionem acrius intendat,
et, quodam velut tactu excitatus, finem esse narrationis, et initium
probationis intelligat: et, nobis confirmationem ingredientibus, ipse
quoque novum quodammodo audiendi sumat exordium.

V. *Partitio* est nostrarum aut adversarii propositionum, aut
utrarumque ordine collata enumeratio. Hac quidam utendum sem- 361
per putant, quod ea et fiat causa lucidior, et iudex intentior ac do-
cilior, si scierit, et de quo dicimus, et de quo dicturi postea sumus.
2 Rursus quidam periculosum id oratori arbitrantur duabus ex causis:
quod nonnunquam et excidere soleant, quae promisimus, et, si qua
in partiendo praeterierimus, occurrere; quod quidem nemini acci-
det, nisi qui plane vel nullo fuerit ingenio, vel ad agendum nihil
3 cogitati praemeditatique detulerit. Alioqui quae tam manifesta et
lucida est ratio, quam rectae partitionis? sequitur enim naturam du-
cem, adeo, ut memoriae id maximum sit auxilium, via dicendi non
decedere. Quapropter ne illos quidem probaverim, qui partitionem
vetant ultra tres propositiones extendere. Quae sine dubio, si ni-
mium sit multiplex, fugiet memoriam iudicis, et turbabit intentio-
nem: hoc aut alio tamen numero velut lege non est alliganda, cum
4 possit causa plures desiderare. Alia sunt magis, propter quae par-
titione non semper sit utendum: primum, quia pleraque gratiora
sunt, si inventa subito, nec domo allata, sed inter dicendum ex re
ipsa nata videantur; unde illa non iniucunda schemata, *Paene exci-*

dit mihi: et, *Fugerat me:* et, *Recte admones.* Propositis enim
probationibus, omnis in reliquum gratia novitatis praecerpitur. In- 5
362 terim vero etiam fallendus est iudex, et variis artibus subeundus, ut
aliud agi, quam quod petimus, putet. Nam est nonnunquam dura
propositio, quam iudex, si providet, non aliter praeformidat, quam
qui ferrum medici prius, quam curetur, aspexit: at si, re non ante
proposita, securum, ac nulla denunciatione in se conversum, intra-
rit oratio; efficiet, quod promittenti non crederetur. Interim refu- 6
gienda non modo distinctio quaestionum est, sed omnino tractatio:
affectibus perturbandus, et ab intentione auferendus auditor. Non
enim solum oratoris est docere, sed plus eloquentia circa movendum
valet. Cui rei contraria est maxime tenuis illa et scrupulose in par-
tes secta divisionis diligentia eo tempore, quo cognoscenti iudicium
conamur auferre. Quid? quod interim, quae per se levia sunt et 7
infirma, turba valent? Ideoque congerenda sunt potius, et velut
eruptione pugnandum: quod tamen rarum esse debet, et ex necessi-
tate demum, cum hoc ipsum, quod dissimile rationi est, coëgerit
ratio. Praeter haec in omni partitione est utique aliquid potentissi- 8
mum, quod cum audivit iudex, cetera tanquam supervacua gravari
solet. Itaque, si plura vel obiicienda sunt vel diluenda, et utilis
363 et iucunda partitio est, ut, quod quaque de re dicturi sumus, ordi-
ne appareat: at, si unum crimen varie defendemus, supervacua.
Ut, si ita partiamur: *Dicam, non talem esse hunc, quem tueor, reum,* 9
ut in eo credibile videri possit homicidium: dicam, occidendi causam
huic non fuisse: dicam, hunc eo tempore, quo homo occisus est, trans
mare fuisse: omnia, quae ante id, quod ultimum est, exsequeris,
inania videri necesse est. Festinat enim iudex ad id, quod poten- 10
tissimum est, et velut obligatum promisso patronum, si est patien-
tior, tacitus appellat; si vel occupatus, vel in aliqua potestate, vel
etiam si moribus incompositus, cum convicio efflagitat. Itaque non 11
defuerunt, qui Ciceronis illam pro Cluentio partitionem improbarent,
qua se dicturum esse promisit primum, *neminem maioribus criminibus,*
gravioribus testibus, in iudicium vocatum, quam Oppianicum; dein-
de, *praeiudicia esse facta ab ipsis iudicibus, a quibus condemnatus*

---

§ 4. *gratia novitatis praecerpitur*] Slothouwer Act. Societ. Traiect. III. p. 127. h. l. expressum putat Pindaricum *δρέπει δὲ κορυφὰς ἀρετᾶς ἄπο πᾶσαν:* idem comp. Liv. I, 35. *praecerptam eius rei laetitiam.*

§ 11. *pro Cluentio*] c. 4.

§ 11. *ab ipsis iudicibus*] Constans haec lectio ap. Ciceronem l. l. Quintiliano reddi poterat et debebat, expellique *iis* post praepositionem (ante *ipsis*) pro quo Steph. Colin. Vidov. habent *his*, cum neutro demonstrativo pronomine opus esset. Codd. Almel. Turic. et Camp. tuentur quod dedimus, dissentiente Spald. qui *ab iis ips. iud.* recepit. Non enim decuerit iudicum partem intelligi, cuius sententia condemnatus sit, cum Quint. ea, quae Cicero addidit, *ut non modo ab iisdem, sed ne ab aliis*

*sit; postremo, iudicium pecunia tentatum non a Cluentio, sed contra
Cluentium:* quia, si probari posset, quod est tertium, nihil necesse
12 fuerit dicere priora. Rursus, nemo tam erit aut iniustus, aut stul-
tus, quin eum fateatur optime pro Murena esse partitum, *Intelligo,
iudices, tres totius accusationis partes fuisse, et earum unam in re-* 864
*prehensione vitae, alteram in contentione dignitatis, tertiam in crimi-
nibus ambitus esse versatam.* Nam sic et ostendit lucidissime causam,
et nihil fecit altero supervacuum.

13 De illo quoque genere defensionis plerique dubitant, *Si occidi,
recte feci: sed non occidi;* quo enim prius pertinere, si sequens firmum
sit? haec invicem obstare, et utroque utentibus, in neutro haberi
fidem. Quod sane in parte verum est, et illo sequenti, si modo in-
14 dubitabile est, solo utendum. At, si quid in eo, quod est fortius,
timebimus, utraque probatione nitemur. Alius enim alio moveri so-
let: et, qui factum putavit, iustum credere potest: qui tanquam
iusto non movebitur, factum fortasse non credet. Ut certa manus
uno telo possit esse contenta, incertae plura spargenda sunt, ut sit
15 et fortunae locus. Egregie vero Cicero pro Milone *insidiatorem* pri-
mo *Clodium ostendit:* tum addit ex abundanti, *etiamsi id non fuisset,
talem tamen civem cum summa virtute interfectoris et gloria necari
16 potuisse.* Neque illum tamen ordinem, de quo prius dixi, damna-
verim: quia quaedam, etiamsi ipsa sunt dura, in id tamen valent,
ut ea molliant, quae sequuntur. Nec omnino sine ratione est, quod
17 vulgo dicitur, *Iniquum petendum, ut aequum feras.* Quod tamen
nemo sic accipiat, ut omnia credat audenda. Recte enim Graeci
praecipiunt, *Non tentanda, quae effici omnino non possunt.* Sed quo- 865
ties hac, de qua loquor, duplici defensione utemur, id laborandum
est, ut in illam partem sequentem fides ex priore ducatur. Potest

---

quidem ullis, absolvi ullo modo posset, praetermiserit. Latine ferri posset *ab iis ipsis, a quibus condemnatus sit*, nisi additum esset *iudicibus*.

§ 12. *pro Murena*] c. 4.

§ 13. *et illo sequenti*] Spald. unam Aldi ed. secutus praebuit *cum illo seq.*, deinde post parenthesin, qua editores interiecta verba *si modo indubitabile est* contineri volunt, *sit solo utendum*, quod in suis plerisque Codd. repererat, cum Burmanni libri (excepto Loc. *indubitabile sit est solo ut.* et Ald. cum Colin. *indub. est, sit solo ut.*) verbum *sit* ante *solo* omittant. Tum etiam Vall. liber habet *indub. sit, solo ut.* Nimirum post parenthesin verbum subest. alii interpretes videntur repetiisse, alii post *si modo* coniunctivum *sit* maluisse, cuius loco recte indicativus *est* ponitur, ut Cic. ad Att. XIII, 19. *si modo is* (nitor orationis) *est aliquis in nobis.* Itaque cum Burmanno et Gesn. (qui vero *sit* pro *est* post *indubitabile* recepit) vulgatam lect. servandam putavi; parenthesis signa, ut saepe, inepte posita, delevi.

§ 15. *ex abundanti*] Sarpe in Quaest. philol. p. 55. e Turic. restitui vult *ex abundantia*, Graece *ἐκ περιουσίας*. At V, 6, 2. similiter in omnibus libris legitur *adiicit ex abundanti*.

enim videri, qui tuto etiam confessurus fuit, mentiendi causam in
negando non habere.

Et illud utique faciendum est, ut, quoties suspicabimur a iudice 18
aliam probationem desiderari, quam de qua loquimur, promittamus
nos plene et statim de eo satis esse facturos: praecipueque, si de
pudore agitur. Frequenter autem accidit, ut causa parum verecun- 19
da, iure tuta sit: de quo ne inviti iudices audiant et adversi, fre-
quentius sunt admonendi, *secuturam defensionem probitatis ac digni-
tatis: exspectent paulum, et agi ordine sinant.* Quaedam interim 20
nos et invitis litigatoribus simulandum est dicere; quod Cicero pro
Cluentio facit circa iudiciariam legem: nonnunquam, quasi inter-
pellemur ab iis, subsistere: saepe avertenda ad ipsos oratio; hortan-
di, ut sinant nos uti nostro consilio. Ita surrepetur animo iudicis,
et, dum sperat probationem pudoris, asperioribus illis minus repu-
gnabit. Quae cum receperit, etiam verecundiae defensioni facilior 21
erit. Sic utraque res invicem iuvabit, eritque iudex circa ius no-
strum spe modestiae attentior, circa modestiam iuris probatione
proclivior.

Sed, ut non semper necessaria, aut utilis etiam partitio est, 22
ita opportune adhibita plurimum orationi lucis et gratiae confert.
Neque enim solum id efficit, ut clariora fiant, quae dicuntur, rebus
velut ex turba extractis, et in conspectu iudicum positis: sed reficit
quoque audientem certo singularum partium fine: non aliter, quam
facientibus iter, multum detrahunt fatigationis notata inscriptis lapi-
366 dibus spatia. Nam et exhausti laboris nosse mensuram voluptati est, 23
et hortatur ad reliqua fortius exsequenda, scire quantum supersit.
Nihil enim longum videri necesse est, in quo, quid ultimum sit, cer-
tum est. Nec immerito multum ex diligentia partiendi tulit laudis 24
Q. Hortensius: cuius tamen divisionem, in digitos diductam, non-
nunquam Cicero leviter eludit. Nam est suus et in gestu modus, et
vitanda, ut quae maxime, concisa nimium et velut articulosa parti-
tio. Nam et auctoritati plurimum detrahunt minuta illa, nec iam 25
membra, sed frusta: et huius gloriae cupidi, quo subtilius et co-
piosius divisisse videantur, et supervacua assumunt, et, quae natu-
ra singularia sunt, secant: nec tam plura faciunt, quam minora;
deinde cum fecerunt mille particulas, in eandem incidunt obscurita-
tem, contra quam partitio inventa est.

367 Et divisa et simplex propositio, quoties utiliter adhiberi potest, 26
primum debet esse aperta atque lucida (nam quid sit turpius, quam
id esse obscurum ipsum, quod in eum solum adhibetur usum, ne sint
cetera obscura?), tum brevis, nec ullo supervacuo onerata verbo.
Non enim, quid dicamus, sed, de quo dicturi sumus, ostendimus.

---

§ 20. *pro Cluentio*] c. 52.

27 Obtinendum etiam, ne quid in ea desit, ne quid supersit. Superest autem sic fere, cum aut in species partimur, quod in genera partiri sit satis; aut, genere posito, subiicitur species: ut si dicam de virtute, iustitia, continentia: cum iustitia atque continentia virtutis
28 sint species. Partitio prima est, quid sit, de quo conveniat; quid, de quo ambigatur. In eo, quod convenit, quid adversarius fateatur, quid nos: in eo, de quo ambigitur, quae nostrae propositiones, quae partis adversae. Turpissimum vero, non eodem ordine exsequi, quo quidque proposueris.

---

§ 28. *ambigitur*] Huic verbo in omnibus libris scrr. et edd. additur *quae dicturi sumus;* Burm. *simus.* Gesner ea verba tanquam interpretamentum verborum seqq. *quae nostrae propositiones* uncis inclusit; Spald. eiecit.

368 M. FABII QUINTILIANI

DE

ORATORIA INSTITUTIONE

LIBER QUINTUS.

PROOEMIUM.

Fuerunt, et clari quidem auctores, quibus solum videretur oratoris
officium *docere.* Namque et affectus duplici ratione excludendos pu-
tabant: primum, quia vitium esset omnis animi perturbatio; deinde,
quia iudicem a veritate depelli misericordia, vel ira, similibusque,
non oporteret: et voluptatem audientium petere, cum vincendi tan-
tum gratia diceretur, non modo agenti supervacuum, sed vix etiam
viro dignum, arbitrabantur. Plures vero, qui nec ab illis sine du- 2
369 bio partibus rationem orandi summoverent, hoc tamen proprium at-
que praecipuum crederent opus, sua confirmare, et, quae ex adver-
so proponerentur, refutare. Utrumcunque est (neque enim hoc loco 3
meam interpono sententiam), hic erit liber illorum opinione maxime
necessarius, quo toto haec sola tractantur: quibus sane et ea, quae
de iudicialibus causis iam dicta sunt, serviunt. Nam neque *prooemii,* 4
neque *narrationis* est alius usus, quam ut iudicem praeparent: et
status nosse, atque ea, de quibus supra scripsimus, intueri, super-
vacuum foret, nisi ad hanc perveniremus. Denique ex quinque, 5
quas iudicialis materiae fecimus, partibus, quaecunque alia potest ali-
quando necessaria causae non esse: lis nulla est, cui *probatione* opus
non sit. Eius praecepta sic optime divisuri videmur, ut prius quae
in commune ad omnes quaestiones pertinent, ostendamus: deinde,
quae in quoque causae genere propria sunt, exsequamur.

I. Ac prima quidem illa partitio, ab Aristotele tradita, consen-
sum fere omnium meruit, alias esse *probationes,* quas extra dicendi
370 rationem acciperet orator; alias, quas ex causa traheret ipse, et
quodam modo gigneret. Ideoque illas ἀτέχνους, id est *inartificia-
les;* has ἐντέχνους, id est *artificiales,* vocaverunt. Ex illo priore 2
genere sunt *praeiudicia, rumores, tormenta, tabulae, iusiurandum,
testes,* in quibus pars maxima contentionum forensium consistit. Sed

ut ipsa per se carent arte, ita summis eloquentiae viribus et allevanda sunt plerumque, et refellenda. Quare mihi videntur magnopere
3 damnandi, qui totum hoc genus a praeceptis removerunt. Nec tamen in animo est, omnia, quae aut pro his aut contra dici solent, complecti. Non enim communes locos tradere destinamus, quod esset operis infiniti, sed viam quandam atque rationem. Quibus demonstratis, non modo in exsequendo suas quisque vires debet adhibere, sed etiam inveniendo similia, ut quaeque conditio litium poscet. Neque enim de omnibus causis dicere quisquam potest saltem praeteritis, ut taceam de futuris.

II. Iam *praeiudiciorum* vis omnis tribus in generibus versatur: 371
Rebus, quae aliquando *ex paribus causis* sunt *iudicatae*, quae *exempla* rectius dicuntur; ut *de rescissis patrum testamentis*, vel *contra filios confirmatis*: *Iudiciis ad ipsam causam* pertinentibus, unde etiam nomen ductum est; qualia in Oppianicum facta dicuntur, et a senatu adversus Milonem: aut, cum *de eadem causa* pronunciatum est, ut in reis deportatis, et assertione secunda, et partibus centumviralium,
2 quae in duas hastas divisae sunt. Confirmantur praecipue duobus:
auctoritate eorum, qui pronunciaverunt, et *similitudine* rerum, de 372
quibus quaeritur: refelluntur autem raro per contumeliam iudicum, nisi forte manifesta in his culpa erit. Vult enim cognoscentium quisque firmam esse alterius sententiam, et ipse pronunciaturus; nec
3 libenter exemplum, quod in se fortasse recidat, facit. Confugiendum ergo est in duobus superioribus, si res feret, ad aliquam dissimilitudinem causae. (Vix autem ulla est per omnia alteri similis.) Si id non continget, aut eadem causa erit, actionum incusanda negligentia, aut de infirmitate personarum querendum, contra quas erit iudicatum: aut de gratia, quae testes corruperit, aut de invidia, aut de ignorantia: aut inveniendum, quod causae postea ac-
4 cesserit. Quorum si nihil erit, licet tamen dicere, multas iudiciorum causas ad inique pronunciandum valere: ideoque *damnatum Rutilium*, *absolutos Clodium atque Catilinam*. Rogandi etiam iudices, ut rem
5 potius intueantur ipsam, quam iuriiurando alieno suum donent. Adversus consulta autem senatus, et decreta principum vel magistratuum, remedium nullum est, nisi aut inventa quantulacunque causae differentia, aut aliqua vel eorundem, vel eiusdem potestatis hominum, posterior constitutio, quae sit priori contraria: quae si deerunt, lis non erit.

III. *Famam* atque *rumores* pars altera consensum civitatis, et 373
velut publicum testimonium vocat: altera sermonem, sine ullo certo

§ 1. *in Oppianicum*] Cic. pro Cluent. c. 17.
§ 1. *Milonem*] pro Mil. c. 5.
§ 4. *iudiciorum causas*] pro causas in iudiciis, ob quas inique pronuncietur.
§ 4. *Rutilium*] cf. Cic. de Orat. I, 53. et Val. M. VI, 4, 4. Rutil. repetundarum condemnatus per iniuriam a. U. C. 662. comp. XI, 1, 12.

auctore dispersum, cui malignitas initium dederit, incrementum credulitas: quod nulli non, etiam innocentissimo, possit accidere fraude inimicorum, falsa vulgantium. Exempla utrinque non deerunt.

IV. Sicut *in tormentis* quoque, qui est locus frequentissimus: cum pars altera quaestionem vera fatendi necessitatem vocet, altera saepe etiam causam falsa dicendi, quod aliis patientia facile mendacium faciat, aliis infirmitas necessarium. Quid attinet de his plura? Plenae sunt orationes veterum ac novorum. Quaedam tamen in hac 2
parte erunt propria cuiusque litis. Nam, sive de habenda quaestione
374 agetur, plurimum intererit, *quis*, et *quem postulet*, aut *offerat?* et *in quem*, et *ex qua causa?* sive iam erit habita, *quis ei praefuerit? quis*, et *quomodo sit tortus? incredibilia dixerit, an inter se constantia? perseveraverit in eo, quod coeperat, an aliquid dolore mutarit? prima parte quaestionis, an procedente cruciatu?* Quae utrinque tam infinita sunt, quam ipsa rerum varietas.

V. Contra *tabulas* quoque saepe dictum, saepe dicendum est, cum eas non solum refelli, sed etiam accusari, sciamus esse usitatum. Cum sit autem in his aut *scelus* signatorum, aut *ignorantia:* tutius ac facilius id, quod secundo loco diximus, tractatur, quo pauciores rei fiunt. Sed hoc ipsum argumenta ex causa trahit, si forte aut 2
incredibile est, id actum esse, quod tabulae continent; aut (quod frequentius evenit) aliis probationibus aeque inartificialibus solvitur; si aut is, in quem signatum est, aut aliquis signator dicitur abfuisse, vel prius esse defunctus; si tempora non congruunt; si vel antecedentia vel insequentia tabulis repugnant. *Inspectio* ipsa saepe etiam falsum deprehendit.

375 VI. *Iusiurandum* litigatores aut *offerunt* suum, aut *non recipiunt* oblatum: aut ab adversario *exigunt*, aut *recusant*, cum ab ipsis exigatur. *Offerre* suum sine illa conditione, ut vel adversarius iuret, fere improbum est. Qui tamen id faciet, aut vita se tuebitur, ut 2
eum non sit credibile peieraturum; aut ipsa vi religionis, in qua plus fidei consequetur, si id egerit, ut non cupide ad hoc descendere, sed ne hoc quidem recusare videatur; aut, si causa patietur, modo litis, propter quam devoturus se ipse non fuerit: aut praeter alia causae instrumenta adiicit ex abundanti hanc quoque conscientiae suae fiduciam. Qui *non recipiet*, et iniquam conditionem, et a multis con- 3
temni iurisiurandi metum dicet: cum etiam philosophi quidam sint reperti, qui deos agere rerum humanarum curam negarent: eum
376 vero, qui nullo deferente iurare sit paratus, et ipsum velle de causa sua pronunciare, et, quam id, quod offert, leve ac facile credat, ostendere. At is, qui *defert*, alioqui agere modeste videtur, cum 4
litis adversarium iudicem faciat, et eum, cuius cognitio est, onere liberat, qui profecto alieno iureiurando stari, quam suo, mavult. Quo difficilior *recusatio* est, nisi forte res est ea, quam credibile sit 5
notam ipsi non esse. Quae excusatio si deerit, hoc unum relinque-

tur, ut invidiam sibi quaeri ab adversario dicat, atque id agi, ut in causa, in qua vincere non possit, queri possit. Itaque hominem quidem malum occupaturum hanc conditionem fuisse, se autem probare malle, quae affirmet, quam dubium cuiquam relinquere, an
6 peierarit. Sed nobis adolescentibus seniores in agendo facti praecipere solebant, *ne unquam iusiurandum deferremus:* sicut neque optio iudicis adversario esset permittenda; nec ex advocatis partis adversae iudex eligendus; nam, si dicere contraria turpe advocato videretur, certe turpius habendum, facere, quod noceat.

VII. Maximus tamen patronis circa *testimonia* sudor est. Ea 377
dicuntur aut per *tabulas*, aut *a praesentibus*. Simplicior *contra tabulas* pugna. Nam et minus obstitisse videtur pudor inter paucos signatores, et pro diffidentia premitur absentia. Si reprehensionem non
2 capit ipsa persona, infamare signatores licet. Tacita praeterea quaedam cogitatio refragatur his omnibus, quod nemo *per tabulas* dat testimonium, nisi sua voluntate: quo ipso non esse amicum ei se, contra quem dicit, fatetur. Neque tamen protinus cesserit orator, quo minus et amicus pro amico, et inimicus contra inimicum possit verum (si integra sit ei fides) dicere. Sed late locus uterque tractatur.

3 Cum praesentibus vero ingens dimicatio est, ideoque velut duplici contra eos, proque iis acie confligitur, *actionum*, et *interrogationum*. In *actionibus* primum generaliter *pro testibus*, atque *in testes*
4 dici solet. Est hic communis locus, cum pars altera nullam firmiorem probationem esse contendit, quam quae sit hominum scientia nixa; altera, ad detrahendam illis fidem, omnia, per quae fieri soleant
5 falsa testimonia, enumerat. Sequens ratio est, cum specialiter quidem, sed tamen multos pariter invadere patroni solent. Nam et 378
gentium simul universarum elevata testimonia ab oratoribus scimus, et tota genera testimoniorum: ut de *auditionibus;* non enim ipsos esse testes, sed iniuratorum afferre voces: ut in causis repetundarum, qui se reo numerasse pecunias iurant, litigatorum, non testium, ha-
6 bendos loco. Interim adversus singulos dirigitur actio: quod insectationis genus et permixtum defensioni legimus in orationibus plurimis, et separatim editum, sicut in Vatinium testem. Totum igitur excutiamus locum, quando universam institutionem aggressi sumus.
7 Sufficiebant alioqui libri duo a Domitio Afro in hanc rem compositi, quem adolescentulus senem colui: ut non lecta mihi tantum ea, sed pleraque ex ipso sint cognita. Is verissime praecepit, primum esse in hac parte officium oratoris, ut totam causam familiariter norit:
8 quod sine dubio ad omnia pertinet. Id quomodo contingat, explicabimus, cum ad destinatum huic parti locum venerimus. Ea res suggeret materiam interrogationi, et veluti tela ad manum suministrabit: eadem docebit, ad quae iudicis animus actione sit praeparandus. Debet enim vel fieri, vel detrahi testibus fides oratione per-

379 petua: quia sic quisque dictis movetur, ut est ad credendum vel non credendum ante formatus.

Et, quoniam duo genera sunt testium, aut *voluntariorum*, aut 9
eorum, *quibus iudex in iudiciis publicis lege denunciare solet;* quorum altero pars utraque utitur, alterum accusatoribus tantum concessum est: separemus officium dantis testes, et refellentis.

Qui *voluntarium* producit, scire, quid is dicturus sit, potest; 10
ideoque faciliorem videtur in rogando habere rationem. Sed haec quoque pars acumen ac vigilantiam poscit: providendumque, ne *timidus*, ne *inconstans*, ne *imprudens testis* sit; turbantur enim, et a 11
patronis diversae partis induuntur in laqueum, et plus deprehensi
380 nocent, quam firmi et interriti profuissent. Multum igitur domi ante versandi; variis percontationibus, quales haberi ab adversario possint, explorandi sunt. Sic fit, ut aut constent sibi, aut, si quid titubaverint, opportuna rursus eius, a quo producti sunt, interrogatione velut in gradum reponantur. In his quoque adhuc, qui constiterint sibi, 12
vitandae sunt insidiae; nam frequenter subiici ab adversario solent, et, omnia profutura polliciti, diversa respondent, et auctoritatem habent non arguentium illa, sed confitentium. Explorandum igitur, 13
quas causas laedendi adversarium afferant: nec id sat est, inimicos fuisse, sed an desierint, an per hoc ipsum reconciliari velint, ne corrupti sint, ne poenitentia propositum mutaverint. Quod cum in iis quoque, qui ea, quae dicturi videntur, re vera sciunt, necessarium est praecavere; tum multo magis in iis, qui se dicturos, quae falsa sunt, pollicentur. Nam et frequentior eorum poenitentia est, 14
et promissum suspectius; et, si perseveraverint, responsio facilior.

Eorum vero, quibus *denunciatur*, pars testium est, quae reum 15
laedere velit, pars, quae *nolit;* idque interim *scit accusator*, interim *nescit*. Fingamus in praesentia *scire;* in utroque tamen genere summis artibus interrogantis opus est. Nam si habet testem *cupidum* 16
381 *laedendi*, cavere debet hoc ipsum, ne cupiditas eius appareat; nec statim de eo, quod in iudicium venit, rogare, sed aliquo circuitu ad id pervenire; ut illi, quod maxime dicere voluit, videatur expressum; nec nimium instare interrogationi, ne ad omnia respondendo testis fidem suam minuat; sed in tantum evocare eum, quantum sumere ex uno satis sit. At in eo, qui verum *invitus* dicturus est, pri- 17
ma felicitas interrogantis est, extorquere, quod is noluerit. Hoc non

---

§ 11. *induuntur in laqueum*] Hanc Gronovii coniecturam ad Senec. Herc. fur. v. 1312. cum in Cod. Palat. Gebhardi legeretur *induentur*, vulgo *inducuntur*, firmare Burm. et Spald. poterant Ciceronis auctoritate Divin. II, 17. *Cur igitur vos induitis in eas captiones, quas nunquam explicetis*, ut nunc multorum Codd. consensu pro vulgato *inducitis* legitur. Verr. II, 2, 42. *Hic videte, in quot se laqueos induerit, quorum ex nullo se unquam expediret.* et c. 43 init. Ibid. 5, 64. *sua confessione induatur ac iuguletur necesse est.*

alio modo fieri potest, quam longius interrogatione repetita. Re-
spondebit enim, quae nocere causae non arbitrabitur: ex pluribus
deinde, quae confessus erit, eo perducetur, ut, quod dicere non
18 vult, negare non possit. Nam, ut in oratione sparsa plerumque col-
ligimus argumenta, quae per se nihil reum aggravare videantur, con-
gregatione deinde eorum factum convincimus: ita huiusmodi testis
multa de *anteactis*, multa de *insecutis*, *loco*, *tempore*, *persona*, ceteris
est interrogandus, ut in aliquod responsum incidat, post quod illi vel
fateri, quae volumus, necesse sit, vel iis, quae iam dixerit, repu-
19 gnare. Id si non contingit, reliquum erit, ut eum nolle dicere ma-
nifestum sit: protrahendusque, ut in aliquo, quod vel extra causam
sit, deprehendatur: tenendus etiam diutius, ut, omnia ac plura,
quam res desiderat, pro reo dicendo, suspectus iudici fiat: quo non
20 minus nocebit, quam si vera in reum dixisset. At, si (quod secundo
loco diximus) *nesciet* actor, quid propositi testis attulerit: paulatim,
et, ut dicitur, pedetentim interrogando experietur animum eius, et 382
21 ad id responsum, quod eliciendum erit, per gradus ducet. Sed, quia
nonnunquam sunt hae quoque testium artes, ut primo ad voluntatem
respondeant, quo maiore fide diversa postea dicant: est oratoris,
suspectum testem, dum prodest, dimittere.

22 Patronorum in parte *expeditior*, in parte *difficilior* interrogatio
est. *Difficilior* hoc, quod raro unquam possunt ante iudicium scire,
quid testis dicturus sit; *expeditior*, quod, cum interrogandus est,
23 sciunt, quid dixerit. Itaque, quod in eo incertum est, cura et in-
quisitione opus est, quis reum premat? quas, et quibus ex causis
inimicitias habeat? eaque in oratione praedicenda atque amolienda
sunt, sive odio conflatos testes, sive invidia, sive gratia, sive pe-
cunia, videri volumus. Et, si deficietur numero pars diversa, *pau-
citatem;* si abundabit, *conspirationem;* si humiles producet, *vilita-
24 tem;* si potentes, *gratiam* oportebit incessere. Plus tamen proderit
causas, propter quas reum laedant, exponere: quae sunt variae, et
pro conditione cuiusque litis aut litigatoris. Nam contra illa, quae
supra diximus, simili ratione responderi locis communibus solet: quia 383
et in paucis atque humilibus accusator *simplicitate* gloriari potest,
quod neminem praeter eos, qui possint scire, quaesierit: et multos
25 atque honestos commendare aliquanto est facilius. Verum interim
et singulos, ut exornare, ita destruere contingit, aut recitatis in
actione, aut nominatis testibus. Quod iis temporibus, quibus testis
non post finitas actiones rogabatur, et facilius et frequentius fuit.
Quid autem in quemque testium dicendum sit, sumi nisi ex ipsorum
26 personis non potest. Reliquae interrogandi sunt partes. Qua in re
primum est, *nosse testem;* nam timidus terreri, stultus decipi, ira-
cundus concitari, ambitiosus inflari, longus protrahi potest: prudens 384
vero et constans, vel tanquam inimicus et pervicax dimittendus sta-
tim, vel non interrogatione, sed brevi interlocutione patroni refu-

tandus est; aut aliquo, si continget, urbane dicto refrigerandus;
aut, si quid in eius vitam dici poterit, infamia criminum destruen-
dus. Probos quosdam et verecundos non aspere incessere profuit; 27
nam saepe, qui adversus insectantem pugnassent, modestia mitigan-
tur. Omnis autem interrogatio *aut in causa* est, *aut extra causam.*
In causa, sicut accusatori praecipimus, patronus quoque altius, et
unde nihil suspecti sit, repetita percontatione, priora sequentibus
applicando, saepe eo perducit homines, ut invitis, quod prosit, ex-
torqueat. Eius rei sine dubio neque disciplina ulla in scholis, neque 28
exercitatio traditur: et naturali magis acumine, aut usu contingit
haec virtus. Si quod tamen exemplum ad imitationem demonstran-
dum sit, solum est, quod *ex dialogis Socraticorum*, maximeque *Pla-
tonis*, duci potest: in quibus adeo scitae sunt interrogationes, ut,
cum plerisque bene respondeatur, res tamen ad id, quod volunt effi-
cere, perveniat. Illud fortuna interim praestat, ut aliquid, quod 29
inter se parum consentiat, a teste dicatur: interim (quod saepius
evenit) ut testis testi diversa dicat. Acuta autem interrogatio ad hoc,
quod casu fieri solet, etiam ratione perducet. *Extra causam* quoque 30
multa, quae prosint, rogari solent, de vita testium aliorum, de sua
885 quisque, si turpitudo, si humilitas, si amicitia accusatoris, si inimi-
citiae cum reo, in quibus aut dicant aliquid, quod prosit, aut in
mendacio vel cupiditate laedendi deprehendantur. Sed in primis *in-* 31
terrogatio debet esse *circumspecta*, quia multa contra patronos venu-
ste testis saepe respondet, eique praecipue vulgo favetur; tum verbis
quam maxime ex medio sumtis, ut, qui rogatur (is autem saepius
imperitus), intelligat, aut ne intelligere se neget, quod interrogan-
tis non leve frigus est. Illae vero pessimae artes, testem subornatum 32
in subsellia adversarii mittere, ut inde excitatus plus noceat, vel di-
cendo contra reum, cum quo sederit; vel, cum adiuvisse testimonio
videbitur, faciendo ex industria multa immodeste atque intemperan-
ter, per quae non a se tantum dictis detrahat fidem, sed ceteris quo-
que, qui profuerant, afferat vilitatem. Quorum mentionem habui,
non ut fierent, sed ut vitarentur.

Saepe inter se collidi solent, inde testatio, hinc testes: locus 33

---

§ 32. *afferat vilitatem*] Est triplex h. l. lectio in Codd. Nam unus Goth. *afferat*, cui, quod ferri nequit, cum edd. addit *auctoritatem.* Utra vox sit Quintiliani apparet, cum in reliquis Mss. pari errore ex opposita parte legatur *auferat vilitatem*, ut in Codd. Turic. Almel. et Palat. Gebhardi. Cuius substantivi vox, ut saepe alibi, in *utilitatem* abiit in Guelf. Voss. 1. Bodl. Ioann. Obr. ut conveniret cum verbo *auferat.* Sed ut Burmannus *adferat vilitatem* non repudiat, sic Spald. meliorem lectionem dicit, quam ab ipso receptam *auf. auctoritatem.* Nostra lectio est etiam exquisitior, si comp. § 23. ubi humilium testium propriam dicit *vilitatem.* Quae cum h. l. *afferri* dicatur, veram efficit et elegantissimo scriptore dignam oppositionem verborum *detrahat fidem*, in qua testium summa dignitas.

utrinque; haec enim se pars iureiurando, illa consensu signantium tuetur. Saepe inter testes et argumenta quaesitum est; inde, scientiam in testibus et religionem; ingenia esse in argumentis dicitur: hinc, testem gratia, metu, pecunia, ira, odio, amicitia, ambitu fieri; argumenta ex natura duci: in his iudicem sibi, in illis alii cre- 386
34 dere. Communia haec pluribus causis, multumque iactata sunt, semper tamen iactabuntur. Aliquando utrinque sunt testes, et quaestio sequitur, ex ipsis, *Utri meliores viri?* ex causis, *Utri magis credibi-*
35 *lia dixerint?* ex litigatoribus, *Utri gratia magis valuerint?* His adiicere si quis volet ea, quae *divina testimonia* vocantur, ex *responsis*, *oraculis*, *ominibus*: duplicem sciat eorum esse tractatum, *generalem* alterum, in quo inter Stoïcos et Epicuri sectam secutos pugna perpetua est, *Regaturne providentia mundus?* *specialem* alterum, con-
36 tra partis divinationem, ut quaeque in quaestionem cadit. Aliter enim *oraculorum*, aliter *aruspicum*, *augurum*, *coniectorum*, *mathematicorum* fides confirmari, aut refelli potest, cum sit rerum ipsarum ratio diversa. Circa eiusmodi quoque instrumenta firmanda, vel destruenda, multum habet operis ratio: si quae sint voces per vinum, somnum, dementiam emissae, vel excepta parvulorum indicia, quos
37 pars altera nihil fingere, altera nihil iudicare dictura est. Nec tantum praestari hoc genus potenter, sed etiam, ubi non est, desiderari solet: *Pecuniam dedisti: quis numeravit? ubi? unde? Venenum* 387
arguis: ubi emi? a quo? quanti? per quem dedi? quo conscio? Quae fere omnia pro Cluentio Cicero in crimine veneficii excutit. Haec *de inartificialibus*, quam brevissime potui.

VIII. Pars altera probationum, quae est tota *in arte*, constatque rebus ad faciendam fidem appositis, plerumque aut omnino negligitur, aut levissime attingitur ab iis, qui argumenta, velut horrida et confragosa, vitantes, amoenioribus locis desident: neque aliter quam qui traduntur a poëtis gustu cuiusdam apud Lotophagos graminis, et Sirenum cantu deliniti, voluptatem saluti praetulisse, 388
dum laudis falsam imaginem persequuntur, ipsa, propter quam di-
2 citur, victoria cedunt. Atqui cetera, quae continuo magis orationis tractu decurrunt, in auxilium atque ornamentum argumentorum 389
comparantur, nervisque illis, quibus causa continetur, adiiciunt su-

§ 35. *contra partis divinationem*] Hanc omnium Mss. lectionem, quam sequentia *oraculorum* — *aruspicum* — *augurum* etc. satis interpretantur, ut divinandi genera de aliqua mundi, h. e. rerum gerendarum, parte intelligenda sint, restitui, cum Regius, quem edd. secuti sunt, coniectura scripsisset *contra partem divinationis* et cum Obrechto Burmannus et Gesn. *c. partes divinationis*, Gryph. *c. parteis divinationis*, Spald. *contra partem div.* qua tamen Regii coniectura non ita opus esse ipse sentit. Quod Spald. mavult scribi *circa* pro *contra*, fallitur. Intelligenda enim est *pugna*. Similiter dicit Quint. V, 7, 1. *Simplicior contra tabulas pugna*: quas defendit alter, alter refellit. Cf. not. ad V, 2, 19.

§ 37. *pro Cluentio*] c. 60.

perinducti corporis speciem: ut, si forte quid factum *ira*, vel *metu*,
vel *cupiditate* dicatur, latius, quae cuiusque affectus natura sit, pro-
sequamur. Iisdem *laudamus*, *incusamus*, *augemus*, *minuimus*, *de-
scribimus*, *deterremus*, *querimur*, *consolamur*, *hortamur*. Sed horum 3
esse opera in rebus aut certis, aut de quibus tanquam certis loqui-
mur, potest. Nec abnuerim esse aliquid in *delectatione*, multum
vero in *commovendis affectibus;* sed haec ipsa plus valent, cum se
didicisse iudex putat: quod consequi nisi argumentatione, aliaque
omni fide rerum, non possumus.

Quorum priusquam partiamur species, indicandum reor, esse 4
quaedam in omni probationum genere communia. Nam neque ulla
quaestio est quae non sit aut *in re*, aut *in persona;* neque esse argu-
mentorum loci possunt, nisi in iis, quae *rebus* aut *personis* accidunt:
eaque aut per se inspici solent, aut ad aliud referri: nec ulla confir- 5
matio, nisi aut *ex consequentibus*, aut *ex repugnantibus:* et haec ne-
390 cesse est aut *ex praeterito tempore*, aut *ex coniuncto*, aut *ex sequenti*
petere: nec ulla res probari nisi ex alia potest: eaque sit oportet
aut *maior*, aut *par*, aut *minor*. *Argumenta* vero reperiuntur aut in 6
quaestionibus, quae etiam separatae a complexu rerum personarum-
que spectari per se possint: aut *in ipsa causa*, cum invenitur aliquid
in ea, non ex communi ratione ductum, sed eius iudicii, de quo
cognoscitur, proprium. *Probationum* praeterea omnium aliae sunt
necessariae, aliae *credibiles*, aliae *non repugnantes*. Et adhuc, omnium 7
probationum quadruplex ratio est, ut vel, quia est aliquid, aliud
non sit, ut, *Dies est*, *nox non est:* vel, quia est aliquid, et aliud
sit; *Sol est super terram*, *dies est:* vel, quia aliquid non est, aliud
sit, *Nox non est*, *dies est:* vel, quia aliquid non est, nec aliud sit,
Non est rationalis, *nec homo est*. His in universum praedictis par-
tes subiiciam.

IX. Omnis igitur probatio artificialis constat aut *signis*, aut *ar-
391 gumentis*, aut *exemplis*. Nec ignoro plerisque videri *signa* partem
argumentorum: quae mihi separandi ratio haec fuit prima, quod sunt
paene ex illis inartificialibus: *cruenta* enim *vestis*, et *clamor*, et *livor*,
et talia, sunt *instrumenta*, qualia *tabulae*, *rumores*, *testes;* nec inve-
niuntur ab oratore, sed ad eum cum ipsa causa deferuntur: altera,
quod *signa*, sive indubitata sunt, non sunt argumenta; quia, ubi 2
illa sunt, quaestio non est; argumento autem, nisi in re controversa,
locus esse non potest: sive dubia, non sunt argumenta, sed ipsa
argumentis egent.

Dividuntur autem in has primas duas species, quod eorum alia 3
sunt, ut dixi, quae *necessaria* sunt, alia quae *non necessaria*. Prio-

C. IX. § 3. *alia quae non necessaria*] Ipsum *alia*, quod praecedit, requi-
rebat alterum *alia*, quod cum adiunctis his verbis Gesner, consentiente
Spald., interposuit, sed invitis Codicibus. Quanquam erroris vel prae-
termissionis indicium est in Guelf. qui ante *Priora illa* non habet *necessa-*

ra illa sunt, quae aliter habere se non possunt, quae Graeci vocant τεκμήρια, ἄλυτα σημεῖα, quae mihi vix pertinere ad praecepta artis videntur: nam, ubi est signum insolubile, ibi ne lis quidem est.
4 Id autem accidit, cum quid aut necesse est fieri, factumve esse; aut 392
omnino non potest fieri, vel esse factum: quo in causis posito, non
5 est lis facti. Hoc genus per omnia tempora perpendi solet. Nam *et coisse eam cum viro, quae peperit* (quod est praeteriti) et *fluctus esse, cum magna vis venti in mare incubuit* (quod coniuncti) et *eum mori, cuius cor est vulneratum* (quod futuri) necesse est. Nec fieri potest, ut *ibi messis sit, ubi satum non est; ut quis Romae sit, cum*
6 *est Athenis;* ut *sit ferro vulneratus, qui sine cicatrice est.* Sed quaedam et retrorsum idem valent, ut, *vivere hominem, qui spirat; et spirare, qui vivit:* quaedam in contrarium non recurrunt; nec enim,
7 *quia movetur, qui ingreditur, iccirco qui movetur ingreditur.* Quare potest et *coisse cum viro, quae non peperit;* et *non esse ventus in mari, cum esset fluctus; neque utique cor eius vulneratum esse, qui perit:* ac similiter *satum fuisse* potest, *ubi non fuit messis; nec fuisse Romae, qui non fuit Athenis; nec fuisse ferro vulneratus, qui habet cicatricem.*

8 Alia sunt signa *non necessaria*, quae εἰκότα Graeci vocant: quae, etiamsi ad tollendam dubitationem sola non sufficiunt, tamen

---

ria sunt, sed *necessaria:* ex quo apparet, librarium a priore *necessaria* statim aberrasse ad verba *Priora illa sunt*, quae in Turic. Camp. et Alm. non leguntur. Sed audacior etiam fuit Regius, cum transponeret *quae necessaria sunt, quae Graeci vocant τεκμήρια, alia non necessaria, quae σημεῖα. Priora illa sunt, quae aliter se habere non possunt*, post quae verba in omnibus Mss. illa *quae Gr. v. τεκμ.* leguntur, in Turic. et Guelf. *quae Graeci teomeria vocant;* in Camp. pro *quae σημεῖα* scriptum est *quae sunt α αὐτὰ σημεῖα;* in Guelf. *quae sunt alita somina;* eadem Graece egregieque in Goth. *quae sunt ἄλυτα σημεῖα.* Eamque scripturam Spald. recte eo loco servatam recepit. Haec illa lectio est, quam paulo post Quint. vertit *ubi est signum insolubile.* Sed cum in Turic. *quae sunt* omitteretur, in Iens. *alia quae*, Graecis verbis lacuna h. l., ut antea, indicatis, legeretur; cum τεκμήρια Spald. statim coniunxit *ἄλυτα σημεῖα;* pro quo Vet. Cod. Turic. et Almel. *alia similia.* Atque ita Quintil. generis vocabulum σημεῖον in ipso speciei nomine (ἄλυτα σημεῖα) expromsit, ut posthac § 9. dicere posset *Signum vocant, ut dixi,* σημεῖον, quanquam eo loco, quo dixit, qui non potest non noster esse locus, genus quoddam subiectum, apposito ἄλυτα, significaverat. Itaque sublatam esse opinor dubitandi causam, quam Wolff ad § 9. tantam esse monuit, ut ille locus § 3. nondum restitutus esse videri deberet. Quae autem altero subiecto genere continentur *signa non necessaria*, § 8. εἰκότα Graecis vocari dicit, ut *non necessaria signa* nostro loco non appellentur σημεῖα, nisi bis diversum nomen tribui eidem rei existimare velis, sed tantum necessaria duplici nomine consignentur.

§ 6. *nec enim*] Spald. ex analogia se scripsisse ait *neque enim*, quod non est recipiendum, nisi si Codicum auctoritas suadeat. Quare *nec enim* omnium librorum consensu revocavi. Secus statuendum V, Prooem. 8. et IV, 2, 109.

393 adiuncta ceteris, plurimum valent. *Signum* vocant, ut dixi, *ση-* 9
μεῖον, quanquam id quidam *indicium*, quidam *vestigium* nominave-
runt, per quod alia res intelligitur, ut per *sanguinem caedes.* At,
quia sanguis vel ex hostia respersisse vestem potest, vel e naribus
profluxisse: non utique, qui vestem cruentam habuerit, homicidium
fecerit. Sed, ut per se non sufficit, ita ceteris adiunctum, testi- 10
monii loco ducitur, *si inimicus, si minatus ante, si eodem loco fuit:*
quibus signum cum accessit, efficit, ut, quae suspecta erant, certa
videantur. Alioqui sunt quaedam signa utrique parti communia, ut 11
livores, tumores (nam videri possunt et *veneficii* et *cruditatis*), et *vul-
nus in pectore*, sua manu, et aliena perisse dicentibus, in quo est.
Haec perinde firma habentur, atque extrinsecus adiuvantur.

Eorum autem, quae *signa* sunt quidem, sed *non necessaria*, 12
genus Hermagoras putat, *non esse virginem Atalantam*, *quia cum iu-
venibus per silvas vagetur.* Quod si receperimus, vereor, ne omnia,
quae ex facto ducuntur, signa faciamus. Eadem tamen ratione, qua 13
signa, tractantur. Nec mihi videntur Areopagitae, cum damnave-
runt puerum coturnicum oculos eruentem, aliud iudicasse, quam id
signum esse perniciosissimae mentis, multisque malo futurae, si ado-
levisset. Unde Spurii Maelii, Marcique Manlii popularitas, signum
394 affectati regni est existimatum. Sed vereor, ne longe nimium nos 14
ducat haec via. Nam, si est signum adulterae, lavari cum viris;
erit et convivere cum adolescentibus, deinde etiam familiariter ali-
cuius amicitia uti: ut fortasse corpus vulsum, fractum incessum,
vestem muliebrem, dixerit mollis et parum viri signa, si cui (cum
signum id proprie sit, quod ex eo, de quo quaeritur, natum sub
oculos venit), ut sanguis e caede, ita illa ex impudicitia, fluere vi- 15
deantur. Ea quoque quae, quia plerumque observata sunt, vulgo
signa creduntur, ut prognostica,

— — *vento — rubet aurea Phoebe;*

Et

— *cornix plena pluviam vocat improba voce;*

si causas ex qualitate coeli trahunt, sane ita appellentur. Nam, si 16
vento rubet Luna, signum venti est rubor. Et si, ut idem poëta
colligit, densatus et laxatus aër facit, ut sit inde *ille avium concentus*,
idem sentiemus. Sunt autem signa etiam parva magnorum, ut vel
haec ipsa cornix: nam, maiora minorum esse, nemo miratur.

395 X. Nunc *de argumentis.* Hoc enim nomine complectimur omnia,
quae Graeci *ἐνθυμήματα, ἐπιχειρήματα, ἀποδείξεις* vocant, quan-
quam apud illos est aliqua horum nominum differentia, etiamsi vis
eodem fere tendit. Nam *enthymema* (quod nos *commentum* sane, aut
commentationem interpretemur, quia aliter non possumus, Graeco
melius usuri) unum intellectum habet, quo omnia mente concepta si-

---

§ 15. *ut prognostica*] Virg. Georg. I, 431. 388. 422.

gnificat; sed nunc de eo non loquimur: alterum, quo sententiam
2 cum ratione: tertium, quo certam quandam argumenti conclusionem, vel ex consequentibus, vel ex repugnantibus; quanquam de hoc parum convenit. Sunt enim, qui illud prius *epichirema* dicant: pluresque invenies in ea opinione, ut id demum, quod pugna constat, *enthymema* accipi velint; et ideo illud Cornificius *contrarium* appellat.
3 Hunc alii *rhetoricum syllogismum*, alii *imperfectum syllogismum* vocaverunt, quia nec distinctis, nec totidem partibus concluderetur:
4 quod sane non utique ab oratore desideratur. *Epichirema* Valgius 396
aggressionem vocat; Celsus autem iudicat, non nostram administrationem, sed ipsam rem, quam aggredimur, id est argumentum, quo aliquid probaturi sumus, etiamsi nondum verbis explanatum, iam
5 tamen mente conceptum, *epichirema* dici. Aliis videtur, non destinatam, vel inchoatam, sed perfectam probationem hoc nomen accipere, et ultimam speciem: ideoque propria eius appellatio, et maxime in usu posita est, qua significatur certa quaedam sententiae compre-
6 hensio, quae ex tribus minimum partibus constat. Quidam *epichirema rationem* appellarunt; Cicero melius *ratiocinationem*: quanquam et ille nomen hoc duxisse magis a syllogismo videtur. Nam et statum syllogisticum, *ratiocinativum* appellat, exemplisque utitur philosopho- 397
rum. Et, quoniam est quaedam inter *syllogismum* et *epichirema* vi-
7 cinitas, potest videri hoc nomine recte abusus. Ἀπόδειξις est *evidens probatio*, ideoque apud Geometras γραμμικαὶ ἀποδείξεις dicuntur. Hanc et ab *epichiremate* Caecilius putat differre solo genere conclusionis, et esse *apodixin imperfectum epichirema*, eadem causa, qua diximus *enthymema syllogismo* distare. Nam et *epichirema* syllogismi pars est. Quidam inesse epichiremati apodixin putant, et esse
8 partem eius confirmantem. Utrumque autem, quanquam diversi auctores, eodem modo finiunt, ut sit ratio per ea, quae certa sunt, incertis fidem non dubiam afferens; quae natura est omnium argumentorum; neque enim certa incertis declarantur. Haec omnia generaliter πίστεις appellant: quod etiamsi propria interpretatione dicere *fidem* possumus, apertius tamen *probationem* interpretabimur. 398

---

§ 6. *Cicero*] de Invent. I, 31. et 34.

§ 7. *Nam et epichirema syllogismi pars est.*] Hanc omnium librorum lectionem Galli Vascosanum suum secuti, tum Gesner et Spald. mutaverunt sic, ut pro *epichirema* ponerent *enthymema*, quasi res ipsa cogeret. Quod equidem non video. Nam cum Quint. syllogismum imperfectum dixisset enthymema § 3.; non decebat h. l., ubi de epichiremate exponendum erat, recurrere ad enthymema, quod ne commemorasset quidem, nisi eandem rationem intercedere dicere vellet inter apodixin et epichirema, quam inter enthymema et syllogismum. Accedit quod epichirema alii *rationem* appellant, quae est pars syllogismi, vid. § 6. Nec minus vicinum est epichirema syllogismo, quam enthymema. Sed ne poterat quidem enthymema partem dicere syllogismi, cum rhetoricum vel imperfectum syllogismum dixisset. Totum vero non potest idem pars esse sui.

Sed *argumentum* quoque plura significat. Nam et fabulae ad actum 9
scenarum compositae, *argumenta* dicuntur: et orationem Ciceronis
velut thema ipse exponens Pedianus, *Argumentum*, inquit, *tale est:*
et ipse Cicero ad Brutum ita scribit, *Veritus fortasse*, *ne nos in Ca-*
tonem nostrum transferremus illinc mali quid, *etsi argumentum simile*
non erat. Quo apparet, omnem ad scribendum destinatam materiam
ita appellari. Nec mirum, cum id inter opifices quoque vulgatum 10
sit; unde Virgilius, *Argumentum ingens:* vulgoque paulo numerosius
opus dicitur *argumentosum.* Sed nunc de eo dicendum *argumento*
est, quod *probationem*, *indicium*, *fidem*, *aggressionem*, eiusdem rei
nomina, facit; parum distincte, ut arbitror. Nam *probatio* et *fides* 11
efficitur non tantum per haec, quae sunt rationis, sed etiam per in-
artificialia. *Signum* autem, quod ille *indicium* vocat, ab argumentis
iam separavi. Ergo, cum sit *argumentum*, *ratio probationem prae-*
stans, *qua colligitur aliquid per aliud*, *et quae*, *quod est dubium*, *per*
id, *quod dubium non est*, *confirmat:* necesse est esse aliquid in causa,
399 quod probatione non egeat. Alioqui nihil erit, quo probemus, nisi 12
fuerit, quod aut sit verum, aut videatur, ex quo dubiis fides fiat.
Pro certis autem habemus primum, quae sensibus percipiuntur, ut,
quae videmus, audimus; qualia sunt *signa:* deinde ea, in quae com-
muni opinione consensum est, *Deos esse*, *Praestandam pietatem pa-*
rentibus: praeterea, quae legibus cauta sunt: quae persuasione, 13
etiamsi non omnium hominum, eius tamen civitatis aut gentis, in
qua res agitur, in mores recepta sunt; ut pleraque in iure, non legi-
bus, sed moribus constant: si quid inter utramque partem convenit:
si quid probatum est: denique, cuicumque adversarius non contradi-
cit. Sic enim fiet argumentum, *Cum providentia mundus regatur;* 14
administranda est respublica: ut administranda respublica sit, si li-
quebit mundum providentia regi. Debet etiam nota esse recte argu- 15
menta tractaturo, vis et natura omnium rerum, et quid quaeque ea-
rum plerumque efficiat; hinc enim sunt, quae *εἰκότα* dicuntur. Cre- 16
400 *dibilium* autem genera sunt tria: unum firmissimum, quia fere accidit,
ut, *Liberos a parentibus amari:* alterum velut propensius, *Eum*, *qui*
recte valeat, *in crastinum perventurum:* tertium tantum non repu-
gnans, *In domo furtum factum ab eo*, *qui domi fuit.* Ideoque Ari- 17
stoteles in secundo de Arte Rhetorica libro diligentissime est exsecu-

---

§ 9. *velut thema ipse exponens*] Pronomine *ipse* Spald. offenditur non minus, quam participio, pro quo in suis libris ante Ald. invenit *exponit*, Bad. *exponat*, quod Spaldingio placet. Burm. de suis libris tacens dedit *exponens*. Mihi quidem videtur propter *velut thema*, h. e. tanquam in scholae usum, *ipse* auctoritatem tribuere oratoris interpreti, cui maior deinde additur ipsius oratoris auctoritas verbis *et ipse Cicero — scribit* pro *quid? quod ipse Cic. scr.* Male inserti pronom. *ipse* exemplum praebet V, 10, 116. ubi non pauci libri scrr. et edd. *quod ipse teneat.*

§ 10. *Virgilius*] Aen. VII, 791.

tus, quid cuique rei, et quid cuique homini soleat accidere; et quas
res, quosque homines, quibus rebus, aut hominibus, vel conciliasset, vel alienasset ipsa natura: ut, *divitias quid sequatur*, aut *ambitum*, aut *superstitionem; quid boni probent, quid mali petant, quid milites, quid rustici; quo quaeque modo res vitari vel appeti soleat.*
18 Verum hoc exsequi mitto: non enim longum tantum, sed etiam impossibile, aut potius infinitum est: praeterea positum in communi omnium intellectu. Si quis tamen desideraverit, a quo peteret, osten-
19 di. Omnia autem credibilia, in quibus pars maxima consistit argumentationis, ex huiusmodi fontibus fluunt, *An credibile sit, a filio patrem occisum, incestum cum filia commissum?* et contra, *veneficium in noverca, adulterium in luxurioso?* illa quoque, *An scelus palam factum? An falsum propter exiguam summam?* quia suos quidque 401
horum velut mores habet: plerumque tamen, non semper: alioqui indubitata essent, non argumenta.

20 Excutiamus nunc *argumentorum locos:* quanquam quibusdam hi quoque, de quibus supra dixi, videntur. *Locos* appello, non, ut vulgo nunc intelliguntur, *in luxuriam*, et *adulterium*, et similia; sed
21 *sedes argumentorum, in quibus latent, ex quibus sunt petenda.* Nam, ut in terra non omni generantur omnia, nec avem aut feram reperias, ubi quaeque nasci aut morari soleat, ignarus; et piscium quoque genera alia planis gaudent, alia saxosis, regionibus etiam litoribusque discreta sunt, nec helopem nostro mari, aut scarum ducas: ita non 402
omne argumentum undique venit; ideoque non passim quaerendum est.
22 Multus alioqui error, et exhausto labore, quod non ratione scrutabimur, non poterimus invenire nisi casu. At si scierimus, ubi quodque nascatur: cum ad locum ventum erit, facile, quod in eo est, pervidebimus.

Inprimis igitur argumenta *a persona* ducenda sunt: cum sit, ut
23 dixi, divisio, ut omnia in haec duo partiamur, *res* atque *personas:* ut *causa, tempus, locus, occasio, instrumentum, modus*, et cetera, rerum sint accidentia. *Personis* autem non, quidquid accidit, exsequendum mihi est, ut plerique fecerunt, sed, unde argumenta sumi possunt. Ea porro sunt, *Genus;* nam similes parentibus ac maiori-
24 bus suis plerumque creduntur; et nonnunquam ad honeste turpiterque vivendum inde causae sunt: *Natio;* nam et gentibus proprii mores sunt, nec idem in Barbaro, Romano, Graeco, pro- 403
25 babile est: *Patria;* quia similiter etiam civitatum leges, instituta, opiniones habent differentiam: *Sexus;* ut latrocinium facilius in viro, veneficium in femina credas: *Aetas;* quia aliud aliis annis magis convenit: *Educatio* et *disciplina;* quoniam refert, a quibus, et quo
26 quisque modo sit institutus: *Habitus corporis;* ducitur enim frequenter in argumentum, species libidinis, robur petulantiae; his contraria in diversum: *Fortuna;* neque enim idem credibile est in divite, ac paupere; propinquis, amicis, clientibus abundante, et his omnibus destituto: *Conditionis* etiam distantia est; nam clarus an obscurus,

magistratus an privatus, pater an filius, civis an peregrinus, liber an servus, maritus an coelebs, parens liberorum an orbus sit, plurimum distat: *Animi natura;* etenim avaritia, iracundia, misericordia, 27
crudelitas, severitas, aliaque his similia afferunt frequenter fidem, aut detrahunt: sicut *Victus* luxuriosus, an frugi, an sordidus, quae-
404 ritur: *Studia* quoque; nam rusticus, forensis, negotiator, miles, navigator, medicus, aliud atque aliud efficiunt. Intuendum etiam, 28
quid affectet quisque; locuples videri an disertus, iustus an potens? Spectantur *ante acta dictaque.* Ex praeteritis enim aestimari solent praesentia. His adiiciunt quidam *Commotionem;* hanc accipi volunt temporarium animi motum, sicut *iram*, *pavorem:* *Consilia* autem et 29
praesentis et praeteriti et futuri temporis: quae mihi, etiamsi personis accidunt, per se referenda tamen ad illam partem argumentorum videntur, quam *ex causis* ducimus: sicut *habitus* quidam animi, quo tractatur, *amicus*, *an inimicus.* Ponunt in persona et *nomen:* 30
quod quidem ei accidere necesse est, sed in argumentum raro cadit:
405 nisi cum aut ex causa datum est, ut, *Sapiens*, *Magnus*, *Plenus;* aut et ipsum alicuius cogitationis attulit causam, ut Lentulo coniurationis, quod libris Sibyllinis aruspicumque responsis *dominatio dari tribus Corneliis* dicebatur, seque eum tertium esse credebat post Sullam Cinnamque, quia et ipse Cornelius erat. Nam et illud apud 31
Euripidem frigidum sane, quod nomen *Polynicis*, ut argumentum morum, frater incessit. Iocorum tamen ex eo frequens materia, qua Cicero in Verrem non semel usus est. Haec fere circa personas sunt, aut his similia. Neque enim complecti omnia vel hac in parte, vel in ceteris possumus, contenti, rationem plura quaesituris ostendere.

Nunc ad *res* transeo, in quibus maxime sunt personis iuncta, 32
quae agimus, ideoque prima tractanda. In omnibus porro, quae fiunt, quaeritur aut *Quare?* aut *Ubi?* aut *Quando?* aut *Quomodo?* aut *Per quae* facta sunt. Ducuntur igitur argumenta *ex causis facto-* 33
rum, vel *futurorum:* quarum materiam, quam ὕλην alii, δύναμιν alii nominaverunt, in duo genera, sed quaternas utriusque dividunt
406 species. Nam fere versatur *ratio faciendi* circa *bonorum adeptionem*, *incrementum*, *conservationem*, *usum:* aut *malorum evitationem*, *liberationem*, *imminutionem*, *tolerantiam;* quae et in deliberando plurimum valent. Sed has causas habent recta: prava contra ex falsis opinio- 34
nibus veniunt. Nam est his initium ex iis, quae credunt bona aut mala, inde errores exsistunt, et pessimi affectus: in quibus sunt *ira*, *odium*, *invidia*, *cupiditas*, *spes*, *ambitus*, *audacia*, *metus*, cetera generis eiusdem. Accedunt aliquando fortuita, *ebrietas*, *ignorantia:* quae interim ad veniam valent, interim ad probationem criminis: ut, *si quis*, *dum alii insidiatur*, *alium dicatur interemisse.* *Causae* porro 35
non ad convincendum modo, quod obiicitur, sed ad defendendum

---

§ 30. *dicebatur*] vid. Cic. in Cat. III, 4.

quoque excuti solent, cum quis se recte fecisse, id est honesta causa,
36 contendit; qua de re latius in tertio libro dictum est. *Finitionis* quo-
que quaestiones ex causis interim pendent, *An tyrannicida, qui ty-
rannum, a quo deprehensus in adulterio fuerat, occidit? An sacrile-* 407
gus, qui, ut hostes urbe expelleret, arma templo affixa detraxit?
37 Ducuntur argumenta et *ex loco.* Spectatur enim ad fidem probationis,
*Montanus an planus, maritimus an mediterraneus, consitus an incultus,
frequens an desertus, propinquus an remotus, opportunus consiliis an
adversus?* quam partem videmus vehementissime pro Milone tractasse
38 Ciceronem. Et haec quidem ac similia ad coniecturam frequentius
pertinent: sed interim ad ius quoque, *Privatus an publicus, sacer
an profanus, noster an alienus?* ut in persona, *magistratus, pater,*
39 *peregrinus.* Hinc enim quaestiones oriuntur. *Privatam pecuniam sus-
tulisti; verum, quia de templo, non furtum, sed sacrilegium est.
Occidisti adulterum, quod lex permittit: sed, quia in lupanari, caedes
est. Iniuriam fecisti: sed, quia magistratui, maiestatis actio est.*
40 Vel contra, *Licuit, quia pater eram, quia magistratus.* Sed circa
facti controversiam argumenta praestant, circa *iuris* lites, materiam
quaestionum. Ad *qualitatem* quoque frequenter pertinet *locus:* ne-
que enim idem ubique aut licet, aut decorum est: quin etiam, in qua
quidque civitate quaeratur, interest; moribus enim et legibus distant.
41 Ad commendationem quoque et invidiam valet. Nam et Aiax apud
Ovidium, *Agimus*, inquit, *ante rates causam, et mecum confertur* 408
Ulixes? Et Miloni inter cetera obiectum est, *quod Clodius in monu-*
42 *mentis ab eo maiorum suorum esset occisus.* Ad suadendi momenta
idem valet, sicut *tempus*, cuius tractatum subiungam. Eius autem,
ut alio loco iam dixi, duplex significatio est. *Generaliter* enim et
specialiter accipitur. Prius illud est, *nunc, olim, sub Alexandro,
cum apud Ilium pugnatum est;* denique *praeteritum, instans, futu-
rum.* Hoc sequens habet et *constituta* discrimina, *aestate, hieme,
noctu, interdiu;* et *fortuita*, in *pestilentia*, in *bello*, in *convivio.*
43 Latinorum quidam satis significari putaverunt, si illud *generale, tem-
pus;* hoc *speciale, tempora* vocarent. Quorum utrorumque ratio et
in consiliis quidem, et in illo demonstrativo genere versatur; sed in
44 iudiciis frequentissima est. Nam et iuris quaestiones facit, et quali-
tatem distinguit, et ad coniecturam plurimum confert: ut cum interim 409
probationes inexpugnabiles afferat, quales sunt, si dicatur, ut supra
posui, signator, qui ante diem tabularum decessit: aut commisisse
45 aliquid, vel cum infans esset, vel cum omnino natus non esset; prae-
ter id, quod omnia facile argumenta aut ex iis, quae *ante rem facta*
sunt, aut ex *coniunctis* rei, aut *insequentibus* ducuntur. Ex *antece-*

---

§ 37. *pro Milone*] c. 20.
§ 41. *apud Ovidium*] Metamorph. XIII, 5.
§ 41. *Miloni*] pro Mil. c. 7.

dentibus, *Mortem minatus es*, *noctu exîsti*, *proficiscentem antecessisti*;
causae quoque factorum praeteriti sunt temporis. *Secundum* tempus 46
subtilius quidam, quam necesse erat, diviserunt, ut esset *iuncti*,
Sonus auditus est; adhaerentis, *Clamor sublatus est.* *Insequentis*
sunt illa, *Latuisti*, *profugisti; livores et tumores apparuerunt.* Iisdem temporum gradibus defensor utetur ad detrahendam ei, quod
obiicitur, fidem. In his omnis factorum dictorumque ratio versatur, 47
sed dupliciter. Nam fiunt quaedam, quia aliud postea futurum est;
410 quaedam, quia aliud antea factum est: ut, cum obiicitur reo lenocinii, quod speciosam adulterii damnatam quandam emerit; aut parricidii reo luxurioso, quod dixerit patri, *Non amplius me obiurgabis:*
nam et ille, non quia emit, leno est; sed, quia leno erat, emit:
nec hic, quia sic erat locutus, occidit; sed, quia erat occisurus, sic
locutus est. *Casus* autem, qui et ipse praestat argumentis locum, 48
sine dubio est ex insequentibus; sed quadam proprietate distinguitur:
ut, si dicam, *Melior dux Scipio, quam Annibal: vicit Annibalem.*
Bonus gubernator: nunquam fecit naufragium. *Bonus agricola: magnos sustulit fructus.* Et contra, *Sumtuosus fuit; patrimonium exhausit.* *Turpiter vixit; omnibus invisus est.* Intuendae sunt, prae- 49
cipue in coniecturis, et *Facultates;* credibilius est enim occisos a
pluribus pauciores, a firmioribus imbecilliores, a vigilantibus dormientes, a praeparatis inopinantes. Quorum contraria in diversum
valent. Haec et in deliberando intuemur, et in iudiciis ad duas res 50
solemus referre, *An voluerit quis? An potuerit?* nam et voluntatem
spes facit. Hinc illa apud Ciceronem coniectura, *Insidiatus est Clodius Miloni, non Milo Clodio: ille cum servis robustis, hic cum mulierum comitatu; ille in equo, hic in rheda; ille expeditus, hic penula
irretitus.* Facultati autem licet *Instrumentum* coniungere; sunt enim 51
in parte facultatis et copiae. Sed ex instrumento aliquando etiam
411 signa nascuntur, ut *spiculum in corpore inventum.* His adiicitur *Mo-* 52
dus, quem τρόπον dicunt, quo quaeritur, *Quemadmodum quid sit
factum?* idque tum ad qualitatem scriptumque pertinet, ut, si negemus, *adulterum veneno licuisse occidere, sed ferro oportuisse:* tum
ad coniecturas quoque, ut, si dicam, *bona mente factum, ideo palam; mala, ideo ex insidiis, noctu, in solitudine.*

In rebus autem omnibus, de quarum vi aut natura quaeritur, 53
quasque etiam citra complexum personarum, ceterorumque, ex quibus fit causa, per se intueri possumus, tria sine dubio rursus spectanda sunt, *An sit? Quid sit? Quale sit?* sed, quia sunt quidam

---

§ 50. *apud Ciceronem*] pro Mil. c. 10.

§ 51. *Instrumentum*] collective dictum ut *facultas*, cum ante dixisset *facultates*. In novâ vero enunciatione facilius etiam licebat *sunt* ad instrumentorum cogitationem singulari expressam referre. Secus statuendum erit IV, 1, 77. ubi *praestigiae* pro singularis genitivo habere malim, quam cum Spald. plurali adiunctum putare verbum *petat*.

loci argumentorum his omnibus communes, dividi haec tria genera
non possunt, ideoque locis potius, ut in quosque incurrent, subii-
54 cienda sunt. Ducuntur ergo argumenta *ex finitione*, seu *fine:* nam 412
utroque modo traditur. Eius duplex ratio est: aut enim simpliciter
quaeritur, *sitne hoc virtus?* aut praecedente finitione, *Quid sit vir-
tus*. Id aut universum verbis complectimur, ut, *Rhetorice est bene
dicendi scientia;* aut per partes, ut, *Rhetorice est recte inveniendi,
et disponendi, et eloquendi cum firma memoria, et cum dignitate actio-
55 nis, scientia.* Praeterea finimus aut *vi*, sicut superiora, aut ἐτυμο-
λογίᾳ, ut si *assiduum* ab aere dando, et *locupletem* a locorum, *pe-
cuniosum* a pecorum copia. *Finitioni* subiecta maxime videntur *genus,
species, differens, proprium*. Ex his omnibus argumenta ducuntur. *Genus*
56 ad probandam speciem minimum valet, plurimum ad refellendam. Ita- 413
que *non, quia est arbor, platanus est; at, quod non est arbor, utique
platanus non est: Nec, quod non est virtus, utique potest esse iustitia.*
Itaque a genere perveniendum est ad ultimam speciem: ut, *Homo est
animal*, non est satis: id enim genus est: *mortale*, etiamsi est spe-
cies, cum aliis tamen communis finitio: *rationale*, nihil supererit ad
57 demonstrandum id quod velis. Contra, *species* firmam probationem
habet generis, infirmam refutationem. Nam, *quod iustitia est, uti-
que virtus est: quod non est iustitia, potest esse virtus, si est fortitu-
do, constantia, continentia.* Nunquam itaque tolletur a specie genus,
nisi omnes species, quae sunt generi subiectae, removeantur: hoc
modo, *Quod neque immortale est, neque mortale, animal non est.* His
58 adiiciunt *propria*, et *differentia.* Propriis confirmatur finitio, diffe-
rentibus solvitur. *Proprium* autem est, aut quod soli accidit, ut ho-
mini *sermo, risus:* aut quod utique accidit, sed non soli, ut igni
calefacere. Et sunt eiusdem rei plura propria, ut ipsius ignis *lucere,
calere.* Itaque, quodcunque proprium deerit, solvet finitionem: non 414
59 utique, quodcunque erit, confirmabit. Saepissime autem, quid sit
proprium cuiusque, quaeritur: ut, si per ἐτυμολογίαν dicatur, *Ty-
rannicidae proprium est tyrannum occidere*, negemus; non enim, si
traditum sibi eum carnifex occiderit, tyrannicida vocetur; nec, si
60 imprudens vel invitus. Quod autem proprium non erit, differens
erit, ut, *Aliud est servum esse, aliud servire:* qualis esse in addictis
quaestio solet, *Qui servus est, si manumittatur, fit libertinus, non
61 itidem addictus:* et plura, de quibus alio loco. Illud quoque *diffe-
rens* vocant, cum, genere in species diducto, species ipsa discernitur.
Animal, genus; *Mortale*, species; *Terrenum* vel *Bipes*, differens:
nondum enim proprium est, sed iam differt a marino vel quadrupe-
de: quod non tam ad argumentum pertinet, quam ad diligentem
62 finitionis comprehensionem. Cicero *genus et speciem*, quam eandem
formam vocat, *a finitione* diducit, et iis, quae ad aliquid sunt, sub-

§ 62. *Cicero*] Top. c. 3.

iicit: ut, *si is, cui argentum omne legatum est, petat signatum quoque*, utatur genere: at, *si quis, cum legatum sit ei, quae viro materfamilias esset, neget deberi ei, quae in manum non convenerit:* specie: quoniam duae formae sint matrimoniorum. *Di-*
415 *visione* autem adiuvari finitionem docet, eamque differre a *parti-* 63
tione: quod haec sit totius in partes, illa generis in formas. Partes incertas esse, ut, *Quibus constet respublica;* formas certas, ut, *Quot sint species rerumpublicarum*, quas tres accepimus; quae populi, quae paucorum, quae unius potestate regerentur. Et ille 64
quidem non his exemplis utitur, quia scribens ad Trebatium, ex iure ea ducere maluit: ego apertiora posui. *Propria* vero ad coniecturae quoque pertinent partem: ut, quia proprium est boni *recte facere*, iracundi *verbis excandescere*, esse credantur, aut contra. Nam ut quaedam in quibusdam utique non sunt, et ratio ita, quamvis ex diverso, eadem est. *Divisio* et ad probandum simili via valet, et ad 65
refellendum. Probationi interim satis est unum habere, hoc modo, *Ut sit civis, aut natus sit oportet, aut factus:* utrumque tollendum

---

§ 64. *ut, quia proprium*] Spalding „equidem, inquit, adhuc sine auctore utramque scripturam *ut quia* (sic Codd. et edd. ante Aldum) *proprium — excandescere, esse credantur, aut contra. Nam ut quaedam* coniunxi.“ Verbum *excandescere*, servatis illis quae seq. *esse credantur*, male omittunt Turic. Guelf. Alm. Voss. 1. 2. 3. Goth. Iens. et edd. ante Aldum, qui Regii coniecturam (aut verborum aliquid deesse, aut particulam *quia* expungendam esse) secutus dedit, quod sensu non caret, ut Spaldingii lectio. Nam *excandescere*, omissis *esse credatur*, Regius in quibusdam exemplaribus scriptum esse testatur, ut est in Camp. Quae ed. cum Turic. et Almel. post *contra* interponit *Nam ut*, quod reliqui libri ignorant, ut pro *aut contra* Vall. cum plerisque edd. habet *ac contra*, Regius, Obrecht, Oxon. *At contra.* In Turic. Alm. Goth. Bern. except. Camp. quae ed. *quamvis* omittit, deinde est *ratio quamvis ita ex div.* Particulam *ita* (in Guelf. post *diverso*) Spald. ausus est post *ratio* ponere. Badius Ascens. coni. *ut quia — improbi ex animo fari; illius factis, huius verbis credatur.* Wolffio ferri posse videtur hic locus, ut in Spald. ed. legitur, si *ut* omittatur. In Spaldingii lectione exempli fit applicatio ad coniecturam in verbis *esse credantur* (sc. bonus alter, alter iracundus) *aut contra.* Quae si desunt, sequens *eadem* non habet, quo referatur. Burm. et Gesn. auctore Regio cum Aldo dederunt *ut proprium — excandescere. At contra quaedam — et ratio, quamvis ex div. e. est.* Mihi videtur *ita* esse expungendum, nisi scribi possit *ita et ratio.* Nam suspicor confusas duas locutiones: *Nam ut — ita* et *Nam et quaedam — et ratio.*

§ 65. *utrumque tollendum est*] Regius ex coniectura scripsit, assentientibus cum aliis editoribus, tum Burmanno et Gesn. *Probanti interim — neganti utrumque toll. est.* Digna sane Quintiliano emendatio, non tamen necessaria. Nam *utrumque tollendum est* sic potest intelligi: *Utrumque*, si tollendum est, *tollendum est* eo modo, *Nec natus, nec factus.* Spaldingii enim interpretatio: *ad probandum sufficit unum — ad refellendum utroque opus est*, ad grammaticam et rhetoricam rationem non sufficit. Comp. notata ad § 69. et ad VI, 3, 13.

66 est, *Nec natus, nec factus est.* Fit hoc et multiplex, idque est argumentorum genus ex remotione, quo modo efficitur totum falsum, modo id, quod relinquitur, verum. Totum falsum ést hoc modo, *Pecuniam credidisse te dicis: aut habuisti ipse, aut ab aliquo accepisti, aut invenisti, aut surripuisti. Si neque domi habuisti, neque ab* 416
67 *aliquo accepisti, nec cetera, non credidisti.* Reliquum fit verum sic, *Hic servus, quem tibi vindicas, aut verna tuus est, aut emtus, aut donatus, aut testamento relictus, aut ex hoste captus, aut alienus;* deinde remotis prioribus, supererit *alienus.* Periculosum, et cum cura intuendum genus; quia, si in proponendo unum quodlibet omiseri-
68 mus, cum risu quoque tota res solvitur. Tutius, quod Cicero pro Cecinna facit, cum interrogat, *si haec actio non sit, quae sit?* simul enim removentur omnia. Vel, cum duo ponentur inter se contraria, quorum tenuisse utrumlibet sufficiat: quale Ciceronis est, *Unum quidem certe, nemo erit tam iniquus Cluentio, qui mihi non concedat: si constet corruptum illud esse iudicium, aut ab Habito, aut ab Oppianico esse corruptum; si doceo non ab Habito, vinco ab Oppianico; si* 417
69 *ostendo ab Oppianico, purgo Habitum.* Fit etiam ex duobus, quorum necesse est, alterutrum eligendi adversario potestas, efficiturque, ut, utrum elegerit, noceat. Facit hoc Cicero pro Oppio, *Utrum, cum Cottam appetisset, an cum ipse sese conaretur occidere, telum ei e manibus ereptum est?* Et pro Vareno, *Optio vobis datur, utrum velitis casu illo itinere Varenum usum esse, an huius persuasu et inductu.*
70 Deinde utraque facit accusatori contraria. Interim duo ita proponuntur, ut utrumlibet electum idem efficiat; quale est, *Philosophandum est, etiamsi non est philosophandum.* Et illud vulgatum, *Quo schema, si intelligitur? quo, si non intelligitur?* Et, *Mentietur in tormentis, qui dolorem pati potest: mentietur, qui non potest.*

---

§ 68. *pro Cecinna*] *pro Caecina* scribitur apud Cic. Vid. c. 13.

§ 68. *Ciceronis*] pro Cluent. c. 23.

§ 69. *quorum necesse est, alterutrum eligendi adversario potestas*] Hoc contractius dicitur pro *quorum necesse est* alterutrum eligi, *alterutrum eligendi adv. potestas.* Plurimi Codd. habent *necesse est alterum verum*, quod Goth. Voss. 2. Vall. et Regius ex coni. mutant in *alterutrum.* Quanquam Reg. vult *necessaria est* (sic Almel.) *alterutrum eligendi adversario potestas.* At non potestas est necessaria, sed delectus vitari nequit, et certa manet noxa. Veritatis nunc nulla cura est. Si *alterum verum* retinetur; aut *necesse* sine exemplo adverbium est, aut *necessario* scribendum, quod ipsum videri potest, ut Wolffio visum est, latere in *necessaria* Codicis Alm. aut omissum est *sit* ad *verum.* Quod VII, 2, 12. legitur *videtur utique alterum verum;* non eadem utriusque loci ratio est.

§ 69. *an cum ipse*] Sic Goth. Voss. 2. Capp. et fragm. Cic. pro vulgata, a Spald. tamen servata, *aut cum ipse*, cuius particulae ope male interroges, ab utro consilio prohibitus sit Oppius (Ereptum ei enim telum esse certum est.) ipso auctore Quint. I, 5, 50. Contra multi peccarunt *an* pro *aut* ponendo sup. § 44.

Ut sunt autem tria tempora, ita ordo rerum tribus momentis 71
consertus est; habent enim omnia *initium*, *incrementum*, *summam;*
418 ut, *iurgium*, *deinde caedes*, *et strages.* Est ergo hic quoque argumentorum locus invicem probantium. Nam et ex initiis summa colligitur: quale est, *Non possum togam praetextam sperare*, *cum exordium pullum videam*: et contra, *Non dominationis causa Sullam arma sumsisse*, argumentum est *dictatura deposita.* Similiter ex incre- 72
mento in utramque partem ducitur ratio rei cum in coniectura, tum etiam in tractatu aequitatis, *An ad initium summa referenda sit?* id
est *An ei caedes imputanda sit*, *a quo iurgium coepit?* Est argu- 73
mentorum locus ex *similibus*, *Si continentia virtus*, *utique et absti-*
419 *nentia: Si fidem debet tutor*, *et procurator.* Hoc est ex eo genere, quod ἐπαγωγὴν Graeci vocant, Cicero *inductionem.* Ex *dissimilibus*, *Non*, *si laetitia bonum*, *et voluptas: Non*, *quod mulieri*, *idem pupillo.* Ex *contrariis*, *Frugalitas bonum*, *luxuria enim malum: Si malorum causa bellum est*, *erit emendatio pax: Si veniam meretur*, *qui imprudens nocuit*, *non meretur praemium*, *qui imprudens profuit.* Ex pu-
gnantibus, *Qui est sapiens*, *stultus non est.* Ex *consequentibus*, sive 74
adiunctis, *Si est bonum iustitia*, *recte iudicandum: Si malum perfidia*, *non est fallendum.* Idem retro. Nec sunt his dissimilia, ideoque huic loco subiicienda, cum et ipsa naturaliter congruant: *Quod quis non habuit*, *non perdidit: Quem quis amat*, *sciens non laedit: Quem quis heredem suum esse voluit*, *carum habuit*, *habet*, *habebit.* Sed, cum sint indubitata, vim habent paene signorum insolubilium.
Sed haec *consequentia* dico, ἀκόλουθα; est enim consequens sapien- 75
tiae *bonitas:* illa *sequentia*, παρεπόμενα, quae postea facta sunt,
420 aut futura. Nec sum de nominibus anxius; vocet enim, ut voluerit quisque, dum vis rerum ipsa manifesta sit; appareatque, hoc tem-
poris, illud esse naturae. Itaque non dubito haec quoque *consequen-* 76
tia (quamvis ex prioribus dent argumentum ad ea, quae sequuntur)

---

§ 73. *Cicero*] Top. c. 10. et Invent. I, 31.

§ 75. *signorum insolubilium*] Omnium librorum Mss. constans lectio est *sign. innumerabilium*, quae cum apto sensu careret, Regius emendavit ex ipso Quint. V, 9, 3. *sign. insolubilium;* Aldus, quem edd. secuti sunt, *sing. immutabilium* sua quad. coniectura, assentiente Spald.

§ 75. παρεπόμενα] Regius dedit ἐπαγόμενα ex quibusdam exemplar. Adde Almel. ed. Tarvis. Ald. Burm. Gesn. Alii Codd. παριγόμενα, v. *paragomena*, Turic. cum Voss. 1. 3. *paregomena;* unde Petr. Victor. coniecit παρεπόμενα, quod recepit Spald. post Capperonnierium auctore Aristot. in Top. III, 2, 1. quod propria vi sua hic est aptissimum.

§ 76. *consequentia*] Regius desiderat *adiungere;* alii *vocare* ex *voceat.* Repetere videtur Quint. quod dixerat: *Sed haec consequentia dico.* Novum enim hoc genus est consequentium, quod sequitur. Quare *non dubito* est *in dubitationem non voco haec consequentia*, h. e. non dubito, quin haec quoque sint consequentia. Cic. Offic. III, 19. *Haec non turpe est dubitare philosophos*, ut idem sit *dubitare* quod *addubitare.* Vid. Burm. ad XII, 1, 42. (pag. 1055.)

quorum quidam duas species esse voluerunt: *Actionis*, ut pro Oppio,
*Quos educere invitos in provinciam non potuit, eos invitos retinere qui
potuit? Temporis*, in Verrem, *Si finem Praetoris edicto afferunt Ka-
lendae Ianuarii, cur non initium quoque edicti nascatur a Kalendis Ia-*
77 *nuarii?* Quod utrumque exemplum tale est, ut idem in diversum,
si retro agas, valeat. Consequens enim est, eos, qui inviti duci
78 non potuerint, invitos non potuisse retineri. Illa quoque, quae *ex rebus
mutuam confirmationem praestantibus* ducuntur (quae proprii generis
videri quidam volunt, et vocant ἐκ τῶν πρὸς ἄλληλα, Cicero *ex rebus
sub eandem rationem venientibus*) fortiter consequentibus iunxerim: *Si
portorium Rhodiis locare honestum est, et Hermocreonti conducere*, et,
79 *Quod discere honestum, et docere.* Unde illa, non hac ratione dicta, 421
sed efficiens idem, Domitii Afri sententia est pulchra, *Ego accusavi,
vos damnastis.* Est *invicem consequens* et quod ex diversis idem osten-
dit: ut, *qui mundum nasci dicit, per hoc ipsum et deficere significet,*
80 *quia deficit omne, quod nascitur.* Simillima est his argumentatio,
qua colligi solent *ex iis, quae faciunt, ea, quae efficiuntur*, aut con-
tra, quod genus *a causis* vocant. Haec interim *necessario* fiunt, in-
terim *plerumque*, sed *non necessario.* Nam *corpus in lumine utique*
81 *umbram facit, et umbra, ubicunque est, ibi esse corpus ostendit.* Alia
sunt, ut dixi, *non necessaria*, vel utrinque, vel ex altera parte. *Sol
colorat: non utique, qui est coloratus, a sole est. Iter pulverulentum
facit: sed neque omne iter pulverem movet; nec, quisquis est pulveru-*
82 *lentus, ex itinere est.* Quae utique fiunt, talia sunt, *Si sapientia
bonum virum facit, bonus vir est utique sapiens:* ideoque, *Boni est
honeste facere; mali, turpiter: et, qui honeste faciunt, boni; qui
turpiter, mali iudicantur;* recte. At *exercitatio plerumque robustum
corpus facit; sed non, quisquis est robustus, exercitatus; nec, quisquis* 422
*exercitatus, robustus est: Nec, quia fortitudo praestat, ne mortem
timeamus, quisquis mortem non timuerit, vir fortis erit existimandus:*
83 *Nec, si capitis dolorem facit, inutilis hominibus Sol est.* Et haec ad
hortativum maxime genus pertinent, *Virtus facit laudem, sequenda
igitur: at voluptas infamiam, fugienda igitur.* Recte autem mone-
mur, causas non utique ab ultimo esse repetendas: ut Medea, *Uti-*
84 *nam ne in nemore Pelio;* quasi vero id eam fecerit miseram aut nocen-
tem, quod illic ceciderit *abiegna ad terram trabes;* et Philocteta Pa-
ridi, *Si imperasses tibi, ego nunc non essem miser;* quo modo perve-
85 nire quolibet, retro causas legentibus, licet. His illud adiicere ri- 423
diculum putarem, nisi eo Cicero uteretur, quod *coniugatum* vocant:
ut, *Eos, qui rem iustam faciant, iuste facere*, quod certe non eget
86 probatione, *Quod compascuum est, compascere licere.* Quidam haec,

§ 76. *in Verrem*] I, 42.
§ 78. *Cicero*] de Invent. I, 20.
§ 83. *Medea*] Cic. Nat. D. III, 30. Eurip. Med. 3.
§ 85. *Cicero*] Top. c. 3.

quae vel ex causis vel ex efficientibus diximus, alieno nomine vocant *ἐκβάσεις*, id est *exitus*. Nam nec hic aliud tractatur, quam quid ex quoque eveniat. *Apposita* vel *comparativa* dicuntur, quae maiora ex minoribus, minora ex maioribus, paria ex paribus probant. Con- 87
firmatur *coniectura* ex maiore, *Si quis sacrilegium facit, faciet et furtum:* ex minore, *Qui facile ac palam mentitur, peierabit:* ex pari, *Qui ob rem iudicandam pecuniam accepit, et ob dicendum falsum testi-*
424 *monium accipiet.* *Iuris* confirmatio est eiusmodi: ex maiore, *Si adul-* 88
terum occidere licet, et loris caedere: ex minore, *Si furem nocturnum occidere licet, quid latronem?* ex pari, *Quae poena adversus interfectorem patris iusta est, eadem adversus matris;* quorum omnium tractatus versatur in syllogismis. Illa magis finitionibus aut qualita- 89
tibus prosunt, *Si robur corporibus bonum non est, minus sanitas: Si furtum scelus, magis sacrilegium: Si abstinentia virtus, et continentia: Si mundus providentia regitur, administranda est respublica: Si domus aedificari sine ratione non potest, quid, agenda navalium cura, et armorum?* Ac mihi quidem sufficeret hoc genus, sed in species 90
secatur. Nam *ex pluribus ad unum*, et *ex uno ad plura*, (unde est, *Quod semel, et saepius*) et *ex parte ad totum*, et *ex genere ad speciem*, et *ex eo quod continet, ad id quod continetur*, aut *ex difficilio-*
425 *ribus ad faciliora*, et *ex longe positis ad propiora*, et ad omnia, quae contra haec sunt, eadem ratione argumenta ducuntur. Sunt enim 91
et haec maiora et minora, aut certe vim similem obtinent: quae si persequamur, nullus erit ea concidendi modus. Infinita est enim rerum comparatio, *iucundiora*, *graviora*, *magis necessaria*, *hone-*

---

§ 89. *quid, agenda navalium cura*] Hanc Codicis Turicensis lectionem restituendam putavi hac sententia: quid sine ratione potest effici (quod latet in *aedificari*), ubi agitur s. agenda est cura navalium? A qua lectione hoc uno discrepant Codd. Almel. et Voss. 1., quod praepositionem *in*, qua ablativi carere possunt, post *agenda* interserunt. *Agere curam verborum* deprehendis VIII, Prooem. § 18. Certe nolim cum Camp. et Regio scribi *quid agendum in navalium cura —?* (ut respondendum sit: ratione erit utendum.) multo minus *quid si agenda navalium cura —?* quod Spald. cum Burmanno dedit, cum in Guelf. legeretur *quid agenda si nav. c.* in Goth. Iens. et Tarvis. *quid agendum, si nav. c.* Ablativos hos, paulo rariores, comparare poteris cum Liv. III, 39. *Ubi vellent, experirentur, quanto ferocior dolor libertate sua vindicanda* (ubi libertas vindicanda esset) *quam cupiditas iniusta dominatione, esset.* ibid. V, 6. *ut, tanquam navale bellum, tempestatibus captandis et observando tempore anni, gerant.* Cic. Brut. c. 39. *Nam, ut Antonius coniectura* (Schütz. sine Codd. *in coniectura*) *movenda et sedanda suspicione aut excitanda incredibilem vim habebat, sic in interpretando — nihil erat Crasso copiosius.*

§ 91. *iucundiora, graviora, magis necessaria*] Ad fidem editionum Venet. Ald. Vascon. Steph. Gibsonus eumque secutus Burm. c. Gesnero et Spald., dissentiente Wolffio, recep. *gratiora.* At id, quo gratum a iucundo differt, est in *utiliora.* Egregie vero a iucunditate transitus fit per gravitatem ad rerum necessitatem, medio loco sic positam, ut inde

stiora, *utiliora*. Sed mittamus plura, ne in eam ipsam, quam vito,
92 loquacitatem incidam. Exemplorum quoque ad haec infinitus est numerus, sed paucissima attingam. Ex maiore, pro Cecinna, *Quod exercitus armatos movet, id advocationem non videbitur movisse?* Ex faciliore, in Clodium et Curionem, *Ac vide, an facile fieri tu potue-*
93 *ris, cum is factus non sit, cui tu concessisti.* Ex difficiliore, *Vide quaeso, Tubero, ut, qui de meo facto non dubitem, de Ligarii audeam, dicere.* Et ibi, *An sperandi Ligario causa non sit, cum mihi apud te locus sit etiam pro altero deprecandi?* Ex minore, pro Cecinna, *Itane scire esse armatos sat est, ut vim factam probes: in ma-* 426
94 *nus eorum incidere non est satis?* Ergo, ut breviter contraham summam, ducuntur argumenta a *personis*, *causis*, *locis*, *tempore* (cuius tres partes diximus, *praecedens*, *coniunctum*, *insequens*), *facultatibus* (quibus *instrumentum* subiecimus), *modo* (id est, ut quidque sit factum), *finitione*, *genere*, *specie*, *differentibus*, *propriis*, *remotione*, *divisione*, *initio*, *incrementis*, *summa*, *similibus*, *dissimilibus*, *pugnantibus*, *consequentibus*, *efficientibus*, *effectis*, *eventis*, *iugatis*, *comparatione*, quae in plures diducitur species.

95 Illud adiiciendum videtur, duci argumenta, non a confessis tantum, sed etiam a fictione, quod Graeci καθ' ὑπόθεσιν vocant; et quidem ex omnibus iisdem locis, quibus superiora, quia totidem
96 species esse possunt fictae, quot verae. Nam *fingere* hoc loco est proponere aliquid, quod, si verum sit, aut solvat quaestionem, aut adiuvet: deinde id, de quo quaeritur, facere illi simile. Id quo facilius accipiant iuvenes nondum scholam egressi, primo familiaribus
97 magis et aetati exemplis ostendam. Lex: *Qui parentes non aluerit,* 427

---

quasi reditus fiat per honestatem ad utilitatem, quae ad usum pertinet, ut iucundiora ad voluptatem. Itaque omnium Codd. lectionem restitui.

§ 92. *pro Cecinna*] Cic. pro Caecina c. 15. ubi leg. *advocationem togatorum non vid.* Poterat vero *advocatio* hac quidem aetate proprie dici advocatorum praesentia. Cf. Cic. Ep. ad Fam. VII, 10. *sed tu in re militari multo es cautior, quam in advocationibus.* Neque in Mss. *togatorum* legitur.

§ 93. *Ex difficiliore*] Cic. pro Lig. c. 3.

§ 93. *Et ibi*] ibid. c. 10.

§ 93. *pro Cecinna*] c. 16.

§ 96. *familiaribus magis*] His Camp. addit *aetati exemplis, quam usitatis;* Turic. et Almel. habent, quod edidi, *et aet. exemplis;* omittunt vero *quam usit.* a *magis* remotiora, quae comparativae particulae admovit Goth. cum tribus Voss. (praetermissis *et aetati*) *fam. magis quam usitat. ex.* Sic ed. Gesn. Hinc nata duplex lectio; altera e coniectura Regii, quem Aldus sequitur, *fam. magisque usitatis ex.;* altera Burmanni, a Spaldingio ea quidem recepta *fam. magis ei aetati exemplis*, omissis verbis *quam usitatis*. Facilius exspectares *huic aetati* ut II, 4, 6. et 8. Sed *et aetati*, suppresso altero *et* cum dativo, pro *inprimis aetati* (iuvenibus) haud ineptum est, conf. § 106. *et in singulis;* et de aetate § 25. Nam si nude dicuntur exempla familiaria, ut IX, 4, 44. omnibus esse familiaria h. e. nota intelliguntur. Similiter distinguit Qu. VIII, 2,

vinciatur: Non alit aliquis, et vincula nihilominus recusat. Utitur fictione, *si miles, si infans sit, si reipublicae causa absit.* Et illa contra optionem fortium, *si tyrannidem petas, si templorum eversionem.* Plurimum ea res virium habet contra scriptum. Utitur his 98
Cicero pro Cecinna. *UNDE TU, AUT FAMILIA, AUT PROCURATOR TUUS. Si me villicus tuus solus deiecisset. Si vero ne habeas quidem servum praeter eum, qui me deiecerit,* et alia in eodem libro plurima. Verum eadem fictio valet et ad qualitates, *Si* 99
Catilina cum suo concilio nefariorum hominum, quos secum eduxit, hac de re posset iudicare, condemnaret L. Murenam. Et ad amplificationem, *Si hoc tibi inter coenam in illis immanibus poculis tuis accidisset.* Sic et, *Si respublica vocem haberet.*

428 Has fere sedes accepimus probationum in universum, quas ne- 100
que generatim tradere sat est, cum ex qualibet earum innumerabilis argumentorum copia oriatur; neque per singulas species exsequi patitur natura rerum, quod qui sunt facere conati, duo pariter subierunt incommoda, ut et nimium dicerent, nec tamen totum. Unde 101
plurimi, cum in hos inexplicabiles laqueos inciderunt, omnem, etiam quem ex ingenio suo poterant habere, conatum, velut astricti certis legum vinculis, perdiderunt: et, magistrum respicientes, naturam ducem sequi desierunt. Nam, ut per se non sufficiet scire, omnes 102
probationes *aut a personis, aut a rebus peti;* quia utrumque in plura dividitur: ita *ex antecedentibus* et *iunctis* et *sequentibus* trahenda esse argumenta qui acceperit, num protinus in hoc sit instructus, ut, quid in quaque causa ducendum sit ex his, sciat? praesertim, cum pluri- 103
mae probationes in ipso causarum complexu reperiantur, ita ut sint cum alia lite nulla communes, eaeque sint et potentissimae, et minime obviae, quia communia ex praeceptis accepimus, propria inve-
429 nienda sunt. Hoc genus argumentorum sane dicamus *ex circumstantia*, quia περίστασιν dicere aliter non possumus, vel ex iis, quae 104
cuiusque causae propria sunt: ut in illo adultero sacerdote, qui lege, qua unius servandi potestatem habebat, se ipse servare voluit, proprium controversiae est dicere, *Non unum nocentem servabas, quia, te dimisso, adulteram occidere non licebat.* Hoc enim argumentum lex facit, quae prohibet adulteram sine adultero occidere. Et illa, in 105
qua lex est, *ut argentarii dimidium ex eo, quod debebant, solverent: creditum suum totum exigerent.* Argentarius ab argentario solidum petit. Proprium ex materia est argumentum creditoris, idcirco ad-

---

13. *verba vel regionibus quibusdam magis familiaria, vel artium propria.* Verba *quam usitatis* in aliis Codd. iisque optimis omissa, in aliis non eodem loco posita, tanquam interpretamentum comparativi *magis*, reiicienda fuerunt.

§ 98. *pro Cecinna*] c. 19.

§ 99. *ad qualitates*] Cic. pro Mur. c. 39.

§ 99. *ad amplificationem*] Cic. Philipp. II, 25 extr.

iectum esse in lege, *ut argentarius totum exigeret;* adversus alios
enim non opus fuisse lege: cum omnes praeterquam ab argentariis
106 totum exigendi ius haberent. Cum multa autem novantur in omni
genere materiae, tum praecipue in iis quaestionibus, quae scripto
constant, quia vocum et in singulis ambiguitas frequens, adhuc in
107 coniunctis magis. Et haec ipsa plurium legum aliorumve scriptorum,
vel congruentium, vel repugnantium complexu varientur necesse est: 480
cum res rei, aut ius iuris quasi signum est. *Non debui tibi pecuniam; nunquam me appellasti, usuram non accepisti, ultro a me mutuatus es.*
Lex est, *Qui patri proditionis reo non affuerit, exheres sit.* Negat:
nisi si pater absolutus sit. Quid signi? Lex altera, *Proditionis da-*
108 *mnatus cum advocato exsulet.* Cicero pro Cluentio Publium Popilium
et Tiberium Guttam dicit, *non iudicii corrupti, sed ambitus esse damnatos.* Quid signi? *quod accusatores eorum, qui erant ipsi ambitus*
109 *damnati, e lege sint post hanc victoriam restituti.* Nec minus in hoc
curae debet adhiberi, quid proponendum; quam, quomodo sit, quod
proposueris, probandum. Hic omnino vis inventionis, si non maior,
certe prior. Nam ut tela supervacua sunt nescienti, quid petat: sic
argumenta, nisi praevideris, cui rei adhibenda sint. Hoc est, quod
110 comprehendi arte non possit. Ideoque, cum plures eadem didicerint,
generibus argumentorum similibus utentur; alius alio plura, quibus 481
utatur, inveniet. Sit exempli gratia proposita controversia, quae
111 communes minime cum aliis quaestiones habet: *Cum Thebas evertisset Alexander, invenit tabulas, quibus, centum talenta mutua Thessalis dedisse Thebanos, continebatur. Has, quia erat usus commilitio Thessalorum, donavit his ultro; postea restituti a Cassandro Thebani reposcunt Thessalos.* Apud Amphictyonas agitur. *Centum talenta et cre-*
112 *didisse eos constat, et non recepisse.* Lis omnis ex eo, quod Alexander ea Thessalis donasse dicitur, pendet. Constat illud quoque, *non esse his ab Alexandro pecuniam datam;* quaeritur ergo, *an perinde sit,*
113 *quod datum est, ac si pecuniam dederit?* Quid proderunt argumen-

---

§ 106. *quia vocum est in singulis*] Sic Turic. a sec. m. et reliqui, excepto Turic. a pr. m. et Alm. qui habent *et in singulis.* Quod cum Spald. recepisset, alterum *et*, quo carere locus non posset, invitis Codd. (Voss. 1. *adhuc et*) ante *adhuc* posuit. Ita duriorem vulgatam etiam corrupit. Quod cum sentiret, *et — et* non convenire, ubi eandem rem in duabus partibus animadvertis, in altera maiorem; extremis notae verbis denuo aberrat his: „Fortasse huic nostro *et* (ante *adhuc*) recte praemittas *est*." Verbum substantivum in hoc locutionis genere omittitur, ut infr. § 109. *Hic omnino* etc. In Codicibus altera vocula (*est*) alterius (*et*) locum occupavit, cum intelligenda esset, propter contractiorem, quae Quintiliano placet, formam dicendi sic explicandam: *quia vocum* (est et in coniunctis) *et in singulis ambiguitas frequens, adhuc in coniunctis magis*, h. e. magis frequens adhuc in coniunctis. Sic *et*, ut *vel*, semel ponitur. cf. § 96.

§ 108. *Cicero*] pro Cluent. c. 36.

torum loci, nisi haec prius videro, *nihil eum egisse donando, non potuisse donare, non donasse?* Et prima quidem actio facilis ac favorabilis repetentium iure, quod vi sit ablatum: sed hinc vehemens quaestio et aspera exoritur de iure belli, dicentibus Thessalis, hoc regna, populos, fines gentium atque urbium contineri. Inveniendum contra 114
est, quo distet haec causa a ceteris, quae in potestatem victoris venirent: nec circa probationem res haeret, sed circa propositionem. Dicamus in primis, *In eo, quod in iudicium deduci potest, nihil valere*
432 *ius belli: nec armis erepta, nisi armis posse retineri. Itaque, ubi illa valeant, non esse iudicem: ubi iudex sit, illa nihil valere.* Hoc in- 115
veniendum est, ut adhiberi possit argumentum, *Ideo captivos, si in patriam suam redierint, liberos esse, quia bello parta non nisi eadem vi possideantur.* Proprium est et illud causae, quod Amphictyones iudicant, ut alia apud centumviros, alia apud privatum iudicem in iisdem quaestionibus ratio. Tum secundo gradu, non potuisse do- 116
nari a victore ius, *quia id demum sit eius, quod teneat: ius, quod sit incorporale, apprehendi manu non posse.* Hoc reperire difficilius, quam, cum inveneris, argumentis adiuvare, *ut alia sit conditio heredis, alia victoris, quia ad illum ius, ad hunc res transeat.* Pro- 117
prium deinde materiae; *ius publici crediti transire ad victorem non potuisse, quia, quod populus crediderit, omnibus debeatur: et, quamdiu quilibet unus superfuerit, esse eum totius summae creditorem: Thebanos autem non omnes in Alexandri manu fuisse.* Hoc non extrinsecus 118
probatur, quae vis est argumenti, sed ipsum per se valet. Tertii loci pars prior magis vulgaris, *non in tabulis esse ius*: itaque multis argumentis defendi potest. Mens quoque Alexandri duci debet in
433 dubium, *honorarit eos, an deceperit.* Illud iam rursus proprium materiae, et velut novae controversiae, *quod restitutione recepisse ius, etiamsi quod amiserint, Thebani videntur.* Hic et, quid Cassander velit, quaeritur: sed vel potentissima apud Amphictyonas aequi tractatio est.

Haec non idcirco dico, quod inutilem horum locorum, ex quibus 119
argumenta ducuntur, cognitionem putem, alioqui nec tradidissem; sed ne se, qui cognoverint ista, si cetera negligant, perfectos protinus atque consummatos putent: et, nisi in ceteris, quae mox praecipienda sunt, elaboraverint, mutam quandam scientiam consecutos intelligant. Neque enim artibus editis factum est, ut argumenta in- 120
veniremus: sed dicta sunt omnia, antequam praeciperentur: mox ea scriptores observata et collecta ediderunt. Cuius rei probatio est, quod exemplis eorum veteribus utuntur, et ab oratoribus illa repetunt, ipsi nullum novum, et, quod non sit dictum, inveniunt. Ar- 121
tifices ergo illi, qui dixerunt: sed habenda his quoque gratia est, per quos labor nobis est detractus. Nam, quae priores beneficio ingenii singula invenerunt, nobis et non sunt requirenda, et nota omnia. Sed non magis hoc sat est, quam palaestram didicisse, nisi

corpus exercitatione, continentia, cibis, ante omnia natura iuvatur,
122 sicut contra ne illa quidem satis sine arte profuerint. Illud quoque 434
studiosi eloquentiae cogitent, neque omnibus in causis, quae demon-
stravimus, cuncta posse reperiri: neque, cum proposita fuerit ma-
teria dicendi, scrutanda singula, et velut ostiatim pulsanda, ut
sciant, an ad probandum id, quod intendimus, forte respondeant:
123 nisi cum discunt, et adhuc usu carent. Infinitam enim faciat ipsa
res dicendi tarditatem, si semper necesse sit, ut, tentantes unum-
quodque eorum, quod sit aptum atque conveniens, experiendo no-
scamus: nescio, an etiam impedimento futura sint, nisi et animi
quaedam ingenita natura, et studio exercitata velocitas, recta nos
124 ad ea, quae conveniunt causae, ferant. Nam, ut cantus vocis plu-
rimum iuvat sociata nervorum concordia, si tamen tardior manus,
nisi inspectis demensisque singulis, quibus quaeque vox fidibus iun-
genda sit, dubitet, potius fuerit esse contentum eo, quod simplex
canendi natura tulerit: ita huiusmodi praeceptis debet quidem aptata
125 esse, et citharae modo intenta ratio doctrinae: sed hoc exercitatione
multa consequendum, ut, quemadmodum illorum artificum, etiamsi
alio spectent, manus tamen ipsa consuetudine ad graves, acutos,
mediosque horum sonos fertur, sic oratoris cognitionem nihil moretur
haec varietas argumentorum et copia, sed quasi offerat se, et occur- 435
rat: et, ut literae syllabaeque scribentium cogitationem non exigunt,
sic rationes sponte quadam sequantur.

XI. Tertium genus ex iis, quae extrinsecus adducuntur in cau-
sam, Graeci vocant *παράδειγμα:* quo nomine et generaliter usi sunt
in omni similium appositione, et specialiter in iis, quae rerum gesta-
rum auctoritate nituntur. Nostri fere *similitudinem* vocari maluerunt,
quod ab illis *παραβολή* dicitur; alterum, *exemplum:* quanquam et
2 hoc, simile est; et illud, exemplum. Nos, quo facilius propositum
explicemus, utrumque *παράδειγμα* esse credamus, et ipsi appellemus
exemplum. Nec vereor, ne videar repugnare Ciceroni, quanquam 436
collationem separet ab *exemplo.* Nam idem omnem argumentationem
dividit in duas partes, *inductionem* et *ratiocinationem*, ut plerique
Graecorum in *παραδείγματα* et *ἐπιχειρήματα:* dixeruntque *παρά-
3 δειγμα, ῥητορικὴν ἐπαγωγήν.* Nam illa, qua plurimum est Socra-
tes usus, hanc habuit viam: cum plura interrogasset, quae fateri
adversario necesse esset, novissime id, de quo quaerebatur, infere-

---

§ 1. *vocari maluerunt*] Passivum ex Turic. Alm. Goth. Iens. Locat. Ald. restitui. Burm. Gesn. Spald. cum reliq. *vocare mal.* Sed vereor, ut activi infinitivus probandus sit, cum verbo *malle* coniunctus, nisi si aut ad unum, qui mavult, actio pertinet, ut I, 5, 64., aut altera comparata actio opposita est. Tum Alm. Turic. et Obrecht. recte omittunt *hoc* ante *alterum* vulgo positum, quo non opus est, praesertim cum statim sequatur *hoc — illud.* In oppositione brevis solet esse Quint.

§ 2. *Ciceroni*] de Invent. I, 30. et 31.

bat, ut cui simile concessisset. Id est *inductio.* Hoc in oratione
fieri non potest: sed, quod illic interrogatur, hic fere sumitur. Illa 4
interrogatio talis, *Quod est pomum generosissimum? nonne, quod opti-
mum?* concedetur. *Quid equus? qui generosissimus? nonne, qui opti-
mus?* et plura in eundem modum. Deinde, cuius rei gratia roga-
tum est, *Quid homo? nonne is generosissimus, qui optimus?* fateu- 5
dum erit. Hoc in testium interrogatione valet plurimum, in oratione
437 perpetua dissimile est; etenim sibi ipse respondet orator. *Quod po-
mum generosissimum? puto, quod optimum; et equus? qui velocissi-
mus: ita hominum, non qui claritate nascendi, sed qui virtute maxi-
me excellet.*

Omnia igitur ex hoc genere sumta, necesse est aut *similia* esse,
aut *dissimilia*, aut *contraria*. Similitudo assumitur interim et ad ora-
tionis ornatum: sed illa, cum res exiget, nunc ea, quae ad proba-
tionem pertinent, exsequar. Potentissimum autem est inter ea, quae 6
sunt huius generis, quod proprie vocamus *Exemplum*, id est rei ge-
stae, aut ut gestae, utilis ad persuadendum id, quod intenderis,
commemoratio. Intuendum igitur, totum simile sit, an ex parte: ut
aut omnia ex eo sumamus, aut quae utilia erunt. Simile est, *Iure
occisus est Saturninus, sicut Gracchi.* Dissimile, *Brutus occidit* 7
liberos proditionem molientes; Manlius virtutem filii morte multavit.
Contrarium, *Marcellus ornamenta Syracusanis hostibus restituit; Ver-
res eadem sociis abstulit.* Et probandorum et culpandorum ex his
438 confirmatio eosdem gradus habet. Etiam in iis, quae futura dice- 8
mus, utilis similium admonitio est: ut, si quis dicens, *Dionysium
idcirco petere custodes salutis suae, ut, eorum adiutus armis, tyran-
nidem occupet*, hoc referat exemplum, *eadem ratione Pisistratum ad
dominationem pervenisse.*

Sed, ut sunt exempla interim tota similia, ut hoc proximum: 9
sic interim ex maioribus ad minora, ex minoribus ad maiora ducuntur.
*Propter matrimonia violata urbes eversae sunt: quid fieri adultero par
est? Tibicines, cum ab urbe discessissent, publice revocati sunt: quan-
to magis principes civitatis viri, et bene de republica meriti, cum in-
vidiae cesserint, ab exsilio reducendi?* Ad exhortationem vero praeci- 10
pue valent imparia. Admirabilior in femina, quam in viro, virtus.
Quare, si ad fortiter faciendum accendatur aliquis, non tantum affe-
rent momenti Horatius et Torquatus, quantum illa mulier, cuius

---

§ 3. *ut cui simile concessisset*] Sic Regius egregie coni. ut intelligi possit, qui potuerit in Turic. Guelf. Alm. Voss. Goth. Camp. et edd. ante Bad. sec. scribi *ut sim. concessisse;* in aliis edd. *cui sim. concessisset* sc. adversarius. Potuit autem *ut* facile opprimi a verbo *inferebat.* In Stoerii et aliorum edd. ante Obrecht. paulo ante legitur *ut, cum plura interr. — inferret, cui simile concessisset.* Gesnero pro *viam* coniicienti *vim* equidem non assentior. Est enim ordo argumentationis, quae sequitur, observandus.

manu Pyrrhus est interfectus: et ad moriendum non tam Cato et
Scipio, quam Lucretia: quod ipsum est ex maioribus ad minora.
11 Singula igitur horum generum ex Cicerone (nam unde potius?) ex-
empla ponamus. Simile est hoc pro Murena, *Etenim mihi ipsi acci-* 439
dit, ut cum duobus patriciis, altero improbissimo, altero modestissimo,
atque optimo viro, peterem: superavi tamen dignitate Catilinam, gra-
12 *tia Galbam:* Maius minoris, pro Milone, *Negant, intueri lucem esse*
fas ei, qui a se hominem occisum esse fateatur. In qua tandem urbe
hoc homines stultissimi disputant? nempe in ea, quae primum iudicium
de capite vidit M. Horatii fortissimi viri, qui, nondum libera civitate,
tamen populi Romani comitiis liberatus est, cum sua manu sororem esse
interfectam fateretur: Minus maioris, *Occidi, non Spurium Maelium,*
qui annona levanda, iacturisque rei familiaris, quia nimis amplecti
plebem videbatur, in suspicionem incidit regni affectandi, etc. deinde,
Sed eum (auderet enim dicere, cum patriam periculo liberasset) cuius
13 *nefandum adulterium in pulvinaribus,* et totus in Clodium locus. *Dis-*
simile plures causas habet; fit enim *genere, modo, tempore, loco,*
ceterisque, per quae fere omnia Cicero praeiudicia, quae de Cluen-
tio videbantur facta, subvertit: *contrario* vero exemplo censoriam
notam, laudando censorem Africanum, qui eum, quem peierasse
conceptis verbis palam dixisset, testimonium etiam pollicitus, si quis
contra diceret, nullo accusante, traducere equum passus esset; quae,
14 quia erant longiora, non suis verbis exposui. Breve autem apud
Virgilium contrarii exemplum est,

At non ille, satum quo te mentiris, Achilles 440
Talis in hoste fuit Priamo.

15 Quaedam autem ex iis, quae gesta sunt, tota narrabimus: ut Cicero
pro Milone, *Pudicitiam cum eriperet militi tribunus militaris in exer-*
citu C. Marii, propinquus eius imperatoris interfectus ab eo est, cui
vim afferebat. Facere enim probus adolescens periculose, quam perpeti
turpiter maluit: atque hunc ille summus vir scelere solutum, periculo
16 *liberavit.* Quaedam significare satis erit, ut idem, ac pro eodem,
Neque enim posset aut Ahala ille Servilius, aut P. Nasica, aut L.
Opimius, aut me consule Senatus non nefarius haberi, si sceleratos in-
terfici nefas esset. Haec ita dicentur, prout nota erunt, vel utilitas
causae aut decor postulabit.

17 Eadem ratio est eorum, quae ex poëticis fabulis ducuntur, nisi
quod iis minus affirmationis adhibetur: cuius usus qualis esse deberet,

---

§ 11. *pro Murena*] c. 8.
§ 12. *pro Milone*] c. 3. et 27.
§ 13. *Virgilium*] Aen. II, 539.
§ 15. *pro Milone*] c. 4.
§ 16. *Ahala*] Sic pro *Hala* in ed. Spald. eodem iure, quo V, 13, 24. scribendum esse vidit Lünemann. Accedit Turicensis libri auctoritas, in quo est *ahla*.

idem optimus auctor ac magister eloquentiae ostendit. Nam huius 18
quoque generis eadem in oratione reperietur exemplum: *Itaque hoc, iudices, non sine causa etiam fictis fabulis doctissimi homines memoriae prodiderunt, eum, qui patris ulciscendi causa matrem necavisset, variatis hominum sententiis, non solum divina, sed etiam sapientissimae deae, sententia liberatum.* Illae quoque fabellae, quae, etiamsi 19
originem non ab Aesopo acceperunt (nam videtur earum primus au-
441 ctor Hesiodus), nomine tamen Aesopi maxime celebrantur, ducere animos solent, praecipue rusticorum, et imperitorum: qui et simplicius, quae ficta sunt, audiunt, et capti voluptate facile iis, quibus delectantur, consentiunt. Siquidem et Menenius Agrippa plebem cum patribus in gratiam traditur reduxisse nota illa de membris humanis adversus ventrem discordantibus fabula. Et Horatius ne 20
in poëmata quidem humilem generis huius usum putavit, in illis versibus,

Quod dixit vulpes aegroto cauta leoni, etc.

Αἶνον Graeci vocant, et *αἰσωπείους*, ut dixi, *λόγους* et *λιβυκούς*, nostrorum quidam, non sane recepto in usum nomine, *apologationem*.
Cui confine est *παροιμίας* genus illud, quod est velut fabella brevior, 21
442 et per allegoriam accipitur, *Non nostrum*, inquit, *onus: bos clitellas.*

Proximas exemplo vires habet *similitudo*, praecipue illa, quae 22
ducitur citra ullam translationum mixturam ex rebus paene paribus. *Ut, qui accipere in Campo consuerunt, iis candidatis, quorum nummos suppressos esse putant, inimicissimi solent esse: sic eiusmodi iudices infesti tum reo venerant.* Nam *παραβολή* quam Cicero *collatio-* 23
nem vocat, longius res, quae comparentur, repetere solet. Neque hominum modo inter se opera similia spectantur, ut Cicero pro Murena facit, *Quod si e portu solventibus ii, qui iam in portum ex alto invehuntur, praedicere summo studio solent et tempestatum rationem, et praedonum, et locorum: quod natura fert, ut iis faveamus, qui eadem pericula, quibus nos perfuncti sumus, ingrediantur: quo tandem me animo esse oportet, prope iam ex magna iactatione terram videntem, in hunc, cui video maximas tempestates esse subeundas?* sed
443 et a mutis atque etiam inanimis interim huiusmodi ducitur. Et, quon- 24
iam similium alia facies in tali ratione, admonendum est, rarius esse in oratione illud genus, quod *εἰκόνα* Graeci vocant (quo exprimitur rerum aut personarum imago: ut Cassius: *Quis istam faciem lanipedis senis torquens?*) quam id, quo probabilius fit, quod intendimus: ut, si animum dicas excolendum, similitudine utaris terrae, quae neglecta sentes ac dumos, culta fructus creat: aut, si ad curam
444 reipublicae horteris, ostendas, apes etiam formicasque, non modo

---

§ 20. *Horatius*] Ep. I, 1, 73.
§ 22. *Ut*] vid. Cic. pro Cluent. c. 27.
§ 23. *pro Murena*] c. 2.

25 muta, sed etiam parva animalia, in commune tamen laborare. Ex hoc
genere dictum illud est Ciceronis, *Ut corpora nostra sine mente, ita
civitas sine lege, suis partibus, ut nervis ac sanguine et membris, uti
non potest.* Sed, ut hac corporis humani pro Cluentio, ita pro Cor-
nelio, *equorum;* pro Archia, *saxorum* quoque usus est similitudine.
26 Illa, ut dixi, propiora, *ut remiges sine gubernatore, sic milites sine
imperatore nihil valere.* Solent tamen fallere similitudinum species:
ideoque adhibendum est his iudicium. Neque enim *ut navis utilior
nova, quam vetus, sic amicitia:* vel, *ut laudanda, quae pecuniam
suam pluribus largitur, ita, quae formam.* Verba sunt in his similia,
vetustatis et *largitionis:* vis quidem longe diversa, *pecuniae* et *pudi-*
27 *citiae.* Itaque in hoc genere maxime quaeritur, an simile sit, quod
infertur. Etiam in illis interrogationibus Socraticis, quarum paulo
ante feci mentionem, cavendum, ne incaute respondeas: ut apud
Aeschinem Socraticum male respondit Aspasiae Xenophontis uxor;
28 quod Cicero his verbis transfert: *Dic mihi, quaeso, Xenophontis
uxor, si vicina tua melius habeat aurum, quam tu habes, utrumne* 445
*illius, an tuum malis? Illius, inquit. Quid si vestem et ceterum or-
natum muliebrem pretii maioris habeat, quam tu habes, tuumne an
illius malis? Illius vero, respondit. Age sis, inquit, si virum
illa meliorem habeat, quam tu habes, utrumne tuum virum malis, an*
29 *illius?* Hic mulier erubuit, merito; male enim responderat, *se malle
alienum aurum, quam suum:* nam est id improbum. At, si respon-
disset *malle se, aurum suum tale esse, quale illud esset,* potuisset
pudice respondere, *malle se virum suum talem esse, qualis melior
esset.*

30 Scio quosdam inani diligentia per minutissimas ista partes se-
cuisse, et esse aliquid minus simile, ut *simia homini,* et marmora
deformata prima manu: aliquid plus, ut illud, *Non ovum tam simile
ovo:* et dissimilibus inesse simile, ut *formicae* et *elephanto* genus,
quia sunt animalia: et similibus dissimile, ut,

— — *Canibus catulos, et matribus haedos;*

31 differunt enim aetate: contrariorum quoque aliter accipi opposita,
ut *noctem luci;* aliter noxia, ut *frigidam febri;* aliter repugnantia, 446
ut *verum falso;* aliter disparata, ut *dura non duris:* sed, quid haec
ad praesens propositum magnopere pertineant, non reperio.

32 Illud est annotandum magis, argumenta duci ex iure simili: ut
Cicero in Topicis, *Ei, cui domus usus fructus relictus sit, non re-
stituturum heredem, si corruerit, quia non restituat servum, si is de-
cesserit:* ex contrario: *Nihil obstat, quo minus iustum matrimonium*

---

§ 25. *Ciceronis*] pro Cluent. c. 53.
§ 25. *pro Archia*] c. 8.
§ 28. *Cicero*] de Invent. I, 31.
§ 30. *dissimile, ut*] Virg. Ecl. I, 23.
§ 32. *Cicero in Topicis*] c. 3.

sit mente coëuntium, etiamsi tabulae signatae non fuerint. Nihil
enim proderit signasse tabulas, si mentem matrimonii non fuisse con-
stabit: ex dissimili, quale est Ciceronis pro Cecinna, *Ut, si quis me* 33
exire domo coëgisset armis, haberem actionem; si quis intreire prohi-
buisset, non haberem. Dissimilia sic deprehenduntur, *Non, si, qui*
argentum omne legavit, videri potest signatam quoque pecuniam reli-
quisse; ideo etiam, quod est in nominibus, dari voluisse creditur.
Ἀναλογίαν quidam a simili separaverunt; nos eam subiectam huic 34
447 generi putamus. Nam, *ut unum ad decem, sic decem ad centum,*
simile certe est: et, *ut hostis, sic malus civis.* Quanquam haec ul-
terius quoque procedere solent. *Si turpis dominae consuetudo cum*
servo, turpis domino cum ancilla; Si mutis animalibus finis voluptas,
idem homini. Cui rei facillime occurrit ex dissimilibus argumentatio. 35
Non idem est dominum cum ancilla coïsse, quod dominam cum servo:
Nec, si mutis finis voluptas, rationalibus quoque: quin immo ex con-
trario, *Quia mutis, ideo non rationalibus.*

Adhibetur extrinsecus in causam et *auctoritas.* Haec secuti 36
Graecos, a quibus κρίσεις dicuntur, *iudicia* aut *iudicationes* vocant,
non, de quibus ex causa dicta sententia est (nam ea quidem in ex-
emplorum locum cedunt); sed, si quid ita visum gentibus, populis,
sapientibus viris, claris civibus, illustribus poëtis, referri potest.
Ne haec quidem vulgo dicta, et recepta persuasione populari, sine 37
usu fuerint. Testimonia sunt enim quodammodo, vel potentiora
etiam, quod non causis accommodata, sed liberis odio et gratia men-
tibus ideo tantum dicta factaque, quia aut honestissima, aut verissima
videbantur. An vero me de incommodis vitae disserentem non adiu- 38
vabit earum persuasio nationum, *quae fletibus natos, laetitia defun-*
ctos prosequuntur? Aut, si misericordiam commendabo iudici, nihil
proderit, quod prudentissima civitas Atheniensium, *non eam pro*
448 *affectu, sed pro numine accepit?* Iam illa septem praecepta sapientum, 39
nonne quasdam vitae leges existimamus? Si causam veneficii dicat
adultera, non M. Catonis iudicio damnata videatur, *qui nullam adul-*
teram non eandem esse veneficam dixit? Iam sententiis quidem poë-
tarum non orationes modo sunt refertae, sed libri etiam philosopho-
rum: qui quanquam inferiora omnia praeceptis suis ac literis credunt,
repetere tamen auctoritatem a plurimis versibus non fastidierunt. Ne- 40
que est ignobile exemplum, *Megareos ab Atheniensibus, cum de Sa-*
lamine contenderent, victos Homeri versu, qui tamen ipse non in
omni editione reperitur, significans *Aiacem naves suas Atheniensibus*
iunxisse. Ea quoque, quae vulgo recepta sunt, hoc ipso, quod in- 41
certum auctorem habent, velut omnium fiunt: quale est, *Ubi amici,*
449 *ibi opes:* et, *Conscientia mille testes:* et apud Ciceronem, *Pares au-*

§ 33. *pro Cecinna*] c. 12.
§ 40. *Homeri*] Iliad. II, 558.
§ 41. *Ciceronem*] de Senect. c. 3.

tem, ut est in vetere proverbio, cum paribus maxime congregantur; neque enim durassent haec in aeternum, nisi vera omnibus viderentur.
42 Ponitur a quibusdam, et quidem in parte prima, Deorum auctoritas, quae est ex responsis, ut, *Socratem esse sapientissimum.* Id rarum est: tamen utitur eo Cicero in libro de aruspicum responsis, et in concione contra Catilinam, cum *signum Iovis columnae impositum populo ostendit:* et pro Ligario, *cum causam C. Caesaris meliorem, quia hoc Dii iudicaverint, confitetur.* Quae cum propria causae sunt, *divina testimonia* vocantur: cum aliunde arcessuntur, *argu-*
43 *menta.* Nonnunquam contingit iudicis quoque, aut adversarii, aut eius, qui ex diverso agit, dictum aliquod aut factum assumere ad eorum, quae intendimus, fidem.

Propter quod fuerunt, qui exempla et has auctoritates inartificialium probationum esse arbitrarentur, quod ea non inveniret ora-
44 tor, sed acciperet. Plurimum autem refert. Nam *testis*, et *quaestio*, et his similia, de ipsa re, quae in iudicio est, pronunciant: extra petita, nisi ad aliquam praesentis disceptationis utilitatem ingenio applicantur, nihil per se valent.

XII. Haec fere de *probatione*, vel ab aliis tradita, vel usu per- 450
cepta, in hoc tempus sciebam. Nec mihi fiducia est, ut ea sola esse contendam: quin immo hortor ad quaerendum, et inveniri posse fateor: quae tamen adiecta fuerint, non multum ab his abhorrebunt.
2 Nunc breviter, quemadmodum sit utendum his, subiungam. Traditum fere est, *Argumentum oportere esse confessum; dubiis enim probari dubia qui possunt?* Quaedam tamen, quae in alterius rei probationem ducimus, ipsa probanda sunt. *Occidisti virum, eras enim adultera.* Prius de adulterio convincendum est, ut, cum id coeperit esse pro certo, fiat incerti argumentum. *Spiculum tuum in cor-*
3 *pore occisi inventum est:* negat *suum:* ut probationi prosit, probandum est. Illud hoc loco monere inter necessaria est, nulla esse firmiora, quam quae ex dubiis facta sunt certa. *Caedes a te commissa est, cruentam enim vestem habuisti;* non est tam grave argumentum, si fatetur, quam si convincitur. Nam si fatetur, multis ex causis potuit cruenta esse vestis; si negat, hic causae cardinem ponit, in quo si victus fuerit, etiam in sequentibus ruit. Non enim videtur in negando mentiturus fuisse, nisi desperasset, id posse defendi, si confiteretur.

4 Firmissimis argumentorum singulis instandum, infirmiora congreganda sunt: quia illa, per se fortia, non oportet circumstantibus obscurare, ut, qualia sunt, appareant: haec, imbecilla natura, 451
5 mutuo auxilio sustinentur. Itaque, si non possunt valere, quia magna sunt; valebunt, quia multa sunt, quae ad eiusdem rei proba-

§ 42. *contra Catilinam*] III, 8. 9.
§ 42. *pro Ligario*] c. 6.
§ 5. *si non possunt valere, quia magna sunt*] h. e. *valere magni-*

tionem omnia spectant. Ut, si quis hereditatis gratia hominem occidisse dicatur, *Hereditatem sperabas, et magnam hereditatem, et pauper eras, et tum maxime a creditoribus appellabaris: et offenderas eum, cuius eras heres, et mutaturum tabulas sciebas.* Singula levia sunt, et communia: universa vero valent, etiamsi non ut fulmine, tamen ut grandine.

Quaedam argumenta ponere satis non est, adiuvanda sunt, ut: 6
cupiditas causa sceleris fuit; quae sit vis eius: ira; quantum efficiat in animis hominum talis affectio; ita et firmiora erunt ipsa, et plus habebunt decoris, si non nudos et velut carne spoliatos artus ostenderint. Multum etiam refert, si argumento nitemur odii, *utrum* 7
hoc *ex invidia* sit, *an ex iniuria, an ex ambitu? vetus, an novum? adversus inferiorem, parem, superiorem? alienum, propinquum?* Suos habent omnia ista tractatus, et ad utilitatem partis eius, quam tuemur, referenda sunt. Nec tamen omnibus semper, quae inveneri- 8
452 mus, argumentis onerandus est iudex; quia et taedium afferunt, et fidem detrahunt. Neque enim potest iudex credere satis esse ea potentia, quae non putamus ipsi sufficere, qui diximus. In rebus vero apertis argumentari tam sit stultum, quam in clarissimum solem mortale lumen inferre.

His quidam probationes adiiciunt, quas παθητικὰς vocant, du- 9
ctas ex affectibus. Atque Aristoteles quidem potentissimum putat ex eo, qui dicit, si *sit vir bonus:* quod ut optimum est; ita longe quidem, sed sequitur tamen, *videri.* Inde enim illa nobilis Scauri defensio, 10

---

tudine, neglecta quidem negatione, qua praecedente, insolentior est illa ablativi, quo genus, non causa, indicatur, explicatio, at non idcirco repudianda haec lectio Codd. Turic. Vall. Voss. 1. 3. Bern. Iens. Camp. Obr. et edd. ante Aldum, tum a Leidensi inde usque ad Burm. qui, quod Regius coniecerat, *quia magna non sunt* cum Gesnero e Codd. recepit. Nimirum hi Viri DD. videntur *quia magna sunt* interpretati esse *propter magnitudinem*, quod non ad *valere*, sed ad *non possunt* pertineret, et causam indicaret, cur non possint valere: sunt enim imbecilla natura. Quod sequitur *valebunt, quia multa sunt* et genus valendi et causam, cur possint valere, significat: sunt enim multa.

§ 5. *universa vero valent*] Vulg. *univ. v. nocent.* Sed cui? Accusatoris sunt haec argumenta, quae singula levia sunt h. e. non possunt valere. Si *reo* intelligis, ut Spaldingio in mentem venit pro *vero* scribere; invitis id quidem fiet libris omnibus. *Nocere* dicuntur in oratione, quae prodesse debebant, ut V, 7, 17. et 19. et infr. § 12. Vult autem actor, argumenta valere ad veritatem, non ad noxam reo inferendam. Quare cum egregii Codd. Turic. Alm. Obrecht. Camp. *valent* praebeant (cf. V, 13, 12. *turba valebunt*, et VI, 1, 1.); hoc restituendum putavi in locum vulgati *nocent*, quod accommodarunt verbis *fulmine* et *grandine.* Sed ipsi ablativi magis conveniunt latius patenti verbo *valent*, cum, praecedente *nocent*, Quint. scripsisset *non ut fulmen, sed ut grando*, id quod Ascensius maluit. De Regii correctione *etiamsi*, pro quo Goth. *etsi*, alii *si etiam*, Spald. tacuit.

*Q. Varius Sucronensis ait Aemilium Scaurum rempublicam populi Ro-
mani prodidisse; Aemilius Scaurus negat.* Cui simile quiddam fecisse
Iphicrates dicitur, qui cum Aristophontem, quo accusante similis
criminis reus erat, interrogasset, *An is accepta pecunia rempublicam
proditurus esset?* isque id negasset; *Quod igitur*, inquit, *tu non fe-*
11 *cisses, ego feci?* Intuendum autem et, qui sit, apud quem dicimus: 453
et id, quod illi maxime probabile videatur, requirendum: qua de re
12 locuti sumus et prooemii et suasoriae praeceptis. Altera *ex affirma-
tione* probatio est, *Ego hoc feci: Tu mihi hoc dixisti:* et, *O faci-
nus indignum!* et similia; quae non debent quidem deesse orationi,
et, si desunt, multum nocent: non tamen habenda sunt inter ma-
gna praesidia, cum hoc in eadem causa fieri ex utraque parte simi-
13 liter possit. Illae firmiores ex sua cuiusque persona probationes,
quae credibilem rationem subiectam habent: ut *vulneratus, aut filio
orbatus non fuerit alium accusaturus, quam nocentem; quando, si ne-
gotium innocenti facit, liberet eum noxa, qui admiserit.* Hinc et pa-
tres adversus liberos, et adversus suos quisque necessarios auctori-
tatem petunt.

14 Quaesitum etiam, potentissima argumenta primone ponenda
sint loco, ut occupent animos? an summo, ut inde dimittant? an
partita primo summoque; ut Homerica dispositione in medio sint 454
infirma? an a minimis crescant? Quae, prout ratio causae cuiusque
postulabit, ordinabuntur, uno, ut ego censeo, excepto, *ne a po-
tentissimis ad levissima decrescat oratio.*

15 Ego haec breviter demonstrasse contentus, ita posui, ut locos
ipsos et genera, quam possem apertissime, ostenderem. Quidam
executi sunt verbosius, quibus placuit, proposita locorum commu-
nium materia, quo quaeque res modo dici posset, ostendere: sed
16 mihi supervacuum videbatur. Nam et fere apparet, quid *in invi-
diam*, quid *in avaritiam*, quid *in testem inimicum*, quid *in potentes
amicos* dicendum sit: et de omnibus his omnia dicere infinitum est,
tam hercule, quam si controversiarum, quae sint, quaeque futurae 455
sint, quaestiones, argumenta, sententias tradere velim. Ipsas autem
17 argumentorum velut sedes non me quidem omnes ostendisse confido,
plurimas tamen.

Quod eo diligentius faciendum fuit, quia declamationes, quibus
ad pugnam forensem velut praepilatis exerceri solebamus, olim iam
ab illa vera imagine orandi recesserunt, atque ad solam compositae
voluptatem, nervis carent: non alio medius fidius vitio dicentium,
quam quo mancipiorum negotiatores formae puerorum, virilitate ex-
18 cisa, lenocinantur. Nam, ut illi robur ac lacertos, barbamque ante
omnia, et alia, quae natura propria maribus dedit, parum existi-
mant decora, quaeque fortia, si liceret, forent, ut dura molliunt:

---

§ 14. *Homerica*] Iliad. IV, 299.

ita nos habitum ipsum orationis virilem, et illam vim stricte robusteque dicendi, tenera quadam elocutionis cute operimus: et, dum levia sint ac nitida, quantum valeant, nihil interesse arbitramur. Sed 19
mihi, naturam intuenti, nemo non vir spadone formosior erit; nec
tam aversa unquam videbitur ab opere suo providentia, ut debilitas
456 inter optima inventa sit: nec id ferro speciosum fieri putabo, quod,
si nasceretur, monstrum erat. Libidinem iuvet ipsum effeminati sexus
mendacium, nunquam tamen hoc continget malis moribus regnum,
ut, si qua pretiosa fecit, fecerit et bona. Quapropter eloquentiam, 20
licet hanc (ut sentio enim, dicam) libidinosam resupina voluptate auditoria probent, nullam esse existimabo, quae ne minimum quidem
in se indicium masculi et incorrupti, ne dicam gravis et sancti viri,
ostendet. An vero statuarum artifices, pictoresque clarissimi, cum 21
corpora quam speciosissima fingendo pingendove efficere cuperent,
457 nunquam in hunc inciderunt errorem, ut *Bagoam* aut *Megabyzum*
aliquem in exemplum operis sumerent sibi, sed *Doryphoron* illum
458 aptum vel militiae vel palaestrae; aliorum quoque iuvenum bellicosorum et athletarum corpora, decora vere existimaverunt: nos, qui
oratorem studemus effingere, non arma, sed tympana, eloquentiae
demus? Igitur et ille, quem instituimus, adolescens, quam maxime 22
potest, componat se ad imitationem veritatis: initurusque frequenter
forensium certaminum pugnam, iam in schola victoriam spectet, et
ferire vitalia ac tueri sciat: et praeceptor id maxime exigat, inventum praecipue probet. Nam, ut ad peiora iuvenes laude ducuntur,
ita laudari in bonis gaudent. Nunc illud mali est, quod necessaria 23
plerumque silentio transeunt, nec in dicendo videtur inter bona uti-
459 litas. Sed haec et in alio nobis tractata sunt opere, et in hoc saepe
repetenda. Nunc ad ordinem inceptum.

XIII. *Refutatio* dupliciter accipi potest. Nam et pars defensoris
tota est posita in refutatione: et quae dicta sunt ex diverso, debent
utrinque dissolvi. Et haec est proprie, cui in causis quartus assignatur locus. Sed utriusque similis conditio est. Neque vero ex
aliis locis ratio argumentorum in hac parte peti potest, quam in confirmatione: nec locorum, aut sententiarum, aut verborum et figurarum alia conditio est. Affectus plerumque haec pars mitiores habet.

Non sine causa tamen difficilius semper est creditum (quod Ci- 2
cero saepe testatur) *defendere*, quam *accusare*. Primum, quod est
res illa simplicior: proponitur enim uno modo, dissolvitur varie: cum
accusatori satis sit plerumque, verum esse id, quod obiecerit: patronus, *neget*, *defendat*, *transferat*, *excuset*, *deprecetur*, *molliat*,
minuat, *avertat*, *despiciat*, *derideat*: quare inde recta fere, atque,
ut sic dixerim, clamosa est actio: hinc mille flexus et artes desideran-
460 tur. Tum accusator praemeditata pleraque domo affert: patronus 3

§ 23. *ordinem inceptum*] Vid. III, 9, 1.

etiam inopinatis frequenter occurrit. Accusator dat testem: patronus ex re ipsa refellit. Accusator criminum invidia, vel si falsa sint, materiam dicendi trahit, *de parricidio*, *sacrilegio*, *maiestate:* quae patrono tantum neganda sunt. Ideoque accusationibus etiam mediocres in dicendo suffecerunt: bonus defensor nemo, nisi qui eloquentissimus, fuit. Nam, ut, quod sentio, semel finiam, tanto est accusare, quam defendere, quanto facere, quam sanare, vulnera, facilius.

4 Plurimum autem refert, et *quid* protulerit adversarius, et *quomodo*. Primum igitur intuendum est, id, cui responsuri sumus, proprium sit eius iudicii, an ad causam extra arcessitum. Nam, si est *proprium;* aut negandum, aut defendendum, aut transferendum;
5 extra haec in iudiciis fere nihil est. *Deprecatio* quidem, quae est sine ulla specie defensionis, rara admodum, et apud eos solos iudices, qui nulla certa pronunciandi forma tenentur: quanquam illae quoque apud C. Caesarem et Triumviros pro diversarum partium hominibus actiones, etiamsi precibus utuntur, adhibent tamen patrocinia: nisi hoc non fortissime defendentis est, dicere, *Quid aliud egimus, Tu-*
6 *bero, nisi ut, quod hic potest, nos possemus?* Quodsi quando apud Principem, aliumve, cui, utrum velit, liceat, dicendum erit, di- 461
gnum quidem morte eum, pro quo loquemur, clementi tamen servandum esse vel talem: primum omnium non erit res nobis cum adversario, sed cum iudice; deinde forma deliberativae magis materiae, quam iudicialis utemur. Suadebimus enim, ut laudem humanitatis
7 potius, quam voluptatem ultionis concupiscat. Apud iudices quidem, secundum legem dicturos sententiam, de confessis praecipere ridiculum est. Ergo, quae neque negari, neque transferri possunt, utique defendenda sunt, qualiacunque sunt: aut causa cedendum. Negandi duplicem ostendimus formam: *aut non esse factum; aut non hoc esse, quod factum sit.* Quae neque defendi, neque transferri possunt, utique neganda: nec solum, si finitio potest esse pro nobis,
8 sed etiam, si nuda infitiatio superest. *Testes* erunt? multa in eos dicere licet. *Chirographum?* de similitudine literarum disseremus. Utique nihil erit peius, quam confessio. Ultima est *actionis contro-*
9 *versia*, cum defendendi negandive non est locus, *translatio.* Atqui quaedam sunt, quae neque negari, neque defendi, neque transferri 462
possunt. *Adulterii rea est, quae, cum anno vidua fuisset, enixa est;* lis non erit. Quare illud stultissime praecipitur, quod defendi non possit, silentio dissimulandum, si quidem est id, de quo iudex pro-
10 nunciaturus est. At, *si extra causam sit adductum*, et tantum coniunctum, malim quidem dicere, nihil id ad quaestionem, nec esse in

---

§ 5. *dicere*] Cic. pro Lig. c. 4.

§ 7. *aut causa cedendum*] Spaldingium, qui interpretatur non suscipienda causa, et mavult *cadendum*, refutat Lünem. Est enim *causa cedere* victas manus dare.

his morandum, et minus esse, quam adversarius dicit: tamen velut huic simulationi oblivionis ignoscam. Debet enim bonus advocatus pro rei salute brevem negligentiae reprehensionem non pertimescere.

Videndum etiam, simul nobis plura aggredienda sint, an amo- 11
lienda singula. Plura simul invadimus, si aut tam infirma sunt, ut pariter impelli possint: aut tam molesta, ut pedem conferre cum singulis non expediat: tum enim toto corpore obnitendum, et, ut
463 sic dixerim, directa fronte pugnandum est. Interim, si resolvere ex 12
parte diversa dicta difficilius erit, nostra argumenta cum adversariorum argumentis conferemus; si modo, haec ut valentiora videantur, effici poterit. Quae vero turba valebunt, diducenda erunt: ut, quod paulo ante dixi, *Heres eras, et pauper, et magna pecunia appellabaris a creditoribus, et offenderas, et mutaturum tabulas testamenti sciebas.* Urgent universa. At, si singula quaeque dissolveris, iam illa flam- 13
ma, quae magna congerie convaluerat, diductis, quibus alebatur, concidet: ut, si vel maxima flumina in rivos diducantur, qualibet transitum praebent. Itaque propositio quoque secundum hanc utilitatem accommodabitur, ut nunc singula ostendamus, nunc complectamur universa. Nam interim quod pluribus collegit adversarius, 14
satis est semel proponere: ut, si multas causas faciendi, quod arguit, reo dicet accusator fuisse: nos, non enumeratis singulis, semel hoc intuendum negemus, quia non, quisquis causam faciendi sceleris habuit, et fecerit. Saepius tamen accusatori congerere ar- 15
gumenta, reo dissolvere expediet.

Id autem, quod erit ab adversario dictum, quomodo refutari debeat, intuendum est. Nam, si erit palam falsum, negare satis est: ut pro Cluentio Cicero, eum, quem dixerat accusator epoto poculo concidisse, negat eodem die mortuum. Palam etiam contra- 16
464 ria, et supervacua, et stulta reprehendere, nullius est artis: ideoque nec rationes eorum, nec exempla tradere necesse est. Id quoque (*obscurum* vocant), quod secreto, et sine teste aut argumento dicitur factum, satis natura sua infirmum est (sufficit enim, quod adversarius non probat); item, si ad causam non pertinet. Est ta- 17
men oratoris interim efficere, ut quid aut contrarium esse, aut a causa diversum, aut incredibile, aut supervacuum, aut nostrae potius causae videatur esse coniunctum. *Obiicitur Oppio, quod de militum cibariis detraxerit:* asperum crimen: sed id contrarium ostendit Cicero, quia iidem accusatores obiecerint Oppio, quod is voluerit exercitum largiendo corrumpere. *Testes in Cornelium accusator lecti* 18
a tribuno codicis pollicetur: facit hoc Cicero supervacuum, quia ipse fateatur. *Petit accusationem in Verrem Q. Caecilius, quod fuerat quaestor eius:* ipsum Cicero ut pro se videretur, effecit. Cetera, quae proponuntur, communis ratio habet. Aut enim *coniectura* ex- 19

§ 15. *pro Cluentio*] c. 60.

cutiuntur, an vera sint; aut *finitione*, an propria; aut *qualitate*, an inhonesta, iniqua, improba, inhumana, crudelia, et cetera, quae 465
20 ei generi accidunt. Eaque non modo in propositionibus, sed in toto genere actionis, intuenda, An sit *crudelis?* ut Labieni in Rabirium, lege perduellionis; *Inhumana?* ut Tuberonis Ligarium exsulem accusantis, atque id agentis, ne ei Caesar ignoscat; *Superba?* ut in
21 Oppium ex epistola Cottae reum factum. Proinde *praecipites*, *insidiosae*, *impotentes* deprehenduntur. Ex quibus tamen fortissime invaseris, quod est aut omnibus periculosum, ut dicit Cicero pro Tullio, *Quis hoc statuit unquam, aut cui concedi sine summo omnium periculo potest, ut eum iure potuerit occidere, a quo metuisse se dicat, ne ipse posterius occideretur?* aut ipsis iudicibus, ut pro Oppio monet
22 pluribus, *ne illud actionis genus in equestrem ordinem admittant.* Nonnunquam tamen quaedam bene et contemnuntur, vel tanquam levia, vel tanquam ad causam nihil pertinentia. Multis hoc locis facit Cicero. Sed haec simulatio interim hucusque procedit, ut, quae dicendo refutare non possumus, quasi fastidiendo calcemus.

23 Quoniam vero maxima pars eorum *similibus* constat, rimandum erit diligentissime, quid sit in quoque, quod assumitur, dissimile. Id *in iure* facile deprehenditur. Est enim scriptum de rebus utique diversis, tantoque magis ipsarum rerum differentia potest esse manifesta. 466
Illas vero *similitudines*, quae ducuntur ex mutis animalibus, aut ina-
24 nimis, facile est eludere. *Exempla* rerum varie tractanda sunt, si nocebunt, quae si vetera erunt, fabulosa dicere licebit: si indubia, maxime quidem dissimilia. Neque enim fieri potest, ut paria sint omnia: ut, si Nasica post occisum Gracchum defendatur exemplo Ahalae, a quo Maelius est interfectus: *Maelium regni affectatorem fuisse; a Graccho leges modo latas esse populares: Ahalam magistrum equitum fuisse; Nasicam privatum esse*, dicatur. Si defecerint omnia, tum videndum erit, an obtineri possit, ne illud quidem recte factum. Quod de exemplis, idem etiam *de iudicatis* observandum.

25 Quod autem posui, referre, *quo* quidque accusator *modo* dixerit, huc pertinet, ut, si est minus efficaciter elocutus, ipsa eius verba ponantur; si acri et vehementi fuerit usus oratione, eandem rem nostris verbis mitioribus proferamus: ut Cicero de Cornelio,
26 *Codicem attigit:* et protinus cum quadam defensione: ut, si pro *luxurioso* dicendum sit, *Obiecta est paulo liberalior vita.* Sic et pro
27 *sordido parcum*, pro *maledico liberum* dicere licebit. Utique committendum nunquam est, ut adversariorum dicta cum sua confirmatione referamus, aut etiam loci alicuius executione adiuvemus, nisi cum eludenda: *Apud exercitum mihi fueris, inquit, tot annos; forum non* 467

§ 27. *Apud exercitum mihi fueris, inquit, tot annos*] Cic. pro Murena c. 9. omnium librorum consensu scriptum est *tot annos? forum;* hunc accusativum, in uno Gothano Cod. repertum, pro vulg. *tot annis*

attigeris; abfueris tamdiu; et, cum tam longo intervallo veneris, cum iis, qui in foro habitarunt, de dignitate contendas? Praeterea in con- 28
tradictionibus interim totum crimen exponitur, ut Cicero pro Scauro circa Bostarem facit, veluti orationem diversae partis imitatus; aut pluribus propositionibus iunctis, ut pro Vareno, *Cum iter per agros et loca sola faceret cum Pompuleno, in familiam Anchariânam incidisse dixerunt, deinde Pompulenum occisum esse, illico Varenum vinctum*
468 *asservatum, dum hic ostenderet, quid de eo fieri vellet.* Quod est utique faciendum, si erit incredibilis rei ordo, et ipsa expositione fidem perditurus. Interim per partes dissolvitur, quod contextu nocet: et plerumque id est tutius. Quaedam contradictiones natura sunt singulae; id exemplis non eget.

Communia bene apprehenduntur, non tantum, quia utriusque 29
sunt partis; sed, quia plus prosunt respondenti. Neque enim pigebit, quod saepe monui, referre: commune qui prior dicit, contrarium facit. Est enim contrarium, quo adversarius bene uti potest. 30
At enim non verisimile est, tantum scelus M. Cottam esse commentum. Quid? hoc verisimile est, tantum scelus Oppium esse conatum? Artificis autem est, invenire in actione adversarii, quae inter semet ipsa pugnent, aut pugnare videantur: quae aliquando ex rebus ipsis manifesta sunt: ut in causa Coeliana: *Clodia aurum se Coelio commodasse dicit, quod signum magnae familiaritatis est; venenum sibi paratum, quod summi odii argumentum est.* Tubero Ligarium accusat, *quod is* 31
in Africa fuerit; et queritur, quod ab eo ipse in Africam non sit admissus. Aliquando vero praebet eius rei occasionem minus considerata ex adverso dicentis oratio: quod accidit praecipue cupidis sententiarum, ut ducti occasione dicendi non respiciant, quid dixerint, dum locum praesentem, non totam causam, intuentur. Quid tam 32
videri potest contra Cluentium, quam censoria nota? Quid tam contra eundem, quam filium ab Egnatio corrupti iudicii, quo Cluentius Oppianicum circumvenisset, crimine exheredatum? At haec Ci- 33

---

recepi. Atque temporis definitionem apparet pertinere ad commorationem in castris, in quibus dum fuit, non potuit forum attingere. Sin vero, ut Spald. et reliqui voluerunt, *tot annis* ad *forum* refertur; potuit alia re prohiberi. Tum etiam verbi *inquit*, media enunciatione collocandi, sedes nostram rationem commendat. Adde vim acerbitatis.

§ 30. *Coeliana*] Cic. pro Coel. c. 13. Quanquam rem, non verba Ciceronis Quint. refert.

§ 31. *Ligarium*] Cic. pro Lig. c. 3.

§ 32. *Cluentium*] Cic. pro Cluent. c. 48. Pro *Acci* (§ seq.) Goth. et Almel. praebent *Atti*, quod accusatoris nomen etiam Ciceronis Codd. plerique servarunt. Bodl. Ven. Loc. Paris. Iens. *acti*, quod quasi medium est inter utramque lectionem. Spald. cum reliquis libris retinuit *Acci*. Burm. et Gesn. h. l. *Acci*, sed § 42. *Attius*. Deinde § 43. iidem *Accium*, etsi Goth. et Voss. 2. habent *Attium*. Cf. Cic. Offic. III, 21, 84. ibique Beierum et Lünem. ad V, 11, 16,

cero pugnare invicem ostendit. *Sed tu, Atti, consideres, censeo, diligenter, utrum censorium iudicium grave velis esse, an Egnatii. Si Egnatii: leve est, quod censores de ceteris subscripserunt. Ipsum* 469
enim Egnatium, quem tu gravem esse vis, ex senatu eiecerunt. Sin autem censorium, hunc Egnatium, quem pater censoria subscriptione exheredavit, censores in senatu, cum patrem eiicerent, retinuerunt.
34 Illa magis vitiose dicuntur, quam acute reprehenduntur, *argumentum dubium* pro necessario, *controversum* pro confesso, *commune pluribus* pro proprio, *vulgare*, *supervacuum*, *serius constitutum*, *contra fidem*. Nam et illa accidunt parum cautis, ut crimen augeant, quod probandum est; de facto disputent, cum de auctore quaeratur; impossibilia aggrediantur; pro effectis relinquant vix dum inchoata; de ho-
35 mine dicere, quam de causa malint; hominum vitia rebus assignent, ut, *si quis decemviratum accuset, non Appium;* manifestis repugnent; dicant, quod aliter accipi possit; summam quaestionis non intuean- 470
tur; non ad proposita respondeant: quod unum aliquando recipi potest, cum mala causa adhibitis extrinsecus remediis tuenda est, ut *cum peculatus reus Verres, fortiter et industrie tutatus contra piratas Siciliam dicitur.*

36 Eadem adversus contradictiones nobis oppositas praecepta sunt: hoc tamen amplius, quod circa eas multi duobus vitiis diversis laborant. Nam quidam etiam in foro tanquam rem molestam et odiosam praetereunt, et iis plerumque, quae composita domo attulerunt, contenti, sine adversario dicunt: et scilicet multo magis in scholis, in quibus non solum contradictiones omittuntur, verum etiam materiae ipsae sic plerumque finguntur, ut nihil dici pro parte altera possit.
37 Alii diligentia lapsi, verbis etiam vel sententiolis omnibus respondendum putant, quod est et infinitum, et supervacuum; non enim causa reprehenditur, sed actor: quem ego semper videri malim disertum, ut, si dixerit quod rei prosit, ingenii credatur laus esse, non cau-
38 sae: si forte quod laedat, causae, non ingenii culpa. Itaque illae reprehensiones, aut obscuritatis, qualis *in Rullum* est; aut infantiae 471
in dicendo, qualis *in Pisonem;* aut inscitiae rerum verborumque, et insulsitatis etiam, qualis *in Antonium* est, animo dantur aut iustis odiis: suntque utiles ad conciliandum iis, quos invisos facere volue-
39 ris, odium. Alia respondendi patronis ratio; et aliquando tamen eorum non *oratio* modo, sed *vita* etiam, *vultus* denique, *incessus*, *habitus*, recte incusari solet: ut adversus Quintium Cicero, non haec solum, *sed ipsam etiam praetextam demissam ad talos*, insectatus est. Presserat enim turbulentis concionibus Cluentium Quintius.

40 Nonnunquam elevandae invidiae gratia, quae asperius dicta

---

§ 35. *tutatus*] Sic Camp. cum Goth. Andr. Ald. et edd. a Rusc. usque ad Stoer. Item Regius, comprobante Spaldingio, qui tamen non ausus est relinquere vulgatam *tuitus*. Videtur etiam *tuenda*, quod proximum est, lectionem *tuitus* dissuadere. De re cf. Cic. Verr. V. 1.

sunt, eluduntur: ut a Cicerone Triarius. Nam, cum Scauri columnas per urbem plaustris vectas esse dixit, *Ego porro*, inquit, *qui Albanas habeo columnas, clitellis eas apportavi.* Et magis hoc in accusatores concessum est, quibus conviciari aliquando patrocinii fides
cogit. Illa vero adversus omnes et recepta et non inhumana con- 41
472 questio, si callide quid tacuisse, breviasse, obscurasse, distulisse
dicuntur. Defensionis quoque permutatio reprehenditur saepe, ut 42
Attius adversus Cluentium, Aeschines adversus Ctesiphontem facit: cum ille Ciceronem lege usurum modo, hic minime de lege dicturum Demosthenem queritur. Declamatores vero in primis sunt admonendi, ne contradictiones eas ponant, quibus facillime responderi possit; neu sibi stultum adversarium fingant. Facimus autem, quod maxime uberes loci, popularesque sententiae nascuntur, materiam dicendi nobis, quod volumus, ducentibus, ut non sit ille inutilis versus,

Non male respondit, male enim prior ille rogarat.

Fallet haec nos in foro consuetudo, ubi adversario, non ipsi nobis 43
respondebimus. Aiunt Attium interrogatum, cur causas non ageret, cum apud eum in tragoediis tanta vis esset optime respondendi, hanc reddidisse rationem, *quod illic ea dicerentur, quae ipse vellet, in foro*
473 *dicturi adversarii essent, quae minime vellet.* Ridiculum est ergo in 44
exercitationibus, quae foro praeparantur, prius cogitare, quid responderi, quam, quid ex diverso dici possit. Et bonus praeceptor non minus laudare discipulum debet, si quid pro diversa, quam si quid pro sua parte acriter excogitavit.

Rursus aliud in scholis permittendum semper, in foro raro. 45
Nam loco a petitore primo contradictione uti qui possumus, ubi vera res agitur, cum adversarius adhuc nihil dixerit? Incidunt tamen 46
plerique in hoc vitium vel consuetudine declamatoria, vel etiam cupiditate dicendi: dantque de se respondentibus venustissimos lusus, cum modo, *se vero nihil dixisse, neque tam stulte dicturos;* modo, *bene admonitos ab adversario, et agere gratias, quod adiuti sint,* iocantur; frequentissime vero, id quod firmissimum est, *nunquam iis responsurum adversarium fuisse, quae proposita non essent, nisi illa sciret vera esse, et ad fatendum conscientia esset impulsus:* ut pro 47
Cluentio Cicero, *Nam hoc persaepe dixisti, tibi sic renunciari, me habere in animo causam hanc praesidio legis defendere. Itane est? ab amicis imprudentes videlicet prodimur? et est nescio quis de iis, quos amicos nobis arbitramur, qui nostra consilia ad adversarium deferat? Quisnam hoc tibi renunciavit? quis tam improbus fuit? cui ego autem narravi? Nemo, ut opinor, in culpa est; nimirum tibi istud lex ipsa renunciavit.* At quidam, contradictione non contenti, totos etiam 48
474 locos explicant, *Scire se hoc dicturos adversarios, et ita persecuturos.* Quod factum venuste nostris temporibus elusit Vibius Crispus, vir

---

§ 47. *pro Cluentio Cicero*] c. 52.

ingenii iucundi et elegantis: *Ego vero*, inquit, *ista non dico; quid*
49 *enim attinet illa bis dici?* Nonnunquam tamen aliquid simile contra-
dictioni poni potest, si quid ab adversario testationibus comprehen-
sum in advocationibus iactatum sit; respondebimus enim rei ab illis
dictae, non a nobis excogitatae: aut, si id genus erit causae, ut
proponere possimus certa, extra quae dici nihil possit: ut, cum res
furtiva in domo deprehensa sit, dicat necesse est reus, aut *se igno-
rante illatam*, aut *depositam apud se*, aut *donatam sibi;* quibus omni-
50 bus, etiamsi proposita non sint, responderi potest. At in scholis
recte et contradictionibus occurremus, ut in utrumque locum, id est 475
primum et secundum, simul exerceamur. Quod nisi fecerimus, nun-
51 quam utemur contradictione: non enim erit, cui respondeamus. Est
et illud vitium, nimium solliciti, et circa omnia momenta luctantis.
Suspectam enim facit iudici causam, et frequenter, quae statim dicta,
omnem dubitationem sustulissent, dilata ipsis praeparationibus fidem
perdunt, quia patronus et aliis crediderit opus fuisse. Fiduciam igi-
tur orator prae se ferat, semperque ita dicat, tanquam de causa
52 optime sentiat. Quod, sicut omnia, in Cicerone praecipuum est.
Nam illa summa cura securitatis est similis, tantaque in oratione au-
ctoritas, ut probationis locum obtineat, dubitare nobis non audenti-
bus. Porro, qui scierit, quid pars adversa, quid nostra habeat
valentissimum, facile iudicabit, quibus maxime rebus vel occurren-
dum sit, vel instandum.

53 *Ordo* quidem in parte nulla minus affert laboris. Nam, si agi-
mus, nostra confirmanda sunt primum: tum, quae nostris opponun-
tur, refutanda. Si respondemus, prius incipiendum est a refuta-
54 tione. Nascuntur autem ex his, quae contradictioni opposuimus,
aliae contradictiones, euntque interim longius: ut gladiatorum ma- 476
nus, quae secundae vocantur, fiunt et tertiae, si prima ad evocan-
dum adversarii ictum prolata erat: et quartae, si geminata captatio
55 est, ut bis cavere, bis repetere oportuerit. Quae ratio et ultra

---

§ 54. *ut bis cavere, bis repetere oportuerit.*] Nihil est difficultatis in toto hoc de gladiatoribus loco, si non caventis secundam et quartam manum intelligis, ut primam et tertiam petentis, sed alternis ictibus petere primum qui evocat, (Nam in multis Codd. legitur *vocandum* non *evocandum*, quod e Regii coniectura receperunt, de multis suorum Codicum tacentes.) sic ut alter, quem petit, non possit non cavere, et illico secundam manum preferre ad repetendum adversarium; qui ictum cavebit non minus quam ille, quem primus petierat. Qui secundam cavet, tertium ictum inferet, ut alter tertiam adversarii sic, ut quartam proferat ad petendum adversarium. Ita is qui primum petitus est, bis caveat, bis repetat oportet. Ad huius enim conditionem referendi sunt duo infinitivi propter *oportuerit*, quod non convenit lacessenti sed lacessito, quanquam quatuor manus sunt binae alternatim prolatae et lacessentis et lacessiti. *Proferre manum* idem est, quod VI, 4, 8. *sub conatu adversarii exigere manum*. Tum *captatio* est ictus inferendi species, quam alter dum cavet, saepe fallitur, ut verum ictum accipiat.

ducit. Sed illum etiam, quam supra ostendi, simplicem ex affectibus atque ex affirmatione sola probationem recipit refutatio; qualis est illa Scauri, de qua supra dixi: quin nescio, an etiam frequentior, ubi quid negatur. Videndum praecipue utrique parti, ubi sit rei summa. Nam fere accidit, ut in causis multa dicantur, de paucis iudicetur.

In his probandi refutandique ratio est, sed adiuvanda viribus 56
dicentis, et adornanda. Quamlibet enim sint ad docendum, quod
477 volumus, accommodata, tamen erunt infirma, nisi maiore quodam
oratoris spiritu impleantur. Quare et illi communes loci *de testibus*, 57
de tabulis, *de argumentis*, aliisque similibus, magnam vim animis iudicum afferunt; et hi proprii, quibus factum quodque laudamus, aut contra, *iustum* vel *iniustum* docemus, *maius* aut *minus*, *asperius* aut
mitius. Ex his autem alii ad comparationem singulorum argumento- 58
rum faciunt, alii ad plurium, alii ad totius causae inclinationem. Ex quibus sunt, qui praeparent animum iudicis; sunt, qui confirment. Sed praeparatio quoque aut confirmatio aliquando totius causae est, aliquando partium, et perinde, ut cuique conveniunt, subiicienda.
Ideoque miror, inter duos diversarum sectarum velut duces non me- 59
diocri contentione quaesitum, *Singulisne quaestionibus subiiciendi essent loci?* ut Theodoro placet: *An prius docendus iudex, quam movendus?* ut praecipit Apollodorus: tanquam perierit haec ratio media, et nihil cum ipsius causae utilitate sit deliberandum. Haec praecipiunt, qui ipsi non dicunt in foro: ut artes, a securis otiosisque
compositae, ipsa pugnae necessitate turbentur. Namque omnes fere, 60
478 qui legem dicendi, quasi quaedam mysteria, tradiderunt, certis non inveniendorum modo argumentorum locis, sed concludendorum quoque nos praeceptis illigaverunt: de quibus brevissime praelocutus, quid ipse sentiam, id est quid clarissimos oratores fecisse videam, non tacebo.

XIV. Igitur *enthymema* et argumentum ipsum, id est rem, quae probationi alterius adhibetur, appellant; et argumenti elocutionem. Eam vero, ut dixi, duplicem: *ex consequentibus*, quod habet propositionem, coniunctamque ei protinus probationem: quale pro Ligario, *Causa tum dubia, quod erat aliquid in utraque parte, quod probari posset: nunc melior ea iudicanda est, quam etiam Dii adiuverunt:* habet enim rationem et propositionem, non habet conclusio-
nem. Ita est ille imperfectus syllogismus. Ex *pugnantibus* vero, 2
quod etiam solum *enthymema* quidam vocant, fortior multo probatio
479 est. Tale est Ciceronis pro Milone, *Eius igitur mortis sedetis ultores, cuius vitam si putetis per vos restitui posse, nolitis.* Quod qui- 3

---

§ 1. *ut dixi*] V, 10, 2.
§ 1. *pro Ligario*] c. 6.
§ 2. *pro Milone*] c. 29.

dem etiam aliquando multiplicari solet, ut est ab eodem, et pro eodem reo, factum: *Quem igitur cum omnium gratia noluit; hunc voluit cum aliquorum querela? quem iure, quem loco, quem tempore, quem impune, non est ausus; hunc iniuria, iniquo loco, alieno tem-*
4 *pore, cum periculo capitis non dubitavit occidere?* Optimum autem videtur enthymematis genus, cum proposito dissimili vel contrario ratio subiungitur: quale est Demosthenis, *Non enim, si quid unquam contra leges factum est, idque tu es imitatus, idcirco te convenit poena liberari: quin e contrario damnari multo magis. Nam ut, si quis eorum damnatus esset, tu haec non scripsisses: ita, damnatus tu si fueris, non scribet alius.*

5 *Epichirematos* et quatuor, et quinque, et sex etiam factae sunt partes a quibusdam; Cicero maxime quinque defendit, ut sit *propositio*, deinde *ratio* eius, tum *assumtio*, et eius *probatio*, quinta *complexio:* quia vero interim et propositio non egeat rationis, et assum- 480
tio probationis, nonnunquam etiam complexione opus non sit, et quadripertitam, et tripertitam, et bipertitam quoque fieri posse ra-
6 tiocinationem. Mihi, et plurimis nihilominus auctoribus, tres summum videntur. Nam ita se habent ista natura, ut sit, de quo quaeratur, et per quod probetur: tertium adiici potest velut ex consensu duorum antecedentium. Ita erit prima *intentio*, secunda *assumtio*, tertia *connexio*. Nam confirmatio primae ac secundae partis et exor-
7 natio, eisdem cedere possunt, quibus subiiciuntur. Sumamus enim ex Cicerone quinque partium exemplum. *Melius gubernantur ea, quae consilio reguntur, quam quae sine consilio administrantur.* Hanc primam partem numerant: eam deinceps rationibus variis, et quam copiosissimis verbis approbari putant oportere. Hoc ego totum cum sua ratione unum puto: alioqui si ratio pars est, est autem varia ra-
8 tio, plures partes esse dicantur. Assumtionem deinde ponit, *Nihil autem omnium rerum melius, quam omnis mundus, administratur.* Huius assumtionis quarto in loco iam porro inducunt approbationem:
9 de quo idem, quod supra, dico. Quinto inducunt loco complexio- 481
nem, quae aut id infert solum, quod ex omnibus partibus cogitur, hoc modo, *Consilio igitur mundus administratur:* aut, unum in locum cum conduxit breviter propositionem et assumtionem, adiungit, quid ex his conficiatur, ad hunc modum: *Quodsi melius geruntur, quae consilio, quam quae sine consilio administrantur; nihil autem omnium rerum melius, quam omnis mundus, administratur: consilio igitur mundus administratur.* Cui parti consentio.

10 In tribus autem, quas fecimus, partibus, non est forma semper eadem, sed una, in qua idem concluditur, quod intenditur, *Anima*

---

§ 4. *Demosthenis*] in Androt. ed. Reisk. p. 595.
§ 5. *Cicero*] de Invent. I, 37.
§ 7. *Cicerone*] de Invent. I, 34.

immortalis est. Nam, quidquid ex se ipso movetur, immortale est: anima autem ex se ipsa movetur, immortalis igitur est anima. Hoc fit non solum in singulis argumentis, sed in totis causis, quae sunt simplices, et in quaestionibus. Nam et hae primam habent proposi- 11 tionem, *Sacrilegium commisisti: Non, quisquis hominem occidit, caedis tenetur:* deinde rationem (sed haec est in causis et quaestione longior, quam in singulis argumentis) et plerumque summa comple-
482 xione, vel per enumerationem, vel per brevem conclusionem testantur, quid effecerint. In hoc genere propositio dubia est: de hac enim quaeritur. Altera est complexio, non par intentioni, sed vim 12 habens parem, *Mors nihil ad nos; nam, quod est dissolutum, sensu caret; quod autem sensu caret, nihil ad nos.* In alio genere non eadem propositio est, quae connexio. *Omnia animalia meliora sunt, quam inanima; nihil autem melius est mundo, mundus igitur animal.* Hic potest videri de re contentio. Potuit enim sic constitui ratiocinatio: *Animal est mundus, omnia enim animalia meliora sunt, quam inanima.* Ceterum haec propositio aut confessa est, ut proxima; 13 aut probanda, ut, *Qui beatam vitam vivere volet, philosophetur opor-*
483 *tet:* non enim conceditur: cetera sequi, nisi confirmata prima parte, non possunt. Et assumtio interim confessa est, ut, *Omnes autem volunt beatam vitam vivere;* interim probanda, ut illa, *Quod est dissolutum, sensu caret:* cum, soluta corpore anima an sit immortalis, vel ad tempus certe maneat? sit in dubio. Quam assumtionem alii rationem, alii vocant epichirema. *Epichirema* autem nullo differt a 14

---

§ 12. *Hic potest videri de re contentio.*] Gesner aut e margine interpositam hanc enunciationem eiici, aut scribi vult *Hic p. v. deee* (deesse) *complexio* vel *connexio*. At complexio non deest (*mundus igitur animal*) sed intentio primo loco ponenda (*mundus est animal*) quae non legitur, sc. res proponenda. Quare equidem suspicor hanc vim esse verborum non mutandorum: *Hic potest videri* (esse) *de re* (proposita s. de propositione) *contentio* h. e. disceptatio, quia primo loco non propositio, sed assumtio (*Omnia animalia meliora sunt, quam inanima*) collocata est, ut nescias, quid defendatur, illudne, quod in complexione est, *mundum esse animal*, an quod loco propositionis collocatum est: *Omnia animalia meliora sunt, quam inanima.* Premenda vero vox est *videri*, ne putes vere esse rem dubiam. Quare sequitur *Potuit enim* etc. Sic enim mutato loco, propositio par esse videbitur complexioni: *Mundus igitur animal*, quae antehac carebat propositione. Ita non est probanda audacior illa Spaldingii coniectura: *Haec potuit etiam videri intentio.* „Inde, Vir D. inquit, hanc sententiam efficio. *Mundus — animal* quod in nostro exemplo est complexio, potest etiam videri *intentio* i. e. propositio."

§ 13. *assumtionem alii rationem, alii vocant epichirema. Epichirema*] Sic Turic. Guelf. Goth. et Voss. 2. is quidem omisso priore *epich.* Spald. cum Iensio et edd. ante Bad. habet *assumtionem alii, alii rationem vocant, alii epich. Epich.* Sed Spald. Campanam reddidit, in qua prius *epichirema* deest. At assumtionis vocabulo Quint. iam antea usus fuerat, ut non opus esset dici, assumtionem ab aliis assumtionem

syllogismis, nisi quod illi et plures habent species, et vera colligunt
15 veris: epichirematis frequentior circa credibilia est usus. Nam, si contingeret semper controversa confessis probare, vix esset in hoc genere usus oratoris. Nam quid ingenio est opus, ut dicas, *Bona ad me pertinent, solus enim sum filius defuncti*, vel *solus heres, cum iure bonorum possessio testati secundum tabulas testamenti detur; ad me igi-*
16 *tur pertinent*. Sed, cum ipsa ratio in quaestionem venit, efficien- 484
dum est certum id, quo probaturi sumus, quod incertum est: ut, si ipsa forte intentione dicatur, *Aut filius non es, aut non es legitimus, aut non es solus:* itemque, *Aut heres non es, aut non iustum testamentum est, aut capere non potes, aut habes coheredes:* efficiendum
17 est iustum, propter quod nobis bona adiudicari debeant. Sed tum est necessaria illa summa connexio, cum intervenit oratio largior. Aliquando sufficiunt intentio ac ratio, *Silent leges inter arma; nec se exspectari iubent, cum ei, qui exspectare velit, ante iniusta poena luenda sit, quam iusta repetenda*. Ideoque id enthymema, quod est ex consequentibus, rationi simile dixerunt. Sed et singula quoque
18 interim recte ponuntur: ut ipsum illud, *Silent leges inter arma*. Et a ratione fas est incipere, deinde concludere: ut ibidem, *Quod si duodecim tabulae nocturnum furem quoque modo, diurnum autem, si se telo defenderet, interfici impune voluerunt: quis est, qui, quo-* 485
quo modo quis interfectus sit, puniendum putet? Variavit hic adhuc, et rursus rationem tertio loco posuit, *cum videat, aliquando gladium*
19 *nobis ab ipsis porrigi legibus*. Prioris autem partis duxit ordinem, *Insidiatori vero et latroni quae potest inferri iniusta nex?* haec intentio: *Quid comitatus nostri, quid gladii volunt?* haec ratio: *Quos habere certe non liceret, si uti illis nullo pacto liceret;* haec ex intentione et ratione connexio.

20 Huic generi probationis tribus occurritur modis, id est, per omnes partes. Aut enim expugnatur intentio, aut assumtio, aut conclusio, nonnunquam omnia: sed omnia haec tria sunt. Intentio expugnatur, *Iure occidi eum, qui insidiatus sit*. Nam prima statim pro Milone quaestio est, *an ei fas sit lucem intueri, qui a se homi-*
21 *nem necatum esse fateatur*. Expugnatur assumtio omnibus iis, quae de refutatione diximus. Et ratio quidem nonnunquam est vera, cum eius propositio vera non sit: interim verae propositionis falsa ratio est. *Virtus bonum est*, verum est; si quis rationem subiiciat, *quod*
22 *ea locupletes faciat*, verae intentionis falsa sit ratio. Connexio aut

---

vocari. Neque facilius potuit *epichirema* bis poni errore, quam altero loco omitti. Atque hoc ipsum nomen, ab Hermogene (v. Cic. Invent. III, 4, 7.) assumtioni tributum, in causa fuisse videtur, cur Quint. statim de Epichiremate diceret. *Nullo* apud Quint. frequens pro *nulla re*, ut II, 4, 13. II, 16, 12. III, 8, 52.

§ 17. *Silent leges*] Vid. Cic. pro Mil. c. 4.

§ 18. *ut ibidem*] pro Mil. c. 3.

vera negatur, cum aliud colligit, quam id, quod ex prioribus con-
ficitur: aut nihil ad quaestionem dicitur pertinere. Non est vera,
sic, *Insidiator iure occiditur; nam, qui curavit, ut vim afferat ut
hostis, debet etiam ut hostis repelli; recte igitur Clodius, ut hostis,
occisus est.* Non utique. Nondum enim Clodium insidiatorem osten-
dimus: sed fit vera connexio, *Recte igitur insidiator, ut hostis, oc-*
486 *ciditur;* nihil ad nos; nondum enim Clodius insidiator apparet. Sed, 23
ut potest vera esse intentio et ratio, et tamen falsa connexio: ita,
si illa falsa sunt, nunquam est vera connexio.

Enthymema ab aliis oratorius syllogismus, ab aliis pars dicitur 24
syllogismi, propterea quod syllogismus utique conclusionem et pro-
positionem habet, et per omnes partes efficit, quod proposuit: en-
thymema tantum intenta intelligi contentum sit. Syllogismus talis, 25
*Solum bonum virtus: nam id demum bonum est, quo nemo male uti
potest: virtute nemo male uti potest; bonum est ergo virtus.* Enthy-
mema ex consequentibus, *Bonum est virtus, qua nemo male uti pot-
est.* Et contra, *Non est bonum pecunia: non enim bonum, quo quis-
quam male uti potest; pecunia potest quis male uti; non igitur bonum
est pecunia.* Enthymema ex pugnantibus, *An bonum est pecunia,
qua quisque male uti potest? Si pecunia, quae est in argento signato,* 26
*argentum est; qui argentum omne legavit, et pecuniam, quae est in
argento signato, legavit: argentum autem omne legavit: igitur et
pecuniam, quae est in argento, legavit:* habebit formam syllogismi.
Oratori satis est dicere, *Cum argentum legaverit omne, pecuniam
quoque legavit, quae est in argento.*

487 Peregisse mihi videor sacra tradentium artes, sed consilio locus 27
superest. Namque ego, ut in oratione syllogismo quidem aliquando
uti nefas non duco, ita constare totam, aut certe confertam esse ag-
gressionum et enthymematum stipatione minime velim. Dialogis
enim et dialecticis disputationibus erit similior, quam nostri operis
actionibus, quae quidem inter se plurimum differunt. Namque illi 28
homines docti, et inter doctos verum quaerentes, minutius et scru-
pulosius scrutantur omnia, et ad liquidum confessumque perducunt:
ut qui sibi et inveniendi et iudicandi vindicent partes, quarum alte-
ram τοπικὴν, alteram κριτικὴν vocant. Nobis ad aliorum iudicia 29
componenda est oratio, et saepius apud omnino imperitos, atque
aliarum certe ignaros literarum loquendum est; quos nisi et delecta-
tione allicimus, et viribus trahimus, et nonnunquam turbamus affe-
ctibus: ipsa, quae iusta ac vera sunt, tenere non possumus. Locu- 30
ples et speciosa vult esse eloquentia: quorum nihil consequetur, si
conclusionibus certis et crebris, et in unam prope formam cadentibus
concisa, et contemtum ex humilitate, et odium ex quadam servitute,
et ex copia satietatem, et ex amplitudine fastidium tulerit. Feratur 31
ergo non semitis, sed campis: non uti fontes angustis fistulis colli-
guntur, sed ut latissimi amnes totis vallibus fluat, ac sibi viam, si

quando non acceperit, faciat. Nam quid illa miserius lege, velut 488
praeformatas infantibus literas persequentium, et, ut Graeci dicere
solent, quem mater amictum dedit, sollicite custodientium: propo-
32 sitio ac conclusio, ex consequentibus et repugnantibus? Non inspi-
ret? non augeat? non mille figuris variet ac verset? ut ea nasci, et
ipsa provenire natura, non manu facta, et arte suspecta, magistrum
fateri ubique videantur? Quis unquam sic dixit orator? Nonne
apud ipsum Demosthenem paucissima huius iuris vel artis reperiun- 489
tur? Quae apprehensa Graeci magis (nam hoc solum peius nobis
faciunt) in catenas ligant, et inexplicabili serie connectunt, et indu-
bitata colligunt, et probant confessa, et se antiquis per hoc similes
vocant: deinde interrogati nunquam respondebunt, quem imitentur.
Sed de figuris alio loco.

33 Nunc illud adiiciendum, ne iis quidem consentire me, qui sem-
per argumenta sermone puro et dilucido et distincto, ceterum mini-
me laeto ornatoque putant esse dicenda. Namque ea distincta qui-
dem ac perspicua debere esse confiteor: in rebus vero minoribus
34 etiam sermone ac verbis quam maxime propriis, et ex usu. At, si
maior erit materia, nullum ornatum iis, qui modo non obscuret, sub-
trahendum puto. Nam et saepe plurimum lucis affert ipsa translatio,
cum etiam iurisconsulti, quorum summus circa verborum proprieta-
35 tem labor est, *litus* esse audeant dicere, qua fluctus *eludit*; quoque
quid est natura magis asperum, hoc pluribus condiendum est volu-
ptatibus; et minus suspecta argumentatio, dissimulatione: et multum 490
ad fidem adiuvat audientis voluptas. Nisi forte existimamus Cicero-
nem haec male, ipsa argumentatione, dixisse, *silere leges inter arma*,
et *gladium nobis interim ab ipsis porrigi legibus*. His tamen haben-
dus modus, ut sint ornamento, non impedimento.

---

§ 32. *Non inspiret?*] Burmannus mavult legi *Quis non inspiret.* Gedoynus mente repetit *propositio ac* (vel, ut vertit, *aut*) *conclusio.* Badius subaudit *Oratio*, Spald. *Orator.* Immemores vero Viri Docti fuerunt, verba *Nam quid — repugnantibus* interponi, deinde reverti disputationem (vid. not. ad II, 4, 30. et IV, 1, 62.) eo, unde paululum deflexerat. Pergit igitur, ut dicere coeperat, Quint. *Non inspiret* (eloquentia)? ut paulo ante *Locuples — vult esse eloquentia — Feratur — fluat — faciat.*

§ 35. *His tamen habendus modus*] Ex Codd. vestigiis (Turic. *His habetis istis modis;* Alm. *His habendus istis modis.*) Spald. in Proleg. ad II T. sic vult textum ordinari: *Is tamen habendus istis modus.*

491 # M. FABII QUINTILIANI
DE
ORATORIA
INSTITUTIONE
LIBER SEXTUS.

PROOEMIUM.

Haec, Marcelle Victori, ex tua voluntate maxime ingressus, tum
si qua ex nobis ad iuvenes bonos pervenire posset utilitas, novissime
paene etiam necessitate quadam officii delegati mihi, sedulo labora-
bam: respiciens tamen illam curam meae voluptatis, qui filio, cuius
eminens ingenium sollicitam quoque parentis diligentiam merebatur,
hanc optimam partem relicturus hereditatis videbar, ut, si me, quod
aequum et optabile fuit, fata intercepissent, praeceptore tamen patre
492 uteretur. At me fortuna id agentem diebus ac noctibus, festinan- 2
temque metu meae mortalitatis, ita subito prostravit, ut laboris mei
fructus ad neminem minus, quam ad me, pertineret. Illum enim,
de quo summa conceperam, et in quo spem unicam senectutis repo-
nebam, repetito vulnere orbitatis amisi. Quid nunc agam? aut quem 3
ultra esse usum mei, diis reprobantibus, credam? Nam ita forte
accidit, ut eum quoque librum, quem *de causis corruptae eloquentiae*
emisi, iam scribere aggressus, ictu simili ferirer. Tunc igitur opti-
mum fuit, infaustum opus, et quidquid hoc est in me infelicium lite-
rarum, super immaturum funus consumturis viscera mea flammis in-
iicere, neque hanc impiam vivacitatem novis insuper curis fatigare.
Quis enim mihi bonus parens ignoscat, si studere amplius possum? 4
493 ac non oderit hanc animi mei firmitatem, si quis in me est alius usus
vocis, quam ut incusem deos, superstes omnium meorum? nullam
terras despicere providentiam tester? si non meo casu, cui tamen
nihil obiici, nisi quod vivam, potest, at illorum certe, quos utique
immeritos mors acerba damnavit: erepta mihi prius eorundem matre,
quae nondum expleto aetatis undevicesimo anno duos enixa filios,
quamvis acerbissimis rapta fatis, felix decessit. Ego vel hoc uno 5
494 malo sic eram afflictus, ut me iam nulla fortuna posset efficere feli-
cem. Nam cum omni virtute, quae in feminas cadit, functa, insa-

nabilem attulit marito dolorem: tum aetate ea puellari, praesertim
meae comparata, potest et ipsa numerari inter vulnera orbitatis.
6 Liberis tamen superstitibus et, quod nefas erat, sed optabat ipsa,
me salvo, maximos cruciatus praecipiti via effugit. Mihi filius minor
7 quintum egressus annum, prior alterum ex duobus eruit lumen. Non 495
sum ambitiosus in malis, nec augere lacrimarum causas volo: uti-
namque esset ratio minuendi. Sed dissimulare qui possum, quid
ille gratiae in vultu, quid iucunditatis in sermone, quos ingenii igni-
culos, quam substantiam placidae, et (quam scio vix posse credi
tantam) altae mentis ostenderit? qualis amorem quicunque alienus
8 infans mereretur. Illud vero insidiantis, quo me validius cruciaret,
fortunae fuit, ut ille mihi blandissimus, me suis nutricibus, me
aviae educanti, me omnibus, qui sollicitare illas aetates solent,
anteferret. Quapropter illi dolori, quem ex matre optima, at-
que omnem laudem supergressa, paucos ante menses ceperam,
gratulor. Minus enim est, quod flendum meo nomine, quam
9 quod illius gaudendum est. Una post haec Quintiliani mei spe ac
voluptate nitebar: et poterat sufficere solatio. Non enim flosculos,
sicut prior, sed iam decimum aetatis ingressus annum, certos ac de-
10 formatos fructus ostenderat. Iuro per mala mea, per infelicem con-
scientiam, per illos manes, numina mei doloris, has me in illo vi-
disse virtutes ingenii, non modo ad percipiendas disciplinas, quo 496
nihil praestantius cognovi, plurima expertus, studiique iam tum non
coacti (sciunt praeceptores), sed probitatis, pietatis, humanitatis,

---

§ 6. *Liberis tamen superstitibus*] Ablativis his absolutis in Codd., aliud in aliis, adiectum est interpretamentum; in Turic, Almel. et edd. ante Ald. exc. Camp. et Tarv. *orbitabar*. Guelf. habet *delectabar*; Voss. 2. *oblectabat*; reliqui *oblectabar*, quod speciem habet veri, sed recte est a Regio, adstipulante quidem prisco exemplari in Mediceum biblioth. eiectum. Egent enim ablativi absol. verbo aliquo non magis, quam seq. *et — me salvo*. Regius „quod idcirco, inquit, adscriptum fuisse ab aliquo literatorum videtur, quod sensus a suo loco in alienum translatus nequaquam percipiebatur.“ Fallitur V. D. neque assentior sic describenti ordinem: *rapta fatis, felix decessit, liberis tamen superstitibus, et quod — effugit. hoc ego vel uno malo — efficere felicem. Nam cum omni — vulnera orbitatis. Mihi filius minor* etc. Audacius etiam Muretus lib. XVIII. Var. Lect. cap. 20. transposuit *decessit, et quod nefas erat, sed — effugit. Ego vel hoc uno modo — liberis tamen superstitibus oblectabar. Mihi filius minor* etc. Aptissimus ordo est sententiarum. Uxoris felicitati (*felix decessit*) opponit suam sortem (*Ego — orbitatis*), deinde iterum verbis *Liberis — effugit.* sequentia *Mihi* etc. Spald. in notis *oblectabar* condemnavit, in textis huic verbo parcere maluit, quam ineptam, si luctum mariti comparas, et sententiam oblectationis et subiecti mutationem, huius loci elegantia indignam, tollere. Equidem eam vocem exclusi, cum etiam Spald. in Praef. ad Vol. III. p. VII. in Cod. Ambros. 1. omissam esse dixisset. Censor Ephemer. univers. litt. Hal. de anno 1804. April. p. 155. Mureti rationem praefert, vult autem pro *Mihi* scribi *At mihi*.

liberalitatis, ut prorsus posset hinc esse tanti fulminis metus, quod observatum fere est, celerius occidere festinatam maturitatem: et esse nescio quam, quae spes tantas decerpat, invidiam, ne videlicet ultra, quam homini datum est, nostra provehantur. Etiam illa 11
fortuita aderant omnia, vocis iucunditas claritasque, oris suavitas, et in utracunque lingua, tanquam ad eam demum natus esset, expressa proprietas omnium literarum. Sed haec spes adhuc: illa maiora, constantia, gravitas, contra dolores etiam ac metus robur. Nam quo ille animo, qua medicorum admiratione, mensium octo valetudinem tulit? ut me in supremis consolatus est? quam etiam deficiens, iamque non noster, ipsum illum alienatae mentis errorem
497 circa solas literas habuit? Tuosne ego, o meae spes inanes, laben- 12
tes oculos, tuum fugientem spiritum vidi? Tuum corpus frigidum exsangue complexus, animam recipere, auramque communem haurire amplius potui? dignus his cruciatibus, quos fero, dignus his cogitationibus. Tene consulari nuper adoptione ad omnium spes 13
honorum patris admotum, te avunculo praetori generum destinatum, te omnium spe Atticae eloquentiae candidatum, superstes parens
498 tantum ad poenas, amisi? Et, si non cupido lucis, certe patientia

---

§ 13. *te omnium spe* cet.] Spaldingii textum reddidi usque ad *amisi?* At haec est optimi libri Turicensis lectio: *te, omnium spes, acutis aeloquentiae candidatum, superstes parens tantum poenas?* eandemque, si *eloquentiae* excipis, Guelferbytani, Almel. et Codicis Mureti (qui Vir D. coniicit *spe ac votis eloq.*) item Gothani, qui vero habet *spe acutae eloq.* In Turicensi existimo latere *acutissimae* h. e. acutarum sententiarum plenae *eloquentiae*. Reliqua puto servanda. Nam si toto § 12. desperati animi, seque ipsum, qui, filio mortuo, vivat, condemnantis patris commotio consideratur, cuius acerbissimus dolor, his denique verbis et proximis usque ad *aetate* exhaustus, sedatur; non mirum videbitur, filium, cuius oculos paulo ante verbis *o meae spes inanes* (ut § 10. *spes tantas* comp. VI, 2, 30. XII, 1, 13.) acclamarat, dici *omnium spes* h. e. in quo posita fuerunt quae omnes sperarent, suasque superstitis parentis *poenas*. (cf. § 10. *numina mei doloris*.) Quibus verbis post illa *animam recipere — potui*, *dignus — his cogitationibus* nihil addi potuit gravius. Est aposiopesis tanto dolori una aptissima, cui satis sunt accusativi, unus nominativus: *Tene — te — omnium spes — superstes parens — poenas;* (quorum accusativorum ordinem aperiunt verba *Tuosne ego — oculos — vidi? Tuum corpus frigidum exsangue complexus animam recipere — potui?* Haec si tenueris, mecum varias istas Virorum DD. coniecturas et editionum lectiones repudiabis, ut *Atticae eloq.* Aldi, Gesneri et Spaldingii; *avitae eloq.* Erasmi; *habiturus est tantum ad poenas* ed. Camp. et Bad. sec.; *amisi* post *poenas* in Gryph. et Spald. ex coni. Regii; pro quo *moeret*, v. *luget*, v. *flet* Burm. coni.; *poenis* in ed. Tarvis. Iens. al.; *ad poenas* in Ald. Gesn. Spald. et multis aliis edd. Ne Lünemanni quidem coniectura, quanquam ingeniosa, probabitur haec: *te omnium saepe salutis, eloquentiae, candidatum superem superstes parens tantum poenis.* Gesner vero, si optimorum Codicum lectionem nosset, mecum, opinor, consensisset. Qui V. D. „Et sane, inquit, cum sit oratio vehemens, lugubris, convenit illi, interceptum

vindicet te reliqua mea aetate. Nam frustra mala omnia ad crimen
14 fortunae relegamus. Nemo, nisi sua culpa, diu dolet. Sed vivimus, et aliqua vivendi ratio quaerenda est: credendumque doctissimis hominibus, qui unicum adversorum solatium literas putaverunt. Si quando tamen ita resederit praesens impetus, ut aliqua tot luctibus alia cogitatio inseri possit, non iniuste petierim morae veniam. Quis enim dilata studia miretur, quae potius non abrupta esse mi-
15 randum est? Tum, si qua fuerint minus effecta iis, quae levius adhuc afflicti coeperamus, imperitanti fortunae remittantur: quae, si quid mediocrium alioqui in nostro ingenio virium fuit, ut non exstinxerit, debilitavit tamen. Sed vel propter hoc nos contumacius 499
erigamus, quod illam ut perferre nobis difficile est, ita facile contemnere. Nihil enim sibi adversus me reliquit, et infelicem quidem
16 sed certissimam tamen attulit mihi ex his malis securitatem. Boni autem consulere nostrum laborem vel propter hoc aequum est, quod in nullum iam proprium usum perseveramus, sed omnis haec cura ad alienas utilitates (si modo quid utile scribimus) spectat. Nos miseri, sicut facultates patrimonii nostri, ita hoc opus aliis praeparabamus, aliis relinquemus.

I. Peroratio sequebatur, quam *cumulum* quidam, *conclusionem* 500
alii vocant. Eius duplex ratio est, posita aut in rebus, aut in affectibus.

1 *Rerum repetitio* et congregatio, quae Graece dicitur ἀνακεφαλαίωσις, a quibusdam Latinorum *enumeratio*, et memoriam iudicis reficit, et totam simul causam ponit ante oculos, et, etiamsi per
2 singula minus moverat, turba valet. In hac, quae repetemus, quam brevissime dicenda sunt, et, quod Graeco verbo patet, decurrendum per capita. Nam, si morabimur, non iam enumeratio, sed quasi altera fiet oratio. Quae autem enumeranda videntur, cum pondere

---

quasi singultu unum alterumque verbum videri. Nihil nobis quidem commodius visum ipso *vidi*."

§ 15. *imperitanti fortunae*] Verba *imperitiae aut*, ante *fortunae* in Codd. scripta, Muretus et Gesnerus voluerunt abesse. Unus Almel. habet *imperi aut fortunae*, et Cod. Dan. Pithoeo teste *non imperitiae at fortunae;* quam ingeniose adhibitam vitio existimo medelam; quanquam *non — at* pro *non — sed* vix alias repereris, cum sollemne sit *si non — at*. Verissima est Lochmanni coniectura *imperitanti fort.*, quam Spald. recepit, si comparas § 8. Illud vero *insidiantis — fortunae fuit.* Non enim persuaderi mihi poterit, eandem fortunam nunc nudo nomine dici, postquam gravissime se sensit eius vi afflictum. Tum etiam Quint. non *imperitiae* simpliciter, sed *meae imperitiae* dixisset; neque *aut fortunae*, quasi utriusque par esset conditio, sed *vel potius fortunae.* Sed ne sic quidem sequerentur verba *si quid mediocrium alioqui in nostro ingenio virium fuit.*

§ 16. *Boni autem consulere*] Est *benigne iudicare*, ut Wolff interpretatur. Hoc egregie, ut multa, Regius restituit ex vetusto exemplari, cum alii libri haberent *Bonis autem consolari*, alii *Bonis autem consulere*. Spalding tacuit. Cf. I, 6, 32.

aliquo dicenda sunt, et aptis excitanda sententiis, et figuris utique
varianda: alioqui nihil est odiosius recta illa repetitione, velut me-
moriae iudicum diffidentis. Sunt autem innumerabiles: optimeque 3
501 in Verrem Cicero, *Si pater ipse iudicaret, quae diceret, cum haec*
probarentur? et deinde subiecit enumerationem: aut, cum idem in
eundem, *per invocationem deorum spoliata a praetore templa* dinume-
rat. Licet et dubitare, num quid nos fugerit: et, quid responsuri
sint adversarii his et his: aut, quam spem accusator habeat omnibus
ita defensis. Illa vero iucundissima, si contingat aliquod ex adver- 4
sario ducere argumentum: ut, si dicas, *Reliquit vero hanc partem*
causae; aut, *Invidia premere maluit;* aut *Ad preces confugit; et me-*
rito, cum sciret haec et haec. Sed non sunt singulae species perse- 5
quendae, ne sola videantur, quae forte nunc dixero: cum occasio-
nes et ex causis, et ex dictis adversariorum, et ex quibusdam
fortuitis quoque oriantur. Nec referenda modo nostra, sed po-
stulandum etiam ab adversariis, ut ad quaedam respondeant. Id 6
autem, si et actionis supererit locus, et ea proposuerimus, quae
refelli non possunt. Nam provocare, quae inde sint fortia,
non arguentis est, sed monentis. Id unum epilogi genus visum 7
est plerisque Atticorum, et philosophis fere omnibus, qui de
arte oratoria scriptum aliquid reliquerunt. Id sensisse Atticos credo,
502 quia Athenis affectus movere etiam per praeconem prohibebatur ora-
tor. Philosophos minus miror, apud quos vitii loco est, affici: nec
boni mores videntur, sic a vero iudicem averti: nec convenire bono
viro vitiis uti. Necessarios tamen affectus fatebuntur, si aliter obti-
neri vera, et iusta, et in commune profutura non possint. Ceterum 8
illud constitit inter omnes, etiam in aliis partibus actionis, si multi-
plex causa sit et pluribus argumentis defensa, utiliter ἀνακεφαλαίω-
σιν fieri solere: sicut nemo dubitaverit multas esse causas, in quibus
nullo loco sit necessaria, si breves et simplices fuerint. Haec pars
perorationis accusatori patronoque ex aequo communis est.

Affectibus quoque iisdem fere utuntur: sed rarius hic, ille sae- 9
pius ac magis. Nam huic concitare iudices, illi flectere convenit.
Verum et accusator habet interim lacrimas ex miseratione eius rei,
quam ulciscitur: et reus de indignitate calumniae conspirationis vehe-
mentius interim queritur. Dividere igitur haec officia commodissi-
mum, quae plerumque sunt, ut dixi, prooemio similia, sed liberio-
ra, plenioraque. Inclinatio enim iudicum ad nos petitur initio par- 10
cius, cum admitti satis est, et oratio tota superest: in epilogo vero
est, qualem animum iudex in consilium ferat, et iam nihil amplius
dicturi sumus, nec restat, quo servemus. Est igitur utrisque com- 11
503 mune, conciliare sibi, avertere ab adversario iudicem, concitare af-

---

§ 3. *in Verrem Cicero*] V, 52.
§ 3. *in eundem*] ibid. c. 72.

fectus, et componere. Et brevissimum quidem hoc praeceptum dari utrique parti potest, ut totas causae vires orator ante oculos ponat: et, cum viderit, quid *invidiosum*, *favorabile*, *invisum*, *miserabile* aut sit in rebus, aut videri possit, ea dicat, quibus, si iudex esset, ipse maxime moveretur. Sed certius est ire per singula.

12 Et quae conciliant quidem accusatorem, in praeceptis exordii iam diximus. Quaedam tamen, quae illic ostendere satis est, in peroratione implenda sunt magis, si contra impotentem, invisum, perniciosum, suscepta causa est; si iudicibus ipsis aut gloriae damna-
13 tio rei, aut deformitati futura absolutio. Nam egregie in Vatinium Calvus, *Factum*, inquit, *ambitum scitis omnes, et hoc vos scire omnes sciunt.* Cicero quidem in Verrem etiam *emendari posse infamiam iudiciorum damnato reo* dicit: quod est unum ex supra dictis. Metus etiam, si est adhibendus, ut faciat idem, hunc habet locum fortiorem, quam in prooemio. Qua de re quid sentirem, alio iam libro
14 exposui. Concitare quoque invidiam, odium, iram, liberius in peroratione contingit: quorum *invidiam* gratia, *odium* turpitudo, *iram* offensio iudicis facit, si contumax, arrogans, securus sit: quae non ex facto modo, dictove aliquo, sed vultu, habitu, aspectu moveri solet. Egregieque nobis adolescentibus dixisse accusator Cossutiani Capitonis videbatur, Graece quidem, sed in hunc sensum, *Erube-*
15 *scis Caesarem timere.* Summa tamen concitandi affectus accusatori in hoc est, ut id, quod obiecit, aut quam atrocissimum, aut etiam, 504
si fieri potest, quam maxime miserabile esse videatur. Atrocitas crescit ex his, *Quid factum sit, a quo, in quem, quo animo, quo tempore, quo loco, quo modo?* quae omnia infinitos anfractus habent.
16 Pulsatum querimur: de re primum ipsa dicendum: tum, *si senex, si puer, si magistratus, si probus, si bene de republica meritus;* etiam, si percussus sit *a vili aliquo contemtoque;* vel ex contrario *a potente nimium*, vel *ab eo, quo minime oportuit:* et, si *die forte solemni*, aut *iis temporibus, cum iudicia eius rei maxime exercerentur*, aut *in solli-*
17 *cito civitatis statu;* item *in theatro, in templo, in concione*, crescit invidia: et, si *non errore, nec ira*, vel etiam, si forte *ira*, sed *iniqua, quod patri affuisset, quod respondisset, quod honores contra peteret:* et, si *plus* etiam videri potest *voluisse*, quam fecit. Plurimum tamen affert atrocitatis *modus, si graviter, si contumeliose:* ut Demosthenes *ex parte* percussi corporis, ex *vultu* ferientis, ex *habitu*
18 invidiam Midiae quaerit. *Occisus est: utrum ferro, an igne, an veneno; uno vulnere, an pluribus; subito, an exspectatione tortus*, ad

---

§ 13. *in Verrem*] I, c. 15.

§ 14. *quae non — solet*] *Quae*, sc. *offensio*, est Codicis Turic. a pr. m. lectio verissima. Idem liber a sec. m. et Camp. cum Goth. et edd. ante Bad. habent *quia*, Spald. *qui*, cum *quae* male referat ad *contumax, arrog.* cet. Mecum sentit Lünemann.

§ 17. *Midiae*] ed. Reisk. p. 537.

hanc partem maxime pertinet. Utitur frequenter accusator et *mise-*
505 *ratione*, cum aut eius casum, quem ulciscitur, aut liberorum ac pa-
rentum solitudinem conqueritur. Etiam futuri temporis imagine iu- 19
dices movet, *quae maneant eos, qui de vi et iniuria questi sunt, nisi vindicentur: fugiendum de civitate, cedendum bonis, aut omnia, quaecunque inimicis animus fuerit, perferenda.* Sed saepius id est accu- 20
satoris, avertere iudicem a miseratione, qua reus sit usurus, atque ad fortiter iudicandum concitare. Cuius loci est etiam occupare, quae dicturum facturumve adversarium putes. Nam et cautiores ad custodiam suae religionis iudices facit, et gratiam responsuris aufert, cum ea, quae praedicta sunt ab accusatore, iam, si pro reo petentur, non sint nova: ut Servius Sulpicius contra Aufidiam, *ne signatorum ab ipsis discrimen obiiciatur sibi*, praemonet. Nec non ab Aeschine; quali sit usurus Demosthenes actione, praedictum est. Docendi quoque interim iudices, quid rogantibus respondere debeant: quod est unum repetitionis genus.

Periclitantem vero commendat *dignitas*, et *studia fortia*, et *sus-* 21
ceptae bello cicatrices, et *nobilitas*, et *merita maiorum*. Hoc, quod proxime dixi, Cicero atque Asinius certatim sunt usi: pro Scauro patre hic, ille pro filio. Commendat et *causa* periculi, si suscepisse 22
inimicitias ob aliquod factum honestum videtur: praecipue *bonitas*,
506 *humanitas*, *misericordia*. Iuste enim tunc petere ea quisque videtur a iudice, quae aliis ipse praestiterit. Referenda pars haec quoque ad *utilitatem reipublicae*, *ad iudicum gloriam*, *ad exemplum*, *ad memoriam posteritatis*. Plurimum tamen valet *miseratio*, quae iudicem 23
flecti non tantum cogit, sed motum quoque animi sui lacrimis confiteri. Haec petetur aut ex iis, *quae passus est reus*, aut ex iis, *quae cum maxime patitur*, aut ex iis, *quae damnatum manent:* quae et ipsa duplicantur, cum dicimus, *ex qua illi fortuna*, *et in quam recidendum sit.* Affert in his momentum et *aetas*, et *sexus*, et *pignora;* 24
liberi, dico, et *parentes*, et *propinqui*. Quae omnia tractari varie solent. Nonnunquam etiam ipse patronus has partes subit: ut Cicero pro Milone, *O me miserum! o [te] infelicem! Revocare me tu in patriam, Milo, potuisti per hos, ego te in patria per eosdem retinere non potero?* Maximeque, si, ut tunc accidit, non conveniunt ei,

---

§ 24. *Cicero pro Milone*] c. 37. ubi legitur, ut loci ratio postulat, *O me miserum*, *o infelicem.* Orelli cum aliis *O me inf.* Utrumque cum ad unum Ciceronem pertineret; alteram exclamationem ad Milonem retulerunt qui scripserunt in Turic. Guelf. Camp. Goth. (non item in Almel. qui habet *O te miserum*) et edd. vett. *O te infelicem.* Aldus et marg. Basil. Burm. et Gesn. *O me infelicem.* In qua varietate lectionis id probandum videbatur, quod decebat Quintilianum interpretem verborum *Nonnunquam ipse patronus has* (rei) *partes subit.* pariter, atque Ciceronis pro Milone dicentis pietatem. Itaque pronomen *te*, quod Spald. recepit, uncis inclusi.

qui accusatur, preces. Nam quis ferret Milonem pro capite suo supplicantem, qui a se virum nobilem interfectum, quia id fieri oportuisset, fateretur? Ergo et ille captavit ex ipsa praestantia animi favorem, et in locum lacrimarum eius ipse successit.

25 His praecipue locis utiles sunt *prosopopoeïae*, id est fictae alienarum personarum orationes, quales litigatorem decent, vel patronum. Unde tantum res movent, aut cum ipsi loquimur, aut cum 507
26 ipsas loqui fingimus. Ex personis quoque trahitur affectus. Non enim audire iudex videtur aliena mala deflentes, sed sensum ac vocem auribus accipere miserorum, quorum etiam mutus aspectus lacrimas movet: quantoque essent miserabiliora, si ea dicerent ipsi, tanto sunt quadam portione ad afficiendum potentiora, cum velut ipsorum ore dicuntur: ut scenicis actoribus eadem vox, eademque pronun-
27 ciatio plus ad movendos affectus sub persona valet. Itaque idem Cicero, quanquam preces non dat Miloni, eumque potius animi praestantia commendat, accommodavit ei tamen verba, convenientes etiam forti viro conquestiones: *O frustra, inquit, mei suscepti labores! O spes fallaces! O cogitationes inanes meae!*

---

§ 25. *Unde tantum res movent*] h. e. *Quare tantos affectus ex rebus trahimus*, ut § 30. *Unde et producere.* Hanc lectionem probissimam in Almel. Voss. 2. Turic. Guelf. Goth. Camp. Vall. cum Burmanno Spald. mutavit in *Mutae tamen*, inepte sane translatum e sequenti § *mutus aspectus*, vel § 32. *Mutae* habet ed. Gryph. et Basil. in margine: Regius coni. *nudae* pro vulg. *unde.* Idem egregie dedit deinde *aut cum ipsi loquimur* (pro vulg. *ipsis*), *aut cum ipsas* (res, quae ipsae loqui non possunt, sed tamen, ut in fabula, fingi possunt loqui) *loqui fingimus.* In libris erat *ipsis* in Voss. 2. *illis.* Goth. habet *ipsas;* priore loco idem *ipsis*, quod Spald. sine sensu recepit, nisi *aut* pro *sive* dictum suspiceris, quasi coniunctivus sequatur, ut VI, 2, 18. Idem V. D. coniecit *si aut cum ipsis loq.* Burmannus *aut cum ipsi cum ipsis loq.* quod est interpretamentum non aptissimum. Nam res movent, cum earum vim et significationem aut orator exponit, aut ipsas res suam quasi sententiam exponentes inducit. Iens. et Tarv. ed. Loc. Ven. Rusc. Ald. habent *aut cum ipsi loquimur, aut cum ipsos;* Regius *ipsas.* Vir D. in Ephemer. univ. litt. Hal. 1804. April. p. 155. ed. Gryph. lectionem *Mutae tamen* (Codd. Turic. Guelf. Camp. al. *tantum*) corrigit *Mutae etiam res movent, cum aut cum ipsis loquimur* etc. Spaldingio, *mutae* de inanimis ut dici possit, verenti Censor opponit, quod § 32. *effigies muta* loqui dicitur. At tropice usus est Quint. verbo *loqui* illo loco, nostro autem proprie. Similiter Quint. VI, 2, 22. *Id autem contingit, aut cum — aut cum —.* Lünem. totum hunc locum sic refingit: „*quales litigatoris ore dicit patronus* (sive mavis *decent patronum*), *unde* (i. e. *quarum*) *tamen res movent, aut quum ipsi loquimur, aut quum a l i o s loqui fingimus.* Sic § 26. legimus: *ipsorum ore dicuntur.*“ In Turic. est *quales litigatore dicit patronum;* in Guelf. *q. litigator edicit p.;* Camp. habet *q. litigatorem decet p.;* Gothanum Spald. secutus est, interiecto *vel*, quod hoc in Codice deerat, ex Vall. Iens. Tarv. Ald. al. edd. Utriusque enim et litigatoris et patroni dignitas videtur servanda, utervis velit uti prosopopoeïa h. e. rem aliquam inducere loquentem.

§ 27. *Miloni*] c. 34.

Numquam tamen debet esse longa miseratio: nec sine causa
dictum est, *Nihil facilius, quam lacrimas, inarescere.* Nam, cum 28
etiam veros dolores mitiget tempus, citius evanescat necesse est illa,
quam dicendo effinximus, imago: in qua si moramur, lacrimis fati-
gatur auditor, et requiescit, et ab illo, quem ceperat, impetu ad
508 rationem redit. Non patiamur igitur frigescere hoc opus, et affectum, 29
cum ad summum perduxerimus, relinquamus: nec speremus fore, ut
aliena quisquam diu ploret. Ideoque cum in aliis, tum maxime in
hac parte debet crescere oratio: quia, quidquid non adiicit prioribus,
etiam detrahere videtur: et facile deficit affectus, qui descendit.

Non solum autem dicendo, sed etiam faciendo quaedam, la- 30
crimas movemus: unde et producere ipsos, qui periclitentur, squa-
lidos atque deformes, et liberos eorum ac parentes, institutum, et
ab accusatoribus cruentum gladium ostendi, et lecta e vulneribus ossa,
et vestes sanguine perfusas videmus, et vulnera resolvi, ac verberata
corpora nudari. Quarum rerum ingens plerumque vis est, velut in 31
rem praesentem animos hominum ducentium. Et populum Roma-
num egit in furorem praetexta C. Caesaris prolata in foro cruenta.
Sciebatur interfectum eum, corpus denique ipsum impositum lecto
erat: at vestis tamen illa sanguine madens ita repraesentavit imagi-
nem sceleris, ut non occisus esse Caesar, sed tum maxime occidi vi-
deretur. Sed non ideo probaverim, quod factum et lego, et ipse 32
509 aliquando vidi, depictam in tabula sipariove imaginem rei, cuius
atrocitate iudex erat commovendus. Quae enim est actoris infantia,
qui mutam illam effigiem magis, quam orationem, pro se putet lo-
cuturam? At sordes, et squalorem, et propinquorum quoque simi- 33
lem habitum scio profuisse, et magnum ad salutem momentum pre-
ces attulisse. (Quare et obsecratio illa iudicum *per carissima pignora,*
utique si et reo sint *liberi, coniux, parentes,* utilis erit: et deorum
etiam *invocatio* velut ex bona conscientia profecta videri solet.) Stra- 34
tum denique iacere, et genua complecti: nisi si tamen persona nos,
et anteacta vita, et rei conditio prohibebit. Quaedam enim tam
fortiter tuenda, quam facta sunt. Verum sic habenda est auctorita-
tis ratio, ne sit invisa securitas. Fuit quondam inter haec omnia 35
potentissimum, quo L. Murenam Cicero accusantibus clarissimis viris
eripuisse praecipue videtur, persuasitque, nihil esse ad praesentem
rerum statum utilius, *quam pridie Kalendas Ianuarias ingredi consu-
latum.* Quod genus nostris temporibus totum paene sublatum est,
510 cum omnia curae tutelaeque unius innixa periclitari nullo iudicii exitu
possint.

De accusatoribus et reis sum locutus, quia in periculis maxime 36
versatur affectus. Sed *privatae* quoque causae utrumque habent pero-
rationis genus: et illud, quod est ex enumeratione probationum,

---

§ 35. *L. Murenam*] c. 37.

et hoc, quod ex lacrimis: si aut statu periclitari, aut opinione litigator videtur. Nam in parvis quidem litibus has tragoedias movere tale est, quale si personam Herculis et cothurnos aptare infantibus velis.

37 Ne illud quidem indignum est admonitione, ingens in epilogis meo iudicio verti discrimen, quomodo se dicenti, qui excitatur, accommodet. Nam et *imperitia*, et *rusticitas*, et *rigor*, et *deformitas* afferunt interim frigus: diligenterque sunt haec actori providenda.
38 Et quidem repugnantes eos patrono, et nihil vultu commotos, et intempestive ridentes, et facto aliquo vel ipso vultu risum etiam moventes saepe vidi, praecipue vero, cum aliqua velut scenice fiunt.
39 Transtulit aliquando patronus puellam, quae soror esse adversarii 511
dicebatur (nam de hoc lis erat), in adversa subsellia, tanquam in gremio fratris relicturus; at is a nobis praemonitus discesserat. Tum ille, alioqui vir facundus, inopinatae rei casu obmutuit, et infan-
40 tem suam frigidissime reportavit. Alius imaginem mariti pro rea proferre magni putavit: at ea saepius risum fecit. Nam et ii, quorum officii erat, ut traderent eam, ignari, qui esset epilogus, quoties respexisset patronus, offerebant palam, et prolata novissime, deformitate ipsa (nam senis cadaveri infusa), praeteritam quoque ora-
41 tionis gratiam perdidit. Nec ignotum, quid Glyconi, cui Spiridion fuit cognomen, acciderit. Huic puer, quem in ius productum, quid fieret, interrogabat, *ex paedagogo se vellicari* respondit. Sed nihil illa circa Cepasios Ciceronis fabula efficacius ad pericula epilogorum.
42 Omnia tamen haec tolerabilia, quibus actionem mutare facile est: at, qui a stilo non recedunt, aut conticescunt ad hos casus, aut frequen- 512
tissime falsa dicunt. Inde est enim, *Tendit ad genua vestra supplices manus;* et, *Haeret in complexu liberorum miser;* et *Revocat ecce*
43 *me:* etiamsi nihil horum is, de quo dicitur, faciat. Ex scholis haec vitia, in quibus omnia libere fingimus et impune, quia pro facto est, quidquid volumus. Non admittit hoc idem veritas, egregieque Cassius dicenti adolescentulo: *Quid me torvo vultu intueris, Severe? Non me hercule*, inquit, *faciebam, sed sic scripsisti: ecce!* et, quam
44 potuit, truculentissime eum aspexit. Illud praecipue monendum, ne quis nisi summis ingenii viribus ad movendas lacrimas aggredi audeat; nam, ut est longe vehementissimus hic, cum invaluit, affectus, ita, si nihil efficit, tepet: quem melius infirmus actor tacitis iudi-
45 cum cogitationibus reliquisset. Nam et vultus, et vox, et ipsa illa excitati rei facies, ludibrio etiam plerumque sunt hominibus, quos non permoverunt. Quare metiatur ac diligenter aestimet vires suas actor, et, quantum onus subiturus sit, intelligat; nihil habet ista res medium, sed aut lacrimas meretur, aut risum.

46 Non autem commovere tantum miserationem, sed etiam discutere, epilogi est proprium; cum oratione continua, quae motos lacrimis iudices ad iustitiam reducat, tum etiam quibusdam urbane di-

ctis: quale est, *Date puero panem, ne ploret.* Et corpulento litiga- 47
tori, cuius adversarius, item puer, circa iudices erat ab advocato
513 latus, *Quid faciam? ego te baiulare non possum.* Sed haec tamen
non debent esse mimica. Ita neque illum probaverim, qui inter cla-
rissimos sui temporis oratores fuit, qui, pueris in epilogum produ-
ctis, talos iecit in medium, quos illi diripere coeperunt; namque
haec ipsa discriminis sui ignorantia potuit esse miserabilis: neque 48
illum, qui, cum esset cruentus gladius ab accusatore prolatus, quo
is hominem probabat occisum, subito ex subselliis ut territus fugit, et,
capite ex parte velato, cum ad agentem ex turba prospexisset, in-
terrogavit, *an iam ille cum gladio recessisset?* Fecit enim risum, sed 49
ridiculus fuit. Discutiendae tamen oratione huiusmodi scenae: egre-
gieque Cicero, qui et contra imaginem Saturnini pro Rabirio gravi-
ter, et contra iuvenem, cuius subinde vulnus in iudicio resolvebatur,
pro Vareno multa dixit urbane.

Sunt et illi leniores epilogi, quibus adversario satisfacimus, si 50
forte sit eius persona talis, ut illi debeatur reverentia; aut, cum
amice aliquid commonemus, et ad concordiam hortamur: quod est
genus egregie tractatum a Passieno, cum Domitiae uxoris suae pecu-
514 niaria lite adversus fratrem eius Aënobarbum ageret. Nam, cum
de necessitudine multa dixisset, de fortuna quoque, qua uterque
abundabat, adiecit, *Nihil vobis minus deest, quam de quo contenditis.*

Omnes autem hos affectus, etiamsi quibusdam videntur in pro- 51
oemio atque in epilogo sedem habere, in quibus sane sunt frequen-
tissimi, tamen aliae quoque partes recipiunt, sed breviores, ut cum
ex iis plurima sit res eruenda. At hic, si usquam, totos eloquen-
tiae aperire fontes licet. Nam ex his, si bene diximus reliqua, pos- 52
sidemus iam iudicum animos: et, confragosis atque asperis evecti,
tuto pandere possumus vela: et, cum sit maxima pars epilogi ampli-
ficatio, verbis atque sententiis uti licet magnificis atque ornatis.
Tunc est commovendum theatrum, cum ventum est ad ipsum illud,
quo veteres tragoediae comoediaeque clauduntur, *Plaudite.*

In aliis autem partibus tractandus affectus erit, ut quisque na- 53
scetur; nam neque exponi sine hoc res atroces et miserabiles debent,
et cum de qualitate alicuius rei quaestio est, probationibus uniuscu-
iusque rei recte subiungitur. Ubi vero coniunctam ex pluribus cau- 54
sam agimus, etiam necesse erit uti pluribus quasi epilogis: ut in Ver-

---

§ 49. *pro Rabirio*] c. 9.

§ 53. *debent, et cum*] *Et* deest quidem in Codd., sed necessarium est propter praecedens *neque*. Affectus enim tractandi duae causae ponuntur, negando altera, altera affirmando. Spald. recte *et*, quod a proximo *debent* absorberi potuit, desideravit. Quam particulam interposui, cum in Guelf. legeretur *ut cum:* qui Codex etiam III, 4, 13. *ut* habet pro *et*. De *neque — et* cf. II, 5, 21.

§ 54. *in Verrem Cicero*] l. I, 30. V, 45. 46. ibid. 53 — 68.

rem Cicero fecit. Nam et *Philodamo*, et *navarchis*, et *cruciatis ci-*
55 *vibus Romanis*, et aliis plurimis suas lacrimas dedit. Sunt, qui hos
μερικοὺς ἐπιλόγους vocent, quo *partitam perorationem* significant.
Mihi non tam partes eius, quam species videntur. Siquidem et *epi-* 515
logi et *perorationis* nomina ipsa aperte satis ostendunt, hanc esse con-
summationem orationis.

II. Quamvis autem pars haec iudicialium causarum sit summa,
praecipueque constet *affectibus*, et aliqua de his necessario dixerim:
non tamen potui, ac ne debui quidem istum locum in unam speciem
2 concludere. Quare adhuc opus superest, cum ad obtinenda, quae
volumus, potentissimum, tum supra dictis multo difficilius, movendi
iudicum animos, atque in eum, quem volumus, habitum formandi,
et velut transfigurandi. Qua de re pauca, quae postulabat materia,
sic attigi, ut magis, quid oporteret fieri, quam quo id modo conse-
qui possemus, ostenderem. Nunc altius omnis rei repetenda ratio est.

Nam et per totam, ut diximus, causam locus est *affectibus*:
et eorum non simplex natura, nec in transitu tractanda, quo nihil
3 afferre maius vis orandi potest. Nam cetera forsitan tenuis quoque
et angusta ingenii vena, si modo vel doctrina vel usu sit adiuta,
generare atque ad frugem aliquam perducere queat. Certe sunt,
semperque fuerunt non parum multi, qui satis perite, quae essent
probationibus utilia, reperirent: quos equidem non contemno, sed 516
hactenus utiles credo, ne quid per eos iudici sit ignotum; atque (ut
dicam, quod sentio) dignos, a quibus causas diserti docerentur.
Qui vero iudicem rapere, et in quem vellet habitum animi posset
4 perducere, quo dicto flendum et irascendum esset, rarus fuit. At-
qui hoc est, quod dominatur in iudiciis; haec eloquentiam regunt.
Namque argumenta plerumque nascuntur ex causa; et pro meliore
parte plura sunt semper: ut, qui per haec vicit, tantum non defuisse
5 sibi advocatum sciat. Ubi vero animis iudicum vis afferenda est, et
ab ipsa veri contemplatione abducenda mens, ibi proprium oratoris
opus est. Hoc non docet litigator: hoc libellis non continetur. *Pro-*
bationes enim efficiunt sane, ut causam nostram meliorem esse iudi-
ces putent: *affectus* praestant, ut etiam velint: sed id, quod volunt,
6 credunt quoque. Nam, cum *irasci*, *favere*, *odisse*, *misereri* coepe-
runt, agi iam rem suam existimant: et, sicut amantes de forma iu-
dicare non possunt, quia sensum oculorum praecipitat animus, ita 517
omnem veritatis inquirendae rationem iudex omittit occupatus affecti-
7 bus: aestu fertur, et velut rapido flumini obsequitur. Ita argumenta ac
testes quid egerint, pronunciatio ostendit: commotus autem ab ora-
tore iudex, quid sentiat, sedens adhuc atque audiens confitetur. An,
cum ille, qui plerisque perorationibus petitur, fletus erumpit, non
palam dicta sententia est? Huc igitur incumbat orator, hoc opus
eius, hic labor est: sine quo cetera nuda, ieiuna, infirma, ingrata
sunt; adeo velut spiritus operis huius atque animus est in *affectibus*.

Horum autem, sicut antiquitus traditum accepimus, duae sunt 8
species: alteram Graeci πάθος vocant, quam nos vertentes recte ac
proprie *affectum* dicimus; alteram ἦθος, cuius nomine, ut ego quidem sentio, caret sermo Romanus; *mores* appellantur: atque inde
pars quoque illa philosophiae ἠθικὴ, *moralis* est dicta. Sed ipsam 9
rei naturam spectanti mihi, non tam *mores* significari videntur, quam
morum *quaedam proprietas;* nam ipsis quidem omnes habitus mentis
continentur. Cautiores voluntatem complecti, quam nomina interpretari, maluerunt. Affectus igitur hos concitatos πάθος, illos mites atque compositos ἦθος esse dixerunt; in altero vehementer commotos, in altero lenes; denique hos imperare, illos persuadere; hos
ad perturbationem, illos ad benevolentiam praevalere. Adiiciunt 10
quidam peritorum, πάθος temporale esse. Quod ut accidere frequentius fateor, ita nonnullas credo esse materias, quae continuum desiderent affectum. Nec tamen minus artis aut usus hi leniores habent, virium atque impetus non tantundem exigunt. In causis vero etiam pluribus versantur, immo, secundum quendam intellectum, in omnibus. Nam, cum nisi ex illo et hoc loco nihil ab ora- 11
tore tractetur; quidquid de *honestis*, *et utilibus*, denique *faciendis et non faciendis* dicitur, huc vocari potest. Quidam *commendationem*

---

§ 9. *Affectus igitur hos concitatos*] Regius ex coniectura addit πάθος, idem deinde scribit *compositos ἦθος esse dixerunt.* Nam Fabius, inquit, ex quorundam sententia exponit, affectus concitatos esse πάθος, mites vero ἦθος. Spaldingio coniectura probatur hoc etiam magis, quod Latinis scripta literis πάθος et ἦθος facillime potuerunt a vicinis syllabis *atos* et *itos* obliterari; tum recte animadvertit, sequens *in altero — in altero* non habere, quo referatur, nisi Graeca nomina praecesserint. Quod autem Ascensius negat *hos* et *illos* ita ferri posse; multo minus pronominibus his uti Quint. poterat, omissis Graecis nominibus. Nondum enim distinxerat, nisi *hos* et *illos* pro *alios — alios* dictum velis, aut cum Wolffio interpretari *hos*, qui sunt ἐν πάθει; *illos*, qui ἐν ἤθει. At proximo loco ἦθος commemoraverat; cur igitur transverso ordine uti Quintilianum putemus? Equidem contractius haec dici existimo pro: *Affectus igitur alios esse dixerunt mites atque compositos, alios concitatos; hos πάθος, illos ἦθος esse.* Quae igitur non verbis, sed mente distinxerat, sic nunc cum Graecis vocabulis ad quandum concinnitatem componit: *Affectus igitur hos concitatos πάθος, illos mites atque compositos ἦθος esse dixerunt.*

§ 11. *huc vocari potest*] Sic I. Fr. Gronov. (ut Spald. suspicatur) pro omnium Codd. et edd. lectione *hoc voc. p.* coniecit scribendum. Burmannus ex ed. Leid. Pithoei notam hanc affert: „*D a n.* (Burm. ad VI. Prooem. 8. interpretatur *Danielem*) *ἦθος vocari non potest.*" ut, omisso *nisi* (ante *ex illo*) quod Regii coniecturae debetur, sententia sit perversa, si comparas superiora, quae, ut seq. *Nam*, exspectari iubent eum intellectum aperiri, secundum quem hos leniores affectus *in omnibus* causis versari dixerat. Quare mihi videtur *nisi*, quod in nullo Codice legitur, tollendum, verba *ex illo et hoc loco* ad duo (ut § 15. 16.) affectuum genera referenda (quibus Spald. mavult sequentia *honestis et utilibus* occupari); ut *cum — tractetur* significet *si quando fit, ut tractetur.*

atque *excusationem* propria huius officii putaverunt: nec abnuo esse 519
12 ista in hac parte; sed non concedo, ut sola sint. Quin illud adhuc
adiicio, πάθος atque ἦθος esse interim ex eadem natura, ita ut
illud maius sit, hoc minus, ut *amor* πάθος, *caritas* ἦθος: inter-
dum diversa inter se, sicut in epilogis; namque πάθος *concitat*,
ἦθος solet *mitigare*. Proprie tamen mihi huius nominis exprimenda
natura est, quatenus appellatione ipsa non satis significari videtur.
13 Ἦθος, quod intelligimus, quodque a dicentibus desideramus, id
erit, quod ante omnia *bonitate* commendabitur: non solum mite ac
placidum, sed plerumque blandum et humanum, et audientibus ama-
bile atque iucundum: in quo exprimendo summa virtus ea est, ut
fluere omnia ex natura rerum hominumque videantur, quo mores di-
14 centis ex oratione pelluceant, et quodammodo agnoscantur. Quod
est sine dubio inter coniunctas maxime personas, quoties *ferimus*,
ignoscimus, *satisfacimus*, *monemus*, procul ab ira, procul ab odio.
Sed tamen alia patris adversus filium, tutoris adversus pupillum,
mariti adversus uxorem moderatio est; hi enim praeferunt eorum
ipsorum, a quibus laeduntur, caritatem, neque alio modo invisos
eos faciunt, quam quod amare ipsi videntur: alia, cum senex ado-
lescentis, alia cum vitium honestus inferioris fert; hic enim tantum
15 concitari, illic etiam affici debet. Sunt et illa ex eadem natura, sed
motus adhuc minoris, *veniam petere*, *adolescentiae defendere amores*.
Nonnunquam etiam lenis caloris alieni derisus ex hac forma venit, 520
sed non his ex locis tantum. Verum aliquanto magis propria sunt
virtutis simulatio, *satisfaciendi*, *rogandi*; εἰρωνεία, quae diversum
16 ei, quod dicit, intellectum petit. Hinc etiam ille maior ad conci-
liandum odium nasci affectus solet, cum hoc ipso, quod nos adver-
sariis summittimus, intelligitur tacita impotentiae exprobratio. Nam-
que eos graves et intolerabiles id ipsum demonstrat, quod cedimus:
et ignorant cupidi maledicendi, aut affectatores libertatis, plus invi-

---

cf. VI, 3, 9. Denique pro *hoc* v. *huc vocari* (h. e. ex Spald. interpretatione *huc referri*) *potest* suspicor ex Danielis Codice ἦθος (ΗΘΟΣ) *vocari potest* scribendum, quod non minus facile in *hoc voc. p.* abire potuit, quam in Camp. ed. ubi proximo § 12. pro ἦθος, ut Spald. affirmat, *hoc* legitur. Ita ἦθος latiore sensu de honestis et utilibus dici probabile est, ut arctiore vi vocabuli de lenioribus affectibus. Sed tamen in contextis non ausus sum quidquam mutare. Non enim dixerim, a Quintiliani usu loquendi abhorrere *hoc vocari potest* pro huius generis (lenium affectuum) nomine vocari potest. Graeca vero nomina non raro in Codicibus omitti constat: hinc suspiceris scriptum fuisse *hoc* ἦθος *vocari potest*.

§ 15. *adolescentiae defendere amores*] Turic. Guelf. Goth. Camp. Voss. 2. et edd. ante Aldum *adolescentiam defendere amores. Nonnunquam.* Hanc sequentis loci vocem primam inepte ad superiora traxit Regius. In reliquis (etiam in Tarv. 1482.) edd. est *adolescentiae def. am.* Spald. recepit Burmanni coniecturam *adolescentium def. am.* quod est interpretamentum *adolescentiae.* Quae lectio ut in *adolescentiam* abiret verbi *defendere* vicinitas efficere potuit.

diam, quam convicium, posse: nam invidia adversarios, convicium nos invisos facit. Ille iam paene medius affectus est, ex amoribus 17
et ex desideriis amicorum et necessariorum. Nam et hoc maior est, et illo minor.

Non parum significantes etiam illa in scholis ἤθη dixerimus, quibus plerumque rusticos, superstitiosos, avaros, timidos, secundum conditionem propositorum effingimus. Nam si ἤθη *mores* sunt; cum hos imitamur, ex his ducimus orationem.

Denique hoc omne bonum et comem virum poscit. Quas vir- 18
tutes cum etiam in litigatore debeat orator, si fieri potest, approbare, utique ipse aut habeat, aut habere credatur. Sic proderit plurimum causis, quibus ex sua bonitate faciet fidem. Nam qui, dum dicit, malus videtur, utique male dicit: non enim videtur iusta dicere, alioqui ἦθος videretur. Quare ipsum etiam dicendi genus 19
in hoc placidum debet esse ac mite: nihil superbum, nihil elatum
521 saltem ac sublime desideret: proprie, iucunde, credibiliter dicere, sat est; ideoque et medius ille orationis modus maxime convenit.

Diversum est huic, quod πάθος dicitur, quodque nos *affectum* 20
proprie vocamus: et, ut proxime utriusque differentiam signem, illud comoediae, hoc tragoediae simile. Haec pars circa *iram*, *odium*, *metum*, *invidiam*, *miserationem* fere tota versatur. Quae quibus ex locis ducenda sint, et manifestum omnibus, et a nobis in ratione prooemii atque epilogi dictum est. Et *metum* tamen duplicem intel- 21
ligi volo, quem patimur, et quem facimus: et *invidiam*; namque altera invidum, altera invidiosum facit. Hoc autem hominis, illud rei est; in quo et plus habet operis oratio. Nam quaedam videntur 22
gravia per se, *parricidium*, *caedes*, *veneficium*: quaedam efficienda sunt. Id autem contingit, aut cum magnis alioqui malis gravius esse id, quod passi sumus, ostenditur; quale est apud Virgilium:

O felix una ante alias Priameia virgo,
Hostilem ad tumulum Troiae sub moenibus altis
Iussa mori —

(quam miser enim casus Andromachae, si comparata ei felix Polyxe-
522 na!) aut cum ita exaggeramus iniuriam nostram, ut etiam, quae 23
multo minora sunt, intoleranda dicamus: *Si pulsasses, defendi non poteras: vulnerasti.* Sed haec diligentius, cum ad eam amplificationem venerimus, dicemus. Interim notasse contentus sum, non id

---

§ 18. *ἦθος videretur*] Turic. *et vos vid.* Guelf. *et nos v.* Goth. *ethos v.* Inde Spald. *et bonus v.* Particula non opus est. Equidem suspicor *aequus videretur.*

§ 19. *nihil elatum saltem*] Post negativam vocem *saltem* est *quidem*, ut I, 1, 24. V, 1, 8. In verbo *desideret*, quod Spald. cum Rollino in *desiderat* vult mutari, officii notationem post *debet* non ineptam existimo, praesertim cum *sat est* sequatur.

§ 22. *Virgilium*] Aen III, 321.

solum agere affectus, ut, quae sunt, ostendantur acerba ac luctuosa,
sed etiam ut, quae toleranda haberi solent, gravia videantur: ut,
cum in maledicto plus iniuriae, quam in manu; in infamia plus poe-
24 nae dicimus, quam in morte. Namque in hoc eloquentiae vis est,
ut iudicem non in id tantum compellat, in quod ipsa rei natura du-
cetur: sed aut, qui non est, aut maiorem, quam est, faciat affe-
ctum. Haec est illa, quae δείνωσις vocatur: rebus indignis, aspe-
ris, invidiosis addens vim oratio: qua virtute praeter alias plurimum
Demosthenes valuit.

25 Quodsi tradita mihi sequi praecepta sufficeret, satis feceram
huic parti, nihil eorum, quae legi, vel didici, quod modo probabile
fuit, omittendo: sed mihi in animo est, quae latent penitus, ipsa
huius loci aperire penetralia; quae quidem non aliquo tradente, sed
26 experimento meo, ac natura ipsa duce, accepi. Summa enim, quan-
tum ego quidem sentio, circa movendos affectus in hoc posita est, 523
ut moveamur ipsi. Nam et luctus, et irae, et indignationis ali-
quando etiam ridicula fuerit imitatio, si verba vultumque tantum,
non etiam animum, accommodaverimus. Quid enim aliud est cau-
sae, ut lugentes, utique in recenti dolore, disertissime quaedam ex-
clamare videantur, et ira nonnunquam indoctis quoque, eloquentiam
27 faciat, quod illis inest vis mentis, et veritas ipsa morum? Quare in
iis, quae verisimilia esse volemus, simus ipsi similes eorum, qui
vere patiuntur, affectibus: et a tali animo proficiscatur oratio, qua-
lem facere iudicem volet. An ille dolebit, qui audiet me, qui in
hoc dicam, non dolentem? irascetur, si nihil ipse, qui in iram con-
citat se idque exigit, simile patietur? siccis agenti oculis lacrimas da-
28 bit? fieri non potest. Nec incendit, nisi ignis; nec madescimus,
nisi humore: nec res ulla dat alteri colorem, quem non ipsa habet.
Primum est igitur, ut apud nos valeant ea, quae valere apud iudi-
29 cem volumus: afficiamurque, antequam afficere conemur. At, quo-
modo fiet, ut afficiamur? neque enim sunt motus in nostram potesta-
tem. Tentabo etiam de hoc dicere. Quas φαντασίας Graeci vocant,
nos sane *visiones* appellemus: per quas imagines rerum absentium ita
repraesentantur animo, ut eas cernere oculis, ac praesentes habere
30 videamur. Has quisquis bene conceperit, is erit in affectibus poten- 524
tissimus. Hunc quidam dicunt εὐφαντασίωτον, qui sibi res, voces,
actus secundum verum optime finget: quod quidem nobis volentibus

---

§ 25. *sed mihi in animo* etc.] Turic. a pr. m. et Alm. *Sed mere in animo.* Hinc Burmannus consentiente Spald. legendum censet *sed eruere in animo est, quae latent penitus, et ipsa huius loci aperire penetralia*, interposito *et* ante *ipsa*. Neque negaverim *mihi* otiosum esse (cf. V, 1, 3.) et verbum *eruere* (cf. VI, 1, 51. et IX, 2, 64.) non modo propter seq. *aperire*, sed etiam propterea aptissimum esse, quia hoc modo verba *quae latent penitus*, ut par est, seiunguntur a seq. *ipsa — penetralia.*

facile continget. An vero, inter otia animorum, et spes inanes, et
velut somnia quaedam vigilantium, ita nos hae, de quibus loquor,
imagines prosequuntur, ut peregrinari, navigare, proeliari, populos
alloqui, divitiarum, quas non habemus, usum videamur disponere,
nec cogitare, sed facere: hoc animi vitium ad utilitatem non transfe- 31
remus? At hominem occisum queror. Non omnia, quae in re prae-
senti accidisse credibile est, in oculis habebo? non percussor ille
subitus erumpet? non expavescet circumventus? exclamabit? vel
rogabit, vel fugiet? non ferientem, non concidentem videbo? non
animo sanguis, et pallor, et gemitus, extremus denique exspirantis
hiatus insidet?

525 Insequetur ἐνάργεια, quae a Cicerone *illustratio et evidentia* 32
nominatur, quae non tam dicere videtur, quam ostendere: et affe-
ctus non aliter, quam si rebus ipsis intersimus, sequentur. An non
ex his visionibus illa sunt,

Excussi manibus radii, revolutaque pensa? 33

— Levique patens in pectore vulnus?

equus ille in funere Pallantis,

— positis insignibus?

Quid? non idem poëta penitus ultimi fati concepit imaginem, ut
diceret,

— Et dulces moriens reminiscitur Argos?

Ubi vero *miseratione* opus erit, nobis ea, de quibus queremur, ac- 34
cidisse credamus, atque id animo nostro persuadeamus. Nos illi si-
mus, quos gravia, indigna, tristia passos queremur: nec agamus
rem, quasi alienam, sed assumamus parumper illum dolorem. Ita 35
dicemus, quae in nostro simili casu dicturi essemus. Vidi ego saepe
histriones atque comoedos, cum ex aliquo graviore actu personam
deposuissent, flentes adhuc egredi. Quod si in alienis scriptis sola
pronunciatio ita falsis accendit affectibus: quid nos faciemus, qui illa

---

§ 31. *At hominem occisum queror.*] Imaginum usui in ipsis causis Quint. tanquam adversarius opponit: At non opus est imaginibus, si res est in facto posita. Tum respondet: *Non omnia* etc. — Alm. Camp. et Turic. a pr. m. *Ad hom.* Bad. cum Goth. *Ut hom.* Spald. mavult abesse particulam.

§ 33. *Excussi* etc.] Virg. Aen. IX, 474. XI, 40. XI, 89. X, 781.

§ 35. *falsis accendit affectibus*] Sic Goth. ut Gesnerus coniecerat. Vulgo *falsis accedit affectibus*, quod etiamsi cum Spaldingio interpreteris, pronunciatio ad falsos affectus accedit, eos aequat (ut X, 1, 86.); non tamen probabilem, eamque, quam hic locus postulat, habebis sententiam. Non enim docet Quint. quam apta debeat esse et congruens pronunciatio affectibus, qui falsi sint in histrionibus, veri in oratore; sed affectibus vel falsis, ut in re ficta, sola eorum verborum, quae non ipsi cogitarint sed poëta finxerit, pronunciatione histrionum animos ita moveri, ut flentes adhuc egrediantur. Affectus igitur maior etiam debebit esse in oratoris animo, qui ea, quae pronunciare velit, cogitare debet, non ut eorum, qui vere sunt in periculo, casu moveri possit, (quod Gesnerus,

36 cogitare debemus, et moveri periclitantium vice possumus? Sed in
schola quoque rebus ipsis affici convenit, easque veras sibi fingere,
hoc magis, quod illic ut litigatores loquimur frequentius, quam ut 526
advocati. Orbum agimus, et naufragum, et periclitantem: quorum
induere personas quid attinet, nisi affectus assumimus? Haec dis-
simulanda mihi non fuerunt, quibus ipse, quantuscunque sum, aut
fui, pervenisse me ad aliquod nomen ingenii credo; frequenter mo-
tus sum, ut me non lacrimae solum deprehenderent, sed pallor, et
veri similis dolor.

III. Huic diversa virtus, quae *risum* iudicis movendo et illos
tristes solvit affectus, et animum ab intentione rerum frequenter
avertit, et aliquando etiam reficit, et a satietate vel a fatigatione
renovat.

Quanta sit autem in ea difficultas, vel duo maximi oratores,
2 alter Graecae, alter Latinae eloquentiae principes, docent. Nam
plerique Demostheni facultatem defuisse huius rei credunt, Ciceroni
modum. Nec videri potest noluisse Demosthenes, cuius pauca admo-
dum dicta, nec sane ceteris eius virtutibus respondentia, palam 527
3 ostendunt, non displicuisse illi iocos, sed non contigisse. Noster
vero, non solum extra iudicia, sed in ipsis etiam orationibus, habi-
tus est nimius risus affectator. Mihi quidem, sive id recte iudico,
sive amore immodico praecipui in eloquentia viri labor, mira quae-
4 dam in eo videtur fuisse urbanitas. Nam et in sermone quotidiano
multa, et in altercationibus, et interrogandis testibus plura, quam
quisquam, dixit facete, et ipsa illa, quae sunt in Verrem dicta fri-
gidius, aliis assignavit, et testimonii loco posuit: ut, quo sunt ma-
gis vulgaria, eo sit credibilius, illa ab oratore non ficta, sed passim
5 esse iactata. Utinamque libertus eius Tiro, aut alius quisquis fuit,
qui tres hac de re libros edidit, parcius dictorum numero indulsissent,
et plus iudicii in eligendis, quam in congerendis studii adhibuissent:
minus obiectus calumniantibus foret: qui tamen nunc quoque, ut in 528
omni eius ingenio, facilius, quod reiici, quam quod adiici possit,
6 invenient. Affert autem summam rei difficultatem, primum, quod
ridiculum dictum plerumque falsum est, hoc semper humile; saepe
est industria depravatum; praeterea nunquam honorificum: tum va-
ria hominum iudicia in eo, quod non ratione aliqua, sed motu animi
7 quodam, nescio an enarrabili, iudicatur. Neque enim ab ullo satis

---

Regii coniecturam *ut — possimus* secutus, videtur intellexisse) sed ut reum defendere recte possit; neque ficto aliquo casu, sed vero eius, cuius patronus est, periculo moveri potest. Hoc enim facilius est vehementer moveri; hoc magis decet cum affectu pro afflicto reo dicere. De v. *accendere* comp. I, 1, 2. I, 2, 22. I, 10, 14: *exercitus Lacedaemoniorum musicis accensos modis.*

§ 6. *nescio an enarrabili*] Non est mutanda Codicum lectio in *errabili*, ut Regius coni., neque scribendum *inenarrabili*, ut Spald. censuit.

explicari puto, licet multi tentaverint, unde *risus*, qui non solum
facto aliquo dictove, sed interdum quodam etiam corporis tactu, la-
cessitur; praeterea non una ratione moveri solet. Neque enim acute
tantum ac venuste, sed stulte, iracunde, timide dicta aut facta ri-
dentur: ideoque anceps eius rei ratio est, quod a *derisu* non procul
abest *risus*. *Habet* enim, ut Cicero dicit, *sedem in deformitate ali-* 8
529 *qua et turpitudine;* quae cum in aliis demonstrantur, *urbanitas*, cum
in ipsos dicentes recidunt, *stultitia* vocatur.

Cum videatur autem res levis, et quae ab scurris, mimis, in-
sipientibus denique saepe moveatur; tamen habet vim nescio an im-
periosissimam, et cui repugnari minime potest. Erumpit enim in- 9
vitis saepe: nec vultus modo ac vocis exprimit confessionem, sed
totum corpus vi sua concutit. Rerum autem saepe, ut dixi, maxi-
marum momenta vertit, ut cum odium iramque frequentissime fran-
gat. Documento sunt iuvenes Tarentini: qui multa de rege Pyrrho 10
securius inter coenam locuti, cum rationem facti reposcerentur, et
neque negari res, neque defendi posset, risu sunt et opportuno ioco
elapsi. Namque unus ex his, *Immo*, inquit, *nisi lagena defecisset,
occidissemus te:* eaque urbanitate tota est invidia criminis dissoluta.

Verum hoc, quidquid est, ut non ausim dicere carere omnino 11
530 arte; quia nonnullam observationem habet, suntque ad id pertinen-
tia et a Graecis et a Latinis composita praecepta: ita plane affirmo,
praecipue positum esse *in natura* et *in occasione*. Porro *natura* non 12
tantum in hoc valet, ut acutior quis atque habilior sit ad inveniendum
(nam id sane doctrina possit augeri): sed inest proprius quibusdam
decor in habitu ac vultu, ut eadem illa minus, alio dicente, urbana
esse videantur. *Occasioni* vero et in rebus est tanta vis, ut saepe 13
adiuti ea non indocti modo, sed etiam rustici salse dicant, et in eo,

---

Huius enim aetatis scriptores formula *nescio an* promiscue utuntur, nunc pro *fortasse* ad affirmandam verecunde sententiam, nunc pro *vix* ad negandam, ut h. l. et Quint. I, 7, 24. VIII, 6, 22. et *dubito an* IX, 3, 65. Val. M. IX, 3, 1. III, 6, 1. Plin. Ep. VII, 19. *nescio an aliquid simile visuris* pro *vix quidquam s. v.* M. Senec. Controv. I, p. 63. ed. Bip. L. Sen. Ep. 25. *An profecturus sim, nescio.* Ex ipsa verborum sententia hi scriptores vim formulae voluerunt intelligi. Vid. quae a me disputata sunt in: *Neues Archiv für Philologie und Paedag. herausgeg. v. G. Seebode* 1826. I. B. 1. H. p. 26. u. f.

§ 8. *Cicero*] de Orat. II, 28.

§ 13. *dicant, et in eo, cum quis*] Priora quatuor verba tuentur omnes libri scripti et editi ante Bad. sec. qui primus edidit *dicant in eum*, excluso *et*, quod cum pronomine *eo* unus Gothanus Codex omittit. Regius, qui non viderat verborum *et in rebus* oppositionem requiri fere talem: *et in eius verbis, qui aliquid dixit prior, cui solet responderi*, quae, si sequentia comparas, egregie Quint. sic, ut editum nunc est, dixit; Regius igitur coniecit *dicant, ut cum quis*. Recte tamen vir acutissimus hoc vidit, *cum quis* pro *quisquis* scribendum esse. Atque in Turic. Iens. Locat. Ven. Rusc. Bas. *quis* legitur, omisso *cum* vel *quum*,

cum quis aliquid dixerit prior. Sunt enim longe venustiora omnia
in respondendo, quam in provocando. Accedit difficultati, quod
14 eius rei nulla exercitatio est, nulli praeceptores. Utique in conviviis
et sermonibus multi dicaces; sed quia in hoc usu quotidiano proficimus.
Oratoria urbanitas rara, nec ex parte propria, sed ad hanc
15 consuetudinem commendata. Nihil autem vetabat et componi materias
in hoc idoneas, ut controversiae permixtis salibus fingerentur: vel res
16 proponi singulas ad iuvenum talem exercitationem. Quin illae ipsae,
quae *Dicta* sunt, ac vocantur, quas certis diebus festae licentiae 531
dicere solebamus, si paullum adhibita ratione fingerentur, aut aliquid
in his serium quoque esset admixtum, plurimum poterant utilitatis
afferre: quae nunc iuvenum, vel sibi ludentium exercitatio est.

17 Pluribus autem nominibus in eadem re vulgo utimur: quae tamen
si diducas, suam quandam propriam vim ostendent. Nam et
urbanitas dicitur: qua quidem significari video sermonem praeferentem
in verbis et sono et usu proprium quendam gustum Urbis, et
sumtam ex conversatione doctorum tacitam eruditionem; denique,
18 cui contraria sit *rusticitas*. *Venustum* esse, quod cum gratia quadam
et venere dicatur, apparet. *Salsum* in consuetudine pro ridiculo
tantum accipimus: natura non utique hoc est: quanquam et ridicula
oporteat esse salsa. Nam et Cicero, *omne, quod salsum sit*, ait
esse Atticorum; non, quia sunt maxime ad risum compositi: et Catullus,
cum dicit, *Nulla est in corpore mica salis*, non hoc dicit, ni- 532
19 hil in corpore eius esse ridiculum. *Salsum* igitur erit, quod non erit

---

quod in Goth. Voss. 2. et in reliq. abiit in *quis*, ut scriberetur *quisquis*. Mecum sentit Wolff. Gesnerus frustra defendere conatus est Gothani Cod. lectionem. Spald. in textis habet *dicant in eum*, *quisquis*, in notis ad coniecturam et ad parenthesin *Occasio — est (cuius tanta vis, ut — dicant) et in eo* cet. confugit, immemor is quidem consuetudinis Quint. qui contractius superiora dixit, ut V, 10, 65. hac sententia: *Occasio vero et in rebus est*, (eique, si est in rebus,) *tanta vis* (est), *ut* etc.

§ 13. *venustiora omnia in respondendo*] Cf. Cic. de Orat. II, 56. *Omnino probabiliora sunt, quae lacessiti dicimus, quam quae priores: nam et ingenii celeritas maior est, quae apparet in respondendo, et humanitatis est responsio. Videmur enim quieturi fuisse, nisi essemus lacessiti*, —.

§ 14. *sed quia*] In Turic. a pr. m. et Almel., probante Burmanno et, in notis, Spald., *sed* deest. Servanda videri possit particula *sed* propter verborum *nulla exercitatio est*, *nulli praeceptores*, oppositionem. His praecedentibus pleniorem habebis hanc fere sequentium verborum formam, quam Quint. contraxit, *Utique in conviviis et sermonibus multi dicaces;* (non quo disciplina et institutione dicaces esse doceamur) *sed quia in hoc* (genere) *usu quotidiano proficimus*. Quanquam *Utique* graviter excipit convivia eodem fere modo, quo Cicero solet uti: *Nam in conviviis*. Ita non opus est *sed*.

§ 16. *Quin illae ipsae*] Censor Hal. de ann. 1804. April. p. 156. sic corrigit: *illa ipsa, quae Dicta vocantur, quae certis diebus festae licentiae dicere* (s. *iactare*) *solebamus* sc. adolescentes.

§ 18. *Cicero*] Orat. c. 26.

§ 18. *Catullus*] Carm. 86. v. 4. ed. Doer.

insulsum, velut quoddam simplex orationis condimentum, quod sen-
titur latente iudicio, velut palato, excitatque et a taedio defendit
orationem. Sane tamen, ut ille, in cibis paulo liberalius aspersus,
si tamen non sit immodicus, affert aliquid propriae voluptatis: ita hi
quoque in dicendo habent quiddam, quod nobis faciat audiendi sitim.
Facetum quoque non tantum circa ridicula opinor consistere. Neque
583 enim diceret Horatius, *facetum carminis genus natura concessum esse* 20
Virgilio. Decoris hanc magis, et excultae cuiusdam elegantiae ap-
pellationem puto. Ideoque in epistolis Cicero haec Bruti refert ver-
ba, *Nae illi sunt pedes faceti, ac deliciis ingredienti molles.* Quod
convenit cum illo Horatiano, *molle atque facetum Virgilio. Iocum* 21
vero accipimus, quod est contrarium serio. Nam et fingere, et ter-
rere, et promittere interim iocus est. *Dicacitas* sine dubio a dicen-
do, quod est omni generi commune, ducta est: proprie tamen signi-
ficat sermonem cum risu aliquos incessentem. Ideo Demosthenem
urbanum fuisse dicunt, *dicacem*, negant.

Proprium autem materiae, de qua nunc loquimur, est *ridicu-* 22
lum: ideoque haec tota disputatio a Graecis *περὶ γελοίου* inscribitur.
Eius prima divisio traditur eadem, quae est omnis orationis, ut sit
positum *in rebus*, aut *in verbis*. Usus autem maxime simplex. Aut 23
enim *ex aliis* risum petimus, aut *ex nobis*, aut *ex rebus* mediis.
Aliena aut *reprehendimus*, aut *refutamus*, aut *elevamus*, aut *repercu-*
timus, aut *eludimus*. *Nostra*, *ridicule indicamus*, et, ut verbo Ci-
ceronis utar, dicimus aliqua *subabsurda*. Namque eadem, quae,
si imprudentibus excidant, *stulta* sunt; si simulamus, *venusta* credun-
tur. Tertium est genus, ut idem dicit, in *decipiendis exspectationi-* 24
bus, dictis aliter accipiendis, ceterisque, quae neutram personam
584 contingunt, ideoque a me *media* dicuntur. Item *ridicula* aut facimus, 25
aut dicimus. *Facto* risus conciliatur, interim admixta gravitate: ut
M. Coelius praetor, cum sellam eius curulem consul Isauricus fregis-
set, alteram posuit loris intentam; dicebatur autem consul a patre
flagris aliquando caesus: interim sine respectu pudoris, ut in illa
pyxide Coeliana, quod neque oratori, neque ulli viro gravi conve-
niat. Idem autem de vultu gestuque ridiculo dictum sit: in qui- 26
bus est quidem summa gratia, sed maior, cum captare risum non
videntur; nihil enim est his, quae sicut *salsa* dicuntur, insulsius.

---

§ 20. *Horatius*] Sat. I, 10, 44. 45.

§ 23. *Ciceronis*] de Orat. II, 71.

§ 25. *Coeliana*] Cic. pro Coel. c. 25—29. Quanquam h. l. turpis illa fabula, quae pyxidem a Coelio Clodiae datam secuta sit, non commemoratur.

§ 26. *nihil enim — non ridet*] Haec omnia Censor Hal. l. c. pro insititiis putat habenda. Reliqua sic iungit: *In quibus est quidem sua* (Spald. coni. pro vulg. *summa*) *gratia, sed maior, cum captare risum non videntur. Est tamen interim et adspectus et habitus oris r i d e n t i s et gestus non inurbanus, cum iis* (sc. aspectus, habitus oris, gestus) *modus contingit.*

§ 26. *nihil enim est his, quae sicut salsa dicuntur, insulsius.*] Haec

Quanquam autem gratiae plurimum dictis severitas affert, fitque ri-
diculum id ipsum, quod qui dicit, non ridet: est tamen interim et
aspectus et *habitus oris* et *gestus* non inurbanus, cum iis modus con-
27 tingit. Id porro, quod dicitur, aut est *lascivum* et *hilare*, qualia
A. Galbae pleraque: aut *contumeliosum*, qualia nuper Iunii Bassi:
aut *asperum*; qualia Cassii Severi: aut *lene*, qualia Domitii Afri.
Refert, his ubi quis utatur. Nam in convictibus et quotidiano ser- 585
28 mone *lasciva* humilibus, *hilaria* omnibus convenient. Laedere nun-
quam velimus, longeque absit propositum illud, *Potius amicum,*
quam dictum, perdendi. In hac quidem pugna forensi malim mihi
lenibus uti licere; quanquam et contumeliose et aspere dicere in ad-
versarios permissum est: cum accusare etiam palam, et caput alte-
rius iuste petere concessum sit. Sed hic quoque tamen inhumana 536
videri solet fortunae insectatio: vel quia culpa caret, vel quia reci-
dere etiam in ipsos, qui obiecerunt, potest. Primum itaque consi-
derandum est, et *quis*, et *in qua causa*, et *apud quem*, et *in quem*,
29 et *quid dicat*. Oratori minime convenit distortus vultus, gestusque:
quae in mimis rideri solent. *Dicacitas* etiam scurrilis et scenica huic
personae alienissima est. *Obscenitas* vero non a verbis tantum
abesse debet, sed etiam a significatione. Nam, si quando obiici
30 potest, non in ioco exprobranda est. Oratorem praeterea ut dicere
urbane volo, ita videri affectare id, plane nolo. Quapropter ne
dicet quidem salse, quoties poterit, et dictum potius aliquando per-
31 det, quam minuet auctoritatem. Nec accusatorem autem atroci in
causa, nec patronum in miserabili iocantem feret quisquam. Sunt
etiam iudices quidam tristiores, quam ut risum libenter patiantur.
32 Solet interim accidere, ut id, quod in adversarium dicimus, aut in

---

scripturam a se receptam Spald. Gesnero tribuit, qui vero coniecit scribendum *Nihil enim est iis*, *quae dicuntur salsa*, (pro salsis venditantur) *insulsius*. In Codd. plerisque est *quae dicunt salsa dicuntur insulsius*. Ingeniose Spald. *dicunt* in *sicut* mutavit. Burm. Regiam secutus edidit: *Nihil enim ex iis*, *quae dicuntur salsa*, *dicitur salsius*, ne Quint. damnare videretur, quod approbarat. In nullo autem libro legitur *salsius*, sed aut (ut in Turic.) *est is* (Goth. et Camp. *est his*) *quae dicunt salsa*, *dicuntur insullius*, aut *insulsius*, ut Almel. Locat. Obrecht et alii, qui de reliquis verbis cum Regio consentiunt. Rollinus habet *salse* pro *salsa*, quod ad vultum et gestum referre possis; *dicunt salsa*, *dicunt ins.* legitur in Vall. Voss. 2. Bad. et Basil. Retinui, dum non melior ratio suppeteret, *his*, *quae sicut salsa dicuntur*, *ins.* quorum sales gestu et vultu indicantur, ut risum captent. De tota hac § Spald. multa argutius, quam verius, disputat. Neque Wolffio assentior, qui paulo post vocem *gratiae* huc ex superioribus intrusam esse suspicatur, et in verbis *nihil enim — insulsius* agnoscit additamentum grammatici vel rhetoris perantiquum. At recte Quint. carpit risum eum, quem quis vultu cupit excitare, cum ipse rideat, antequam, quid sit ridiculum, ex verbis cognosci potuerit. Alius risus est, quem vultus movet per se, ubi nulla verba sequuntur, et tanquam inscio eo, cuius vultus est.

iudicem conveniat, aut in nostrum quoque litigatorem: quanquam
aliqui reperiuntur, qui ne id quidem, quod in ipsos recidere possit,
evitent: quod fecit Longus Sulpicius, qui, cum ipse foedissimus
esset, ait eum, contra quem iudicio liberali aderat, *ne faciem quidem habere liberi hominis;* cui respondens Domitius Afer, *Ex tui,*
587 inquit, *animi sententia, Longe? qui malam faciem habet, liber non
est?* Vitandum etiam, ne *petulans*, ne *superbum*, ne *loco*, ne *tem- 33
pore alienum*, ne *praeparatum et domo allatum* videatur, quod dicimus. Nam adversus miseros, sicut supra dixeram, inhumanus est
iocus. Sed quidam ita sunt receptae auctoritatis ac notae verecundiae, ut nocitura sit in eos dicendi petulantia. Nam de amicis iam
praeceptum est. Illud non ad orandi fere consilium, sed ad homi- 34
nis pertinet: lacessat hoc modo, quem laedere sit periculosum, ne
aut inimicitiae graves insequantur, aut turpis satisfactio. Male etiam
dicitur, quod in plures convenit: si aut nationes totae incessantur,
aut ordines, aut conditio, aut studia multorum. Ea, quae dicit vir
bonus, omnia salva dignitate ac verecundia dicet. Nimium enim 35
risus pretium est, si probitatis impendio constat.

Unde autem concilietur risus, et quibus ex locis peti soleat,
difficillimum dicere. Nam, si species omnes persequi velimus, nec
modum reperiemus, et frustra laborabimus. Neque enim minus nu- 36
merosi sunt loci, ex quibus haec *dicta*, quam illi, ex quibus eae,
588 quas *sententias* vocamus, ducuntur, neque alii. Nam hic quoque
est *inventio* et *elocutio*, atque ipsius elocutionis vis, alia in *verbis*,
alia in *figuris*. *Risus* igitur oriuntur aut *ex corpore* eius, in quem 37
dicimus, aut *ex animo*, qui factis ab eo dictisque colligitur, aut *ex
his, quae sunt extra posita.* Intra haec enim est omnis vituperatio:
quae si gravius posita sit, *severa* est; si levius, *ridicula*. Haec aut
ostenduntur, aut narrantur, aut dicto notantur. Rarum est autem, 38
ut oculis subiicere contingat, ut fecit C. Iulius, qui cum Helvio Manciae saepius obstrepenti sibi diceret, *Iam ostendam, qualis sis:* isque
plane instaret interrogatione, qualem tandem se ostensurus esset,
589 digito demonstravit imaginem Galli in scuto Cimbrio pictam, cui
Mancia tum simillimus est visus. Tabernae autem erant circa forum,
ac scutum illud signi gratia positum. Narrare, quae salsa sint, in 39
primis est subtile et oratorium: ut Cicero pro Cluentio narrat *de Cepasio atque Fabricio*, aut M. Coelius *de illa D. Laelii collegaeque eius
in provinciam festinantium contentione.* Sed in his omnibus cum elegans et venusta exigitur tota expositio, tum id festivissimum est,
quod adiicit orator. Nam et a Cicerone sic est Fabricii fuga illa 40
condita: *Itaque cum callidissime se putaret dicere, et cum illa verba
gravissima ex intimo artificio depromsisset: Respicite C. Fabricii se-*

---

§ 39. *Cicero pro Cluentio*] c. 21.

nectutem; cum hoc respicite, ornandae orationis causa saepe dixisset, respexit ipse: at Fabricius a subselliis demisso capite discesserat, et cetera, quae adiecit: nam est notus locus: cum in re hoc solum
41 esset, *Fabricium a iudicio recessisse*. Et Coelius cum omnia venustissime finxit, tum illud ultimum, *Hic subsecutus quomodo transierit, utrum rate, an piscatorio navigio, nemo sciebat. Siculi quidem, ut sunt lascivi et dicaces, aiebant in delphino sedisse, et sic tanquam*
42 *Ariona transvectum*. In narrando autem Cicero consistere *facetias* 540
putat, *dicacitatem* in iaciendo. Mire fuit in hoc genere venustus *Afer Domitius*, cuius orationibus complures huiusmodi narrationes insertae reperiuntur: sed dictorum quoque ab eodem urbane sunt editi libri.
43 Illud quoque genus est positum non in hac veluti iaculatione verborum, et inclusa breviter urbanitate, sed in quodam longiore actu, quod de Crasso *contra Brutum* Cicero *in secundo de Oratore libro*,
44 et aliis quibusdam locis narrat. Nam, cum Brutus in accusatione Cn. Planci ex duobus lectoribus ostendisset, contraria L. Crassum patronum eius in oratione, quam de Colonia Narbonensi habuerat, suasisse iis, quae de lege Servilia dixerat; tres excitavit et ipse lectores, hisque patris eius dialogos dedit legendos: quorum cum in *Privernati* unus, alter *in Albano*, tertius *in Tiburti* sermonem habitum complecteretur, requirebat, *Ubi essent eae possessiones?* Omnes autem illas Brutus vendiderat; et, cum paterna emanciparet praedia, turpis habebatur. Similis in apologis quoque et quibusdam interim 541
etiam historiis exponendi gratia consequi solet.

45 Sed acutior est illa atque velocior in urbanitate *brevitas*. Cuius quidem duplex forma est, *dicendi*, ac *respondendi*; sed ratio com-
46 munis in partem: nihil enim quod in lacessendo dici potest, non etiam in repercutiendo: at quaedam propria sunt respondentium; illa etiam ira concitati afferre solent: haec plerumque in altercatione, aut in rogandis testibus requiruntur. Cum sint autem loci plures, ex quibus dicta ridicula ducantur, repetendum est mihi, non omnes
47 eos oratoribus convenire. In primis autem *ex amphibolia*, neque illa obscura, quae Atellanio more captent, nec, qualia vulgo iactantur a vilissimo quoque, conversa in maledictum fere ambiguitate. Ne illa quidem, quae Ciceroni aliquando, sed non in agendo, excide-

---

§ 42. *Cicero*] Orat. c. 26.

§ 43. *secundo de Oratore libro*] c. 55. pro Cluent. c. 51.

§ 46. *illa etiam*] Censor Hal. l. c. legi vult: *illa iam arcessita* (s. *in concionem praeparati*) *afferre solent.*

§ 47. *Atellanio more*] Sic Goth. Voss. 2. Vall. et Cic. Div. II, 10. *Atellanio versu;* Camp. *Attellano;* Guelf. *Atteliano;* Turic. a pr. m. *ate iellanie;* a sec. m. *atellaniae*. Regius coniec. *Atellanico*, ut Suet. Tib. 45. Spald. vulgatam aegre retinuit *Atellanae more*. Coniunctivi *captent* causa est in relativo *quae*, quod pro *si quae* dicitur. Pronomen *quae* Censor Hal. l. c. iubet expungi.

runt, ut dixit, cum is candidatus, qui coci filius habebatur, coram eo suffragium ab alio peteret: *Ego quoque tibi favebo.* Non, quia 48
excludenda sint omnino verba, duos sensus significantia; sed, quia
542 raro belle respondeant, nisi cum prorsus rebus ipsis adiuvantur. Quare non hoc modo, paene et ipsum scurrile, Ciceronis est in eundem, de quo supra dixi, Isauricum, *Miror, quid sit, quod pater tuus, homo constantissimus, te nobis varium reliquit:* sed illud 49
ex eodem genere praeclarum, cum obiiceret Miloni accusator in argumentum factarum Clodio insidiarum, *quod Bovillas ante horam nonam devertisset, ut exspectaret, dum Clodius a villa sua exiret,* et identidem interrogaret, *quo tempore Clodius occisus esset?* respondit, *Sero;* quod vel solum sufficit, ut hoc genus non totum repudietur. Nec plura modo significari solent, sed etiam diversa: ut Nero de 50
servo pessimo dixit, *Nulli plus apud se fidei haberi: nihil ei neque clusum neque signatum esse.* Pervenit res usque ad *aenigma:* quale 51
est Ciceronis in Pletorium Fonteii accusatorem, *cuius matrem* dixit,
543 *dum vixisset, ludum, postquam mortua esset, magistros habuisse.* Dicebantur autem, dum vixit, infames feminae convenire ad eam solitae: post mortem bona eius venibant. Quanquam hic *ludus* per translationem dictus est, *magistri* per ambiguitatem. In *metalepsin* 52
quoque cadit eadem ratio dictorum: ut Fabius Maximus, incusans Augusti congiariorum, quae amicis dabantur, exiguitatem, *heminaria esse* dixit; nam *congiarium* commune liberalitatis atque mensurae; ea mensura ducta in minutionem rerum. Et tam frigida, quam est 53
nominum fictio, adiectis, detractis, mutatis literis: ut *Acisculum,* quia esset pactus, *Pacisculum;* et *Placidum* nomine, quia is acerbus natura esset, *Acidum;* et *Tullium,* cum fur esset, *Tollium*
544 dictos invenio. Sed haec eadem genera commodius in rebus, quam 54
in nominibus respondent. Afer enim venuste Mallium Suram, multum in agendo discursantem, salientem, manus iactantem, togam deiicientem et reponentem, *non agere* dixit, *sed satagere.* Est enim dictum per se urbanum, *satagere,* etiamsi nulla subsit alterius verbi similitudo. Fiunt et adiecta et detracta aspiratione, et binis con- 55
iunctis verbis similiter saepius frigida, aliquando tamen recipienda. Eademque conditio est in iis, quae a nominibus trahuntur. Multa ex hoc Cicero in Verrem, sed ut ab aliis dicta, modo, *futurum, ut omnia verreret,* cum diceretur ei *Verres:* modo, *Herculi, quem expilaverat, molestiorem apro Erymanthio fuisse:* modo, *malum Sacerdotem, qui tam nequam verrem reliquisset:* quia Sacerdoti Verres successerat. Praebet tamen aliquando occasionem quaedam felicitas hoc 56
quoque genere bene utendi: ut pro Cecinna Cicero in testem Sex.

---

§ 50. *Nero*] v. Cic. de Orat. II, 61.
§ 55. *Herculi*] Cic. in Verr. IV, 45. I, 46.
§ 56. *pro Cecinna*] c. 10.

Clodium Phormionem, *Nec minus niger*, inquit, *nec minus confidens, quam est ille Terentianus Phormio.*

57 Acriora igitur sunt et elegantiora, quae trahuntur ex *vi rerum.*
In his maxime valet similitudo, si tamen ad aliquid inferius leviusque
referatur: quae iam veteres illi iocabantur, qui Lentulum *Spinthe-
rem*, et Scipionem *Serapionem* esse dixerunt. Sed ea non ab homi- 545
nibus modo petitur, verum etiam ab animalibus: ut nobis pueris Iu-
58 nius Bassus, homo in primis dicax, *Asinus albus* vocabatur. Et
Sarmentus, seu P. Blessus, *Iunium, hominem nigrum; et macrum,* 546
et pandum, fibulam ferream dixit. Quod nunc risus petendi genus
59 frequentissimum est. Adhibetur autem similitudo interim palam, in-
terim inseri solet parabolae: cuius est generis id Augusti, qui militi
libellum timide porrigenti, *Noli*, inquit, *dubitare, tanquam assem*
60 *elephanto des.* Sunt quaedam veri similia: unde Vatinius dixit hoc
dictum, cum reus, agente in eum Calvo, frontem candido sudario
tergeret, idque ipsum accusator in invidiam vocaret, *Quamvis reus*
61 *sum*, inquit, *et panem candidum edo.* Adhuc est subtilior illa ex si-
mili translatio, cum, quod in alia re fieri solet, in aliam mutuamur.
Ea dicatur sane *fictio:* ut Chrysippus, cum in triumpho Caesaris ebo-
rea oppida essent translata, et post dies paucos Fabii Maximi lignea,
thecas esse oppidorum Caesaris dixit. Et Pedo de mirmillione, qui 547
retiarium consequebatur, nec feriebat, *Vivum*, inquit, *capere vult.*
62 Iungitur amphiboliae similitudo: ut A. Galba pilam negligenter pe-
tenti, *Sic*, inquit, *petis, tanquam Caesaris candidatus.* Nam illud
petis ambiguum est, securitas similis. Quod hactenus ostendisse sa-
63 tis est. Ceterum frequentissima aliorum generum cum aliis mixtura
est: eaque optima, quae ex pluribus constat. Eadem *dissimilium*
ratio est. Hinc eques Romanus, ad quem in spectaculis bibentem
cum misisset Augustus, qui ei diceret, *Ego si prandere volo, do-
64 mum eo: Tu enim*, inquit, *non times, ne locum perdas.* Ex contra- 548
rio non una species. Neque enim eodem modo dixit Augustus prae-
fecto, quem cum ignominia mittebat, subinde interponenti precibus,
Quid respondebo patri meo? Dic, me tibi displicuisse: quo Galba,
penulam roganti, *Non possum commodare, domi maneo;* cum coena-
culum eius perplueret. Tertium adhuc illud (siquidem, ut ne aucto-
rem ponam, verecundia ipsius facit), *Libidinosior es, quam ullus
spado:* quo sine dubio et opinio decipitur; sed ex contrario. Et
hoc ex eodem loco est, sed nulli priorum simile, quod dixit M. Ve-
65 stinius, cum ei nunciatum esset, *Aliquando desinet putere.* Onerabo 549
librum exemplis, similemque iis, qui risus gratia componuntur, effi-
ciam, si persequi voluero singula veterum.

Ex omnibus argumentorum locis eadem occasio est. Nam et

---

§ 57. *Spintherem*] v. Valer. Max. IX, 14, 3. et 4.

finitione usus est Augustus de pantomimis duobus, qui alternis gestibus contendebant, cum eorum alterum *saltatorem* dixit, alterum *interpellatorem*. Et partitione Galba, cum penulam roganti respondit, 66
Non pluit, non opus est tibi: si pluit, ipse utar. Proinde *genere*, *specie*, *propriis*, *differentibus*, *iugatis*, *adiunctis*, *consequentibus*,
550 *antecedentibus*, *repugnantibus*, *causis*, *effectis*, *comparatione parium*, *maiorum*, *minorum*, similis materia praebetur. Sicut in *tropos* quo- 67
que omnes cadunt. An non plurima καθ' ὑπερβολὴν dicuntur? quale refert Cicero de homine praelongo, *caput eum ad fornicem Fabium offendisse:* et, quod P. Oppius dixit de genere Lentulorum, cum assidue minores parentibus liberi essent, *nascendo interiturum.*
551 Quid *ironia?* nonne etiam, quae severissime fit, ioci prope genus 68
est? Qua urbane usus est Afer, cum Didio Gallo, qui provinciam ambitiosissime petierat, deinde, impetrata ea, tanquam coactus querebatur, *Age*, inquit, *aliquid et reipublicae causa elabora:* quaque Cicero lusit, cum, Vatinii morte nunciata, cuius parum certus dicebatur auctor, *Interim*, inquit, *usura fruar*. Idem per allegó- 69
riam M. Coelium, melius obiicientem crimina, quam defendentem, *Bonam dextram, malam sinistram habere* dicebat: Emphasi Iulius
552 dixit, ferrum cotem incidisse. Figuras quoque mentis, quae σχή- 70
ματα διανοίας dicuntur, res eadem recipit omnes, in quas nonnulli diviserunt species dictorum. Nam et *interrogamus*, et *dubitamus*, et *affirmamus*, et *minamur*, et *optamus*, quaedam ut *miserantes*, quae-

---

§ 67. *Cicero*] de Orat. II, 66.

§ 69. *Emphasi*] Turic. Goth. Camp. Guelf. Locat. Venet. *Emphasia.* Muretus in suis invenit *Emphasis A. Villius dixit ferrum in cotem incidisse*, quo nihil sit verius, nihil melius quidquam. In Turic. est *villia* a sec. m. *nullius;* Guelf. et Goth. 2. *Villius*. Ald. Vidov. cum Voss. 2. *Iulius;* item Spald. etsi, quis sit Iulius, nescit, Africanus, an Florus, an Secundus X, 1, 118. 120. 3, 13. — Bad. Ascens. cum in Vall. libro esset *ferrum Accium Navium incidisse* (vid. Liv. I, 36.) scripsit: *Emphasi Livius dixit ferro cotem Accium Navium incidisse.* Raphaelis lib. *Iulius dixit ferrum Tatium incidisse.* Pro *Tatium*, quod nomen in Camp. omittitur, Turic. *in tuctium*, a sec. m. *tuctium*, omisso *in;* Guelf. et Goth. *intactum;* Ald. *ductitium*. Gryph. et recentiores *Livius*. Iidem videntur *Accium Navium* (vel potius *Attum N.*) augurem admirabilem ex Livio recepisse. Spald. cum, nescio quo iure, non figuram, quae *emphasis* est (vid. IX, 2, 64. et 65.) non minus quam *ironia*, de qua § 68. dixit, sed tropum requiri opinaretur, ex coniectura scripsit: *Antonomasia* (vid. VIII, 6, 29.) *Iulius dixit*, *ferrum* (pro homine quodam vel deo) *Accium Navium* (obscuro nomine) *incidisse.* Wolff vult scribi *ferrum in Accium N. incid.* Mihi videtur, si quid ex hac lectionis varietate exquiri potest, ferri posse: *Emphasi* (Francius mavult *cum emphasi*) *Iulius dixit ferrum cotem incidisse.* Haec locutio allegorica est, si alterius viri aciem obtusam intelligis alterius duritie. Emphasis vero, quam Quint. l. c. intelligit, cum *ex aliquo dicto latens aliquid eruitur*, comp. VIII, 3, 83. est in damni notione ex incidendo contracti, cum scindere cotem vellet. Censori Hal. l. c. Spaldingii *Antonomasia* probatur.

dam ut *irascentes*, dicimus. Ridiculum est autem omne, quod aperte
71 fingitur. Stulta reprehendere facillimum est: nam per se sunt ridicula. Sed rem urbanam facit aliqua ex nobis adiectio. Stulte interrogaverat exeuntem de theatro Carpathium Titius Maximus, *An spectasset?* fecit Carpathius dubitationem eius stultiorem dicendo, *Non, sed in orchestra pila lusi.*

72 Refutatio cum sit in *negando, redarguendo, defendendo, elevando:* ridicule negavit Manius Curius; nam, cum eius accusator, in sipario omnibus locis, aut nudum eum in nervo, aut ab amicis red-
73 emtum ex alea pinxisset, *Ergo ego*, inquit, *nunquam vici? Redarguimus* interim aperte, ut Cicero Vibium Curium, multum de annis aetatis suae mentientem, *Tum ergo, cum una declamabamus, non eras natus.* Interim et simulata assensione, ut idem Fabiae Do- 553
labellae dicenti, triginta se annos habere, *Verum est*, inquit: *nam*
74 *hoc iam viginti annis audio.* Belle interim subiicitur pro eo, quod neges, aliud mordacius: ut Iunius Bassus, querente Domitia Passieni, quod, incusans eius sordes, *calceos eam veteres* diceret *vendere solere*, *Non mehercule*, inquit, *hoc unquam dixi; sed dixi, emere te solere.* *Defensionem* imitatus est eques Romanus, qui obiicienti Augusto, quod patrimonium comedisset, *Meum*, inquit, *putavi.*

75 *Elevandi* ratio est duplex, ut aut veniam quis, aut iactantiam minuat: quemadmodum C. Caesar Pomponio, ostendenti vulnus ore exceptum in seditione Sulpiciana, quod ipse se passum pro Caesare pugnantem gloriabatur, *Nunquam fugiens respexeris*, inquit: aut crimen obiectum, ut Cicero obiurgantibus, quod sexagenarius Publi-
76 liam virginem duxisset, *Cras mulier erit*, inquit. Hoc genus dicti *consequens* vocant quidam, atque illi simile, quo Cicero Curionem, semper ab excusatione aetatis incipientem, *facilius quotidie prooe-*
77 *mium habere* dixit: quia ista natura sequi et cohaerere videantur. Sed *elevandi* genus est etiam *causarum relatio*, qua Cicero est usus in Vatinium. Qui, pedibus aeger, cum vellet videri commodioris valetudinis factus, et diceret se iam bina millia passuum ambulare, *Dies enim*, inquit, *longiores sunt.* Et Augustus nunciantibus Tarraconen- 554
sibus, palmam in are eius enatam, *Apparet*, inquit, *quam saepe ac-*
78 *cendatis.* *Transtulit* crimen Cassius Severus. Nam, cum obiurgaretur a praetore, quod advocati eius L. Varo Epicureo, Caesaris amico, convicium fecissent; *Nescio*, inquit, *qui conviciati sint: et puto Stoïcos fuisse.*

Repercutiendi multa sunt genera: venustissimum, quod etiam similitudine aliqua verbi adiuvatur: ut Trachalus dicenti Suellio, *Si*
79 *hoc ita est, is in exsilium: Si non est ita, redis*, inquit. *Elusit* Cassius Severus obiiciente quodam, quod ei domo sua Proculeius in-

---

§ 75. *Cicero*] ad Div. IV, 14. ad Attic. XII, 32.

555 terdixisset, respondendo, *Numquid ergo illuc accedo?* Sic eluditur et ridiculum ridiculo; ut divus Augustus, cum ei Galli torquem aureum centum pondo dedissent, et Dolabella per iocum, tentans tamen 80
ioci sui eventum, dixisset, *Imperator, torque me dona; Malo,* inquit, *te civica donare:* mendacium quoque mendacio; ut Galba, dicente quodam, *victoriato se uno in Sicilia quinque pedes longam murenam emisse; Nihil,* inquit, *mirum; nam ibi tam longae nascuntur, ut iis piscatores pro restibus utantur.* Contraria est neganti *confessionis* si- 81
mulatio, sed ipsa quoque multum habet urbanitatis. Sic Afer, cum ageret contra libertum Claudii Caesaris, et ex diverso quidam conditionis eiusdem, cuius erat litigator, exclamasset, *Praeterea tu semper in libertos Caesaris dicis? Nec mehercule,* inquit, *quidquam proficio.* Cui vicinum est, *non negare*, quod obiicitur, cum et id
556 palam falsum est, et inde materia bene respondendi datur: ut Catulus dicenti Philippo, *Quid latras? Furem video,* inquit. *In se di-* 82
cere, non est fere nisi scurrarum, et in oratore utique minime probabile: quod fieri totidem modis, quot in alios, potest. Ideoque hoc, quamvis frequens sit, transeo. Illud vero, etiamsi ridiculum est, 83
indignum tamen homine tolerabili, quod aut turpiter, aut impotenter dicitur: quod fecisse quendam scio, qui humiliori, libere adversus se loquenti, *Colaphum,* inquit, *tibi ducam, et formulam scribam, quod caput durum habeas.* Hic enim dubium est, utrum ridere audientes, an indignari debuerint.

Superest genus *decipiendi opinionem*, aut dicta aliter intelligen- 84
di, quae sunt in omni hac materia vel venustissima. Inopinatum et a lacessente poni solet: quale est, quod feret Cicero, *Quid huic ab-*
557 *est, nisi res et virtus?* aut illud Afri, *Homo in agendis causis optime vestitus:* et in occurrendo, ut Cicero, audita falsa Vatinii morte, cum Ovinium libertum eius interrogasset, *Rectene omnia?* dicenti, *Recte; Mortuus est?* inquit. Plurimus autem circa simulationem et 85
dissimulationem risus est, quae sunt vicina, et prope eadem; sed *simulatio* est, certam opinionem animi sui imitantis: *dissimulatio,* aliena se parum intelligere fingentis. Simulavit Afer, cum in causa subinde dicentibus, *Celsinam de re cognovisse;* quae erat potens femina: *Quis est,* inquit, *iste?* Celsinam enim videri sibi virum finxit.
Dissimulavit Cicero, cum Sex. Annalis testis reum laesisset, et in- 86
staret identidem accusator ei, *Dic, M. Tulli, numquid potes de Sexto Annali?* versus enim dicere coepit de libro Ennii annali sexto,

Quis potis ingentis causas evolvere belli.

Cui sine dubio frequentissimam dat occasionem ambiguitas: ut Ca- 87
558 scellio, qui consultori dicenti, *Navem dividere volo; Perdes,* inquit. Sed averti intellectus et aliter solet, cum ab asperioribus ad leniora deflectitur: ut, qui interrogatus, quid sentiret de eo, qui in adulterio deprehensus esset, *Tardum fuisse* respondit. Ei confine est, 88

quod dicitur *per suspicionem:* quale illud apud Ciceronem, querenti, quod uxor sua e fico se suspendisset, *Rogo, des mihi surculum ex illa*
89 *arbore, ut inseram.* Intelligitur enim, quod non dicitur. Et hercle omnis salse dicendi ratio in eo est, ut aliter, quam est rectum verumque, dicatur; quod fit totum fingendis aut nostris aut alienis
90 persuasionibus, aut dicendo, quod fieri non potest. *Aliena* finxit Iuba; qui querenti, quod ab equo suo esset adspersus, *Quid, Tu,* inquit, *me Hippocentaurum putas?* sua C. Cassius, qui militi sine gladio decurrenti, *Heus, commilito, pugno bene uteris,* inquit. Et 559
Galba de piscibus, qui cum pridie ex parte adesi, et versati postera die appositi essent, *Festinemus, alii subcoenant,* inquit. Tertium illud Ciceronis, ut dixi, adversus Curium; fieri enim certe non pote-
91 rat, ut, cum declamaret, natus non esset. Est et illa *ex ironia fictio,* qua usus est C. Caesar. Nam, cum testis diceret, a reo femina sua ferro petita, et esset facilis responsio, cur illam potissimum partem corporis vulnerare voluisset: *Quid enim faceret,* inquit,
92 *cum tu galeam et loricam haberes?* Vel optima est simulatio contra simulantem, qualis illa Domitii Afri fuit: Vetus habebat testamentum, et unus ex amicis recentioribus, sperans aliquid ex mutatione tabularum, falsam tabulam intulerat, consulens eum, an primipilari seni iam testato rursus suaderet ordinare suprema iudicia, *Noli,* inquit, *facere: offendis illum.*

93 Iucundissima sunt autem ex his omnibus *lenia* et, ut sic dixe- 560
rim, boni stomachi: ut Afer idem ingrato litigatori, conspectum eius in foro vitanti, per nomenclatorem missum ad eum, *Amas me,* inquit, *quod te non vidi?* Et dispensatori, qui, cum ad reliqua non responderet, dicebat subinde, *Non comedi panem, et aquam bi-*
94 *bo: Passer redde, quod debes.* Quae ὑπὸ τὸ ἦθος vocant. Est gra- 561
tus iocus, qui minus exprobrat, quam potest, ut idem dicenti candidato, *semper domum tuam colui:* cum posset palam negare, *Credo,* inquit, *et verum est.* Interim de se dicere ridiculum est: et, quod in alium, si absentem diceretur, urbanum non erat, quoniam ipsi
95 palam exprobratur, movet risum: quale Augusti est, cum ab eo miles nescio quid improbe peteret, veniret contra Marcianus, quem suspicabatur et ipsum aliquid iniuste rogaturum: *Non magis,* inquit, *faciam, commilito, quae petis, quam quod Marcianus a me petiturus*
96 *est.* Adiuvant urbanitatem et *versus* commode positi, seu toti, ut sunt (quod adeo facile est, ut Ovidius ex tetrastichon Marci carmine librum in malos poëtas composuerit), quod fit gratius, si qua etiam ambiguitate conditur; ut Cicero in Marcium hominem callidum et versutum, cum is in quadam causa suspectus esset, *Nisi qua Ulixes* 562

---

§ 88. *Ciceronem*] de Orat. II, 69.

§ 96. *Nisi qua Ulixes rate evasit Laërtius*] Sic, neglecto senarii iamb. metro, Spald. edidit, sed cum Turic. Alm. Iens. habeant *intervasit,* Guelf. *intevasit,* tum Turic. *lertius,* Iens. *lontius,* corrigendum putat

rate evasit Laërtius: seu verbis ex parte mutatis; ut in eum, qui, 97
cum antea stultissimus esset, post acceptam hereditatem primus sen-
tentiam rogabatur, *Cuius hereditas est, quam vocant sapientiam*, pro
illo, *facilitas est*: seu ficti notis versibus similes, quae *παρῳδία* di-
563 citur; et *proverbia* opportune aptata: ut homini nequam lapso, et, 98
ut allevaretur, roganti, *Tollat te, qui non novit.* Ex *historia* etiam
ducere urbanitatem, eruditum: ut Cicero fecit, cum ei testem in
iudicio Verris roganti dixisset Hortensius, *Non intelligo haec aeni-
gmata. Atqui debes*, inquit, *cum Sphingem domi habeas;* acceperat
autem ille a Verre Sphingem aeneam magnae pecuniae. *Subabsurda* 99
illa constant stultis simili imitatione, et quae, nisi fingantur, stulta
sunt: ut, qui mirantibus, quod humile candelabrum emisset, *Pran-
sorium erit*, inquit. Sed illa *similia absurdis* sunt acria, quae tan-
quam sine ratione dicta feruntur: ut servus Dolabellae, cum interro-
garetur, an dominus eius auctionem proposuisset, *Domum*, inquit,
vendidit. Deprehensi interim pudorem suum ridiculo aliquo expli- 100
cant: ut, qui testem dicentem se a reo vulneratum, interrogaverat,
An cicatricem haberet? cum ille ingentem in femine ostendisset, *La-
tus*, inquit, *oportuit.* Contumeliis quoque uti belle datur: ut Hispo
564 obiicienti bis acerba crimina accusatori, *Mentiris*, inquit. Et Ful-
vius propinquus Legato interroganti, an in tabulis, quas proferebat,
chirographus esset, *Et verus*, inquit, *domine.*

Has aut accepi species, aut inveni frequentissimas, ex quibus 101
ridicula ducerentur: sed repetam necesse est, infinitas esse, tam
salse dicendi, quam severe; quas praestat *persona*, *locus*, *tempus*,
casus denique, qui est maxime varius. Itaque haec, ne omisisse 102
viderer, attigi: illa autem, quae de usu ipso et modo iocandi com-
plexus sum, adeo infirma, sed plane necessaria.

His adiicit Domitius Marsus, qui *de urbanitate* diligentissime
scripsit, quaedam non ridicula, sed cuilibet severissimae orationi
convenientia, eleganter dicta, et proprio quodam lepore iucunda:
quae sunt quidem *urbana*, sed risum tamen non habent. Neque 103
enim ei *de risu*, sed *de urbanitate* est opus institutum, quam pro-

---

lintre evasit Lartius, aut *indè evas. L.* At poëta dignius erat *lintre*, quod praefert Lünem. Idem paulo ante cum Spald. legi vult *Lartium nomine hominem* (in Turic. a pr. m. est *in arcium nomine*) pro vulg. *Marcium hominem*. Censor Hal. l. c. p. 158. pro *rate evasit* mavult scribi *arte ev.* ut Burmannus dicit alios legere. Idem V. D. praefert *Lartius*.

§ 100. *Mentiris, inquit*] Cens. Hal. l. c. suspicatur scriptum fuisse *Metiris ex te, inquit.* Paulo post idem V. D. verba *propinquus legato*, ut intelligi possint, mutari vult in *propinqui de legato interroganti.* Buttm. ut Spald. in Praef. ad Vol. III. p. X. annotavit, mavult: *Me ex te metiris*, in quo est ad erroris causam indagandam plus probabilitatis.

§ 102. *adeo infirma, sed plane nccessaria*] Censor Hal. l. c. corrigit: *non adeo infinita* (sc. sunt) *et plane necessaria.* Eandem haud ineptam medelam Gesnerus invenerat.

priam esse nostrae civitatis, et sero sic intelligi coeptam, postquam *Urbis* appellationem, etiamsi nomen proprium non adiiceretur, *Ro-*
104 *mam* tamen accipi sit receptum. Eamque sic finit: *Urbanitas est virtus quaedam in breve dictum coacta, et apta ad delectandos movendosque homines in omnem affectum, maxime idonea ad resistendum, vel lacessendum, prout quaeque res ac persona desiderat.* Cui si brevitatis exceptionem detraxeris, omnes orationis virtutes complexa sit. Nam, 565
si constat rebus et personis; quod in utrisque oporteat, dicere, perfectae eloquentiae est. Cur autem *brevem* esse eam voluerit, nescio
105 quidem. At, quam in eodem libro dicat fuisse et in multis, narrandi urbanitatem paulo post ita finit, Catonis, ut ait, opinionem secutus, *Urbanus homo erit, cuius multa bene dicta responsaque erunt: et, qui in sermonibus, circulis, conviviis, item in concionibus, omni denique loco ridicule commodeque dicet. Risus erunt, quicunque haec*
106 *faciet orator.* Quas si recipimus finitiones, quidquid *bene* dicetur, et *urbane* dicti nomen accipiet. Ceterum illi, qui hoc proposuerat, consentanea fuit illa divisio, ut dictorum urbanorum alia *seria*, alia *iocosa*, alia *media* faceret. Nam est eadem omnium bene dictorum. Verum mihi etiam iocosa quaedam videntur posse non satis urbane
107 referri. Nam meo quidem iudicio illa est *urbanitas, in qua nihil absonum, nihil agreste, nihil inconditum, nihil peregrinum, neque sensu, neque verbis, neque ore gestuve possit deprehendi:* ut non tam sit in singulis dictis, quam in toto colore dicendi: qualis apud Graecos ἀττι-
108 κισμὸς ille redolens Athenarum proprium saporem. Ne tamen iudicium Marsi, hominis eruditissimi, subtraham, seria partitur in tria genera, *honorificum, contumeliosum, medium.* Et honorifici ponit 566
109 exemplum Ciceronis quod est pro Ligario apud Caesarem, *Qui nihil soles oblivisci, nisi iniurias:* et contumeliosi, quod Attico scripsit de Pompeio et Caesare, *Habeo, quem fugiam; quem sequar, non habeo:* et medii, quod ἀποφθεγματικὸν vocat, et est, cum ita dixit, *Neque gravem mortem accidere viro forti posse, neque immaturam consulari, neque miseram sapienti.* Quae omnia sunt optime dicta: sed,
110 cur proprie nomen *urbanitatis* accipiant, non video: quod si non totus, ut mihi videtur, orationis color meretur, sed etiam singulis dictis tribuendum est: illa potius *urbana* esse dixerim, quae sunt generis eiusdem, quo *ridicula* dicuntur, et tamen ridicula non sunt: ut de Pollione Asinio, seriis iocisque pariter accommodato, dictum
111 est, *Esse eum omnium horarum:* et de actore facile dicente ex tempore, *Ingenium eum in numerato habere:* etiam Pompeii, quod refert Marsus, in Ciceronem, diffidentem partibus, *Transi ad Caesarem,* 567
me timebis. Erat enim, si de re minore, aut alio animo, aut deni-

§ 108. *pro Ligario*] c. 12.
§ 109. *Attico*] Cic. ad Att. VIII, 7.
§ 109. *dixit*] in Catil. IV, 2.

que non ab ipso dictum fuisset, quod posset inter ridicula numerari. Etiam illud, quod Cicero Cerelliae scripsit, reddens rationem, cur 112
illa C. Caesaris tempora tam patienter toleraret, *Haec aut animo Catonis ferenda sunt, aut Ciceronis stomacho:* stomachus enim ille habet aliquid ioco simile. Haec, quae movebant, dissimulanda mihi non fuerunt: in quibus ut erraverim, legentes tamen non decepi, indicata et diversa opinione, quam sequi magis probantibus liberum est.

IV. *Altercationis* praecepta poterant videri tunc inchoanda, cum omnia, quae ad continuam orationem pertinent, peregissem; nam est usus eius ordine ultimus: sed, cum sit posita in sola inventione, neque habere dispositionem possit, nec elocutionis ornamenta magnopere desideret, aut circa memoriam et pronunciationem laboret; prius quam secundam quinque partium, hanc, quae tota ex prima
568 pendet, tractaturus non alieno loco videor: quam scriptores alii fortasse ideo reliquerunt, quia satis ceteris praeceptis in hanc quoque videbatur esse prospectum. Constat enim aut intentione, aut de- 2
pulsione: de quibus satis traditum est; quia, quidquid in actione perpetua circa probationes utile est, idem in hac brevi atque concisa prosit, necesse est. Neque alia dicuntur in altercatione, sed aliter, aut interrogando, aut respondendo. Cuius rei fere omnis observatio in illo testium loco excussa nobis est. Tamen, quia latius hoc opus 3
aggressi sumus, neque perfectus orator sine hac virtute dici potest, paululum impendamus huic quoque peculiaris operae, quae quidem in quibusdam causis ad victoriam vel plurimum valet. Nam, ut in 4
qualitate generali, in qua, *Rectene factum quid, an contra sit,* quaeritur, perpetua dominatur oratio; et quaestionem *finitionis actiones* plerumque satis explicant, et omnia paene, in quibus de facto constat, aut *coniectura* artificiali ratione colligitur: ita in iis causis (quae sunt frequentissimae), quae vel solis extra artem probationibus, vel mixtis continentur, asperrima in hac parte dimicatio est, nec alibi dixeris magis mucrone pugnari. Nam et firmissima quae- 5
que memoriae iudicis inculcanda sunt, et praestandum, quidquid in actione promisimus, et refellenda mendacia. Nusquam est denique, qui cognoscit, intentior. Nec immerito quidam, quanquam in dicendo mediocres, hac tamen altercandi praestantia meruerunt nomen
569 patronorum. At quidam litigatoribus suis illum modo ambitiosum 6
declamandi sudorem praestitisse contenti, cum turba laudantium destituunt subsellia, pugnamque illam decretoriam imperitis ac saepe

---

§ 4. *actiones plerumque satis explicant*] Hanc lectionem e Camp. cum Goth. Voss. 2. Kappii Cod. et Turic. a pr. m. (*actionis — explicant*) praeeunte Gesnero, eodemque interprete, recepi, cum Spald. nimia quadam eiusdem subiecti (*oratio*) conservandi cura perturbatus edidisset *quaestionem finitionis, actionis, pler. s. explicat;* deinde idem V. D. coni. *et — facto non constat coniectura — colligit.*

7 pullatae turbae relinquunt. Itaque videas alios plerumque iudiciis privatis *ad actiones* vocari, alios *ad probationem*. Quae si dividenda sunt officia, hoc certe magis necessarium est: pudendumque dictu, si plus litigantibus prosunt minores. In publicis certe iudiciis vox illa praeconis, praeter patronos, ipsum, qui egerit, citat.

8 Opus est igitur in primis ingenio veloci ac mobili, animo praesenti et acri. Non enim cogitandum, sed dicendum statim est, et 570
prope sub conatu adversarii manus exigenda. Quare cum in omni parte huiusce officii plurimum facit, totas non diligenter modo, sed etiam familiariter nosse causas; tum *in altercatione* maxime necessarium est, omnium *personarum*, *instrumentorum*, *temporum*, *locorum habere notitiam:* alioqui et tacendum erit saepe, et aliis subiicientibus, plerumque autem studio loquendi fatue modo accedendum: quo nonnunquam accidit, ut in nostra credulitate aliena stul-
9 titia erubescamus. Neque tamen hoc ipsis monitoribus clarescit: 571
quidam faciunt aperte, quod rixemur. Videas enim plerosque ira percitos exclamantes, ut iudex audiat, contrarium id esse, quod admoneatur, sciatque ille, qui pronunciaturus est in causa, malum,
10 quod tacetur. Quare bonus altercator vitio iracundiae careat. Nullus enim rationi magis obstat affectus, et fert extra causam, et plerumque deformia convicia facere ac mereri cogit, et ipsos nonnunquam iudices incitat. Melior moderatio, ac nonnunquam etiam patientia. Neque enim refutanda tantum, quae e contrario dicun- 572
tur, sed contemnenda, elevanda, ridenda sunt; nec usquam plus loci reperit urbanitas. Hoc, dum ordo est et pudor: contra tur-
11 bantes audendum, et impudentiae fortiter resistendum. Sunt enim

---

§ 8. *alioqui et tacendum erit saepe*] Prius *et* malim omitti; tum alterum *et* pro *sed* accipi poterit; nisi praeferenda est correctio *aut — aut*. Certe *et — et* non nisi duplicem agendi rationem ostendit, nulla notata oppositione, qua alterum excluditur, si locum habet alterum. Alterum gerundium *accedendum* ad prioris *tacendum* similitudinem quidem scriptum est, sed eventum magis, quam praeceptum, indicat. Ita etiam *fatue modo* pro *fatue tantum* ferri poterit, ut non opus sit scribi *fatui modo*, ut Spald. coni., aut *fatuae modo*. Particulam *autem*, a Regio exclusam, ut ex optimis et plurimis libris post *plerumque* restituerem, monebat ambiguitas. Nunc enim acceditur, aliis subiicientibus, nunc, impellente studio loq.

§ 9. *Neque tamen hoc ipsis monitoribus clarescit*] *Hoc*, sc. hos erubescere, ne sentiunt quidem monitores. Quidni enim etiam pudor dici possit clarescere, cum ruborem adducat? Quidam monitores, ut sunt impudentes, aperte subiiciunt et monent, si quid velint responderi, propterea *quod rixemur* h. e. prae indignatione renitamur, cum non satis esset erubescere. Quanquam ingeniose Spald. et assentiente Censore Hal. l. c. Turicensis Cod. auctoritate (in quo est *Neque tám cum ipsis monit.*) expulso *hoc*, quod Regius excogitavit, scribendum esse indicat: *Neque iam cum his ipsis monitoribus clam res fit.*

quidam praeduri in hoc oris, ut obstrepant ingenti clamore, et medios sermones intercipiant, et omnia tumultu confundant: quos ut non imitari, sic acriter propulsare oportebit: et ipsorum improbitas retundenda, et iudices vel praesidentes magistratus appellandi frequenter, ut loquendi vices serventur. Non est res animi iacentis, et mollis supra modum frontis, fallitque plerumque, quod *probitas* vocatur, quae est imbecillitas. Valet autem in altercatione pluri- 12
mum *acumen*, quod sine dubio ex arte non venit (natura enim non docetur) arte tamen adiuvatur. In qua praecipuum est, semper id 13
in oculis habere, de quo quaeritur, et quod volumus efficere: quia propositum tenentes in rixam non ibimus, nec causae debita tempora conviciando conteremus; gaudebimusque, si hoc adversarius facit.

Omnia [tempora] fere parata sunt meditatis diligenter, quae 14
aut ex adverso dici, aut responderi a nobis possint. Nonnunquam
573 tamen solet hoc quoque esse artis genus, ut quaedam in actione dissimulata, subito in altercando proferantur, et inopinatis eruptionibus, et ex insidiis citissimo facto simillimum. Id autem tum faciendum, cum est aliquid, cui responderi non statim possit: potuerat autem, si tempus ad disponendum fuisset. Nam, quod fideliter firmum est, a primis statim actionibus arripere optimum est, quo saepius diutiusque dicatur. Illud vix saltem praecipiendum vi- 15
detur, ne turbidus et clamosus tantum sit altercator, et quales fere sunt, qui literas nesciunt. Nam improbitas, licet adversario molesta sit, iudici invisa est. Nocet etiam diu pugnare in iis, quae obtinere non possis. Nam, ubi vinci necesse est, expedit cedere: 16
quia sive plura sunt, de quibus quaeritur, facilior erit in ceteris fides: sive unum, mitior solet poena irrogari verecundiae. Nam culpam, praesertim deprehensam, pertinaciter tueri, culpa altera est.

Dum stat acies, multi in re consilii atque artis est, ut erran- 17
tem adversarium trahas, et ire quam longissime cogas, ut varia interim spe exsultet. Ideo quaedam bene dissimulantur instrumenta. Instant enim, et saepe discrimen omne committunt, quod deesse nobis putant, et faciunt probationibus nostris auctoritatem postulando. Expedit etiam dare aliquid adversario, quod pro se putet, 18
574 quod apprehendens, maius aliquid cogatur dimittere: duas interim res proponere, quarum utramlibet male sit electurus; quod in altercatione fit potentius, quam in actione: quia in illa nobis ipsi respondemus, in hac adversarium, quasi confessum, tenemus. Est 19

---

§ 14. *Omnia tempora*] Posterius vocab. uncis inclusi, spurium enim est, et ut Rollinus et Spald. suspicati sunt, e proximo versu huc translatum, cum deesse videretur substantivum, quo non opus est.

in primis acuti, videre, quo iudex dicto moveatur, quid respuat: quod et vultu saepissime, et aliquando etiam dicto aliquo factove eius deprehenditur. Et instare proficientibus; et ab iis, quae non adiuvant, quam mollissime pedem oportet referre. Faciunt hoc medici quoque, ut remedia perinde perseverent adhibere, vel de-
20 sinant, ut illa recipi vel respui vident. Nonnunquam, si rem evol-
vere propositam facile non sit, inferenda est alia quaestio: atque
in eam, si fieri potest, iudex avocandus. Quid enim, cum re-
spondere non possis, agendum est, nisi ut aliud invenias, cui ad-
21 versarius respondere non possit? In plerisque idem est, ut dixi, qui circa testes, locus, et personis modo distat, quod hic patronorum inter se certamen, illic pugna inter testem et patronum.

Exercitatio vero huius rei longe facilior. Nam est utilissimum, frequenter cum aliquo, qui sit studiorum eorundem, sumere materiam vel verae, vel etiam fictae, controversiae, et diversas partes, altercationis modo, tueri: quod idem etiam in simplici genere quae-
22 stionum fieri potest. Ne illud quidem ignorare advocatum volo, quo quaeque ordine probatio sit apud iudicem proferenda: cuius rei eadem in argumentis ratio est, ut potentissima prima et summa ponantur. Illa enim ad credendum praeparant iudicem, haec ad pronunciandum.

V. His pro nostra facultate tractatis, non dubitassem transire 575
protinus ad *dispositionem*, quae ordine ipso sequitur: nisi vererer, ne, quoniam fuerunt, qui *iudicium inventioni* subiungerent, praeterisse hunc locum quibusdam viderer, qui mea quidem opinione adeo partibus operis huius omnibus connexus ac mixtus est, ut ne a sententiis quidem aut verbis saltem singulis possit separari: nec
2 magis arte traditur, quam gustus aut odor. Ideoque nos, quid in quaque re sequendum cavendumque sit, docemus ac deinceps docebimus, ut ad ea iudicium dirigatur. Praecipiam igitur, ne, quod effici non potest, aggrediamur, ut contraria vitemus et communia, ne quid in eloquendo corruptum obscurumque sit: referatur oportet ad sensus, qui non docentur.

3 Nec multum a *iudicio* credo distare *consilium*, nisi quod illud ostendentibus se rebus adhibetur, hoc latentibus, et aut omnino nondum repertis, aut dubiis. Et *iudicium* frequentissime certum est; *consilium* vero est ratio quaedam alte petita, et plerumque

---

§ 22. *cuius rei eadem in argumentis ratio est*] Regius erasa praepositione *in*, legi vult aut *eadem argumentis*, assentiente Sarpio in Quaest. philol. p. 52., aut *eadem cum arg.* quod mihi videtur praeferendum, nisi putas scriptum fuisse *eadem, quae in argumentis, ratio est.* Vulgata, hoc certum est, ferri nequit. Nam quae sit *rei ratio*, e sequentibus demum verbis *ut — ponantur* cognoscitur. Spald. tacuit.

plura perpendens et comparans, habensque in se et inventionem,
et indicationem. Sed ne haec quidem praecepta in universum ex- 4
spectanda sunt. Nam ex re sumitur, cui locus *ante actionem* est
frequenter: nam Cicero summo consilio videtur in Verrem vel con-
trahere tempora dicendi maluisse, quam in eum annum, quo erat
576 Q. Hortensius consul futurus, incidere. Et *in ipsis actionibus* 5
primum ac potentissimum obtinet locum: nam, quid dicendum,
quid tacendum, quid differendum sit, exigere, consilii est; ne-
gare sit satius, an defendere? ubi prooemio utendum, et qua-
li? narrandumne, et quomodo? iure prius pugnandum, an ae-
quo? qui sit ordo utilissimus? tum omnes colores; aspere an le-
niter, an etiam summisse loqui expediat? Sed haec quoque, ut 6
quisque passus est locus, monuimus: idemque in reliqua parte fa-
ciemus: pauca tamen exempli gratia ponam, quibus manifestius ap-
pareat, quid sit, quod demonstrari posse praeceptis non arbitror.
Laudatur consilium Demosthenis, quod, cum suaderet bellum Athe- 7
niensibus parum id prospere expertis, nihil adhuc factum esse *ra-
tione* monstrat; poterat enim emendari negligentia: at, si nihil es-
set erratum, melioris in posterum spei non erat ratio. Idem, cum 8
offensam vereretur, si obiurgaret populi segnitiem in asserenda li-
bertate reipublicae, maiorum laude uti maluit, qui eam fortissime
administrassent. Nam et faciles habuit aures, et natura sequeba-
tur, ut meliora probantes peiorum poeniteret. Ciceronis quidem 9
vel una pro Cluentio quamlibet multis exemplis suffecerit oratio.
Nam, quod in eo consilium maxime mirer? primamne expositionem,
qua matri, cuius filium premebat auctoritas, abstulit fidem? an,
quod idem corrupti iudicii crimen transferre in adversarium maluit,
quam negare, propter *inveteratam*, ut ipse dicit, *infamiam*? an,
577 quod in re invidiosa legis auxilio novissime est usus? quo genere
defensionis etiam offendisset nondum praemollitas iudicum mentes:
an, quod se ipsum invito Cluentio facere testatus est? Quid pro 10
Milone? quod non ante narravit, quam praeiudiciis omnibus reum
liberaret? quod insidiarum invidiam in Clodium vertit? quanquam
revera fuerat pugna fortuita: quod factum et laudavit, et tamen
voluntatem Milonis removit? quod illi preces non dedit, et in earum

---

§ 4. *exspectanda sunt*] Sic e Turic. Guelf. et Alm. edidi, cum *haec praecepta* intelligenda putarem *huius generis* (ad consilium in universum pertinentia) *praecepta*, et Camp. lectio *expetenda* certe praepositionem suaderet. Spald. recepit quidem vulgatam *spectanda*, sed *exspectanda* Viro D. arrisit. Idem maluit *hic* pro *haec* (in Turic. est *hoc*, in Guelf. *haec*, ut in Camp.), qua correctione non opus est: neque favet *ne — quidem*. Secus statuerem, si Quint. scripsisset: *Sed hic praecepta ne in universum quidem exspectanda sunt.* Sunt autem *haec — praecepta*, quae de hac re (de iudicio) dari possunt.

locum ipse successit? Infinitum est enumerare, ut Cottae detraxerit auctoritatem; ut pro Ligario se opposuerit; Cornelium ipsa con-
11 fessionis fiducia eripuerit. Illud dicere satis habeo, nihil esse non modo in orando, sed in omni vita, prius consilio; frustraque sine eo tradi ceteras artes; plusque vel sine doctrina prudentiam, quam sine prudentia facere doctrinam. Aptare etiam orationem locis, temporibus, personis, est eiusdem virtutis. Sed hic quia latius fusus est locus, mixtusque cum elocutione, tractabitur, cum praecipere de apte dicendo coeperimus